

GLASNIK Slovenskega etnološkega društva
Bulletin of the Slovene Ethnological Society

Glasnik Slovenskega etnološkega društva (Glasnik SED):

Znanstveno-strokovna revija Slovenskega etnološkega društva
61 | 2021, št. 2

Bulletin of the Slovene Ethnological Society:

Scientific Journal
61 | 2021, Issue 2

UDK 39(497.4)(05)

ISSN 0351-2908 Glasnik SED (Tiskana izdaja) | Printed edition

ISSN 2536-4324 Glasnik SED (Spletna izdaja) | Online edition

Revija je od leta 1956 izhajala kot *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje*, od leta 1959 (15 letnikov) kot *Glasnik Slovenskega etnografskega društva*, po letu 1976 pa izhaja kot *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*. | The Bulletin had been published under the name *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje* (Bulletin of the Institute for Slovene Ethnography) until 1956; as *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnographical Society) until 1959 (15 volumes); and as *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnological Society) since 1976.

V enem letniku izideta dve številki. | 2 issues (1 volume) are published yearly.

SLOVENSKO **etnološko** DRUŠTVO
SLOVENE **ethnological** SOCIETY

Izdajatelj | Publisher©

Slovensko etnološko društvo

Zanj | Represented by Alenka Černelič Krošelj

Ponatis celotne številke ali posameznih prispevkov in fotografij je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. | No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without written permission from the publisher. Quotations must contain a full mention of the source.

Naslov uredništva | Address

Slovenski etnografski muzej

Metelkova 2

1000 Ljubljana

Tel. | Tel.: (+ 386) 01 300 87 38

Fax | Fax: (+ 386) 01 300 87 35

Elektronska pošta | E-mail: info@sed-drustvo.si

Spletna stran | Website: <http://www.sed-drustvo.si/>

Urednici | Editors

dr. Saša Poljak Istenič: glavna urednica | Editor-in-Chief

dr. Daša Ličen: odgovorna urednica | Editor-in-Charge

Uredniški odbor | Editorial Board

Alenka Černelič Krošelj, dr. Miha Kozorog, dr. Rebeka Kunej, Tina Palaić, mag. Martina Piko-Rustia

Ana Svetel in Veronika Zavrtnik: gostujoči urednici tematskega sklopa Covid-19 | Guest Editors of Covid-19

Prispevke so recenzirali člani uredniškega odbora in zunanji recenzenti. Redakcija št. 1/2021 je bila zaključena 19. oktobra 2021. | All articles have been reviewed by the editorial board members and by the external reviewers. The editing of this issue was completed on 19th of October 2021.

Za znanstveno in strokovno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. | The authors are solely responsible for the content of their articles.

Jezikovni pregled | Language Editor

Katja Križnik Jeraj, Saša Poljak Istenič

Jezikovni pregled angleških povzetkov in izvlečkov | English Language Editor

Mateja Žuraj

Bibliografska obdelava v programskem sistemu COBISS | Article Classification

Breda Pajsar

Oblikovanje in prelom | Design and Typesetting

Ana Destovnik

Tisk | Printed by

KOLORTISK tiskarna d. o. o.

Naklada | Circulation

400 izvodov | 400 copies

STROKOVNE DILEME IN RAZVOJ ETNOLOGIJE

Če lahko za kateri *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* trdimo, da naslavlja najaktualnejše družbeno-politične razmere v slovenski družbi, je to ta številka. Tako tematski sklop znanstvenih prispevkov o družbenem vplivu covid-19 kot sklop o muzejskih dilemah dajeta odgovore na v tem trenutku izredno pomembna družbena vprašanja, med drugim, kako razumeti študijski proces v času epidemije in kako etnografsko spremljati nov vsakdan, pa tudi, kako trenutno vodstvo Ministrstva za kulturo razume vlogo muzejev. Podrobnejši vpogled v posamezne prispevke podajata uvodnika v oba tematska sklopa. Ob tem sva posebej veseli, da smo lanski sklop o pandemiji, ki je razkrival odzive etnoloških institucij na ta (vsaj za še živeče generacije) nov pojav, nadgradili z znanstvenimi razmisleki in da sta ga uredili doktorski študentki etnologije in kulturne antropologije Ana Svetel in Veronika Zavrtnik.

Odpiranje vrat mlajšim kolegicam in kolegom se nama zdi pomembno, ne zgolj zato, da ti dobijo priložnost objav prvih raziskovalnih rezultatov ali prve izkušnje z uredniškim delom, pač pa je to tudi priložnost za revijo in ne nazadnje za stroko, da pridobi širše bralstvo, prenovi stare postulate in se osveži z novimi spoznanji, pristopi in pogledi. Na tem mestu bi se radi navezali na praznovanje 90-letnice profesorja Slavka Kremenška, ki ga je Slovensko etnološko društvo pripravilo aprila letos, poročilo pa objavljamo v tej številki. Dogodek – čeprav virtualen – je bil dobro zamišljen, profesor Kremenšek zadovoljen in nadvse luciden, so pa nekateri odzivi med mlajšimi člani povzročili precej nelagodja. Nekateri etnologi in etnologinje starejše generacije so namreč po eni strani poudarili, da mlajši kolegi niso povedali nič posebno novega, po drugi strani pa kritizirali domnevne modne muhe v etnološkem izražanju, ki spregledujejo slovensko etnološko tradicijo.

Verjetno ga ni med nami, ki v svoji karieri ne bi slišal nobene kritike svojega dela, pogleda, pristopa ali celo teoretske orientacije; za strokovni napredek je to ne le dobrodošlo, ampak nujno. Pomemben pa je način podajanja kritike in ravno stanovske revije so lahko nevtralen prostor soočanja strokovnih razlik. *Glasnik* je bil v določenih obdobjih poln polemik in replik, razprav in dokazovanj o »bolj prav«. Z današnjega vidika so tovrstna soočanja povedna ne le zato, ker relativizirajo vsakokratna (generacijska, ideološka, teoretska) nestrinjanja, pač pa razkrivajo tudi temeljna vprašanja, prelome in menjave, ob katerih se je razvijala slovenska etnologija, zato so še posebej dragoceni za preučevanje in razlaganje zgodovine discipline.

Znanost pred etnologe danes postavlja drugačne zahteve, kot jih je prejšnjim generacijam. Etnologije v strokovno-znanstvenih krogih ni več mogoče misliti brez prestopanja nacionalnih meja in govorjenja mednarodnega teoretskega jezika. Njena glavna značilnost je prav heterogenost pristopov in tudi zato naslavljanje podobnih raziskovalnih problemov ne more biti težava, saj se razlikujemo v načinu, kako nekaj povemo, to pa posledično vpliva na to, kaj sploh povemo. Z obletnico s(m)o mlajši etnologi želeli pokazati, da je bilo Kremenškovo delo pomembno, ker je odpiralo poti, ki pa se po njegovi upokojitvi – niti ob postopnem poslavljanju njegovih učencev od aktivnega delovanja – niso zaprle, temveč jih lahko odpiramo dalje. Prav to ostaja eno od vodil *Glasnika* in, upajmo, tudi etnologije in kulturne antropologije.

Naj pred slovesom tako mlade kot tiste manj mlade povabiva še k pripravi prispevkov za naslednjo, tematsko številko o turizmu, ki jo bosta uredila Marjetka Rangus in Boštjan Kravanja. Poziv je objavljen na koncu revije. Želiva si čim bolj raznolikih prispevkov z uveljavljenimi in inovativnimi pogledi na dejavnost, ki jo je pandemija korenito pretresla in se, kot je ob takšnih ali drugačnih menjavah v navadi, pravkar razvija v nove smeri.

Daša Ličen
Saša Poljak Istenič

		Covid-19	Covid-19
5	Uršula Lipovec Čebren, Jaka Repič, Ana Svetel, Veronika Zavrtnik	Družba v epidemiji, epidemija v družbi: Uvodnik v tematski sklop o novem koronavirusu Society in an Epidemic, an Epidemic in the Society: Editorial on the Themed Section on Covid-19	
8	Rajko Muršič	Zanikovalstvo v praksi: Pandemija novega koronavirusa, znanost in politika Denial in Practice: The Novel Coronavirus Pandemic, Science and Politics	
17	Karmen Šterk	Drugi uživa?! The Enjoyment of the Other?!	
20	Ana Svetel, Veronika Zavrtnik	Lovljenje mimobežnosti: Odsevi epidemije na spletnih družbenih omrežjih Catching the Transient: Epidemic Reflections on Social Networking Sites	
30	Mateja Habinc	Drobci izkušenj in perspektiv visokošolskega (post)koronskega poučevanja Fragments of Experiences and Perspectives about (post-)Covid-19 Higher Education	
39	Marijana Hameršak, Marta Stojić Mitrović	Pandemija koronavirusne bolezni in procesi omejevanja na Hrvaškem in v Srbiji The Covid-19 Pandemic and Bordering Processes in Croatia and Serbia	
45	Miha Kozorog	Negotovi časi in optimizem ponudkov Uncertain Times and the Optimism of Affordances	
		Muzejske dileme	Museum Dilemmas
51	Božidar Jezernik	Čemu služijo muzeji in galerije danes – Javnosti ali samovolji ministra za kulturo? Uvodnik v tematski sklop To whom Do Contemporary Museums and Galleries Serve – the Public or the Will of the Culture Minister? Preface to the Themed Section	
53	Tina Palačić	Interpretacija zunajevropskih etnografskih zbirk: Utišanje zgodovinskih in sodobnih naracij Interpretation of non-European Ethnographic Collections: Silencing Historical and Contemporary Narratives	
64	Zvezdana Antoš	Reinterpretacija muzejskih zbirk z digitalno tehnologijo Reinterpretation of Museum Collections through Digital Technology	
72	Tanja Roženberger	Muzej in izkušnje pandemije novega koronavirusa Museum and Experiences of the Novel Coronavirus	
76	Alenka Pirman	Ustvarjalna Evropa in nacionalni muzeji v Sloveniji (2000–2020): Korelacija med mandati direktorjev in uspešnostjo črpanja evropskih sredstev Creative Europe and National Museums in Slovenia (2000–2020). Establishing a Correlation between the Directors' Mandates and Successful Performance in Raising European Funds	
82	Andrej Smrekar	Muzeji in skupnost Museums and the Community	
		Knjižne ocene in poročila	Book Reviews
85	Tanja Petrović	Nina Vodopivec: Tu se ne bo nikoli več šivalo: Doživljanja izgube dela in propada tovarne Nina Vodopivec: Silencing the Sewing Machines: Work Loss Experiences and the Collapse of the Factory	
86	Matej Meterc	Saša Babič: Uganke na Slovenskem Saša Babič: Folklore Riddles in Slovenia	
88	Iztok Illich	Borut Klabjan, Gorazd Bajc: Ogenj, ki je zajel Evropo Borut Klabjan, Gorazd Bajc: The Fire that Caught Europe	
90	Tita Porenta	Anja Moric: Čebelarske domislice Jurija Jonkeja Anja Moric: Beekeeping Ingenuities by Jurij Jonke	
92	Anita Matkovič	Novi tiski na kratko Briefly on New Publications	

		Poročila	Reports
94	Tajda Jerkič	Kaj se dogaja na področju rokodelstva in obrti? Sodobnost tradicionalnih rokodelskih in obrtniških znanj in dejavnosti What Is Going on in the Field of Handicrafts and Crafts? The Contemporaneousness of Traditional (Handi) craft Skills and Endeavours	
96	Pia Kučič	Dediščina med zapuščino in ideologijo: Okrogla miza Heritage between Legacy and Ideology: Round Table	
98	Vanja Germ, Živa Gornik	Etnološke pripravnice Ethnological Apprentices	
		Intervjuji	Interview
100	Polona Zabret	»Kjer cvetijo pelargonije, tam se ljudje radi pogovarjajo«: Intervju z etnologinjo in bibliotekarko v Univerzitetni knjižnici Maribor dr. Jernejo Ferlež "Where Geraniums Bloom, People Like to Talk": An Interview with Ethnologist and Librarian at the University of Maribor Library Dr. Jerneja Ferlež	
		Društvene strani	Society Pages
103	Manca Filak	Dnevi etnografskega filma v karanteni: Poročilo posveta Vidiki vizualne etnografije v Sloveniji 2020 in festivala Dnevi etnografskega filma 2021 Days of Ethnographic Film during Lockdown: Report on the Forum Aspects of Visual Ethnography in Slovenia 2020 and the Festival Days of Ethnographic Film 2021	
105	Rok Mrvič	Zgodovina, mesto in način življenja v novi slovenski etnografiji: Etnološki večer ob jubileju zasl. prof. dr. Vekoslava Kremenška History, Urban Environments, and the Ways of Life in New Slovene Ethnography: Ethnological Evening on the Occasion of Prof. Emerit. Vekoslav Kremenšek's Jubilee	
109	Anja Serec Hodžar	»Zgodbe si jemljemo za svoje!« Etnološki večer s Špelo Frlic "We Take Stories and Make Them Our Own!" An Ethnological Evening with Špela Frlic	
111	Marko Smole	Poletna raziskovalna delavnica v obmejnem območju doline zgornje Kolpe in Čabranke Summer Research Workshop in the Borderland Area of the Valley of Upper Kolpa and Čabranka	
113	Ivica Križ, Zora Slivnik Pavlin	Društvena rajža po Novem mestu The Society's Tour around Novo mesto	
116	Marko Terseglav	Murkova nagrada, priznanje in listina za leto 2020: Utemeljitev Komisije za Murkova priznanja The Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate for the Year 2019: The Murko Award Judging Panel's Explanation of the Selection Process	
118	Ivica Križ	Novomeški poklon Janezu Trdini: Govor Murkove nagrajenke za leto 2019 Novo mesto's Homage to Janez Trdina: The Speech of the 2019 Murko Award Recipient	
		Razno	Miscellaneous
121		Poziv za tematsko številko o turizmu Call for Contributions to Themed Issue on Tourism	
122		Navodila avtorjem Instructions for Authors	
124		Zahteva za popravek Demand for correction	

DRUŽBA V EPIDEMIJI, EPIDEMIJA V DRUŽBI¹

Uvodnik v tematski sklop o novem koronavirusu

Od začetka leta 2020 smo priče pandemiji koronavirusne bolezni, ki je v večini držav sveta sprožila sprejemanje izrednih ukrepov, namenjenih zamejevanju širjenja virusa. Ti ukrepi so močno zarezali v vsakdanjik – mnogi vidiki življenja so se praktično ustavili, nekateri družbeni in politični procesi pa so se zelo pospešili. Čeprav lahko rečemo, da so ukrepi vplivali na celotno družbo, pa niso na vsakogar oziroma na vse skupine učinkovali v enaki meri. Ranljivosti nekaterih posameznikov in skupin so se namreč poglobile, drugih spremenile, tretjih zmanjšale. Znano je, da krizna obdobja povečujejo in poglobljajo že obstoječe ranljivosti in neenakosti, obenem pa krize tiste, ki so bili pred kriznim obdobjem manj ranljivi, pogosto potisnejo čez mejo njihovih zmožnosti in odpornosti ter s tem ustvarjajo nepričakovane, nove ranljivosti (Napier 2020: 1). Pandemija koronavirusne bolezni je tako poleg medicinskega postala tudi družbeni problem, ki tako v globalnem kot lokalnem kontekstu ustvarja in pogloblja razmerja neenakosti in ranljivosti, spreminja prakse, vezane na delo, izobraževanje in prosti čas, ter zaznamuje zaznavanje telesa, časovnosti, okolja, tehnologij in drugega.

Po dobrem letu in pol zdravstvene in politične oblasti evropskih in večine drugih držav sveta pandemijo še vedno razumejo najprej kot medicinski in ne (predvsem) družbeni pojav. Zdravstvene in politične oblasti so interpretacijo pandemije v veliki meri monopolizirale in jo zvedle na medicinski problem, četudi so bili zgodnji ukrepi za zamejevanje širjenja bolezni predvsem družbeni. »Zapiranje javnega življenja« (*lockdown*), uvajanje fizične razdalje, karanten, omejevanje mobilnosti in družbenih stikov so rudimentarni družbeni ukrepi, ki so ob spregledovanju družbenih razsežnosti pandemije na globalni ravni pripeljali do neslutene biopolitičnega eksperimenta, v katerem so se razrasle povsem nove oblike nadzora, represije in pripisovanja krivde.

Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete smo kmalu po pojavu koronavirusne bolezni v Sloveniji organizirali *ad hoc* simpozij o družbenih razsežnostih epidemije v vsakdanjem življenju. Simpozij *Vsakdanje življenje v času epidemije: Nove izkušnje, etnografija in refleksija* smo 19. 5. 2021 pripravili z namenom, da tudi v etnologiji in antropologiji čimprej odpremo razpravo o tem, kako se vsakdanje življenje, prakse, politike, socialne identitete in odnosi spreminjajo zaradi epidemije ter z njo povezanih državnih in mednarodnih ukrepov. Izhodiščna premisa je bila, da je – tako kot je virus mikrobiološko dejstvo – epidemija najprej družbeni pojav. Za »življenje«² virusa je ključno (mobilno) telo, za »življenje« epidemije pa družba. Stephanie Laveu (2014: 299) je virus označila za »sopotnika«, ki se po svetu širi tako, da »ugrabi tokove ljudi, živali in stvari.« Pandemija koronavirusne bolezni je torej obraz sodobne globalizacije oziroma mnogovrstnih globalnih družbenih in ekonomskih tokov. Prav takšne pa so tudi družbene posledice pandemije in ukrepov njenega zamejevanja, ki niso spremenili le vsakdanjih praks, temveč tudi temeljne značilnosti družbenosti in koncepte (ne)varnosti, čistosti, svobode, vzajemnosti ipd.

Prispevki, predstavljeni na simpoziju, so izhajali iz raznolikih etnografskih raziskovalnih praks in beleženja vsakdanjosti v času zaprtja javnega življenja in različnih drugih omejitev, etnografije v virtualnih okoljih, dokumentiranja diskurzov in naracij o boleznih, reprezentacij (novih) vsakdanjosti v epidemiji ter refleksij o družbenih, političnih in kulturnih značilnostih epidemije ter časa po njej. Članki pričujočega tematskega sklopa tako izhajajo iz raziskovanja zgodnjega obdobja pandemije v prvi polovici leta 2020 ter začetnih opažanj in refleksij t. i. »prvega vala« pandemije. Bolj kot podajanje dokončnih odgovorov ali celovitih spoznanj (za to bo še čas, saj bo koronavirus v

1 Naslov uvodnika smo prevzeli po istoimenskem sklopu prispevkov na simpoziju *Vsakdanje življenje v času epidemije: Nove izkušnje, etnografija in refleksija*, ki ga je moderiral Bojan Baskar. Urednici tematskega sklopa se za pomoč, napotke in začetno fazo urejanja iskreno zahvaljujemo soavtorjema tega uvodnika Uršuli Lipovec Čebtron in Jaki Repiču.

2 Za virus sicer ni jasnega soglasja, ali je z biološkega stališča sploh živo bitje (pretežno sprejeto je mnenje, da ni), lahko pa ga metaforično razumemo kot nečloveško bitje, ki je s svojim delovanjem del družbene realnosti.

* Uršula Lipovec Čebtron, dr. kulturne antropologije, izredna profesorica, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; ursula.cebronlipovec@ff.uni-lj.si.

** Jaka Repič, dr. etnologije, izredni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; jaka.repic@ff.uni-lj.si.

*** Ana Svetel, mag. socialne in kulturne antropologije (2. bolonjska st.), Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; ana.svetel@ff.uni-lj.si.

**** Veronika Zavratnik, mag. etnologije in kulturne antropologije (2. bolonjska st.), Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; Inovacijsko-razvojni inštitut Univerze v Ljubljani; veronika.zavratnik@ff.uni-lj.si.

naslednjih letih tema nešteti raziskav na vseh znanstvenih področjih) prispevki podajajo uvide v raznolika področja vsakdanjega življenja, na katera je pandemija tako ali drugače vplivala. Avtorji in avtorice ugotavljajo, da pandemija predstavlja krizo v smislu preloma z »normalnostjo«, a je hkrati generativna, saj se v njej porajajo nove oblike družbenosti. Njihovo beleženje, analiza in poznavanje pa je obenem ključno za razumevanje hitro spreminjajoče se družbe v krizi (in po njej) ter za vzpostavljanje premišljenega odnosa do vseh družbenih razsežnosti in posledic pandemije. Prispevki, umeščeni v ta tematski sklop, tako prinašajo šest drobcov v mozaiku globalnega znanja o pandemiji koronavirusne bolezni na raznolikih področjih: obravnavajo nove oblike in izkušnje izobraževanja, spremembe v migracijskih tokovih in politikah, pojavih epidemije v virtualnih okoljih, odnos do epidemije v podjetništvu, nove oblike biopolitike in nenazadnje zanikanje znanosti v času epidemije.

Rajko Muršič v svojem prispevku Zanikovalstvo v praksi: pandemija virusa SARS-Cov-2, znanost in politika preizprašuje vloge znanosti, zanikovalstva in antropologije v sodobni družbi. Avtor trdi, da je zanikovalstvo človeška stalnica in ga ni mogoče ločevati od drugih »sistemov verovanja«, nova epidemična normalnost pa je v družbeno tkivo posegla še nekoliko globlje, »prav tam, kjer smo predvsem ljudje [...]: pri dotikih in druženju« (Muršič 2021: 14). Kot poudari, lahko iščemo prave odgovore na zanikovalstvo le na polju političnega. Na polju političnega se v uvodu prispevka Drugi uživa?! ustavi tudi Karmen Šterk, ki po Borisu Dežuloviću povzema, da imata diktatura in epidemija »dve skupni lastnosti: ena in druga se hranita, obstajata in širita preko ljudi, ki ne poznajo simptomov« (Šterk 2021: 19). V tem kontekstu je uživanje Drugega še zlasti problematično, saj se ta simbolno izvzame iz okvirov življenja, ki jih je ustvarila prevladujoča biopolitika. Ta je naša življenja zreducirala zgolj na biološko preživetje. Ana Svetel in Veronika Zavratnik v središče svojega ukvarjanja z epidemijo postavita spletna družbena omrežja ter pokažeta na nevzdržnost navidezne ločnice med družbenim dogajanjem na spletu in izven njega, v *offline* okoljih. Avtorici v prispevku Lovljenje mimobežnosti: odsevi epidemije na spletnih družbenih omrežjih predstavljenih tematsko razvrščenih primerov zato ne razumeta »kot oddvojenih od ‚zunanjega‘ sveta, izoliranih v ‚virtualni‘ resničnosti, temveč kot del enovite družbene in kulturne stvarnosti, ki zaobjema tako digitalne kot nedigitalne ravni« (Svetel in Zavratnik 2021: 27). Aktualna politična, družbena in zdravstvena dogajanja se vseskozi zrcalijo tudi na spletu, hkrati pa splet odzive nane nenehno generira in preoblikuje..

V članku Drobci izkušenj in perspektiv visokošolskega (post)koronskega poučevanja Mateja Habinc kritično sopostavlja izkušnje spletnega poučevanja pedagoških sodelavcev Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo

in usmeritve, priporočila in modele, vezane na »nove« oblike izobraževanja. Pri tem izpostavlja predvsem trende poučenjenja (*learnification*), ki bistveno spreminjajo ne le vlogo učiteljev, temveč tudi poslanstvo visokošolskih ustanov. Vprašanje, ki se zastavlja »tudi ali pa sploh od marca 2020 naprej,« je, kot v sklepnem delu povzame avtorica, »ali si prostorov srečevanj, kritičnosti, avtonomnosti, samostojnosti in angažiranosti sodobna družba, podrejena svobodnemu trgu (in koronavirusu), sploh želi. Oziroma ali se jih sploh odloči dopustiti« (Habinc 2021: 36). S kritičnim pogledom posledice ukrepov za zaježitev koronavirusne bolezni prevprašujeta tudi Marijana Hameršak in Marta Stojić Mitrović. V prispevku Pandemija koronavirusne bolezni in procesi omejevanja na Hrvaškem in v Srbiji avtorici primerjalno predstavljata primere omejevanja, zamejevanja in ustvarjanja meja, ki so jih na Hrvaškem in v Srbiji sprožili ali ojačali ukrepi, vezani na zaježitev širjenja koronavirusne bolezni. V članku izpostavita, »da meje ne nastajajo zgolj z družbenopolitičnimi procesi izključevanja, temveč ustvarjajo tudi nova družbena in politična razmerja ter fizične realnosti« (Hameršak in Stojić Mitrović 2021: 39). Ker pa meje delujejo bolj podobno membranam kot preprekam, avtorici razgrinjata tudi specifične kontekste, ki narekujejo (ne)omejevanje meja. V sklepnem prispevku Miha Kozorog pokaže, da epidemija ne nastopa nujno kot rez s poprejšnjo »normalnostjo«. V razmišljanjih mladih podjetnikov, ki se zrcalijo v prispevku Negotovi časi in optimizem ponudkov, vidimo, da je »njihovo razumevanje sodobnega časa (pred, med in po epidemiji) podobno: čas je ob naglih spremembah izrazito prehodni, kar zahteva njihovo dejavno iskanje rešitev, ki bodo narekemale prihodnost« (Kozorog 2021: 47). Nagle spremembe, prisotnost (različnih) kriz, nujnost hitrega prilagajanja in spremljajoči občutki negotovosti in prehodnosti so stalnica delovanja avtorjevih sogovornikov, ki je podprto z etiko prožnosti, odgovornosti in optimizma.

Prav nagle spremembe in vedno novi poudarki, kolektivne preokupacije, pomeni in prakse bistveno zaznamujejo epidemijo koronavirusne bolezni (naj bo razglašena ali ne), čemur pritrjujejo tudi prispevki v tematskem sklopu. Članki, tako tisti bolj (Habinc, Kozorog, Svetel in Zavratnik) kot manj (Šterk, Muršič, Hameršak in Stojić Mitrović) temelječi na klasičnem etnografskem gradivu, predstavljajo pomemben dokument sprotne antropološkega premisleka družbenih razsežnosti prve faze epidemije, pa tudi nezanesljivi doprinos k metodološkim implikacijam raziskovanja v času onemogočenih stikov in omejenih srečevanj. Znanstvene prispevke, ki nastajajo danes, zaznamuje izkušnja dolgotrajnejšega sobivanja z virusom, članki, ki so pred vami, pa osmišljajo prve mesece te kompleksne medvrstne izkušnje. *Glasnik SED* (60/2, 2020) je s sklopom Covid-19 že lani odprl vrata objavljanju etnoloških in antropoloških razmislekov, izkušenj oz. odzivov na epidemijo, pričujoči sklop pa je prvi, ki z antropološke in et-

nološke perspektive obravnava epidemijo v obliki (kratkih in izvernih) znanstvenih prispevkov. Verjamemo, da članki dokazujejo, da naša veda ponuja pomembne razmisleke o epidemiji in času, ki ga zaznamuje, in upamo, da bomo v prihodnjih letih priča številnim celovitejšim etnološkim, antropološkim, folklorističnim, muzeološkim in drugim pristopom k preučevanju epidemičnega vsakdanjika.

Literatura in viri

HABINC, Mateja: Drobci izkušenj in perspektiv visokošolskega (post)koronskega poučevanja. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 61/2, 2021, 30–38.

KOZOROG, Miha: Negotovi časi in optimizem ponudkov. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 61/2, 2021, 45–50.

HAMERŠAK, Marijana in Marta Stojić Mitrović: Pandemija koronavirusne bolezni in procesi omejevanja na Hrvaškem in v Srbiji. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 61/2, 2021, 39–44.

MURŠIČ, Rajko: Zanikovalstvo v praksi: pandemija novega koronavirusa, znanost in politika. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 61/2, 2021, 8–16.

NAPIER, David A.: Rethinking vulnerability through Covid-19. *Anthropology Today* 36/3, 2020, 1–2.

LAVAU, Stephanie: Viruses. V: Peter Adey, David Bissell, Kevin Hannam, Peter Merriman in Mimi Sheller (ur.), *The Routledge Handbook of Mobilities*. London: Routledge, 2014, str. 298–305.

SVETEL, Ana in Veronika Zavratnik: Lovljenje mimobežnosti: odsevi epidemije na spletnih družbenih omrežjih. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 61/2, 2021, 20–29.

ŠTERK, Karmen: Drugi uživa?! *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 61/2, 2021, 17–19.

ZANIKOVALSTVO V PRAKSI

Pandemija novega koronavirusa, znanost in politika

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 1. 2. 2021

Izveček: Avtor razpravlja o zanikovalskih vidikih pandemije novega koronavirusa na trikotniku znanost, zanikovalstvo in antropologija. Zanikovalstvo vidi kot človeško stalnico, še posebej v kriznih časih, pokaže pa, da z modnim antropološkim teoretskim orodjem brez navezave na bolj temeljna znanstvena načela antropologije, predvsem evolucijske, ni mogoče razpravljati o odzivih na pandemijo, sploh ko govorimo o očitno zmotnih ali neresničnih trditvah zanikovalcev. Z razkrivanjem dometa konceptov biokulturnosti in biosocialnosti opozori na izključno družbene razsežnosti pandemije, zato umesti razpravo v polje političnega in postavi pod vprašaj politične paradigme sedanjega časa.

Ključne besede: antropologija, pandemija, zanikovalstvo, znanost, biokulturnost, politika

Abstract: The author discusses the denial aspects of the Covid-19 virus pandemic in the science- denial-anthropology triangle. Denial is viewed as a human constant, especially in times of crisis, but it shows that with fashionable anthropological theoretical tools, without reference to the more fundamental scientific principles of anthropology, especially evolutionary ones, it is not possible to discuss responses to a pandemic, particularly in cases of manifestly erroneous or untrue claims by deniers. By revealing the scope of the concepts of bioculturality and biosociality, he draws attention to the exclusively social dimensions of the pandemic and places the discussion in the political field, questioning the political paradigm of the present time.

Keywords: anthropology, pandemic, denialism, science, biocultural, politics

V letu dni pandemije smo se soočili s povsem novimi življenjskimi situacijami. Čeprav smo še vedno pod vtisom precejšnje zmede, lahko razločimo dovolj jasne vsebine in vzorce, ki jih je počasi že mogoče postaviti v skupni okvir. Med vidiki preživljanja pandemije, ki so marsikoga najbolj presenetili, so skoraj neverjetni primeri zanikanja očitnih dejstev in empiričnih izkušenj. Drugo presenečenje je ambivalenten odnos do znanja in znanosti v sodobni družbi: na eni strani smo soočeni z zanikanjem njenih spoznanj, na drugi strani pa z absolutnim povzdigovanjem. Slednje se kaže tudi v inflaciji znanstvenih objav – tudi s pričujočim pisanjem. Pozitivna povratna zveza med zanikovalstvom in njegovim dopolnilnim nasprotjem, selektivnim verovanjem v znanost oz. v besede zgolj določenih znanstvenikov in znanstvenic, kroji sodobne družbene, tj. politične, odnose in narekuje radikalne prerese političnega, v katerem se srečujeta zanikovalstvo in scientizem. Ti procesi, ki so iz dosedanjega družbenega obrobja sedaj vstopili v osredje, nakazujejo novo nevarnost: selektivno izbiranje dejstev in na tem izboru utemeljeno resničnost, pravzaprav množstvo vzporednih resničnosti. To je družbeni znak dokaj razširjenega družboslovnega zavračanja epistemologije in njenih temeljnih načel ter njenega nadomeščanja z ontologijami. Namesto znanja in njegovega ostrenja so vstopile v ospredje izbire resničnosti, ali, če ponovno uporabim ta modni izraz, ontologije. Zanikovalstvo in selektivno izbiranje znanstvenih spoznanj v času pandemije novega koronavi-

rusa bom v tem besedilu vzel kot primer možnih posledic selektivnih tolmačenj družbenih izkušenj preteklosti za oblikovanje dojemanja prihodnosti. Zato bom v tem zapisu problematiziral zanikovalstvo, scientizem in političnost sodobne družbe, izhajajoč iz Slovenije, a s pogledom, ki se dotika sveta, v katerem smo.

»Saj vem, kako je, pa vendar«: ustvarjalnost zanikovalstva

V dobrem letu dni pandemije, ki jo je povzročila širitev novega koronavirusa SARS-CoV-2, lahko opazujemo na prvi pogled nenavadne odzive dela svetovnega prebivalstva. Marsikdo zanika obstoj virusa, češ da ga še nihče ni videl. Tisti, ki njegovega obstoja kljub vsemu ne zanikajo, rade volje zanikajo njegovo nevarnost, češ kaj bi se bali bolezni, ki ni nič bolj nevarna od gripe (ne glede na to, da je za seboj pustila že za dve Sloveniji žrtev; glej Spletni vir 1; Spletni vir 2). Zanikajo pa lahko tudi njegov naravni izvir, češ da še vedno nismo odkrili prvega prenašalca. Za vsak zakaj je na voljo še za marsikoga prepričljiva razlaga o svetovni zaroti proizvajalcev virusov in zdravil ter cepiv, da o inčicah razlag o zarotah krvosesihi plazilcev ne govorim.

Obstaja tudi opazno velik del prebivalstva, ki sicer ne zanika ne obstoja ne nevarnosti novega koronavirusa, zanika pa znanstvena spoznanja, povezana z virusom, še posebej pa postavlja pod vprašaj določene razlage njegovega širjenja

* Rajko Muršič, dr. etnologije, redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; rajko.mursic@ff.uni-lj.si.

in nekaterih (samo)zaščitnih ukrepov, ki to širitev vsaj v določeni meri preprečujejo, predvsem z dvomi v uporabnost zaščitnih mask. Tisti, ki dvomijo v obstoj virusa, seveda dvomijo tudi v obstoj bolezni covid-19 in to svoje prepričanje dokazujejo tudi z vdori v bolnišnice. Slovenija pri tem ni izjema. Kvečjemu nasprotno (Š. R. in STA 2021).

Dokler nihče ni poznal nikogar, ki bi obolel, so bila takšna stališča morda še razumljiva, a ker se ta stališča ob dejstvu, da je po letu dni pandemije težko najti kogarkoli, ki ne bi poznal nikogar z okužbo – v Sloveniji pa je žal težko najti tudi koga, ki ne bi poznal nikogar, ki bi zaradi okužbe umrl – je zanikovalstvo, ki naj bi ga »zdravila« empirična izkušnja, toliko manj razumljivo. Mar je zanikovalstvo bolj povezano z religioznimi predstavami in političnimi ideologijami? Mar gre za psihološke učinke travmatičnih družbenih izkušenj? Ali morda za učinke novih družbenih medijev, skozi katere lahko pridejo do izraza še najbolj blodne misli posameznikov in posameznic, ki bi jih sicer preglasila razsodnost večine? Ali pa gre morda za sistemski družbeni problem, ki bi ga morali zaznati že ob drugih primerih zanikovalstva? V pričujočem prispevku bom skušal odgovoriti na zadnje vprašanje, v iskanju odgovorov nanj pa se bom skušal izogniti psihologiziranju, moraliziranju in podcenjevanju ljudi, ki zagovarjajo že na prvi pogled zmotne predstave in ne preverjajo resničnosti trditev, ki jih širijo. Toda bobu je treba reči bob, znanju znanje, neznanju neznanje in laži laž, zato mi ne pride niti na misel, da bi postavil resnice zanikovalcev na enako raven kot resnice tistih, ki skušajo kot raziskovalci in poznavalci razumeti virus, bolezen in družbo. Zanikovalstvo bom vzel kot primer družbenega odzivanja na pojav, ki mu kot družba v resnici nismo kos.

Slovenska družba ne odstopa pretirano pri vsesplošnem pohodu zanikovalstva, ki se pojavlja tudi drugod po svetu. Zanikovalstva ni mogoče ločevati od sistemov verovanja, ki so eden temeljnih gradnikov uspešne evolucije človeštva (Fuentes 2019), temeljijo pa na značilni človeški domišljiji in domiselnosti, zaradi katere smo se znašli, kjer smo (Fuentes 2017). Toda določene oblike zanikovalstva so bile do nedavnega omejene le na komaj opazno družbeno obrobje, danes pa stopajo v ospredje. Sam se spominjam otroškega navdušenja, s katerim sem julija 1969 spremljal televizijski prenos z Meseca, in šoka, ko je dedek, ki v svoji hiši ni imel niti elektrike, kaj šele televizijo, vehementno trdil, da je bil pristanek Apolla 11 na Mesecu zrežirana prevara. Kar je bilo zame neizpodbitno dejstvo in začetek kozmične dobe človeštva, saj sem vendar vse skupaj gledal na televiziji, je bila zanj le potvorba. Skratka, nič novega pod Soncem.

Zadeve se povsem spremenijo, ko zanikovalci niso več preprosti ljudje na družbenem obrobju, ampak postane zanikovalstvo *modus vivendi* elit. V tem pogledu je naša zgodovina polna zanikanja. Prejšnje oblasti so na primer vztrajno zanikale povojne poboje – vse do objave Krivde

in greha Spomenke Hribar leta 1986 v mariborskem študentskem časopisu *Katedra*. S koncem zanikanja je bilo kmalu konec tudi zanikovalskega režima. Toda zanikanje je tudi po letu 1991 ostalo konstitutivni element političnega. Začelo se je z zanikanjem odgovornosti za nasilje ob razpadu nekoč skupne države, nadaljevalo z dolgoletnim zanikanjem izbrisa ter z vztrajnim zanikanjem prodaje orožja in naraščajoče korupcije v samem vrhu države. Zatorej pri zanikovalstvu ne moremo govoriti o problematiki, ki bi zadevala zgolj gostilniške oz. spletne oblike zanikanja, povezane s t. i. teorijami zarot, ampak za sistemski vpis zanikovalstva v konstitucijo političnega. Dvomim, da obstaja katerakoli država na tem planetu, ki ne bi temeljila na vsaj neki obliki zanikanja. Ta bistveni trenutek zanikanja se nato na raznolike načine kaže na različnih ravneh družbe in zanikovalstvo kot tako normalizira kot samoumevno družbeno prakso. Zato zanikovalstvo ni prav nič novega ali nenavadnega. Enako velja tudi za siceršnje družbeno ravnanje, kot ga doživljamo med pandemijo. Konec koncev so nenavadna ravnanja oblasti in reakcije ljudstva spremljale podobne epidemije tudi v preteklosti, od karantene, straž, nadzorovanja, razkuževanja, cestnih zapor, zdravstvenih izkazov do blaznih sumničenj (Brudel 1988: 91). Analize večine spremljevalnih družbenih pojavov tokratne pandemije za zdaj ni na vidiku, saj moramo počakati do njenega konca, da jih bo sploh mogoče smiselno razvrstiti. Je pa zato zanikovalstvo toliko bolj splošen in globlji družbeni pojav, ki je sam po sebi vse prej kot marginalen, da je vendarle mogoče odstreti vsaj nekaj vidikov trenutnega ravnanja ljudi prav skozi njegovo razumevanje in razlago.

Problematika zanikanja je globoko človeška, zato bi pričakovali, da bomo o njej našli tudi mnoga antropološka pričevanja. Toda podobno kot velja za prej omenjeno konstitutivno zanikanje, se o temeljnem zanikanju ne govori – razen v mitih, humorju in dovtipih. A njihove raziskave so danes sila redke. V okviru trenutnega razvoja antropologije, ki temelji na epistemološko naivnem stališču, po katerem je etnografija že tudi teorija in kartezijska dvojnost že zdavnaj presežena, ni pričakovati širše uporabnih orodij za razumevanje skrajno kompleksnih družbenih položajev. Mar naj bi vso modrost pridelali tako, da gremo na teren in etnografsko predstavimo zanikovalce in zanikovalke ter njihov življenjski svet? Po možnosti zagovorniško? Zagovorništvo gor ali dol, tudi to je v antropologiji nujno, vendar ne v vsakem primeru in v vseh okoliščinah. V antropologiji in družboslovju seveda nujno potrebujemo temeljne empirične raziskave, ki ostajajo potrebni pogoj znanja, niso pa same zase že tudi nujni pogoj znanja in vednosti. Sam nisem opravljal take raziskave in je tudi ne nameravam, ker me empirično zanimajo povsem druge reči, me pa kot družboslovca zanima družbeni pojav, o katerem pišejo drugi kolegi in kolegice, tudi če niso antropologi in antropologinje. Kritika zanikovalstva (znanosti) v družbi

je konec koncev tudi kritika zanikovalstva (znanosti) v antropologiji sami.

Izkušnja zadnjega leta kaže, da moramo zanikovalstvo v pandemiji misliti skupaj z znanostjo in s politiko ter obenem še z zanikanjem obeh in z nepričakovanim zanikovalstvom znotraj obeh (slednjih dveh odtenkov se v tem besedilu še ne morem lotiti, ker pojava še nista razvita do konca). Prvi korak k temu premisleku je opozorilo, ki ga moramo antropologi neumorno ponavljati, da je pandemija, ko govorimo o prenosu okužbe, predvsem družbeni pojav. Ker pa prihaja v antropologiji v zadnjem obdobju pogosto do zanikanja ločnice med kulturnim/družbenim in biološkim, moram nekaj besed nameniti tudi notranji epistemološki (samo)kritiki.

Biosocialna je namreč epidemija samo toliko, kolikor zadeva prenos nekega specifičnega virusa in njegovo replikacijo v okuženih ljudeh – a v tem smislu so biosocialni tako ali tako vsi pojavi, ki jih tudi sicer preučujemo kot družbene, saj jih brez biološke podlage, torej tudi samega življenja (Ingold 2011) in fizičnega obstoja človeškega ter drugih bitij in stvari v človeškem svetu, na katerih slonijo družbena ravnanja, preprosto ne bi bilo, pa naj gre za rituale ali za gradnjo nebotičnikov kot dobesedno najvišji del planetarne »človeške niše« (Fuentes 2017). No, vsi ti družbeni pojavi (katerih temelj je biološka podlaga), s katerimi radikalno spreminjamo svoje nišno okolje, so za nameček še fizikalni pojavi, zato je bi morali govoriti o nekakšni fizibiosocialnosti. Toda specifično človeško družbenih pojavov ne bi bilo, če se ljudje ne bi skozi dolgo evolucijo naučili simboliti in z rabo simbolov oblikovati nesnovne sfere specifične človeške kulture (White in Dillingham 1973). Povedano zelo preprosto: kar je kulturnega, ni biološko, in kar je biološkega, ni kulturno. Toda kljub jasnemu prepoznavanju te epistemološke ločnice pri dejanskem opazovanju dejanskih živih bitij v njihovem dejanskem okolju, torej empirično, obojega ni mogoče ločevati.

To je ozadje trenutnega vzhičenja nad koncepti in pristopi, kot so več kot človeško, počloveško (in posthumanistično) ali onkrajčloveško (in transhumanistično), a tudi privlačnosti nereprezentacijskih ali novomaterialističnih teorij. Pri pokojnem Rabinowu smo lahko denimo sledili zavračanju sociobiološkega z vzpostavitev biosocialnega oz. biosocialnosti, v kateri naj bi naravo modelirali s »kulturo, razumljeno kot prakso«, za kar je treba »razpustiti« kategorijo »družbenega« (Rabinow 1996: 99). Toda kam sploh lahko pridemo, če se odrečemo družbenosti kot posebni domeni? In kako naj razumemo pandemijo kot očitno družbeni pojav, če jo obravnavamo predvsem ali celo zgolj kot naravno in biološko dejstvo? V najboljšem primeru smo zavezani premisleku meja med darvinističnimi in nadorganskimi pristopi v biosocialni antropologiji (Callan 2017: 37) ter kritični obdelavi »mehkih ločnic med biologijo in sodobno družbo« (Pálsson 2013: 238).

Ko skušamo razumeti tudi očitno nesmiselne predstave

in ravnanja ljudi ob pandemiji, je verjetno bolj uporaben koncept biokulturnosti, ki izhaja iz razumevanja človeške evolucije kot vzajemno učinkujočega povratnozveznega razvoja človeške kulture in biologije, zaradi katerega lahko vse evolucijsko pridelane družbene prakse razumemo kot biokulturne (Marks 2015: 146–147). To pač pomeni, da moramo tudi v spremljanju pandemije teoretsko ločevati med človeško kulturo in biologijo, pa naj se ob empirični obolesti še tako kažeta kot eno in isto. Razločiti moramo, skratka, med ravnanji ljudi, družbenim oz. družbenozgodovinskim kontekstom njihovega ravnanja, v katerem moramo upoštevati predvsem družbene neenakosti kot najbolj usoden dejavnik pandemije, in biološkimi dogajanjem v organizmih in med njimi.

Ko govorimo o pandemiji v konkretnih družbenih okoljih, govorimo o epidemiji, ki prav zato, ker je tako izrazito družbeni in kulturni pojav, poteka v vsaki državi, družbenem okolju in kulturnem kontekstu vsaj nekoliko drugače. Biokulturni pojav je le toliko, kolikor je nosilec okužb virus, ki sam po sebi ni niti v pravem pomenu besede živ organizem, a tudi ni čisto mrtva stvar. Toda to biološko dejstvo okužbe se je zgodilo zaradi družbenega ravnanja ljudi, saj se virus, kakor pač obstaja, sploh ne premika. Bolezen, ki jo povzroča virus, jemljemo kot biološko stanje organizma in je sicer v glavnem biološki pojav, a sta tako obolest kot zdravljenje tudi družbeni dejanji in ravnanji. Ko ta ravnanja opazujemo z vidika kolektivnih ravnanj, seveda vstopimo globoko v družbo: ni samo medicina primarno družbeni pojav, biosocialni in ne zgolj biomedicinski pojav so tudi bolezni in obolenja.

Težava biosocialnih in biokulturnih pogledov je, da kakorkoli tesno skušamo spraviti skupaj biološke in družbene ali kulturne vidike človeškega bivanja, tudi pri epidemijah in obolesti, je presečna množica človeške biologije in kulture še vedno prazna množica. Le zato, ker brez živih ljudi ni kulture in ker le živi ljudje prenašajo virus, ne moremo zaobiti povezav med biologijo in družbo oz. kulturo. In šele zavedajoč se varljivosti prežemanja biologije in kulture (ali družbe), se moramo vprašati, katera znanja so tista, ki lahko presežejo tiste predstave in trditve zanikovalcev in zanikovalk, ki so očitno zmotne. Naj njihovo vero nevtraliziramo z vero v znanost?

Biosocialna znanost in verovanje v znanje

Kot vsi družbeni pojavi je tudi znanost zgodovinska, kar pomeni, da se razvija tako v skladu z družbenimi potrebami kot z lastnimi konstitutivnimi zakonitostmi in se ureničuje v obdobjih rasti, formalne dovršenosti in zatona. Že pred tremi desetletji, ko sem vstopal v antropološko epistemsko polje, sem se bal, da nas čaka zaton znanosti in začetek novega srednjega veka (Muršič 1992, 1993). Vprašaj, s katerim sem takrat pospremil svoje mračne misli, se je danes žal že sprevrgel v klicaj. Prav v letu, v katerem smo izjemno hitro dobili učinkovita cepiva

proti pandemični obolevnosti zaradi novega koronavirusa SARS-CoV-2, in to na podlagi dolgoletnih raziskav in prizadevanj množice znanstvenikov in znanstvenic, se srečujemo tudi z izjemno ostrim načelnim zavračanjem cepljenja. V resnici se je v nekaj mesecih zgodilo še pred nekaj leti nepredstavljivo: po manj kot letu dni od celotnega sekvencioniranja RNK-jevskega genoma virusa SARS-CoV-2 imamo na voljo več različnih delujočih cepiv, ki dokazujejo, da do učinkovite rešitve v znanosti vedno vodi več poti. Obenem pa smo prav v tem času priča tudi največjemu in množičnemu zanikanju znanosti.

Zelo oster ideološki boj med množstvom skeptikov in zagovornikov znanosti sicer poteka na političnem polju (četudi brez jasno izražene politične drže), toda videti je, da se vse bolj izgubljata tako prepričljivost znanstvene argumentacije, ki naj bi zmagovala prav zato, ker se njeno znanje oblikuje onkraj osebnih, pristranskih predsodkov, kot tudi podružbljeno znanje, ki se dokazuje skozi učinkovito uporabo znanstvenih spoznanj. Znanost je pač le še ena izmed družbenih praks, ki je ni mogoče ločevati od duha časa.

Konec koncev smo tudi v antropologiji v zadnjem desetletju v marsičem skrenili z znanstvene poti, kar je pokazala javna polemika ob izločitvi besede znanost (*science*) iz preambule opredelitve antropologije v Ameriškem antropološkem združenju (glej Wade 2010). Namesto metodološke dekolonizacije (Smith 2012) vede še naprej koloniziramo svoje znanje skozi znanstvene institucije, znanstveni tisk in žargone pravšnjosti v edinem preostalem jeziku znanosti, angleškem. Ontološki obrat je tipičen primer takšnega koloniziranja, enako pa velja tudi za veliko večino nereprezentacijskih teorij, še posebej novomaterialistične teorije afekta, ki učinkovito odmikajo poglede od tam, kamor bi bilo svoj pogled nujno treba usmeriti. To pa je soočenje z vprašanjem, ki ga je zastavil Trouillot z znamenitim opozorilom o špranji, v katero vtikamo svojo znanost in v kateri se skrivajo »divjaki« (Trouillot 2003). Prav z ontološkim obratom, skupaj z navduševanjem nad animističnimi epistemologijami, smo se, na način kot ga je v znanstveni diskurz vsilila ena najbolj dominantnih kolonialnih institucij znanosti, Univerza v Cambridgeu, vrnili na samo dno »divjaške špranje« – z afekti pa samo še utrjujemo njene globine. Pandemija nam kaže, da ta orodja za soočanje z družbeno resničnostjo, planetarno in pred domačim pragom, ne zadoščajo. Miselna orodja, ki jih nujno potrebujemo za teoretsko razumevanje pojavov onkraj empiričnih raziskav (Sams idr. 2017), pa niso zgolj nekakšne čiste, v večnost pahnjene platonske ideje, čeprav so v nekem smislu prav to, ampak za tiste, ki jih pridelujemo, tudi biokulturna izkušnja. Naj podam primer takšne izkušnje.

Pri vztrajnem zaletavanju v namišljeni kartezijski dualizem spregledujemo preprosto dejstvo, da bo moralo prav vsako živo bitje, ki se bo najprej naučilo šteti, nato pa tudi računati, prej ali slej nujno odkriti oz. si izmisliti števila

π , e in i , z njimi pa bo prav vsakdo, brez izjeme, ki se ustvarjalno razgleduje po svetu matematike, prej ali slej pricapljal tudi do znamenite Eulerjeve enačbe, ki povezuje svetova trigonometrije in kompleksnih števil v svoji neverjetno elegantni preprostosti: $e^{i\pi} + 1 = 0$. Za matematika je to izkušnja, na las podobna tisti, ki jo doživljajo poslušalci in poslušalke binavralnih posnetkov ASMR: »Če tega še nisi nikoli videl in premoreš nekaj matematične občutljivosti, se ti bo naježila dlaka na vratu in ti bodo šli mravljinici po hrbtenici« (Stewart 2012: 149). Po domače povedano: ta enačba razkriva, da je vse povezano med seboj. To povezanost trigonometrije in kompleksnih števil doživimo kot razsvetljenje, ki se dotakne tudi našega telesa. Nekaj podobnega doživljajo tudi razlagalci ene izmed resničnosti, v katerih živimo, ko jim nekdo razloži, kako so v resnici povezane vse na prvi pogled nepovezane reči. No, tukaj se nepričakovano pokaže samo bistvo biokulturnosti in biosocialnosti: doživljanje kartezijskih mišljenin (*res cogitans*) spremlja afektivnost naših teles (*res extensa*). In prav tovrstna in takšna afektivnost, ki je splošna izkušnja ljudi, četudi jo doživimo sorazmerno redko, narekuje politično delovanje in ravnanje, na kar je opozarjal že Spinoza. Na takšni afektivnosti pa temelji tudi spoznavanje resnice med zanikovalci in teoretiki zarot.

Zanikovalstvo in nepolitična politika »boja« proti virusu

Prave odgovore na zanikovalstvo in pomen znanosti v sodobni družbi torej lahko iščemo le na polju političnega. Z vsakim dnem odmika od možnosti doslednih in strogih ukrepov za eliminacijo novega koronavirusa iz populacije, s tem pa tudi odprave nadaljnjih okužb (pri nas bi lahko to dosegli od marca do maja 2020), narašča število zanikovalcev samega virusa in pandemije. Preden podam svoje poglede na določena razkritja, ki jih prinaša to nesrečno obdobje za nadaljnjo usodo politične živali, ki je kolonizirala naš planet, naj začnem s predstavitvijo bistva zanikovalstva. Ta v obeh svojih pojavnih oblikah, elitni in ljudski, v najbolj brutalni obliki zanikanja holokavsta ruši moralne temelje povojne ureditve sveta, predvsem moralni red, na katerem temelji konstitucija Evrope in večjega dela sveta po drugi svetovni vojni, s tem pa globoko posega tudi na ključno področje urejanja medčloveških odnosov, na področje političnega.

V svoji drobni knjižici o zanikovalstvu je britanski kulturolog Keith Kahn-Harris opozoril, da zanikovalstva (njega zanimajo predvsem zanikovalci holokavsta) ni mogoče razumeti brez upoštevanja njegovih družbenih in političnih korenin. Prava udarna ost zanikovalstva ni v očitnih lažeh, ki bi jih zanikovalci skušali vsiliti kot resnico, temveč v njihovem herojskem iskanju in zagovarjanju »prave« resnice. Ne gre jim za to, da bi skrivali ali prikrivali resnico, temveč za to, da »zanikovanje ustvarja novo in boljšo resnico« (Kahn-Harris 2018: 3) od tiste, ki jo zanikajo.

To pa pomeni, da zanikovalstva pač ni mogoče odpraviti z zagovarjanjem ustrežnejše resnice in s priseganjem na dejstva. Pri tem odpove tudi razum, saj gre pri zanikovalstvu predvsem za iskanje ravnovesja med tem, kar si kot ljudje želimo, in tistim, kar nam je dovoljeno (Kahn-Harris 2018: 18). S pristajanjem na »več resnic« in »več resničnosti« izginja temelj kakršnekoli skupne resničnosti.

Ko se znajdemo v ekonomiji želje, se znajdemo na polju afekta, s katerim upravljajo povsem druge sile od razuma, argumentov in dejstev. Še več, prav metodični dvom, sicer najpomembnejše orodje znanja in znanosti (glej Descartes 1973), nastopi v svoji povampirjeni, radikalni obliki in postavi pod vprašaj vsako avtoriteto s preprostim vprašanjem: »Kaj pa če?« Ko radikalnemu dvomu dodamo še obsedenost s podrobnostmi in zarotniško razmišljanje (Kahn-Harris 2018: 51–54), preidemo v mentalno živo blato, v sfero kakršnegakoli (torej na točki, ko z neskončnimi sodbami utemeljimo kakršnokoli izjavljanje) povezovanja stvari, pri ovrženju katerih ne pomaga noben in nikakršen argument, ker bo zablodeli um vedno našel potrebne povezave za potrjevanje lastnih blodenj. Te so bolj resnične od resnične resničnosti vsakdanjega življenja (Schutz 1970: 253), za katero vse bolj čvrsto verjamem, da si je smiselno prizadevati, tako v etnografskem kot življenjskem smislu. Resnico v skladu s tem varuje ne le neubesedljivo, temveč tudi neumisljivo (Kahn-Harris 2018: 93), ki postane oborožena sila (Kahn-Harris 2018: 137) »onkraj besed« in tudi »onkraj dejstev« (prim. Kahn-Harris 2018: 139).

V nekem smislu bi lahko pri neuničljivem zanikovalstvu govorili tudi o globoki predanosti, ki vključuje celo pravico do samouničenja, kakor jo je prikazal Scott Atran, saj je svetim vrednotam »najbolje nasprotovati z drugimi svetimi vrednotami, ki navdihujejo predanost, ali pa z razdvajanjem zlitih družbenih mrež, v katere so vgrajene te vrednote« (Atran 2016: S201). To pomeni, da sploh nismo ne na polju racionalnega diskurza niti v vsakdanji resničnosti, ampak, vsaj v bolj radikalnih oblikah te privrženosti, govorimo o sistemu verovanj in vrednot, ki ga ni mogoče spremeniti brez upoštevanja njegovega verovanjskega bistva. Verovanje pa je tako globoko vpeto v človeško evolucijo in imaginacijo (Fuentes 2019), da ga ni mogoče kar preprosto odčarati. Še več: trezne politike morajo najti boljše predstave in verovanja od drugih, torej tako teoretsko preverljive kot praktično ovrgljive sodbe, ki pa se ne smejo izteči v kakršenkoli scientizem (Marks 2009) kot prepričanje, da so ljudje, ki delujejo v znanosti, izvzeti iz vzorcev, v katere se zapletamo v svojih verovanjskih sistemih (Fuentes 2019: 198).

Scientizem, skratka, le doliva olje na ogenj.

Znanost je družbena dejavnost, a je vendarle obenem zelo drugačna od vseh drugih. Ne temelji na večinskem mnenju, ampak na znanju, do katerega lahko pride vsak. Prav vsak. V empiričnih hipotetično-deduktivnih znanostih, za razliko od hermenevitično utemeljene humanistike ali sta-

tistično-verjetnostno utemeljenih kompleksnostnih znanosti, ni znanstvena tista trditve, ki je bila dokazana, ampak, nasprotno, tista, ki je še nismo ovrgli na podlagi odkritja novih dejstev. In prav te trditve, za katere še nismo odkrili empiričnega nasprotnega primera, so trditve, z katere v znanstveni skupnosti pride prej do konsenza (glej Oreskes 2019), ali vsaj razumnega konsenza, kot do večinskega potrjevanja. V tem smislu je znanost družbena dejavnost, ljudska in najbližja načelom soglasnega so-delovanja. V tem smislu bi morala biti pravzaprav najbolj odmaknjena od današnje politike, ki temelji na predstavniskem načelu majorizacije. Zakaj jo je potemtakem mogoče uporabiti kot orodje oblasti in zakaj znanstvenih spoznanj ljudje večinoma ne moremo uporabiti v svoje dobro in v dobro soljudi? Vsaj del odgovora na širše vprašanje se skriva v moralnem zlomu, v katerem smo se znašli v zdravstveni krizi, torej v eni izmed zaporednih kriz, ki so značilna stalnica kapitalizma.

Prihodnost političnega uravnavanja medčloveških razmerij na razpotju med znanostjo in zanikovalstvom

Takoj ko so države začele uveljavljati vojaško terminologijo »boja« proti virusu in obolevnosti ob okužbi, so celotne družbe prešle v neko obliko vojaškega režima. Tudi če v parlamentih niso razglasile izrednih razmer, skratka policijsko-vojaške uprave, so prav na podlagi retorike in predstavi o vojnem stanju učinkovito sesule obstoječi moralni red, kajti mirnodobno moralo v vojnem času pač nadomesti povsem druge vrste moralni red. O moralnem zlomu zaradi uveljavljanja nasilnih ukrepov doslej še nismo veliko slišali, pa bi morali. In nimam v mislih tistega moralnega zloma, o katerem govori Jarrett Zigon (glej npr. 2009), ki se zgodi ob zlomu moralnega reda kot pogoju novega začetka, ampak govorim o zlomu moralnega reda, ki ga skorajda nihče ne opazi, saj ga brezhibno vodijo na prvi pogled neodvisne biopolitične strokovne in birokratske službe: ministrstva za zdravje, institucije javnega zdravja in bolnišnice.

Zahodne ekonomske in politične velesile, z delno izjemo nekaterih skandinavskih držav in Nove Zelandije, so se v letu 2020 razgalile kot družbe, ki temeljijo predvsem na fizični moči represivnega državnega aparata. Do zadnje potankosti smo lahko videli, kako policija skrbi za delovanje demokratičnih držav. Ko njena moč ne zadošča, ji priskočijo na pomoč še rezerve: zasebni varnostniki in vojske. Samo korak je še potreben, da prepoznamo to stalno prisilo, ki se uporabnikom kaže predvsem skozi birokratske prijeme, kot jamstvo delovanja »prostega« trga (Graeber 2011) in gospodarske pobude, ki ju je bilo treba ubraniti za vsako ceno. Človekove pravice so (bile) med razglašeno epidemijo, čeprav ne tudi med nedvoumno razglašenem izrednem stanju, postavljene v oklepaj, predvsem pa so države pokazale, da za njihove elite veljajo prilagojena me-

rila njihovega upoštevanja. Diktature zdravstvenih oblasti so razkrile surovo moč, a tudi bedo od zgoraj dirigiranih ukrepov.

Sistemi nadzora in predvsem ponavljajočih se dramatičnih novic, v katerih se vse skrči na število novih okužb po svetu, vodijo v moralno ohromelo družbo. Če k temu dodamo še stroge režime izolacije in samoizolacije ljudi v njihova stanovanja, dobimo nepredvidljivo atomiziranost družbe in onemogočanje najbolj človeških družbenih odnosov.

Vsa ta dejanja političnih in strokovnih oblasti so ustvarila odlične razmere za pranje možganov. Ni odveč pripomniti, da tehnika dolgotrajnih procesov pranja možganov, ki so jo na stoletjih podlage dokončno izpilili »komunistični« fanatiki v Koreji med korejsko vojno (glej npr. Layton 2006; kritičen opis tega koncepta še v Spletni vir 3 in Boissoneault 2017), temelji na čim večji izolaciji posameznikov in predvsem na deprivaciji njihove čutne zaznave, skupaj z motnjami spanja. V skladu s Kantovim globokim uvidom v temeljna izhodišča oblikovanja čistega uma je s tem mogoče prekiniti najbolj temeljno umestitev posameznikov in posameznic, ne le njihovih misli, v skupno samozavedanje in premišljanje, katerega pogoj sta estetski kategoriji prostora in časa (Kant 2001), temelj prej omenjene Schützeve fenomenološke »resnične resničnosti«. Ti kategoriji nista ne individualni ne kolektivni dejstvi, temveč presegajoča, transcendentna pogoja zaznave in spoznavanja. Namesto stalnega pretoka informacij in izkušnje v človeškem prostoru in času, ki je sicer prostor interakcij in čutnega obilja, smo ljudje v zaprtju oz. pod »karanteno« prisiljeni v čutno in zaznavno otopelost.

Ob čutni deprivaciji išče človeški um nadomestne rešitve, saj hlepi po informacijah, zato se sčasoma samodejno obrne prav v tisto smer, ki jo začrtajo tlačitelji. Pogoj vsajanja tujih zamisli, tudi če so v popolnem nasprotju s siceršnjim moralnim redom nosilcev, je v čim večjem odrekanju čutnim zaznavam. Prav onemogočanje čutnega družbenega življenja, (ob)čutenja z drugimi, je ključna sestavina tega stanja, ki nujno vodi v kolektivno zmedo.

Če pogledate okoli sebe, boste videli, da zgornje besede niso prazna filozofija, še manj uporabna psihologija. Vrnitev kolektivne pameti, tiste najbolj temeljne oblike skupnega (ob)čutenja, ki mu po latinsko rečemo *sensus communis*, po angleško *common sense*, po slovensko pa zdrava pamet, bo zahtevalo zelo resno družbeno terapijo. Ključ za sobivanje je vzpostavitev minimalne temeljne, najgloblje skupne resnične resničnosti (Schutz 1970). Med glavnimi sredstvi, na katera lahko računamo ob odčaranju sveta po obsedenosti z blodnimi duhovi, s katerimi nas je obdarila pandemija, je, v to sem prepričan, glasba, tudi če ne dam veliko na glasbeno terapijo. Doživljanje glasbe skupaj z drugimi ljudmi, brez »socialne distance«, nam bo s praksami, povezanimi z njo, počasi povrnila družbene čute v neko kolikor toliko znosno »normalno« stanje (glej Muršič 2021). Družbeno (ob)čutenje bo še dolgo blažilo

posledice (proti)koronskega sesutja moralnega reda. Ne bo pa moglo samo od sebe spraviti nazaj na obrobje zanikovalstva in rešiti znanosti pred scientizmom. To bi se morda lahko zgodilo šele na političnem področju z nujno spremembo tako političnega kot gospodarskega ustroja sveta. T. i. demokratične države so v »boju« proti novemu koronavirusu aktivirale nasilje, na katerem temelji njihov družbeni red. Proti epidemiji so se »borile« – in se še – demokratično vodene policije. Uniformirana uradna oseba, ki popisuje prekrškarje, je postala skorajda ikonska podoba pandemije. Njen glavni namen, četudi naj bi pomagala ustavljati prenašanje virusa v prebivalstvu, je predvsem v tem, da svojo vlogo čuvarja odigra za sistem, ki jo plačuje. In prav z več kot štirimi milijoni žrtev se je ta sistem pokazal kot neučinkovit in nepravičen, saj je, podobno kot v vseh preteklih epidemijah, umiralo (in žal še umira) predvsem revno prebivalstvo (Scheper-Hughes 2020; glej tudi Roth 2020).

Nova normalnost: več ali manj kapitalizma?

S povečevanjem znanosti in s scientizmom zanikovalstva ni mogoče zanikati. Tudi filozofska argumentacija ne bo pomagala: zanikovalstvo nima nič skupnega z dialektičnim privzdignjenjem (*Aufhebung*) skozi zanikanje in ohranjanje racionalnega jedra v vsakem dialektičnem (pre) obratu. Edina delujoča možnost je vztrajno iskanje boljših odgovorov na dosedanja vprašanja, kar je konec koncev skupno znanosti in zanikovalcem. Morda kdaj odkrijemo kaj boljšega od znanosti, a za zdaj je znanstvena ovrgljivost trditev največ, kar premoremo. To pa ne pomeni, da zanikovalcev ni treba poslušati.

Zanikovalstvo v sebi skriva klice skritih želja množic, tudi če se v tem trenutku njihove zamisli kažejo skozi skrajno bizarne in brezupne načine upiranja brezmočnih. Težko je spregledati, da te potlačene želje razkrivajo predvsem upanje po bistveni spremembi odkrito krivičnega družbenega sistema, čeprav se med epidemijo izraža v množtvu skrajno nenavadnih zamisli in zanikovanja ter v bolj ali manj nenavadnih držav upiranja ukrepom in cepljenju. Prav zato v tem trenutku še ni mogoče prepoznati kalitistih zamisli, ki bi lahko ponudile delujočo alternativo.

Na drugi strani, pravzaprav dopolnjujoče, nastopa instrumentalizacija znanosti tako skozi nekritično scientistično verovanje v znanost kot skozi selektivno izbiranje njenih spoznanj, kar se še posebej jasno kaže najprej v politični instrumentalizaciji znanosti in vsiljevanju ukrepov, nato pa tudi v sprejemanju izjav le določenih znanstvenikov med zanikovalci in zagovorniki teorij zarot, ki potrjujejo njihove poglede. V slednje se v tem prispevku nisem spuščal, ker sem razkrival predvsem logiko želje skozi zanikovalstvo, epistemološki pomen znanosti in družbene posledice atomizacije družbe na posameznike in posameznice, skupaj z deprivacijo čutne zaznave in neposrednih (čutnih) stikov z ljudmi. Prav omejevanje čutnih stikov med ljudmi

ima lahko pogubne posledice – ali pa lahko, prav nasprotno, pripelje do ponovnega zavedanja ključnega družbenega pomena tako vsakdanjih reči, kot so dotikanje, druženje in so-delovanje. V tem trenutku še ne vemo, v katero smer bo zavilo človeštvo po tej pandemiji, nekaj pa je gotovo: trditve, da je intimno politično, so dobile potrditev. Zato moram to razmišljanje končati v polju političnega.

Najbolj katastrofalno politično odločitev ob začetku pandemije, delno tudi zahvaljujoč zanikovalski drži takratnega predsednika ZDA, so sprejele evropske in večina drugih zahodnih držav, češ da virusa ni mogoče eliminirati, kaj šele izkoreniniti, ampak bomo morali živeti z njim. Glavni argument je bil gospodarski. O družbi in ljudeh, razen v strogo infektološko bolnišničnem smislu, niso pretirano razmišljali. Govorili so, da tako brutalnih ukrepov, kot so jih sprejemali na Kitajskem, na zahodu, kjer naj bi spoštovali človekove pravice, ne bi smeli in mogli sprejemati. Pri tem so vztrajno zanikali dejstvo, da je bilo z doseganjem razumnega konsenza to mogoče doseči tudi v zahodnem svetu, na primer na Novi Zelandiji. Še bolj vzvišeno so se obnašali do manj razvitih delov sveta in vztrajno napovedovali zlom afriških družb – kar se pač ni zgodilo. So pa postale leglo okužb in napačnih odzivov države z avtoritarnimi voditelji (npr. Brazilija, Indija, Rusija in žal tudi Slovenija), v katerih zaradi nezaupanja ljudstva (in pomanjkanja sredstev) na koncu tudi ni posebnega navdušenja nad cepljenjem. No, in če moramo sprejeti dejstvo, da so zahodne države zamudile možnost odprave virusa z vrnitvijo v normalno življenje, kljub lastnim projekcijam, kaj bi se zgodilo, če bi bile soočene s pandemijo in bi samo širitev nevarnega patogena zaježile v nekaj mesecih (glej npr. Jonung in Roeger 2006), potem se moramo vprašati, kakšne možnosti imamo sedaj, ko je precepljena slaba polovica prebivalstva, kakšna tretjina pa je okužbo že prebolela.

Vrnitev v kolikor toliko normalno življenje je bila v zadnjih dveh letih možna le poleti. Z zimo se zadeve spremenijo, a je projekcija dovolj jasna. Prvi ukrep mora biti prezračevanje prostorov s stalnim menjavanjem zraka. Drugi narekuje posebno obravnavo in skrb za ranljive dele prebivalstva s t. i. mehurčki, predvsem pa prepoznavanje teh delov prebivalstva, kar pa nikakor ne pomeni njihove izolacije. Celotno prebivalstvo bi moralo čim prej zaživeti čim bolj normalno življenje, z maskami in brez njih. Življenje z novim koronavirusom je še vedno zelo tvegano, saj v tem trenutku še ne vemo, ali bodo nove različice, ki se bodo širile po svetu, bolj nevarne ali manj. Cepljenje je le eden od pogojev življenja z virusom. Ključna je skrb za druge, torej uveljavljanje sistemske družbene solidarnosti in odgovornosti. V mislih imam uveljavljanje tistih skupnih ravnanj in ukrepov, ki čim manj posegajo v življenje z drugimi ljudmi, obenem pa temeljijo na doslejšnjih izkušnjah življenja z virusom, kar bo treba spremljati v globalnem naravnem eksperimentu, brez demonizacije ravnanj

ljudstva. S tem pa ponovno trčimo v politiko in omejitve trenutnega prevladujočega družbenega ustroja.

Kapitalizem ima po koronakrizi bržkone zadnjo priložnost prilagoditve. Kljub neskončni prožnosti in revolucionarni inovativnosti pri iskanju novih načinov izkoriščanja planeta in ljudi, ki jo je kazal doslej (Marx in Engels 2009), so množice na globalni ravni morda celo prvič v sodobni zgodovini lahko začutile, da je ranljiv. Naj aktivira še tako nepredvidljive sisteme samoupravičevanja, dejanski preizkusi njegove učinkovitosti ne bodo mogli prikriti dejstva, da se je sistem razgalil kot nesposoben soočenja s pandemijo. V zanosu sprejemanja ukrepov ne ekonomisti ne politiki, in še najmanj gospodarstveniki sami, ne morejo mimo dejstva, da so – in bodo še naprej – v ključnih trenutkih morali pristati na socializem in socialistične korekcije, sicer kapitalizma ne bo več, ker pač nima rokohitskega odgovora na tri temeljna vprašanja sedanjega trenutka: okoljsko, mirovno in delavsko. Edini odgovor, ki ga pozna, je nasilno uveljavljanje moči. Ta pa ima omejen rok trajanja. Brez radikalnega zasuoka od neoliberalizma in prostega trga ne bo mogoče razrešiti težav, ki jih je naplavila korona.

Toda kako?

Človeška družba se pač tke tam, kjer ljudje pomagamo drug drugemu; tam, kjer preprosti ljudje stopimo skupaj; tam, kjer se imamo lepo, torej tam, kjer se zabavamo in uživamo v življenju. »Nova normalnost« nas razčloveča prav tam, kjer smo predvsem ljudje ali pač zgolj le ljudje in ne neke pretvarjajoče se kreature: pri dotikih in druženju. In prav na tej točki si bomo povrnili človeškost nazaj, zato vedno znova poudarjam pomen glasbe.

Prav zato se moramo zavedati, da imamo dolgoročno samo dve možnosti: uveljaviti sanitarne režime, s katerimi bodo virus nadzorovali z nadzorovanjem ljudi, s tem pa dolgoročno ustvarili družbo, ki ne bo človeška, ali uveljaviti solidarnostne ukrepe, s katerimi ga bomo po svetu obvladali in s tem povrnili človeškost celotnemu človeštvu.

Literatura in viri

ATRAN, Scott: The Devoted Actor: Unconditional Commitment and Intractable Conflict across Cultures. *Current Anthropology* 57, Suppl. 13, 2016, S192-S203.

BOISSONEAULT, Lorraine: The True Story of Brainwashing and How It Shaped America. *Smithsonian Magazine*, 22. maj 2017; <https://www.smithsonianmag.com/history/true-story-brainwashing-and-how-it-shaped-america-180963400/>, 16. 7. 2021.

BRAUDEL, Fernand: *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje*. 1. knjiga. Ljubljana: Škuc, Filozofska fakulteta, 1988.

CALLAN, Hillary: Forty Years On: Biosocial Anthropology Revisited. V: Camilla Power, Morna Finnegan in Hilary Callan (ur.), *Human Origins: Contributions from Social Anthropology*. New York in Oxford: Berghahn, 2017, 35–58.

- DESCARTES, René: *Meditacije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1973.
- FUENTES, Agustín: *The Creative Spark: How Imagination Made Humans Exceptional*. New York: Dutton, 2017.
- FUENTES, Agustín: *Why We Believe: Evolution and the Human Way of Being*. New Haven in London: Yale University Press in Templeton Press, 2019.
- GRAEBER, David: *Debt: the First 5,000 Years*. Brooklyn: Melville House, 2011.
- INGOLD, Tim: *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*. London: Routledge, 2011.
- JONUNG, Lars in Werner Roeger: The Macroeconomic Effects of a Pandemic in Europe – a Model-Based Assessment. *Economic Papers* 251. Bruselj: Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2006; <https://ssrn.com/abstract=920851>.
- KAHN-HARRIS, Keith: *Denial: The Unspeakable Truth*. Mirefoot in Kendal: Notting Hill Editions, 2018.
- KANT, Immanuel: *Kritika čistega uma* 1/4. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2001.
- LAYTON, Julia: How Brainwashing Works. *HowStuffWorks.com*, 10. 5. 2006; <https://science.howstuffworks.com/life/inside-the-mind/human-brain/brainwashing.htm>, 16. 7. 2021.
- MARKS, Jonathan: *Why I Am Not a Scientist? Anthropology and Modern Knowledge*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 2009.
- MARKS, Jonathan: *Tales of the Ex-apes: How We Think about Human Evolution*. Oakland, California: University of California Press, 2015.
- MARX, Karl in Friedrich Engels: *Komunistični manifest*. Ljubljana: Sanje, 2009.
- MURŠIČ, Rajko: Znanost kot ideologija: pot v novi srednji vek, tlakovana s paradoksi razsvetljenskega uma? 1. del. *Dialogi* 28/12, 1992, 59–66.
- MURŠIČ, Rajko: Znanost kot ideologija: pot v novi srednji vek, tlakovana s paradoksi razsvetljenskega uma? 2. del. *Dialogi* 29/1, 1993, 49–57.
- MURŠIČ, Rajko: Odsotnost živega doživljanja glasbe in vzpon brezumja. *Odzven* (Obzorja), 18. 1. 2021; <http://www.sigic.si/odsotnost-zivega-doživljanja-glasbe-in-vzpon-brezumja.html>, 1. 2. 2021.
- ORESQUES, Naomi: *Why Trust Science?* Princeton in Oxford: Princeton University Press, 2019.
- PÁLSSON, Gísli: Retrospect. V: Tim Ingold in Gísli Pálsson (ur.), *Biosocial Becomings: Integrating Social and Biological Anthropology*. New York: Cambridge University Press, 2013, 229–248.
- RABINOW, Paul: *Essays on the Anthropology of Reason*. Princeton in Chichester: Princeton University Press, 1996.
- ROTH, Emmanuelle: Epidemic Temporalities: A Concise Literature Review. *Anthropology Today* 36/4, 2020, 13–16.
- SAMS, Kelley, Alice Desclaux, Julienne Anoko, Francis Akinde, Marc Egrot, Khoudia Sow, Bernard Taverne, Blandine Bila, Michèle Cros, Moustapha Keïta-Diop, Mathieu Fribault in Annie Wilkinson: From Ebola to Plague and Beyond: How Can Anthropologists Best Engage Past Experience to Prepare for New Epidemics?. *Member Voices, Fieldsights*, 7. december 2017; <https://culanth.org/fieldsights/from-ebola-to-plague-and-beyond-how-can-anthropologists-best-engage-past-experience-to-prepare-for-new-epidemics>, 14. 8. 2020.
- SCHEPER-HUGHES, Nancy: Epidemics and Containment: Cuba and the HIV/AIDS Epidemic. *Anthropology Today* 36/3, 2020, 22–24.
- SCHUTZ, Alfred: *On Phenomenology and Social Relations*. Chicago in London: The University of Chicago Press, 1970.
- SMITH, Linda Tuhiwai: *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples*. London: Zed Books, 2012 [1999].
- Spletni vir 1: WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard; <https://covid19.who.int/>, 15. 7. 2021.
- Spletni vir 2: Covid 19 Coronavirus Pandemic; https://www.worldometers.info/coronavirus/?utm_campaign=homeAdvegas1, 16. 7. 2021.
- Spletni vir 3: Brainwashing. *Encyclopedia Britannica*; <https://www.britannica.com/topic/brainwashing>, 16. 7. 2021.
- STEWART, Ian: *In Pursuit of the Unknown: 17 Equations that Changed the World*. New York: Basic Books, 2012.
- Š. R. in STA: Policija morala varovati UKC pred potestniki v Mariboru? *Slovenske novice*, 10. 4. 2021; <https://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/v-mariboru-nov-protest-proti-vladnim-ukrepom/>, 16. 7. 2021.
- TROUILLOT, Michel-Rolph: *Global Transformations: Anthropology and the Modern World*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- WADE, Nicholas: Anthropology a Science? Statement Deepens a Rift. *New York Times* (Science), 9. 12. 2010; <https://www.nytimes.com/2010/12/10/science/10anthropology.html>, 1. 2. 2021.
- WHITE, Leslie A. in Beth Dillingham: *The Concept of Culture*. Minneapolis: Burgess Publishing Company, 1973.
- ZIGON, Jarrett: Within a Range of Possibilities: Morality and Ethics in Social Life. *Ethnos* 74/2, 2009, 251–276.

Denial in Practice: the Covid-19 Virus Pandemic, Science and Politics

In a critically designed paper, the author discusses the denial aspects of the Covid-19 virus pandemic in the science-denial-anthropology triangle. In doing so, he draws attention to the ambivalent attitude towards knowledge and science in modern society: on the one hand, we are faced with the denial of its findings, and on the other hand, with its absolute exaltation. He problematises the denial, scientism and politics in modern society.

He is interested in the systematic entry of denial into the very constitution of the political.

He also uses the critique of denial as a general social phenomenon, as a critique of denial in anthropology itself. In doing so, he criticises the naive belief in transcending the boundaries between biology and culture, and advocates an evolutionary conception of bioculturality. He gives Euler's equation, which connects trigonometry and complex numbers, as an example of the necessary separation between the symbolic order and biology, but also of their experiential permeation. The experience of this incredible connection is very similar to the experience of realising how seemingly unrelated things are connected. This kind of affectivity of thought dictates political action and conduct in the present.

However, denial also goes beyond such a sense of universal connection: in its most brutal form of the Holocaust denial, it destroys the moral foundations of the post-war world order. It is similar to the pandemic denial. The deniers' focus is not on hiding or concealing the truth, on the contrary, their aim is to reveal a new and better truth than the one they deny. This means, however, that denial cannot be eliminated by defending a more appropriate truth and swearing by the facts.

In this search for a more appropriate truth, the instrumentalization of science also comes into play. On the one hand, we are confronted with an uncritical scientific belief in science, and on the other, with a selective choice of its findings.

In the concluding part of the article, the author reveals the logic of desire through denial, the epistemological significance of science and the social consequences the atomization of society has for individuals. Noting the deprivation of sensory perception and direct (sensory) contact with people, he returns to the field of politics and presents the repression of most Western countries as the ultimate reach of their structure, which dictates radical criticism of the political, where denial meets scientism, but without premonition in which direction these upheavals could turn.

DRUGI UŽIVA?!

Kratki znanstveni prispevek | 1.03
Datum prejema: 30. 9. 2020

Izvleček: Članek tematizira sprego politike in biomedicine, ki se je razširila v slovenskem prostoru v obdobju epidemije koronavirusa. Z idiomom interpretativne psihoanalize problematizira denunciatorstvo in eskalacijo sovraštva do tistih posameznikov, ki so bili v javnem prostoru percipirani kot tisti, ki se niso docela in povsem podredili ukrepom, ki jih je državna oblast s podporo biomedicine sprejemala pod pretvezo zaščite prebivalstva.

Ključne besede: covid-19, Slovenija, biopolitika, kapitalistična ekonomija, psihoanaliza

Abstract: The article deals with the coupling of politics and biomedicine, which imploded during the coronavirus epidemics in Slovenia. Using the idiom of interpretative psychoanalysis, it approaches the problem of denunciation and the escalation of hatred towards those individuals who were perceived as not totally and wholesomely conforming to the seemingly protective measures adopted by the state authorities in tandem with biomedicine.

Key words: Covid-19, Slovenia, biopolitics, capitalist economy, psychoanalysis

Za začetek v svarilo vsem, ki si želimo skozi prizmo humanističnih in družboslovnih disciplin pojasniti, na kakšne vse načine je pandemija koronavirusa spreminjala vsakodnevno življenje v Sloveniji: težko bo več kot le analitično razlikovati med odzivi prebivalstva na pojav virusa in odzivi, katerih vzgib in porok je bil povsem vzporedno potekajoč prevzem oblasti desne politične opcije. Če je, kar bo tudi moja hipoteza, pandemija poudarila že obstoječe razlike in manifestirala latentne vedenjske drže (pokazala torej, da vse prej torej kot da »smo vsi v istem čolnu«, kot so sprva radi zatrjevali v medicinski stroki), je prevzem oblasti desne politične opcije poudaril in legitimiziral, da ne rečem fašistične, pa vsaj totalitarne, konservativne, ksenofobične in puritanske nastavke za odzive na pandemijo koronavirusa. Čemur smo priča v vsakdanjem življenju, je korak naprej od puritanizma, kot ga je najlepše opredelil novinar in kulturni kritik Henry Louis Mencken (znan tudi kot ameriški Nietzsche): strašljiv občutek, da je nekdo, nekje, srečen. Ta občutek se je v času koronavirusa stopnjeval v prepričanje, da ta, ki je nekje srečen, krade mojo srečo, jemlje meni, kar mi pripada, krade moj Užitek. To je v psihoanalizi jasno prepoznano kot rasistično sovraštvo, sproženo z uživanjem Drugega (Žižek 1988, 2004). V psihoanalizi celo velja, da je začetna gesta, ki Drugega sploh vzpostavi kot takega, prav užitek, ki je prepoznan kot zlo (Žižek 1991). To zlo užitka Drugega se je ob začetnih razmerah epidemije kazalo v nasprotovanju prostovoljnemu podrejanju vladajočim biopolitičnim naracijam o človekovem telesu in življenju tega telesa. Kaj to pomeni? V času trenutne epidemije smo priča omejitvam vseh področij socialnega, političnega, ekonomskega življenja na biomedicinski diskurz; redukciji življenja na nič več in nič manj od golega biološkega preživetja. Še več, ta prevladujoči diskurz uveljavljen skozi medicinski in

politični protekcionizem, se pri t. i. »moralni večini« bere kot dokaz, da nas oblast ljubi, ne pa da nas nadzoruje, omejuje, nam preprečuje udeleževanje človekovih pravic in nam učinkovito onemogoča imeti življenje, ki ga je vredno živeti. Najbolj izrazit primer reakcij na zavrnitev prostovoljnega podrejanja je bil razmah denunciantstva (ovaduštva), ko so številni prijavljali svoje sokrajane zaradi domnevnih kršitev koronavirusnih ukrepov. V času omejitve gibanja na občine so bili najbolj problematični povsem običajni, povsem neškodljivi in miroljubni sprehajalci. Sprašujem se, kje je ta pacificirana in državljanski pokorščini zavezana »moralna večina«, ko je treba prijaviti npr. nasilje nad družinskimi člani ali živalmi? Sprašujem se, zakaj takrat, ko se očitno dogajajo take stvari, vsi pravijo: »To ni naša stvar.« Ljudje so v ovajanju sprehajalcev natančno povedali, za kaj gre, ko nekaj opredeljujemo kot problematično – za uživanje; v uživanju Drugega v sprehajanju so uzrli »svojo stvar«. V tem, da je »nekdo nekje srečen« v sprehajanju, so uzrli užitek, ki pripada njim, ne Drugemu. Ultimativno zlo je imelo podobo zavračanja prostovoljnega podrejanja skozi sprehajanje.

Naj podrobneje razložim to logiko sovraštva do Drugega, ki uživa moj užitek (opredeljen kot zlo), ki je torej zavrnil prevladujočo biopolitično definicijo človeka kot *homo sacer* (Agamben 2004) in ni zreduciral življenja na golo fizično preživetje. Žižek, Lacan, Heidegger, Foucault, Badiou, Agamben in še bi lahko naštevali filozofe, ki so, skladno s starogrškim razumevanjem *zoe* in *bios*, človekovo življenje razklali na dvoje. *Zoe* pomeni »preprosto dejstvo življenja, skupno vsem živim bitjem«, *bios* pa »obliko ali način življenja, lasten nekemu posamezniku ali skupini« (Agamben 2004: 9).

V psihoanalitični interpretaciji človekovega obstoja se to (da poenostavimo) prevaja v razliko med Realnim in

* Karmen Šterk, dr. sociologije, izredna profesorica, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede; karmen.sterk@fdv.uni-lj.si.

Simbolnim »živeti«. Realna eksistenca je nič več in nič manj, kot to, eksistenca v povsem biološkem, organskem smislu; ni življenje, pač pa je prepustiti se logiki preživetja. Simbolno dopolnilo človekovi eksistenci pa je nekaj, kar se upira redukciji življenja na preživetje, je smisel neke eksistence, je celo nekaj, kar je v končni instanci pogosto nasprotno inerciji biološkega organizma, ker sledi logiki uživanja v življenju (Šterk 2012). Drugače povedano: če na vprašanje, »ali je golo življenje največ, kar lahko izgubimo«, odgovorimo z »ne, večja izguba je izguba (Simbolnega) smisla življenja«, potem sta razlika in obratnosorazmernost jasni. Rečeno še drugače, »če ni nič dovolj pomembno, da bi za to umrli, kaj je potem smisel življenja?« (Eagleton 2008: 111). Življenje nima nikakršnega smisla, če se gremo strahopetce.

Da ponazorim, kako je užitek Drugega (v življenju) problematičen za »moralno večino«, ki jim je prevladujoča biopolitika ponudila okvir življenja, reduciran na biološko preživetje, naj ponudim psihoanalitičnosko interpretacijo sovraštva do kadilcev. Kot pravi Mladen Dolar (2012), se v »antikadilstvu« prikazujejo tri stvari, ki jih vidimo na delu tudi v času epidemije in v denunciaciji sprehajalcev v času karantene. Najprej je moteče to, da kadilec še kar uživa in s tem izkazuje prezir nad vladujočo biopolitično paradigmo, ki vse življenje zvaja na golo preživetje. Seveda ve, da ker kadi, bo njegovo biološko življenje najbrž krajše, ampak bo vsaj živel življenje, ki je vredno življenja. Prva blasfemična poteza kadilca torej je, da nakazuje, da je bistvo življenja onkraj gole eksistence. Nadalje kadilec s svojim vztrajnim kajenjem izkazuje, da svoje telo razume kot svojo last, svojo ultimativno zasebno lastnino, in ga tako odtegne kapitalistični produkciji, ki telo razume kot osnovni kapital v produkciji tržne vrednosti. Odtegne ga tudi prevladujoči spregi medicinsko-političnega paternalizma in s tem odgovornost za svoje telo (zdravje) vzame v svoje roke. Verjetno najbolj emancipatorjen, torej za »moralno večino« najbolj problematičen učinek kajenja (in sprehajanja v času karantene) pa je ta, da kajenje (in sprehajanje) ukinja, razveljavlja, ali mu vsaj ni mar za obstoječe razredne, ekonomske, socialne, statusne in druge razlike med ljudmi in iz posameznikov napravi skupnost. Ko se kadilci stiskamo vsak s svojo cigareto pod kakšnim nadstreškom, varno »socialno distancirani« od obtožujočega pogleda pravovernega občestva, med nami ni ne razlik, ne hierarhij, niti predsodkov in nobene kapitalistične, sploh pa ne neoliberalne navlake – samo solidarnost. Kajenje in sprehajanje v času karantene sta očitno socialistični projekt in lahko bi se reklo, da denunciatorji nastopajo s strukturnega mesta Margaret Thatcher; ko v izolaciji gledajo skozi okna, zgroženo ugotavljajo: »*Shit, there is such a thing as society!*«

In to dvoje, legitimizirano v imenu skupnega dobrega, sovraštvo v uživanju Drugega in prostovoljno suženjstvo, sta bila ena redkih avtentičnih reakcij prebivalcev (Slovenije)

na koronavirus, vse ostalo je imelo status simulakra (kot da bi izmenično gledali filma *Življenje je lepo* in *Trumanov šov*) ali spektakla; nismo preprosto živeli, ampak smo uprizarjali življenja in vedenja za občestvo, za druge. Maske, izolacija, socialna distanca ipd., vse to se je dogajalo za pogled Drugega. Kot je koncipirano v delu *Družba spektakla* (Debord 1999): nismo preprosto šli in trgovino, ampak smo uprizarjali odhod v trgovino. Iz tega uprizarjanja sledi serija povsem eksistenčnih in identitetnih zagat, s katerimi smo se kar naenkrat in povsem nepripravljeno soočali, najbolj ironično v tem okviru zagat pa je dejstvo, da smo iz t. i. socialne distance (ki je seveda čisto zares le fizična) prav preko tega njenega uprizarjanja šele ustvarili pravo socialno distanco. Če poskušam najti teoretski dispozitiv temu spektaklu prostovoljnega podrejanja, uprizarjanja življenja in demonizacije uživanja Drugega, potem ga je pravilno imenovati nasilje. Ne sicer fizično, ampak zato nič manj brutalno, prej obratno, saj je subtilno, neobvladljivo z begom in bolj vseobsegajoče. Gre za sistemsko in simbolno nasilje (Žižek 2007) in tudi temu najdemo vzporednico v protikadilski kampanji. Škatlice cigaret niso opremljene samo s svarilom, da kajenje škodi zdravju posameznika, ki kadi (ogroža biološko eksistenco), to je postalo marginalno. Bolj izpostavljene so lekcije o tem, da bodo zaradi našega slabega zdravja prizadeti naši bližnji, tudi še nerojeni (in bo s tem ogrožena naša simbolna eksistenca oz. ultimativni smisel življenja, kot ga oglašuje zahodnjaška, krščanska, biomedicinska in kapitalistična paradigma življenja – za otroke gre). V vsakem primeru je torej naše življenje *qua* uprizarjanje podrejeno (in opredeljeno s) pogledu Drugega, nesodelovanje v spektaklu maskiranja in socialnega distanciranja pa nosi s sabo sankcijo v obliki tesnobe, občutka krivde in v imaginariju spodletellega »uspešnega« življenja.

Iz kombinacije sovraštva do užitka Drugega, popolnega panoptikuma in tesnobe, če v spektaklu ne sodelujemo, izhaja tudi eden bolj politično problematičnih simptomov aktualne epidemije koronavirusa: zdrs v totalitarnost, kjer ni predpisano samo kaj, temveč tudi kako. Zdaj celo sami zahtevamo od oblasti, da nam čimbolj natančno strukturira, kaj smemo, kako to udejanjimo in kaj je prepovedano, potem pa v skrajni perversiji umetnosti totalitarnega sistema te omejitve beremo kot pravice. Na koncu se nekaj, kar ni omejeno, ne bere več kot dovoljeno, ampak je prepovedano že s samim tem, ko ni regulirano; vse torej, kar ni eksplicitno dovoljeno, je nespametno, nevarno in nemoralno. V času prevladujoče biopolitike torej, ki reducira življenje na golo preživetje, je svoboda posameznika reducirana na terjanje navodil za svobodo.

V Sloveniji je po mojem mnenju prišlo do »popolne nevihte«, kjer sta sinergično delovali epidemija koronavirusa in diktatura. Pozornemu opazovalcu ni ušlo niti to, da je tudi inkubacijska doba (bila) približno ista, in sicer pet dni. Ujemanje obeh je razvidno iz sprememb v vsakodnevnem

življenju, njuno skupno paradigmo pa je najlepše opisal hrvaški novinar Boris Dežulović (2020): »Epidemija in diktatura imata dve skupni lastnosti: ena in druga se hranita, obstajata in širita preko ljudi, ki ne prepoznajo simptomov.«

Post scriptum: Če bi kdo še potreboval dokaz o popolni spregi in posledično nerazločljivosti med biomedicino in politiko, ki se je v času koronavirusa zgodila Sloveniji, naj opozorim na prevladujoče »stanje duha« v pričakovanju »drugega vala«. Ena od stvari, ki je najbolj begala medije in naivne »trde« znanstvenike, je stanje, ki ga s čudenjem opisujejo, kot da »ljudje ne verjamejo v virus«. Naivnost, nevednost, zavedenost s teorijami zarote so krovni očitki vsem tistim, ki se upirajo prevladujoči biopolitični paradigmi življenja, reduciranega na golo biološko eksistenco. Naj bodo stvari vendar jasne; ne gre za zavračanje obstoja problematičnosti koronavirusa, ne gre za dvom v medicinska dognanja, gre za zavračanje politike in njenih kvazi-znanstvenih »ukrepov«, gre za dvom v to, da je (trenutna slovenska) politika tisto, za kar se izdaja – vladavina ljudstva. Kot so to dvoje pomešali vladajoči (bio)politiki, tako je to dvoje postalo zlito v spremenjenih podobah vsakdanjega življenja – s poudarkom na ekonomiji. Interventni zakoni, ukrepi in uredbe slovenske vlade so kazale vedno večjo težnjo razumevanja človeka v razmerju do kapitalizma na zlosluten način njegovega podrejanja serijski proizvodnji in potrošnji. Od samega Henryja Forda, ki je davnega leta 1923 v avtobiografiji navdušeno pisal o svojem izumu, tekočem traku, lahko izpeljemo izvrstno metaforo naše temeljne hipoteze, da med biomedicinskim pristopom, katerega glavni predmet sta fiziologija in fiziopatologija (in ne človekovo telo, še manj pa njegovo življenje), in kapitalizmom obstajata koherenca in vzajemna povezanost. Ko je opazoval proizvodnjo svojega prvega avta, s tekočega traku namenjenega množični potrošnji, je ugotovil:

Model T zahteva 7882 različnih gibov, toda samo 12 odstotkov teh gibov – samo 949 operacij – terja močne, spretno in fizično popolnoma zdrave ljudi. Za ostale operacije ugotovimo, da jih 670 lahko opravijo ljudje brez obeh nog, 2637 ljudi brez ene noge, dve operaciji sta izvedljivi z ljudmi, brez obeh rok, 715 se jih lahko opravi, če ima človek samo eno roko in deset jih lahko opravijo slepci. (Ford 1923: 109)

Pametnemu dovolj!

Literatura in viri

- AGAMBEN, Giorgio: *Homo sacer: suverena oblast in golo življenje*. Ljubljana: Študentska založba, 2004.
- DEBORD, Guy: *Družba spektakla*. Ljubljana: Študentska založba, 1999.
- DEŽULOVIC, Boris: Epidemija i diktatura imaju dvije zajedničke osobine. *Slobodna Bosna*, 2. 4. 2020; https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/149677/kolumna_borisa_dezulovica_epidemija_i_diktatura_imaju_dvije_zajedničke_osobine.html, 2. 4. 2020.
- DOLAR, Mladen: *Strel sredi koncerta*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012.
- EAGLETON, Terry: *Sveti teror*. Ljubljana: Sophia, 2008.
- FORD, Henry: *My Life and Work*. New York: Doubleday, 1923.
- ŠTERK, Karmen. Smrt in delo Janeza D. *Filozofski vestnik* 33/3, 2012, 99–109.
- ŽIŽEK, Slavoj: Graf Želje. V: Miran Božović (ur), *Želja in Krivda*. Ljubljana: DTP, 1988, 121–140.
- ŽIŽEK, Slavoj: *For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor*. London: Verso, 1991.
- ŽIŽEK, Slavoj: *Paralaksa – za politični suspenz etičnega*. Ljubljana: Analecta, 2004.
- ŽIŽEK, Slavoj: *Nasilje*. Ljubljana: Analecta, 2007.

The Enjoyment of the Other?!

The article deals with the coupling of politics and biomedicine, which imploded during the coronavirus epidemics in Slovenia. Using the idiom of interpretative psychoanalysis, it explores the problem of denunciation and the escalation of hatred towards those individuals who were perceived as not totally and wholesomely conforming to the seemingly protective measures adopted by the state authorities in tandem with biomedicine. The author argues that politics (mis)used the applicable medical coronavirus knowledge in order to enforce totalitarian right-wing practices, incite intolerance towards Otherness, and subvert the rule of law. Moreover, as implied by the case study of smoking as a social practice, the aforementioned coupling was imbued by the logics of the capitalist mode of production, which favours human biological existence over a life worth living.

LOVLJENJE MIMOBEOŽNOSTI

Odsevi epidemije na spletnih družbenih omrežjih

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 11. 12. 2020

Izveček: Prispevek se osredinja na družbene razsežnosti epidemije koronavirusne bolezni, ki so se v številnih oblikah pojavljale in širile na spletnih družbenih omrežjih v obdobju t. i. prvega vala epidemije (marec-maj 2020). S pristopi digitalne etnografije in etnografije digitalnega avtorici analizirata enajst izbranih strani, skupin in profilov na Facebooku in Instagramu ter en spletni dnevnik, gradivo pa interpretirata v luči aktualnih družbenopolitičnih dogajanj in ga razvrstita v štiri tematske sklope (družbena angažiranost, teorije zarot, humor, vsakdan), s čimer pokažeta na inherentno prepletenost digitalnih in nedigitalnih področij.

Ključne besede: družbena omrežja, splet, digitalna etnografija, epidemija, koronavirus

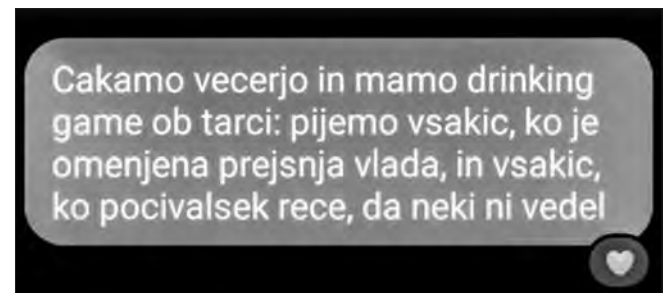
Abstract: This paper focuses on the social dimensions of the coronavirus epidemic, which emerged and spread in various forms in social networking sites during the "first epidemic wave" (March-May 2020). Using digital ethnography, the authors analyse eleven selected pages, groups, and profiles on Facebook and Instagram, as well as a blog, and interpret the material in light of current socio-political events. Through a thematic analysis, the authors form four thematic sets (social engagement, conspiracy theories, humour, everyday), which show the inherent intertwinement of the digital and non-digital spheres.

Keywords: social networks, internet, digital ethnography, epidemic, coronavirus

Uvod

Digitalnost v raznoliki pojavnosti predstavlja pomemben del družbene in kulturne stvarnosti, zato moramo pri razumevanju sodobnih načinov življenja upoštevati tudi njegove digitalne razsežnosti (glej npr. Podjed in Pretnar 2019). Razširjenost digitalnega na številnih družbenih področjih je v obdobju epidemije koronavirusne bolezni postala še očitnejša, saj se je družabno dogajanje v živo z nizom ukrepov in priporočil izrazito omejilo, kar je v vsakodnevne prakse prineslo številne spremembe. Bistveni del teh sprememb se kaže v dejstvu, da se je v tem obdobju velik del družabnega in družbenega dogajanja »preselil« na splet, v ospredje pa je še očitneje stopilo zavedanje o neustreznosti binarnega ločevanja na *on-* in *offline* oziroma digitalne in nedigitalne¹ vidike življenja (glej tudi Podjed 2010; Podjed 2021: 279). Da je to, »kar je vidno na zaslonu, le del zgodbe« in obratno (Varis 2016: 63; glej tudi Podjed 2021: 269), je eno izmed pomembnih izhodišč (antropoloških) raziskovanj, saj se digitalno vse bolj neločljivo vpleta v številne dele kakršnegakoli etno-

grafskega raziskovanja in razumevanja (Podjed 2021; glej tudi Podjed 2010). Interneta denimo ne dojemamo (več) kot »ločene sfere življenja, brez povezav z *offline* svetom« (Varis 2016: 60), vpliv virtualnega sveta na naša družbena življenja (Boellstorff 2008: 5) pa vse bolj stopa v ospredje.

Slika 1: Koronska pivska igrica (vir: Impresije epidemije, Eva, april 2020).

V prispevku se osredinja na tiste družbene razsežnosti epidemije koronavirusne bolezni, ki se v številnih oblikah pojavljajo in širijo na spletnih družbenih omrežjih. O pomembnosti (resnega) raziskovanja digitalnih družbenih omrežij v kratki refleksiji o pisanju spletnega bloga, ki je osnova knjige *Antropologija med štirimi stenami*, piše Dan Podjed in izpostavi, da se ravno skozi zrcalijo vpogledi v življenja, navade in prakse – kar je postalo še zlasti očitno v času, ko so veljali ukrepi za zajezitev epidemije

1 Terminološke zagate in teoretska ozadja razlikovanja med digitalnim in vsem, kar ni digitalno, presegajo namen in obseg pričujočega prispevka, zato uporabljava izraza digitalno in nedigitalno, pri čemer slednje (lahko) zajema vse plasti fizičnega, materialnega, simbolnega, družbenega ... sveta.

* Ana Svetel, mag. socialne in kulturne antropologije (2. bolonjska st.), Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; ana.svetel@ff.uni-lj.si.

** Veronika Zavrtnik, mag. etnologije in kulturne antropologije (2. bolonjska st.), Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; Inovacijsko-razvojni inštitut Univerze v Ljubljani; veronika.zavrtnik@ff.uni-lj.si.

(Podjed 2021: 276). V najini raziskavi sva se pri zbiranju podatkov omejili na enajst izbranih strani, skupin in profilov² na Facebooku in Instagramu ter na en spletni dnevnik; nekateri se s koronavirusom ukvarjajo primarno, druge sva vključili zato, ker je epidemija ključno zaznamovala njihove vsebine in aktivnosti. Na izbrani platformi sva se osredotočili, saj sta po najini presoji to platformi, kjer ljudje najpogosteje delijo vsebine, povezane z njihovim družbenim življenjem. S pristopi digitalne etnografije in etnografije digitalnega (Podjed in Pretnar 2019: 5) sva objave v izbranih skupinah analizirali, jih tematsko in motivno kategorizirali ter jih interpretirali v luči spremljajočih družbenopolitičnih dogajanj.

Metodološki pristop, ki sva ga uporabili, je bil nekoliko eklektičen. V prvi vrsti to pripisujeva dejstvu, da digitalna antropologija ni najino primarno raziskovalno področje in sva se raziskovanja zato lotili nekoliko naivno. Z zbiranjem podatkov sva začeli marca 2020, ko je bil v Sloveniji razglašen t. i. prvi val epidemije. V aprilu sva nato ustvarili Facebookov in Instagramov profil Impresije epidemije, kjer sva ljudi spodbujali k aktivnemu soustvarjanju gradiva, o čemer podrobneje piševa kasneje. Sistematično sva sledili objavam in komentarjem na izbranih straneh, shranjevali posnetke zaslonov ter zapiske posameznih strani opremljali s kratkimi komentarji in opažanji. Ob koncu maja, ko je bila epidemija preklicana in sva prenehali z zbiranjem gradiva, sva na podlagi zbranega gradiva, zapisov in pogovorov naredili tematsko analizo. Ves čas sva beležili tudi pomembne družbene, politične, zdravstvene prelomnice, povezane z epidemijo, ki sva jih nato lahko vzporejali z zbranim gradivom.

Raziskovanje digitalnega

Digitalna antropologija se je oblikovala z uveljavitvijo digitalnih tehnologij, proučevanja njihove družbene (upo)ra-be ter s tem povezanimi metodološkimi in epistemološkimi premisleki (glej npr. Miller in Horst 2012; Miller 2018). Poleg preizpraševanja posledic porasta digitalnih tehnologij se digitalna antropologija ukvarja z raziskovanjem samih tehnologij in tudi s tem, kako jih vključiti v metodologijo etnografskega raziskovanja. Hkrati naslavlja širša vprašanja o tem, kakšna naj bo sodobna antropologija in kaj v digitalni dobi sploh pomeni biti človek (Miller in Horst 2012: 4; Miller 2018: 2). Ob predpostavki, da sodobne načine življenja lahko razumemo le s celovitim raziskovalnim pristopom (Miller in Horst 2012: 3–30), digitalna antropologija torej poziva, da v etnografske raziskave

vključujemo digitalne svetove, ki v preteklosti niso mogli obstajati (Miller in Horst 2012: 4; Miller 2018: 2). Kot povzema Ajda Pretnar, se digitalna antropologija posveča »uporabi digitalnih tehnoloških rešitev in njihovi vpetosti v vsakdanje življenje, virtualnim svetovom in identitetam ter odnosu med digitalnim in materialnim« (Pretnar 2019: 9). Preizprašuje torej tako rabo kot posledice (rabe) digitalnih tehnologij in opazuje, kako se spreminjata tako človeštvo kot tehnologije (Miller 2018: 12). Tom Boellstorff v svoji etnografski raziskavi virtualnega sveta, poimenovanega Drugo življenje (*Second Life*), opomni, da so antropološke raziskave lahko del družbenih interakcij, ki jih omogočajo virtualni svetovi (Boellstorff 2008: 16).

Eden izmed ključnih poudarkov, ki se je oblikoval znotraj digitalne antropologije, je metodološki. V tem kontekstu Podjed in Pretnar (2019: 5) govorita o že omenjenih digitalni etnografiji in etnografiji digitalnega, pri čemer prvo razume meta kot »raziskovanje z digitalnimi pristopi,« drugo pa kot »etnografsko raziskovanje digitalnih svetov.« Ob digitalni etnografiji³ nekateri avtorji omenjajo tudi druge izraze, na primer virtualna antropologija (Boellstorff 2008) oziroma etnografija virtualnih prostorov (Hine 2000; Burrell 2009), kibernetska etnografija oziroma antropologija (Robinson in Schulz 2009; Paccagnella 1997), internetna etnografija oziroma etnografija na internetu (Sade-Beck 2004; Beaulieu 2004), spletnografija (*netnography*) (Kozinets 2009), aplikografija (*appnography*) (Cousineau idr. 2019).⁴ Heterogenost digitalne etnografije⁵ (četudi jo poimenujemo drugače) se kaže tudi v dejstvu, da »etnografskost« različne študije pojmujejo precej različno;⁶ nenazadnje se digitalna etnografija osredinja na zelo različne vrste podatkov in gradiv iz raznovrstnih spletnih okoljih (družbena omrežja, blogi, forumi, igralne skupnosti, spletne strani, portali za zmenke, wiki-strani ...) (Varis 2015: 55).

Ker gre pri digitalni etnografiji nujno za družbeno-kulturne prvine, (delno) umeščene na digitalno oziroma tehnološko področje, (digitalna) etnografskost odpira številne metodološke in epistemološke premisleke. Poleg vprašanj, kaj v spletnih okoljih konstituira skupnost in kako izvajati opa-

3 V pričujočem besedilu bova uporabljali ta termin.

4 Četudi se navedene etnografije osredinjajo na vpetost digitalnega v družbene in kulturne prakse, pa denimo aplikografija kot svoj osnovni predmet etnografskega preučevanja jemlje aplikacije.

5 Digitalna etnografija je z razvojem novih tehnologij in infrastruktur, spleta in najrazličnejših spletnih medijev v zadnjih dveh desetletjih doživela plodovit razmah, vseeno pa so že konec osemdesetih in v devetdesetih letih nastajale številne poglobljene raziskave digitalnega (glej npr. Turkle 1995; Nardi 1996; Dibbell 1998).

6 Piia Varis denimo poudarja, da v digitalni etnografiji ni širokega konsenza, ali etnografija implicira specifične načine zbiranja gradiv ali pa gre (bolj kot za tehniko oziroma metodologijo) za pristop (2016: 55). Po drugi strani pa Sarah Pink idr. v zborniku *Digital ethnography: Principles and practice* poudarjajo, da pri tovrstni etnografiji ne gre zgolj za metodo, temveč zmeraj tudi za razvoj in izgradnjo teorije (2016: 15).

2 Gre za različne vrste posameznih entitet na družbenih omrežjih: na Facebooku gre za strani (*pages*) in skupine (*groups*), na Instagramu pa za profile. Ker v tem članku ne bova tematizirali morebitnih razlik in specifik, ki so vezane na tovrstne formalne razlike, bova v nadaljevanju članka vse tri izraze uporabljali izmenjujoče in ob tem zmeraj ciljali na vse tri entitete (strani, skupine in profile), razen če je eksplicitno navedeno drugače.

zovanje z udeležbo, digitalna etnografija prevprašuje tudi idejo »terena« in njegovih prostorsko-časovnih koordinat⁷ ter prisotnost raziskovalca *in situ* (glej tudi Podjed 2021: 269). Magdalena Góralaska poudarja, da je količina digitalnega etnografskega gradiva pogosto izredno obsežna in da raziskovalec zlahka postane »preplavljen s količino zbranih empiričnih podatkov« (Góralaska 2020: 49). Upoštevati moramo dejstvo, da so se v digitalni etnografiji spremenile tudi vrste zbranega gradiva – avtorica denimo izpostavlja pomen posnetkov zaslona, t. i. *screenshotov*, hkrati pa opozarja na izzive učinkovite kategorizacije spletnih gradiv (Góralaska 2020: 49). Podobno ugotavlja tudi Piia Varis (2016), ki trdi, da je spletno komunikacijo izredno enostavno zbirati in reproducirati (na primer s funkcijo kopiraj-pri-lepi in z že omenjenimi posnetki zaslonov). Odpira se tudi vprašanje raziskovalčeve prisotnosti: ali je sploh smiselna, kadar je moč vse preučevano dogajanje pridobiti kasneje (Varis 2016: 62).⁸ Poleg omenjenih se raziskovalne zagate nanašajo tudi na identitete posameznikov, ki jih preučujemo. Spletne identitete se denimo ne skladajo nujno z »resničnimi« biografskimi ozadji (Varis 2016: 63),⁹ vprašanje identitet pa razkriva tudi etične razsežnosti etnografskega dela v virtualnih okoljih (glej Pink idr. 2016; Dobson idr. 2018; Morey idr. 2012), kjer so meje med zasebnimi in javnimi spletnimi prostori zabrisane, antropologova prisotnost pa je pogosto neopazna. V številnih primerih je nemogoče pridobiti soglasja, saj so akterji, ki vstopajo v preučevana spletna okolja, bistveno številčnejši, pa tudi bolj razpršeni in naključni kot pri tradicionalni obliki etnografije. S tovrstnimi dilemami sva se srečevali tudi pri zbiranju gradiv za pričujoči članek, saj sva pri določanju nekaterih tematskih polj, vezanih na spletne debate o koronavirusu, takoj naleteli na več deset, v nekaterih primerih pa tudi več sto komentarjev pod posameznimi objavami. Četudi sva pri analizi vse objave, komentarje in druge reakcije anonimizirali, pa je bilo pri sondažnem zbiranju gradiv nemogoče pridobivati soglasja oziroma uporabnike spletnih omrežij obveščati o najini raziskavi.

7 Že leta 2010 je v prispevku Omreženi prostori: Facebook kot znanilec vzpona omrežij in zatona prostorske paradigme Dan Podjed preizpraševal pomen prostorske paradigme za raziskave in razumevanje spletnih (družbenih) prostorov in omrežij.

8 O nekaterih zagatah, ki se (lahko) pojavijo pri vključevanju informacijsko-komunikacijskih tehnologij v svoje raziskave pišeta tudi Ahlin in Li (2019), ki izpostavita tudi časovno dimenzijo.

9 V tem kontekstu je zanimiv koncept ‚nonimnih‘ virtualnih prostorov (Zhao et al. po Varis 2016: 64), kjer naj bi uporabniki nastopali s svojimi praviimi imeni. ‚Nonimnost‘ uporabnikov vzpodbujajo številni osrednji družbeni mediji, denimo Facebook, Instagram in Twitter – razloge lahko delno iščemo v personaliziranih oglaševalskih strategijah, ki jih takšna nonimnost omogoča, posledično pa nonimnost pomembno vpliva tudi na antropološko raziskovanje na omenjenih družabnih omrežjih, kar bova prikazali tudi v nadaljevanju prispevka.

Koronavirus na družbenih omrežjih

Ker je epidemija v številnih razsežnostih družbena in kulturna, so se v pomladnih mesecih leta 2020 etnološke in antropološke institucije v Sloveniji¹⁰ in po svetu¹¹ začele odzivati na epidemično oziroma pandemično situacijo. Eden izmed takih odzivov je tudi profil Impresije epidemije, ki sva ga avtorici tega prispevka ustvarili aprila 2020 in nastaja pod okriljem Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL. Gre za profil oziroma stran na družabnih omrežjih Facebook in Instagram, kjer s pozivom zbirava utrinke epidemično zaznamovanega vsakdana, ki jih nato urediva in na istem mestu javno objavliva. Impresije epidemije v ospredje postavljajo beleženje vsakdanjika v času epidemije. Utrinki, ki jih pošiljajo sledilci in sledilke, prikazujejo raznolike motive iz njihovega vsakdanjega življenja, ki jih fotografirajo s svojimi pametnimi telefoni. Ko utrinke in kratko spremljevalno besedilo pošljejo na profil Impresije epidemije in ko ga pripraviva za objavo, pa postanejo element spletnih družbenih omrežij – na voljo za deljenje, komentarje, všečke ipd. S tem se njihova vloga, pomen in umeščenost popolnoma spremeni, saj se (lahko) pretvorijo tudi v raziskovalno gradivo.

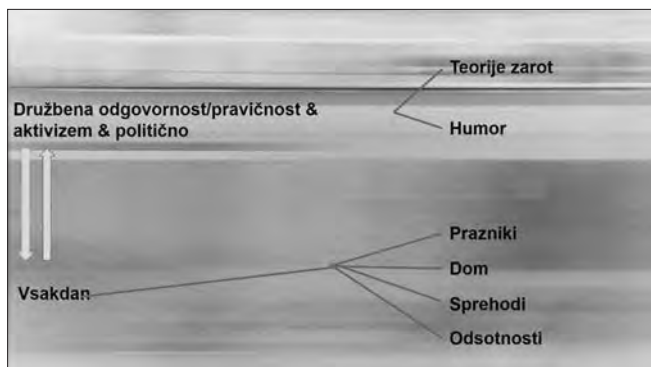
V prispevku sva analizirali tako gradivo, ki sva ga zbrali na strani Impresije epidemije, kot objave na spletnem dnevniku Vsakdanjik (ki nastaja pod okriljem ISN ZRC SAZU in SED ter ga urejata Saša Poljak Istenič in Saša Babič),¹² ki jih Inštitut za slovensko narodopisje redno deli na svojem Facebookovem profilu (glej Poljak Istenič in Babič 2020). Osrednji del gradiva pa sva pridobili na »ne-etnoloških« oziroma »neantropoloških« skupinah, profilih in straneh na družbenih omrežjih Facebook in Instagram. Na Facebooku sva spremljali skupine Korona Virus Slovenija, Corona – največja prevara stoletja, Drožomanija, Inštitut 8. marec, Mladi za podnebno pravičnost in Kje bomo pa jutri spali?.¹³ Na Instagramu pa sva sledili profilom

10 Impresije epidemije v okviru OEIKA, (kolektivni) spletni dnevnik Vsakdanjik pod okriljem ISN ZRC SAZU in SED, koronski humor v okviru SEM. Omeniti velja še vsebine, ki jih je v okviru Antropologije med štirimi stenami razvil Dan Podjed (glej Podjed 2020).

11 Glej npr. Collecting Covid 19 (<https://anthrocovid.com/>), The Epidemic Response Anthropology Platform (<https://www.epidemicresponse.net/>), Boas Blog (<https://boasblogs.org/witnessingcorona/>) idr.

12 Za popolnejši pregled in celovitejšo obravnavo vprašanja, kako so se na epidemijo na družbenih omrežjih odzvale osrednje slovenske etnološke in antropološke institucije, bi bilo nujno vključiti tudi Slovenski etnografski muzej. Muzeja in njegovega projekta zbiranja koronskega humorja v pričujoči članek nisva vključili, saj bi bilo za to fokus nujno razširiti na širša vprašanja vloge in pomena muzejev med epidemijo, kar pa je za pričujoči prispevek preobsežna tematika.

13 V času prvega vala je imela skupina Korona Virus Slovenija okrog 57.000 članov, Corona – največja prevara stoletja dobrih 7000 sledilcev, Drožomanija skoraj 23.500 članov, Inštitut 8. marec približno 9500 sledilcev, Mladi za podnebno pravičnost dobrih 7000 sledilcev, Kje bomo pa jutri spali? pa približno 2500 sledilcev.

Slika 2: Prikaz sistematizacije identificiranih tem in podtem (Ana Svetel in Veronika Zavrtnik, maj 2020).

Koronazlom, Srcozlom, Delozlom in Domozlom.¹⁴ Že na prvi pogled je jasno, da gre za precej različne skupine. Na aktualno epidemijo koronavirusne bolezni se, poleg Impresij epidemije in Vsakdanjika, ciljno osredotočata Facebookovi skupini Korona Virus Slovenija in Corona – največja prevara stoletja ter Instagramov profil Koronazlom. Preostale strani, skupine in profile sva v raziskavo vključili, ker je epidemija njihove vsebine izrazito zaznamovala in vplivala na dejavnosti in dinamike (rast števila članov, prisotnost s korono povezanih objav ipd.).

Tematska analiza zajema vsebine, objavljene na izbranih straneh, ki so se pojavljale v obdobju, ko je bila epidemija v Sloveniji razglašena prvič (t. i. prvi val), tj. v obdobju med 12. marcem in koncem maja 2020 in jih je zato nujno razumeti v tem časovnem okvirju. Skozi analizo sva oblikovali štiri tematske sklope: družbena angažiranost,¹⁵ teorije zarot, humor in vsakdan. Slednjega sva razdelili na podteme prazniki, dom, sprehodi in odsotnosti.

Družbena angažiranost

Vsebine, ki jih uvrščava v ta sklop, se nanašajo na širok nabor tematik, ki se v veliki meri dotikajo (družbenih) posledic epidemije in jih bova osvetlili skozi podteme okoljskih vprašanj, stanovanjske oskrbe, dela, družbene odgovornosti in nezadovoljstva z vladnimi potezami.

Objave glede **okolja** se v kontekstu epidemije vežejo tako na razmisleke o tem, da je epidemija priložnost za refleksijo o antropocentričnem odnosu do narave, kot na okoljevarstvena vprašanja in posledice podnebnih sprememb. Take objave so pogosto usmerjene tudi v problematizacijo konkretnih potez vlade in resornega ministrstva. Vsebine v tem sklopu pogosto temeljijo na predpostavki, da je pandemija razgalila okoljsko nevarnost obstoječega sistema, pojavljajo se tudi pozivi k večji samooskrbi, per-

¹⁴ Koronazlom ima dobrih 3000 sledilcev, Srcozlom približno 14.000, Delozlom skoraj 11.000, Domozlom pa dobrih 5000 sledilcev.

¹⁵ Termin razumeva kot nadpomenko za raznolike vsebine, vezane na družbeno odgovornost in pravičnost, politično in družbeno udejstvovanje, posameznikov in skupinski aktivizem, angažma ipd.

makulturi, k bolj ekološkim mestom, ideji odrasti ... Velikokrat se uporabljajo termini, vezani na pravičnost (npr. pravična prihodnost), poudarja pa se tudi pomen aktivnega državljanstva v smislu pozivov k udeležbi na protestu Narave ne damo. Del vsebin v tem podsklopu se navezuje na »naturalizacijo virusa«, kjer gre za ideje, da je »narava tako hotela« oziroma da »narava potrebuje počitek«.

Stanovanjska oskrba naslavlja teme, vezane na najemniški trg, pozive proti deložacijam iz študentskih in dijaških domov in umeščanje stanovanjske v širši kontekst družbene pravičnosti. Zanimivo je, da so na strani Kje bomo pa jutri spali? objavili zapis: »Stanovanja kot osrednja infrastruktura *zdravih* mest in peticija 8 zahtev za *varne* domove med pandemijo« (poudarki avtoric) – gre torej za implementacijo epidemičnih konceptov (zdravje, varnost) v diskurz stanovanjske pravičnosti.

Tematika **družbene odgovornosti** se na eni strani izraža skozi aktivistične pristope k ohranjanju narave in pozive k ohranjanju obstoječih javnih sistemov, na drugačen način pa se izraža skozi denimo zgražanje nad ovajanjem sosedov, ki so kršili prepoved zbiranja oziroma gibanja. Nekoliko širše gre celo za preizpraševanje ne le sočlovekove vloge v epidemičnih procesih, pač pa za preizpraševanje (škodljive) vloge človeštva nasploh: »Ali je covid-19 posledica uničujočih posegov človeka v naravo?«

Ključna značilnost je, da vse analizirane strani precej zvesto sledijo aktualnim družbenim dogodkom in da lahko jasno identificiramo »dogajalni« lok prvega vala epidemije. Tako v tednih ob koncu razglasitve epidemije na straneh, ki niso neposredno povezane s korono in ki so obstajale že prej, ponovno najdemo objave, ki niso vezane na epidemijo. V prvih dneh po razglasitvi epidemije in karantene (Spletni vir 1)¹⁶ so se tematike usmerile tudi na področje **dela**, predvsem na aktualne zgodbe trgovcev in trgovk, zniževanje plač (in nesorazmerno dvigovanje plač funkcionarjev), odpuščanje (še zlasti v primerih prekarnih zaposlitev), neustreznost zaščite (maske, pleksi stekla) na delovnem mestu, logistične težave zaradi ukinitve javnih infrastruktur (npr. javnega prometa), pritiskov h koriščenju letnega dopusta. Nesprevidljiva (četudi pogosto implicitna) tema so bile tudi medgeneracijske napetosti, ki so se pojavile predvsem ob pojavu odpuščanja mladih (»neogroženih«) zaradi prekarnih delovnih razmerij, medtem ko so starejši (»ogroženi«) morali ostajati na delovnih mestih. V luči tega so bile še zlasti na platformah, ki obravnavajo politične oziroma družbeno aktualne vsebine (denimo Inštitut 8. marec), prisotne objave ob prvomajskemu prazniku. Tematiziranja tega praznika na ostalih platformah skorajda ni bilo zaznati.

Zadnji podsklop tematik je neposredno povezan z **nezadovoljstvom z vladnimi potezami**. Te objave so pogosto

¹⁶ Tovrstne objave so se začele pojavljati že v začetku marca, preden je bila epidemija uradno razglašena.

vezane na pozive k udeležbi na protivladnih protestih in na deljenje protestniškega fotografskega in video gradiva iz Ljubljane in drugih slovenskih mest. Pogosto pa tematizirajo tudi konkretno protestniško dogajanje, denimo izpostavljanje in problematiziranje »ograde« (ki je bila v času protestov postavljena na Trgu republike v Ljubljani), torej fizične pregrade, ki poudarja ločenost oblasti in »ljudstva«, podpora policistu, ki se je fotografiral s protestnikom in podobno. Na analiziranih Facebookovih straneh so pogosti tudi pozivi, peticije in kampanje. Uporabniki in moderatorji družbenih platform torej ne uporabljajo le za informiranje, temveč tudi za pozivanje sledilcev in članov k participativnim dejavnostim.

Zanimiva je tudi komplementarnost med nekaterimi Facebookovimi in Instagramovimi profili. Kje bomo pa jutri spali? je Facebookova stran, ki stanovanjsko situacijo mladih naslavlja predvsem kot strukturni problem, zato se na tej strani ne pojavljajo osebne zgodbe. Medtem pa lahko Instagramov profil Domozlom razumemo kot nekakšen spletni arhiv drobcev konkretnih primerov, izpovedi posameznikov, upovedanih v zasebnih korespondencah, vezanih na te iste stanovanjske probleme.

Teorije zarot

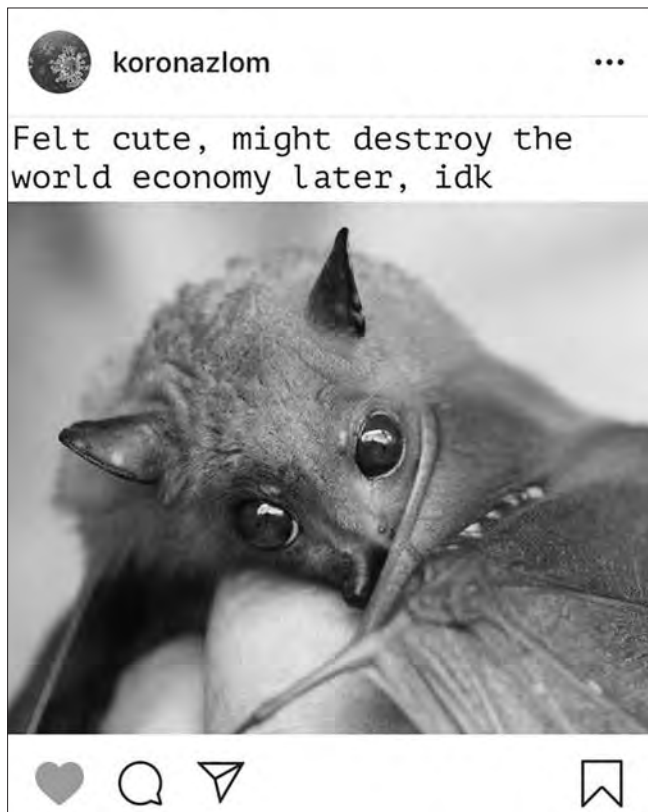
V časovnem obdobju, ki ga obravnava prispevek, so bili dvomi v temeljne vidike epidemije koronavirusne bolezni široko razširjeni, izražali pa so se predvsem na treh ravneh: znikanje obstoja koronavirusa, tematika cepljenja in razprave o omrežju 5G. Bistvena predpostavka vseh je, da je **koronavirus izmišljen**, da ni to, kar mislimo, da je, oziroma da ne obstaja. Skozi analizo gradiva se kažejo vse tri značilnosti zarotniških pripovedi, ki jih na primeru sodobne Turčije izpostavi Saglam (2020: 20): pojasnjevanje kompleksnih izkušenj na preprost način; govor o »nas«, ki smo neškodljivi, in »drugih«, škodljivih, ki nam stojijo naproti; delovanje, ki je neodvisno od resnice in (znanstvenih) dokazov. Morda najbolj ilustrativni primer je Facebookova stran Corona – največja prevara stoletja, ki obiskovalcu denimo ponudi razlago: »Teorije zarot ne obstajajo, obstajajo zarote. Corona virus je zarota, s katero želijo globalni (skriti) voditelji opravičiti najhujšo gospodarsko krizo, ki prihaja, držati ljudi prestrašene in fokusirane drugam« (Spletni vir 2). Pojavljata se dva »generalna krivca«, ki sta gonilo izmišljotin o koronavirusu. To sta farmacija, ki želi pod pretvezo koronavirusa (pre) cepiti prebivalce, in tehnološka podjetja, ki želijo »skrivoma« postaviti oddajnike 5G ter tako omogočiti vsesplošen nadzor prebivalstva. Izrazoslovje, ki se pojavlja ob teh vsebinah, je izrazito »sočno« (policisti so teleta, ljudje so idioti, ovce, politiki so banda pokvarjena itd.). Tarča pogovorov so pogosto »skorumpirani mediji«, ki nameno- ma širijo laži, v ospredje pa so postavljeni posamezniki, ki »si drznejšo razmišljati s svojo glavo« in jih oblast (še) ni »podkupila« (v tem kontekstu sta bila izpostavljena deni-

mo Miroslav Petrovec in Sebastjan Piberl). Slednje lahko ponovno vzporejava z ugotovitvami Erola Saglama (2020: 19), ko govori o performativnem vidiku zarotniških pripovedi, ki v Turčiji soustvarjajo »moškega, ki ve« (Saglam 2020: 20) in vidi onkraj tega, kar vidijo vsi ostali ter s tem soustvarjajo tudi njegovo družbeno moč in vlogo. Tematike zanikanja se prepletajo z razpravami o **prisilnem cepljenju**, ki se ga prepozna kot enega izmed glavnih razlogov za razglasitev epidemije. Drugi, v diskusijah nekoliko manj prisoten skrivni krivec za razglasitev epidemije, pa je **omrežje 5G**. V kontekstu teh objav se koronavirus pojavlja kot pretveza, pod katero se na skrivaj gradijo oddajniki 5G, za gradnjo katerih bi sicer morali pridobiti gradbena dovoljenja, sedaj pa lahko vse skupaj pometejo pod »korona preprogo«. Kdo je tisti, ki oddajnike gradi, ni nikoli neposredno razkrito, organ nadzora je »globalna politika,« »vlada,« »globalni nadzorniki« ipd. To izrazito sovpada s tem, kar opisujeta Harding in Stewart (v Saglam 2020: 20), ki trdita, da so zarotniške pripovedi na Zahodu usmerjene v to, da razkrivajo prikrita strategije, ki naj bi posegale na področje svobode in (samo)nadzora posameznika. Pri objavah, povezanih s teorijami zarot, morava omeniti še t. i. trole. Ti se običajno pojavijo v vlogi nekoga, ki »smeti« oziroma »trola« z (nesmiselnimi) vsebinami.¹⁷ V skupinah, ki širijo teorije zarot, pa se kot troli pojavljajo tisti, ki prispevajo vsebine, ki zagovarjajo znanost, obstoj koronavirusa in opozarjajo na epidemično situacijo. Svoje objave pogosto opremijo z dobrodušnimi smeškoti. Pri analizi tematik in motivov, ki jih preigravajo v »zarotniških« spletnih skupnostih, sva opazili vzporednico s stranmi, vezanimi na družbeno angažiranost. Zanimivo je namreč, da se v skupinah »teorij zarot« pojavljajo podobne tematike kot denimo na aktivističnih straneh. V obeh primerih gre za neodobranje vladnih ukrepov, obsojanje korupcije ipd., le da gre v prvem primeru za prepričanje, da je bolezen sama izmišljena z namenom izvedbe teh dejanj, pri drugem pa gre za poudarjanje, da je politika aktualno situacijo izkoristila, in ne za dvom v bolezen.

Humor

»Koronski« humor v izbranih skupinah se veže tako na aktualne teme v Sloveniji – na primer na oddajo Tarča o nabavah zaščitne opreme 30. 4. 2020 (glej Sliko 1) – kot na globalne/pandemične teme, denimo na temo izvora virusa (glej Sliko 3). Tako »lokalne« kot »globalne« šale pogosto naslavlajo tiste vidike, ki lahko vzbujajo občutke tesnobe zaradi neznanega (denimo (pre)malo informacij o značilnostih in izvoru virusa) ali pa občutke frustracije zaradi nemoči (pri sumih na koruptivne prakse). Podobno se

¹⁷ V kontekstu družbenih omrežij lahko trole razumemo kot posameznike, ki poskušajo spodbuditi čustvene odzive uporabnikov, in sicer tako, da strani, bloge, profile ipd. polnijo z vsebinami, za katere vedo, da bodo spodbudile buren odziv.

Slika 3: Netopir, uničevalec svetovne ekonomije (vir: Koronazlom, maj 2020).

skozi humor izražajo tudi tiste teme, ki v resnejših kontekstih navadno ne najdejo mesta, ker so povezane s kolektivnimi ambivalencami, strahovi in tabuji. Skozi humor se je denimo izražalo vprašanje smrti oziroma morebitnega izrazitega povečanja umrlih (krsta IKEA) in odnosa do tistih držav, ki so v prvih tednih pandemije vodile po številu okuženih. S humorjem se je tako kazala sumničavost do Italijanov, Kitajcev ...

Posebna kategorija pa je tudi humor, ki tematizira **medgeneracijske teme**. V šalah,¹⁸ ki naslavljajo strukturne napetosti med generacijami, starejša generacija predstavlja zdravstveno bolj ogroženi del populacije, hkrati pa se mladi v pomanjkanju socialne, zaposlitvene in stanovanjske varnosti, ki jo ukrepi za zaščito starejše generacije še poglobljajo, prav zato počutijo ogrožene.

V skupinah, ki sva jih analizirali, najdemo tudi humor na **viralne¹⁹ koronske novice** – posebej zanimiv je primer »pice na veji« (glej Sliko 4), ki združuje dvoje: fokus na Italijo kot prvo prizadeto državo v Evropi in parodijo na novice o živalih, ki zavzemajo človeške habitate oziroma

18 Sklepamo lahko, da generacijski humor, ki sva ga zbrali na izbranih skupinah in profilih, pogosto nagovarja predvsem mlajšo generacijo. Na to implicira že izraz »boomerji«, s katerim mlajši označujejo starejše (t. i. boomer generacijo).

19 Zanimiva in zgovorna je tudi skupna etimologija besed viralen in virus.

Slika 4: Pica na veji. Kot posledica karantene se je naravno okolje v Italiji obnovilo (vir: Koronazlom, marec 2020).

se vračajo v svoje primarne ekosisteme. Primer omenjenih novic so denimo (lažne) informacije o delfinih, ki so se »vrnili« v Benetke. Nenehno preobražanje obstoječih memov nenazadnje kaže tudi na to, da lahko velik del »koronskega humorja« razumemo kot primere sodobnega folklornega gradiva (glej Mencej 2021).

Tema, ki se je pojavljala v prvih tednih širjenja virusa (januarja in februarja), nato pa povsem potihnila, je analogija med imenom tega virusa (*coronavirus*) in znamko piva Corona, ki je bila sprva izjemno aktualna (Lee 2020). Po drugi strani pa je od razglasitve epidemije naprej v humorjih objavah dolgo vztrajal motiv kopicenja toaletnega papirja. Stran Koronazlom je na primer delila sliko, ki se ponavadi pokaže ob koncu spletnih nakupov, ko izbiramo plačilno sredstvo, le da je bil med plačilnimi sredstvi naveden tudi toaletni papir.

Izpostaviti velja tudi humor, ki neposredno naslavlja **teorije zarot** (npr. 5G kot telebajsek, novo cepivo, ki mora povzročati avtizem). Humorne objave so prednjačile na straneh, ki so primarno namenjene koronavirusu, v manjši meri pa sva tovrstne objave zasledili tudi na straneh, ki so izhodiščno namenjene drugim področjem. Na strani Inštitut 8. marec so denimo humorno povezali okoljevarstveno problematiko s potrošniškim sloganom hiperkapitalizma: »Popolna razprodaja: Vse mora ven!«

Vsakdan

V četrti tematski sklop sva uvrstili najrazličnejše objave, ki se ukvarjajo s posameznikovim vsakdanjikom v času epidemije. Gre torej za objave, ki niso neposredno vezane na družbene ali politične teme, temveč se ukvarjajo z individualnimi vsakodnevnimi praksami. Skupni imenovalec objav je, da implicitno izpostavljajo razliko med preteklim/uveljavljenim/normalnim in sedanjim/epidemičnim/izrednim vsakdanjikom. Ker ta sklop zajema izredno raznolike objave, sva identificirali štiri prevladujoče podteme: dom, zunanost, prazniki in odsotnosti.

V prvo sva uvrstili vse objave, vezane na tematike **dom(o-vanjja)**. Te se pogosto osredinjajo na aktivnosti, ki so se pred epidemijo odvijale zunaj doma (služba, izobraževanje, druženje), in ob tem tematizirajo dejstvo, da se posameznik v času epidemije večinoma zadržuje doma, skupaj z ostalimi člani gospodinjstva. V podtemo »dom« sva vključili tudi vsebine, vezane na pogostejše ali nove prakse priprave hrane. Pri tem velja izpostaviti pripravo kruha, predvsem peko z drožmi, ki je bila v času karantene zelo priljubljena. Popularnost peke z drožmi se je na družbenih omrežjih kazala s številnimi objavami fotografij domačega kruha na zasebnih profilih, v najini raziskavi pa sva ta trend prepoznali predvsem v skokoviti rasti števila članov Facebookove skupine Drožomanija in v živahni aktivnosti te strani.²⁰

V kategorijo doma pa sva vključili tudi objave, ki tematizirajo prostočasne aktivnosti, ki so se zaradi epidemije preselile na splet – denimo koncerti in gledališke predstave, pijače s prijateljem ali prijateljico po videoklicu, praznovanja rojstnega dne po Zoomu ipd. V teh objavah vidimo zanimiv meta-spletni moment: posamezniki namreč na družbenih omrežjih objavljajo fotografije in zapise o tem, kaj vse po novem počnejo prek spleta.

Druga podkategorija je povezana s časom, preživetim **zunaj** (tako v urbanem kot v ruralnem okolju), predvsem v obliki sprehodov in rekreacije. Po eni strani se je na družbenih omrežjih povečala količina objav z motivi »narave« (cvetoča drevesa, primestne pešpoti, parkovne površine), po drugi strani pa so uporabniki družbenih omrežij delili tudi utrinke z mestnih sprehodov – tukaj so prevladovala podobe praznih ulic in trgov, zaprtih trgovin in lokalov, napisov in opozoril na javnih mestih, grafitov ipd.

V podtemi **prazniki** so objave prav tako največkrat osredinjene na razliko med letos (»izredno stanje«) in sicer (»normalno stanje«). Tukaj gre denimo za fotografije velikonočnega blagoslova preko računalnika (Slika 5) in za *online* prvomajske budnice.

Slika 5: Velikonočni blagoslov preko računalnika (vir: Impresije epidemije, Nika, maj 2020).

V četrti podtemi sva identificirali objave, povezane z **odsotnostjo**. Na eni strani gre za tematiziranje fizične odsotnosti ljudi, druženja in dogodkov – torej različnih dražljajev, povezanih z družabnostjo in družbenim življenjem. Po drugi strani pa gre tudi za odsotnost nekaterih vsebin, na katere v objavah, ki obravnavajo vsakdanjik, skoraj nisva naleteli. Tako je bilo na primer malo ali pa nič pozornosti posvečene dnevu zmage in dnevu boja proti okupatorju, medtem kot je bilo na temo velikonočnih praznikov in prvega maja več objav. Kot skrbnici strani Impresije epidemije sva opazili, da sva dobili relativno malo utrinkov s področja oblačilne kulture v času karantene, četudi sva na take prispevke s ključnikom #koronamoda eksplicitno apelirali. V kategoriji odsotnosti velja poudariti tudi odsotnost fizične bližine, ki je izpostavljena v nekaterih objavah. Pri analizi spletnega dnevnika Vsakdanjik sva opazili, da se nekateri zapisi posvečajo odpadlim oz. prestavljenim dogodkom – tudi tukaj gre za svojevrstne odsotnosti, za zapise o dogodkih, ki jih ni. Avtorji razumejo sedanjo situacijo kot »nenormalno«. »Če bi bilo vse normalno, bi bila danes, 25. aprila, ko pričnjam pisati ta prispevek, na Markovi procesiji v dolini Idrije,« denimo zapiše Mojca Ravnik (Ravnik 2020). Gre za zanimivo zaznavanje časovnosti, ki bi jo lahko ponazorili: prej = po starem, zdaj = po novem, potem = po starem.

Sklep

Sodobna digitalna etnografija temelji na premisi, da digitalno in nedigitalno področje nista ločena, saj se digitalne, denimo spletne aktivnosti nenehno prepletajo z vsemi ostalimi prvinami družbenega življenja. Prav »nedigitalno-centričnost« je eden izmed temeljnih principov digitalne etnografije, ki jih izpostavljajo uredniki zbornika *Digital Ethnography: Principles and Practice* (Pink idr. 2016: 10). Podobno sva na konkretnih primerih opazili tudi v svoji raziskavi. Izbrane strani, ki sva jih na družbenih omrežjih analizirali, so v večini primerov služile kot platforme za družabnost in družbenost – za širjenje in deljenje informacij, prepričanj in avtobiografskih fragmentov, za

²⁰ V skupini Drožomanija, ki je nastala kot spletni »podaljsek« skupnosti, ki se je vzpostavila okrog knjige Anite Šumer *Drožomanija*, je veliko članov aktivno sodelovalo. Dnevne objave so se nanašale na deljenje fotografij svojega kruha, iskanje nasvetov in svetovanje, iskanje in podarjanje droži ipd., prav tako pa so bili člani aktivni pri komentiranju, všečkanju, deljenju objav.

pogovore in diskusije, torej za komunikacijo v širokem pomenu besede. Tematike in motivi, ki so se skozi komuniciranje generirali in distribuirali, pa so bili neposredno prepleteni z nedigitalnimi svetovi – z vsakodnevnimi življenjskimi praksami posameznih uporabnikov spleta, z aktualnim družbenopolitičnim dogajanjem, z medijskimi poročanji ipd. Predstavljenih primerov zato ne razumeva kot oddvojenih od »zunanjega« sveta, izoliranih v »virtualni« resničnosti, temveč kot del enovite družbene in kulturne stvarnosti, ki zaobjema tako digitalne kot nedigitalne ravni, oziroma kot medsebojno prepletene svetove, »pri čemer ne moremo določiti, kje se različni svetovi začnejo in končajo« (Podjed 2010: 134).²¹

Pri številnih analiziranih skupinah sva ugotovili, da njihove objave spadajo v eno, prevladujočo kategorijo. Objave v skupini Corona – največja prevara stoletja so seveda vezane skoraj izključno na temo teorij zarote, skupine Kje bomo pa jutri spali?, Inštitut 8. marec in Mladi za podnebno pravičnost s svojimi objavami zvečine sodijo v kategorijo družbene angažiranosti. Prepletenost slednje kategorije in humorja je najintenzivneje prisotna v skupinah Domozlom in Delozlom. Vsakdanje teme najizraziteje pokrivajo Impresije epidemije, blog Vsakdanjik, Drožomanija, deloma pa tudi Srcozlom in že omenjena -zloma, medtem ko v skupini Korona Virus Slovenija najdemo objave iz vseh kategorij. Četudi obstajajo prevladujoče težnje po določeni kategoriji objav, pa ugotavljava, da vse izbrane skupine v svojih objavah segajo v več kategorij hkrati.

Delitev vsebin na štiri tematske sklope se je izkazala kot nujna za okvirno kategorizacijo raznolikega, kvalitativno in kvantitativno bogatega gradiva. Hkrati pa ne gre za rigidno ali neprepustno zastavljeno shemo – številni motivi se seveda pojavljajo v več sklopih hkrati. Motiv doma se denimo pojavlja tako v objavah iz sklopa družbena angažiranost (najpogosteje v skupinah Kje bomo pa jutri spali? in Domozlom) kot v objavah iz sklopa vsakdanjega življenja (na primer v prispevkih na strani Impresije epidemije in na blogu Vsakdanjik), seveda pa so z domom neredko povezane tudi humorne objave. Kot navajava zgoraj, se med objavami s področja družbene angažiranosti in prispevkov na temo teorij zarote rišejo vzporednice, prav tako pa se prepletata sklopa humorja in teorij zarot.

Čeprav torej opažava številne vzporednice in presečišča, velja izpostaviti tudi, da izbrana delitev na vsakdanjik na eni, družbeno angažiranost na drugi strani ter na ločena sklopa humorja in teorij zarot kaže na zanimiv vidik časovnosti v razumevanju namena »koronskih« objav. Medtem ko se vsebine, vezane na vsakdanjik, ukvarjajo z »novo« sedanostjo, ki jo bodisi razumejo v odnosu do preteklosti bodisi jo zbirajo kot dokument časa, ki naj bi bil zanimiv za zanamce, pa po drugi strani vsebine, vezane na družbeno angažiranost, sedanost nenehno umeščajo v

prihodnost – naj gre za okoljsko, stanovanjsko ali politično področje. Teorije zarot se pogosto postavljajo nadčasovno oziroma privzemajo pozicijo totalnih razlagalnih modelov (»vse je povezano«), medtem ko se humor navezuje na vse tri sklope (vsakdanjik, družbena angažiranost, teorije zarote), vendar se načeloma generira zgolj kot odziv na že obstoječe vsebine.

Časovni vidik pa je pomemben tudi za razumevanje trendov in razvoja objav ter tematik v izbranem časovnem okvirju in predvsem za umeščanje digitalnih vsebin v širše, nedigitalne družbene in kulturne procese. Motivi, ki so prevladovali v določenem obdobju, so bili neločljivo povezani z razvojem epidemije (in obepidemične stvarnosti) na lokalni in globalni ravni. Tako je »afera z zaščitno opremo,« razkrita v oddaji Tarča, v naslednjih dnevih in tednih močno vplivala na objave v vseh analiziranih skupinah. Maja, ko so se ukrepi začeli sproščati, pa so se zgostile objave, povezane s »kolesarskimi« protesti, zaradi karantene zanemarjenimi frizurami ipd. V objavah na spletnih družbenih omrežjih tako jasno vidimo, da epidemija v svoji družbeni razsežnosti ni enovita in nespremenljiva, temveč da je dobivala in še dobiva nenehno nove pomene.

Razvoj »koronskih« tematik, ki prevladujejo na družbenih omrežjih, seveda ni bil omejen le na t. i. prvi val, temveč še zmeraj poteka in kaže na neločljivo povezanost digitalnega oziroma spletnega in nedigitalnega. Podrobnejša analiza omenjenega razvoja in primerjalni pristop k razumevanju koronskih objav »prvega« in »drugega vala« epidemije pa so tiste smeri raziskovalne poglobitve pričujočega prispevka, ki bi se jim veljalo posvetiti v nadaljnjih obravnavah odsevov epidemije na družbenih omrežjih.

Literatura in viri

- AHLIN, Tanja in Fangfang Li: From field sites to field events. Creating the field with information and communication technologies (ICTs). *Medicine anthropology theory* 6/2, 2019, 1–24.
- BEAULIEU, Anne: Mediating ethnography: Objectivity and the making of ethnographies of the internet. *Social epistemology* 18/2–3, 2004, 139–163.
- BOELLSTORFF, Tom: *Coming of age in second life. An anthropologist explores the virtually human*. Princeton in Oxford: Princeton university press, 2008.
- BURREL, Jenna: The field site as a network: A strategy for locating ethnographic research. *Field methods* 21/2, 2009, 181–199.
- COUSINEAU, Luc S., Harrison Oakes in Corey W. Johnson: Appnography: Modifying ethnography for app-based culture. V: Diana Parry, Corey W. Johnson in Simone Fullagar (ur.), *Digital dilemmas: Transforming gender identities and power relations in everyday life*. London: Palgrave Macmillan, 2019, 95–117.
- DIBBELL, Julian: *My tiny life: Crime and passion in a virtual world*. New York: Henry Holt, 1998.
- DOBSON, Amy Shields, Brady Robards in Nicholas Carah: *Digital intimate publics and social media*. London: Palgrave Macmillan, 2018.

21 V tem kontekstu Dan Podjed (2010) govori o omreženih prostorih.

- GÓRALSKA, Magdalena: Anthropology from home: Advice on digital ethnography for the pandemic times. *Anthropology in action* 27/1, 2020, 46–52.
- HINE, Christine: *Virtual ethnography*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage, 2000.
- KOZINETS, Robert: *Netnography: Doing ethnographic research online*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage, 2009.
- LEE, Bruce Y.: Coronavirus is not the 'Corona beer virus,' What people are Googling. *Forbes*, 30. 1. 2020; <https://www.forbes.com/sites/brucelee/2020/01/30/coronavirus-is-not-the-corona-beer-virus-what-people-are-googling/?sh=765b8ce58848>, 15. 7. 2021.
- MENCEJ, Mirjam: Življenje s koronavirusom v spletni folklori. Neobjavljeni prispevek, 2021.
- MILLER, Daniel: Digital anthropology. V: Felix Stein (ur.), *The Cambridge encyclopedia of anthropology*. Spletna izdaja, 2018.
- MILLER, Daniel in Heather A. Horst: The digital and the human: A prospectus for digital anthropology. V: Heather A. Horst in Daniel Miller (ur.), *Digital anthropology*. London in New York: Berg, 2012, 3–39.
- MOREY, Yvette, Andrew Bengry-Howell in Christine Griffin: Public profiles, private parties: Digital ethnography, ethics and research in the context of Web 2.0. V: Sue Heath in Charlie Walker (ur.), *Innovations in youth research*. London: Palgrave Macmillan, 2012, 195–209.
- NARDI, Bonnie A.: Cyberspace, anthropological theory, and the training of anthropologists. *Social science computer review* 14/1, 1996, 34–35.
- PACCAGNELLA, Luciano: Getting the seats of your pants dirty: Strategies for ethnographic research on virtual communities. *Journal of computer-mediated communication* 3/1, 1997, b. n. s.
- PINK, Sarah, Heather Horst, John Postill, Larissa Hjorth, Tania Lewis in Jo Tacchi: Ethnography in a digital world. V: Sarah Pink, Heather Horst, John Postill, Larissa Hjorth, Tania Lewis in Jo Tacchi, *Digital ethnography: Principles and practice*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage, 2016, 1–18.
- PODJED, Dan: Renewal of ethnography in the time of the COVID-19 crisis. *Sociologia i prostor* 59/219, 2021, 267–284.
- PODJED, Dan: Antropologija med štirimi stenami: Od dnevnika na omrežjih do knjige. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 60/2, 2020, 113–114.
- PODJED, Dan in Ajda Pretnar: Novi pristopi za razumevanje načinov življenja: Gostujoči uvodnik. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59/1, 2019, 5–6.
- PODJED, Dan: Omreženi prostori: Facebook kot znanilec vzpona omrežij in zatona prostorske paradigme. V: Mirjam Mencej in Dan Podjed (ur.), *Ustvarjanje prostorov*. Ljubljana, Praga, Bratislava, Krakov: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Filozofická fakulta Univerzita Karlova, Filozofická fakulta Univerzita Komenského, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010, 133–161.
- POLJAK ISTENIČ, Saša in Saša Babič: Vsakdanjik: Participativni spletni dnevnik za zapise iz pandemije in po njej. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 60/2, 2020, 82–83.
- PRETNAR, Ajda: Računska antropologija: Razvoj področja in metodološki izzivi. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59/1, 2019, 7–16.
- RAVNIK, Mojca: V mislih na Markovi procesiji v Benečiji. *Vsakdanjik*, 6. 5. 2021; <https://vsakdanjik.zrc-sazu.si/v-mislih-na-markovi-procesiji-v-beneciji/>, 12. 7. 2021.
- ROBINSON, Laura in Jeremy Schulz: New avenues for sociological inquiry: Evolving forms of ethnographic practice. *Sociology* 43/4, 2009, 685–698.
- TURKLE, Sherry: *Life on the screen: Identity in the age of the Internet*. New York: Simon & Schuster, 1995.
- SADE-BECK, Liav: Internet ethnography: Online and offline. *International journal of qualitative methods* 3/2, 2004, b. n. s.; https://sites.ualberta.ca/~iiqm/backissues/3_2/html/sadebeck.html, 12. 7. 2021.
- SAGLAM, Erol: What to do with conspiracy theories? Insights from contemporary Turkey. *Anthropology today* 36/5, 2020, 18–21.
- Spletni vir 1: Vlada Republike Slovenije: Slovenija razglasila epidemijo novega koronavirusa; <https://www.gov.si/novice/2020-03-12-slovenija-razglasila-epidemijo-novega-koronavirusa/>, 15. 7. 2021.
- Spletni vir 2: Facebook, Corona – največja prevara stoletja; <https://www.facebook.com/svetovnezarote/about>, 15. 7. 2021.
- VARIS, Piia: Digital ethnography. V: Alexandra Georgakopoulou in Tereza Spilioti (ur.), *The Routledge handbook of language and digital communication*. London: Routledge, 2016, 55–68.

Catching the Transient: Epidemic Reflections on Social Networking Sites

Digital technologies have co-shaped many aspects of daily life. In its various forms and manifestations, digitisation is an integral part of contemporary social and cultural practices and relationships. The coronavirus pandemic, which began in the spring of 2020, has exposed some of the existing dynamics between online and offline spheres, it has, however, also intensified and reinforced many new dynamics. As many everyday activities (such as work, school, leisure) have shifted to predominantly online environments due to protective measures, the way people use and interact with digital technologies has changed. In this article, the authors highlight the social dimensions of the epidemic which appear and transmit on online social networking sites in Slovenia. They analyse the coronavirus-related content on ten selected pages (this term is used to refer to pages, groups and profiles) on Facebook and Instagram, as well as the page titled Epidemic Impressions (*Impresije epidemije*), set up by the authors themselves. On this page, users were encouraged to share glimpses into their everyday lives, using both visual and textual options. This allowed the authors to explore how the received material (e.g. a photo accompanied with a short comment and hashtags) was turned into an online post with its specific modes such as reactions and sharing, and furthermore into digital ethnographic data. In addition to Epidemic Impressions, the authors focused on Facebook and Instagram pages that are not set up or curated by ethnologists and anthropologists. Some of the pages emerged as a result of the coronavirus disease, while others had existed before and primarily addressed other topics but were heavily influenced by the pandemic. Following a content analysis, the authors identified four main thematic clusters: the everyday, social engagement, conspiracy theories, and humour. In this article, they briefly discuss each of these themes, but also highlight the interrelationships and limitations of such a categorisation. In addition, they place the posts, comments, links and other content on the selected sites within the broader social, political, economic and cultural events in both local and global contexts. Therefore, the conclusion is that the digital and non-digital spheres (if they can be separated to begin with) cannot be considered as two separate domains, as they inevitably influence and are affected by each other.

DROBCI IZKUŠENJ IN PERSPEKTIV VISOKOŠOLSKEGA (POST)KORONSKEGA POUČEVANJA

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 8. 10. 2020

Izvleček: Prispevek govori o izkušnjah pedagoških sodelavcev Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL s spletnim izobraževanjem spomladi 2020, jih dopolnjuje in prepleta z izkušnjami od drugod, ustavlja pa se tudi pri usmeritvah institucij, ki v nastali zdravstveni, ekonomski in družbenopolitični situaciji epidemije oziroma pandemije koronavirusa skušajo zarisovati prihodnost visokošolskega izobraževanja. To sledi trendom poučenja, ki ne marginalizira le pomena poučevanja in vloge splošnoizobraževalnega znanja, ampak tudi vloge pedagoških delavcev.

Ključne besede: izobraževanje, poučenje, učitelji, univerza, Slovenija

Abstract: The article presents some experiences the teaching staff at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, University of Ljubljana, had with online education in the spring of 2020. They are supplemented with the experiences gained elsewhere, and are placed in the context of the directions some globally crucial institutions draw for the future of higher education struck by the health, economic and socio-political situation of the Covid-19 epidemic/pandemic. The field is heading towards learnification, which marginalizes not only the importance of learning and general knowledge, but also the role of the teaching staff.

Keywords: education, learnification, teachers, University, Slovenia

... z on-line učenjem, z Zoomom ali s podobnim s tehnologijo mediiranim okoljem nikoli ne moreš doseči tistega učinka, ki je nujen za prenos humanistične, torej tudi antropološke vednosti. Lahko posreduješ znanje in podatke, ne moreš pa pri študentih ustvariti pogojev, da bi si želeli vedeti in da bi v vednosti, svoji ali predavateljevi, lahko uživali.

In takojšnji pomislek ob zgornjem zapisu: študij naj bi bil spoznavni užitek?

Gre za odlomek iz enega od zapisov (in pomislek v zvezi z njim), ki smo jih na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL zbirali ob zaključku poletnega semestra (in izpitnega obdobja) 2019–2020, po prvih nekajmesečnih izkušnjah s spletnim izobraževanjem, ki se je od marca 2020 izvajalo zaradi razglasitve epidemije oziroma pandemije koronavirusa. Od premislekov o vplivu položaja na izobraževanje na različnih ravneh se jih namreč vsaj v Sloveniji le manjšina nanaša na visoko šolstvo,¹ pri čemer so v ospredju predvsem izkušnje, zorni koti in potrebe študentov.² Besedilo zato prispeva podatke o

tem, kako so prehod na spletno izobraževanje s pomočjo najrazličnejših tehnologij sprejeli visokošolski sodelavci, učitelji, asistenti in lektorji Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL. Izpostavlja njihove izkušnje in razmišljanja ter jih dopolnjuje in prepleta z usmeritvami institucij, ki v nastali zdravstveni, ekonomski in družbenopolitični situaciji skušajo zarisovati prihodnost visokošolskega izobraževanja. Besedilo se nanaša na izkušnje pedagoškega dela v poletnem semestru 2019–2020, na premišljevanja in odločitve v zvezi z izvedbo v študijskem letu 2020–2021 in pri tem upošteva različno gradivo. Gre za enajst po elektronski pošti zbranih vtisov o spletnem poučevanju in štiri vtise o izvedbi izpitov³ ter za številne podatke, dostopne na spletu – različne objave visokošolskih ustanov in institucij, povezanih z (visokošolskim) izobraževanjem, tako v Sloveniji kot po svetu.⁴ Zanima-

pouk na daljavo med epidemijo novega koronavirusa zahtevnejši kot pouk v razredu, po drugi strani pa so pouk na daljavo ocenjevali tudi kot zanimiv in ustvarjalen« (Spletni vir 9, primerjaj Rupnik Vec 2020). Fakulteta za javno upravo UL pa je raziskovala vpliv pandemije koronavirusa na mednarodni visokošolski sistem in kot ena redkih s študentske perspektive predvsem njene družbenoekonomske posledice (Spletni vir 15, primerjaj Spletni vir 12).

3 Pedagoški delavci Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL so prispevali zapise, refleksije o svojih izkušnjah poučevanja in dela s študenti (govorilne ure, izpiti idr.) od srede marca 2020. Zapise navajam brez (tudi anonimnih) navedb avtorjev, hranim pa jih avtorica prispevka.

4 Vire sem iskala tako, da sem najprej pregledala objave z visokim šolstvom povezanih ključnih institucij na Slovenskem in sledila

1 Sočasna obvestila objavljajo predvsem Ministrstvo RS za izobraževanje, znanost in šport, Nacionalna komisija RS za kakovost v visokem šolstvu (NAKVIS), posamezne univerze in njihove fakultete (primerjaj npr. Spletni vir 10 in 11), obsežen, poglobljen in natančen pregled globalnega stanja, analiz in napovedi pa ponuja npr. Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) (Spletni vir 14).

2 Zavod RS za šolstvo je maja in junija 2020 med osnovno- in srednješolci izvedel raziskavo »Izobraževanje na daljavo v času epidemije Covid-19 v Sloveniji«, ki naj bi med drugim pokazala, da »je bil

* Mateja Habinc, dr. etnologije, izredna profesorica, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; mateja.habinc@ff.uni-lj.si.

jo me predvsem izkušnje pedagoških delavcev, različni razmisleki o njih in tudi razmisleki o perspektivah (post) koronskega visokošolskega poučevanja.

Izkušnje

V zvezi z izvedbo izobraževalnega procesa na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL od marca 2020 do konca poletnega semestra in izpitnega obdobja je od enajst odzivov več kot polovica, tj. po šest odgovorov kolegov, izpostavilo, da so pogrešali neposredni stik s študenti, da so kot izvajalci pedagoškega procesa težje spremljali, kako študenti razumejo snov, ter da je poučevanje in pedagoško delo na sploh s pomočjo spleta težko in utrudljivo, časovno veliko bolj zahtevno in obremenjujoče kot delo v živo.

Za kaj gre s »pogrešanjem neposrednega stika«? Izhajajoč iz zapisov, za preplet s tehnologijo povezanih dejavnikov, ki onemogočajo predvsem neverbalne vidike komunikacije in zato poglobljajo razliko med učenjem in poučevanjem,⁵ med prenosom znanja in razumevanjem, spoznavanjem, radovednostjo – in (pri tem) tudi spoznavnim uživanjem. Denimo:

Izkušnja prvih tednov je bila skrajno neprijetna, saj sem se počutila, kot bi govorila sama sebi – študenti so, kljub mojim prošnjam, ostali za črnimi kvadrati. /.../ Opazila sem, da so moja predavanja zaradi pomanjkanja stika s študenti veliko manj kakovostna, bolj skopa in suhoparna. Ne le, da se je diskusija, ki se je na običajnih predavanjih skoraj vedno razvila, redka in kratka, tudi sama sem na predavanja začela gledati kot na 'opravilo', ki ga opraviš napol avtomatizirano, brez dodatnega čustvenega vložka.

Gre za večjo enosmernost in formaliziranost komunikacije:

Pri pedagoškem delu na daljavo sem ugotovil, da ga je nemogoče opraviti preprosto tako, da obstoječa predavanja prenesem v digitalno okolje. To je sicer bil prvi poskus, ki pa se je slabo obnesel, saj so predavanja ob ekranu bolj izčrpavajoča od predavalnice tako za sledilce kot za predavatelje. Za slednje je še posebno duhamorno, če študentje nimajo vključene kamere in je tako vsakršna povratna informacija ob predavanju onemogočena.⁶

njihovim povezavam (sorodnih visokošolskih institucij oziroma z visokim šolstvom povezanih mrež) v tujini. Pregledala sem tudi objave o vplivu epidemije oziroma pandemije koronavirusa na (visoko) šolstvo po moji presoji sodobnih ključnih družbenoekonomskih institucij (Svetovni gospodarski forum, Svetovna banka, Združeni narodi, Unesco) in povratno sledila objavam njihovih nacionalnih izpostav (denimo Slovenskega izobraževalnega omrežja).

5 Na to je opozorila tudi slovenska pedagoška stroka: med epidemijo oziroma pandemijo koronavirusa naj bi bili v Sloveniji veliko bolj usmerjeni v učenje kot poučevanje (Kroflič 2020).

6 Primerjaj: »...v veliko večji meri kot v predavalnici govorim sama sebi oziroma vtis, kot bi govorila dolgo izjavo za medije /.../ da me lahko kadarkoli naknadno poslušajo kot radio za ozadje. In (naknadno?) morda izpišejo neke poudarke. občutek ,govoreče glave', avdioknjige.«

Možnosti zaznavanja neverbalnih vidikov komunikacije, spremljanja odzivov in s tem sledenja uspešnosti komunikacije so kolegi zaznavali kot močno okrnjene: »*Obenem je bil problem, da zaradi odsotnosti stika s študenti nisem vedela, katere teme moram dodatno poglobiti (ker študente bolj zanimajo) in katere izraze, koncepte dodatno pojasniti (ker jih študenti ne poznajo).*«⁷ Še težje je bilo zato študente vključiti v diskusijo: »*Diskusijski del je potekal solidno, problem je, ker sodeluje le ozek krog študentov. Slednje je sicer res tudi v predavalnici, kjer pa študente lažje interpeliramo v pogovor (tudi tiste bolj tihe).*« Po en zapis sta tako izpostavila še manjšo dinamičnost ur in počasnejše napredovanje s snovjo, spletno poučevanje pa je bilo šestim učiteljem, kot že omenjeno, tudi fizično bolj naporno:

Ker sem uporabljala brezplačni Zoom, se je pravzaprav pokazalo, da je 40 minut predavanj v enem kosu ravno prav. Po 40 minutah smo naredili odmor, ko so si lahko tako predavatelj kot študentke in študenti vzeli čas za sprehodek, razgibanje itd. Zdi se, da so krajši odmori ključni za ta način predavanj, ki vse nekoliko bolj utruje.

Ali:

Za razliko od običajnih predavanj, kjer utrujenost začnem čutiti šele po dveh, treh urah predavanj, sem bila na Zoomu že po eni uri zelo utrujena, zato sem zadnje dele predavanj dokončevala z muko. Razlika je bila tudi v tem, da sem lahko po običajnih predavanjih opravila še vrsto drugih obveznosti, ki jih po Zoomu – zaradi izčrpanosti – nisem zmogla. Toliko o tem, da je poučevanje na daljavo 'učinkovitejše'.

Na učinkovitost se nanašajo tudi opazke o časovno veliko večji zahtevnosti spletnih predavanj: »*Predavanja na spletu so mi vzela skoraj dvakrat več časa kot predavanja v živo, tako pri pripravah kot pri njihovi 'postprodukciji'.*« Tudi diskusija je s pomočjo tehnologije ne le bistveno manj spontana in formalizirana, je tudi časovno obsežnejša in zato v okviru časa, ki je za denimo neko predavanje sploh na voljo, lahko okrni in omeji tako obseg kot poglobljenost razprav: »*Časovno je komentiranje, odzivanje vzelo tudi nekaj več časa kot v živo (zaradi tehničnih motenj, šumov, zamrzovanja slike in zvoka ipd.).*« Naporost spletnega poučevanja pa v enem primeru ni bila povezana le z njegovimi fizičnimi in časovnimi vidiki, ampak tudi s prostorskimi in družbenimi:

7 Ali: »...mi je bilo predavati nekoliko težje, ker ni bilo povratne informacije o recepciji (študentje imajo zaprte kamere, zato ne vidimo njihovih obraznih reakcij, ki so sicer sestavni del predavanj).« In:

Težava ni bila toliko v redukciji ljudi na podobo slik v albumu ali v zakritju nekaterih obrazov, temveč predvsem v tem, da sem imela v tej slikanici ves čas besedo le jaz. Medtem ko je v predavalnici ta drža samoumevna, saj predavatelja postavlja na vidni ali nevidni oder, tega pred računalniškim zaslonom nisem čutila: platforma Zoom narekuje /.../ funkcijsko ,menjavo sličic' na ekranu. Ta nenaravni položaj me je silil v to, da sem zaslon težko pozorno gledala.

In ne najmanj pomembno – živim v majhnem stanovanju, sama skupaj z dvema najstnikoma, ki nista hodila v šolo in sta imela vsak svoje obveznosti za šolo (videokonferenca), svoj urnik vstajanja, telovadbe, gledanja TV, komuniciranja s prijatelji, prehranjevanja ... Vsakokratno organiziranje prostora, ki bi ga lahko imela le zase in za videokonference, za recimo da mirno ne le pedagoško delo od doma – mi je vedno znova vzelo veliko energije in predvsem koncentracije. Delo od doma je na splošno potekalo veliko bolj raztreseno, nezbrano in razpršeno – z veliko več napora.

Po drugi strani sta dva sodelavca kot prednosti spremenjenega načina dela izpostavila (vsaj sprva) (bolj) redno prisotnost študentov in sprotnost njihovega dela, denimo: »Najprej to, da je bila udeležba na seminarju presenetljivo dobra.« Ali: »Na prvi dve predavanji so se prijavili tako rekoč vsi vpisani študenti in študentke, nato je prisotnost padla približno na polovico.« V zvezi s sprotnostjo dela pa: »Ravno sprotno tedensko delo na takih gradivih [v e-učilnicah – op. p.] se je vendarle pokazalo kot pozitivno, zato mislim, da e-učilnica lahko izboljša kakovost učnega procesa, a le dokler je v vlogi podpore siceršnjim predavanjem.« Štirje sodelavci so posredovali tudi svoje izkušnje v zvezi s spletnim opravljanjem izpitov oziroma ocenjevanjem obveznosti za vaje. Po mnenju dveh so ustni izpiti v neposrednem stiku s študenti veliko bolj sproščeni:

Pri izpitih (ustnih, ki sem jih opravljala prek Zooma) se je izkazalo, da so študentje precej bolj živčni kot pri pisnih izpitih v predavalnici. Veliko jih ne ve, kam bi gledali, nekateri so bili vnaprej živčni in so me hoteli prepričati, da nimajo nobenih 'pripomočkov', čeprav na to sploh nisem namigovala itd. Govorili so tudi izjemno hitro in jih je bilo treba opozarjati, da ni potrebe po hitevnju in da si lahko vzamejo čas, da premislijo itd.

Vtis glede pisnih (esejskih) izpitov je po drugi strani ravno nasproten, saj naj bi bilo njihovo opravljanje »zelo v redu« oziroma »celo boljše od v predavalnici«:

Opravljanje izpitov na daljavo se je odlično obneslo. Obe platformi, Exam.net in Zoom, omogočata dovolj nadzora. Če namreč izpit sestavljajo esejska vprašanja oziroma vsebinska izhodišča, pride pri odgovorih do izraza povezovanje znanja in je tako mogoče oceniti, koliko se je študentka uspeła posvetiti spredavani snovi in študijski literaturi.⁸

Pisni, esejski namesto ustnih izpitov naj bi bili »v podobnih okoliščinah« boljša izbira, saj omogočajo, da »...bi študen-

tje delali sproti in bi bilo zato izpitno obdobje bolj znosno«; opravljanje obveznosti pri vajah pa je v enem opisanem primeru »potekalo na približno enak način kot običajno«.

Priporočila in modeli

Sočasno z izkušnjami pa so nastajala tudi priporočila v zvezi z izobraževanjem med epidemijo oziroma pandemijo koronavirusa, nekatere globalno ključne gospodarske in z izobraževanjem povezane institucije pa so ponudile tudi modele prihodnjega (visokošolskega) izobraževanja.

Unesco je denimo na začetku marca 2020 poudaril, da se je ob epidemiji oziroma pandemiji koronavirusa treba izogniti kršenju pravice do izobrazbe in visokošolskim ustanovam zato med drugim priporočil, naj s pomočjo različnih tehnologij vzpostavijo oddaljeno izobraževanje, preložijo akademske dejavnosti v živo, odpovedo ali odložijo mednarodne programe izmenjave, potovanja v tujino, mednarodna srečanja in konference ter na sploh prispevajo k pozitivnemu odnosu do znanstvenega raziskovanja (Spletni vir 3). Mednarodno združenje univerz (International Association of Universities) je pod njegovim pokroviteljstvom med 25. marcem in 17. aprilom 2020 izvedlo raziskavo o vplivu koronavirusa na visokošolsko izobraževanje (Marinoni idr. 2020, glej tudi Spletni vir 13), v okviru katere avtorji kot temeljni »izziv« prilagajanja visokošolskih ustanov na spletno učenje navajajo dostop do tehnične infrastrukture, pa tudi kompetence in pedagoško usposobljenost učiteljev za poučevanje na daljavo. Med »priložnostmi« so med drugimi izpostavljene pobude za trajno uvajanje bolj prožnih možnosti in mešanih oblik izobraževanja ter kombiniranje sinhronega tj. hkratnega učenja z asinhronim tj. individualiziranim učenjem (Marinoni 2020: 11 in 26). Ker je bilo leta 2020 toliko študentov in osebja izpostavljenega spletnemu poučevanju in učenju kot še nikoli, je to lahko, kot navaja raziskava, zgodovinska priložnost za splošno preoblikovanje učenja in poučevanja, za digitalizacijo obojega, kar vključuje tudi oddaljene študentske storitve, svetovanje in medsebojno podporo. Sčasoma naj bi vzpostavili bolj kakovosten izobraževalni sistem, ki v celoti upošteva študentove potrebe in tudi družbeno izkušnjo, pridobljeno s spletnim, hibridnim ali konvencionalnim izobraževanjem (Gaebel 2020: 10–11). Izzivi preteklih mesecev naj bi, pravi raziskava, predvsem razkrili omejitve in slabosti obstoječega sistema, s katerimi se je izobraževalni sistem ukvarjal že vrsto let, še posebej pa tiste, ki se nanašajo na ranljive družbene skupine (Gaebel 2020: 15).

Podobno je Svetovni gospodarski forum marca 2020 napovedal, da lahko zaradi pandemije povzročene spremembe izobraževanja ponudijo vpogled v njegovo prihodnost. Tradicionalno neposredno izobraževanje, označeno tudi kot »tradicionalno pasivno poučevanje pred tablo« (Hug-

⁸ In še:

Tovrstno pisno preverjanje znanja se mi je izkazalo za enako vredno, če ne celo boljše od izvedbe v predavalnici. Zdelo se je namreč, da se študentke pri tem načinu lahko bolje skoncentrirajo na pisanje izpita, ker se pred računalnikom v domačem okolju ne čuti toliko formalnega pritiska preverjanja znanja, pa tudi drugih motečih faktorjev je manj (zvoki drugih, pospravljane in odhajanje tistih, ki so končali ipd.).

hes 2020),⁹ naj bi dopolnjevali drugi, tehnično podprti načini izobraževanja, učenje pa bi tako »lahko postalo nava-da, vključena v dnevne rutine, pravi življenjski stil.« Vse pomembnejša naj bi postala javno-zasebna izobraževalna partnerstva, medtem ko bi poglobljanje digitalnih razlik lahko preprečili z dostopnejšo digitalno tehnologijo (Tam in El-Azar 2020).¹⁰ Maja 2020 je iniciativa Združenih narodov Academic Impact¹¹ med drugim predvidela premik od konvencionalnih predavanj k spletnemu učenju, k alternativnemu, tehnološko podprtemu, relativno nizkocenovnemu izobraževanju (Spletni vir 1, primerjaj tudi Spletni vir 3). Tudi visokošolsko izobraževanje naj bi zato s pomočjo digitalizacije premaknili na novo pot, usmerjeno k dobrobiti učenca in zmanjšanju izrazitih, globalnih neenakosti: Ali se bomo vrnili k učencem, ki pogosto pasivno sedijo, učitelji pa medtem pred tablo predavajo, k množicam domačih nalog, k učenju pozno v noč pred testi in h kopičenju vsebin, ki onemogočajo poglobljeno, kritično in ustvarjalno razmišljanje? (Hughes 2020, primerjaj Kandri 2020).

Po koncu trenutne zdravstvene situacije naj bi torej nastal nov model (tudi univerzitetnega) izobraževanja. Če so tradicionalni načini poučevanja spletno poučevanje videli kot grožnjo, naj bi v svetu socialnega distanciranja, večje digitalizacije storitev in bolj digitalno usmerjene komunikacije po predvidevanjih Svetovnega gospodarskega foruma postalo rešitev (Kandri 2020): ker so »inovativnost, fleksibilnost in prilagodljivost na spremembe postali poglavni dejavniki rasti in ustvarjanja vrednosti v četrti tehnološki revoluciji«, se mora temu ustrezno prilagoditi tudi izobraževanje (Spletni vir 7: 8).¹² Sedanji izobraževalni sistemi naj

9 Izobraževalni sistemi tako v »razvitem kot nerazvitem svetu« naj bi še vedno temeljili na pasivnih oblikah učenja, osredotočenih na neposredno poučevanje in pomnjenje, ne pa na interaktivnih metodah, ki spodbujajo kritično in individualizirano razmišljanje, potrebno za gospodarstvo, ki je osredotočeno na inovativnost. Marsikje naj bi bilo solanje še vedno mogoče le za tiste s fizičnim dostopom do šol, kakovostno izobraževanje pa je na voljo samo tistim, ki si ga finančno lahko privoščijo pridobiti zunaj tradicionalnega javnega šolstva. Ti preživeti izobraževalni sistemi naj bi zato omejevali dostopnost do večšin, potrebnih za uspešna gospodarstva, in pomenili tveganje za globalno produktivnost (Spletni vir 7: 5–6).

10 Podobno je dostopnost in opremljenost z infrastrukturo, tehnične zmogljivosti in ustrezno pedagoško usposobljenost kadra kot pomembne izzive izpostavila tudi Svetovna banka, za katero so univerze predvsem gospodarsko in inovacijsko pomembne, prispevajo pa lahko tudi k regionalnemu razvoju (Spletni vir 8).

11 Njen glavni namen je promovirati novo kulturo intelektualne družbene odgovornosti in z Združenimi narodi in med sabo povezati visokošolske ustanove, štipendiranje in raziskave (Spletni vir 2).

12 Izobraževanje v času prve in druge industrijske revolucije naj bi bilo namenjeno množičnemu spoznavanju enakih večšin, ki so jih ponavljajoče se izvajali delavci, tretja in četrti industrijska revolucija pa naj bi nas seznanili z avtomatizacijo produkcije in ustvarjanjem nesnovnih vrednosti. Ker bodo otroci v bodoče opravljali nova dela, ki sploh še ne obstajajo, bodo zanje potrebovali tudi digitalne in družbeno-ustvarjalne večšine, sodelovali pa bodo z ljudmi po vsem svetu in pri tem komunicirali in sodelovali so pomočjo digitalnih orodij (Spletni vir 7: 5).

bi bili namreč »vse manj povezani z realnostjo in potrebami globalnih ekonomij in družb« (Spletni vir 7), spletno izobraževanje naj bi bilo v primerjavi z njimi tudi mnogo bolj učinkovito.¹³ Novi modeli (osnovno- in srednješolskega) izobraževanja, ustrezni četrti industrijski revoluciji, oziroma kakovostno izobraževanje za četrti industrijsko revolucijo (Izobraževanje 4.0) naj bi zato obsegalo osem ključnih vsebin,¹⁴ v okviru katerih naj bi učitelji predvsem obvladali interaktivne metode učenja,¹⁵ te pa naj bi jih »spremenile iz poučevalcev v posrednike in vodje« (Spletni vir 7: 8).

Med izkušnjami, priporočili in odločitvami

Izkušnje s spletnim pedagoškim delom kolegov z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL v pomladnem semestru 2019–2020 pa torej pričajo, da je bilo takšno delo težko in utrudljivo, časovno veliko bolj zahtevno in obremenjujoče kot delo v živo. Pretehtali so ga tudi kolegi z drugih oddelkov Filozofske fakultete UL, še pred poletjem 2020 je sledila objava s poudarkom: »Neposredna izvedba študijskega procesa na fakultetah je temelj univerzitetnega izobraževanja« (Spletni vir 12). Navajala je, da ena redkih raziskav na Slovenskem o izkušnjah z univerzitetnim izobraževanjem med pandemijo ugotavlja, da sta v tem času »umanjkala vsaj dva ključna elementa univerzitetnega izobraževanja: fizično študijsko okolje, ki ga simbolno pooseblja predavalnica in ki med drugim pomembno prispeva k motivaciji za študij, in študentska oziroma akademska skupnost, ki temelji na dialogu, medsebojnem spoštovanju ter izmenjavi pogledov in stališč« (Spletni vir 12, primerjaj Spletni vir 16 in 17). Besedilo tako predvsem prepoznava nujno, da se visokošolski študijski proces »v živo« ohrani:

Ne trdimo, da študentke in študenti v predavalnice vstopajo kot posamezniki in posameznice z enakimi možnostmi, saj se družbene neenakosti zagotovo odražajo tudi v študijskih prostorih na fakultetah, a spletna orodja, s pomočjo

13 Omogočalo naj bi, da si več informacij zapomnimo v krajšem času, zanj naj bi v primerjavi z učenjem v učilnicah na splošno porabili od 40 do 60 odstotkov manj časa, 15- do 30-minutna spletna predstavitev pa naj bi bila sploh najbolj učinkovit način izobraževanja (Li in Lalani 2020).

14 Izobraževanje: 1. v veččinah, povezanih z globalnim državljanstvom (zavestjo o trajnosti, aktivni vlogi in širšem svetu), 2. v veččinah, povezanih z inovativnostjo in ustvarjalnostjo, 3. v veččinah, povezanih z medosebnimi odnosi (čustveno inteligenco), 4. tehnoloških (digitalnih) večšin (ki niso cilj same po sebi, ampak naj bi bile orodje za nove pristope), 5. fleksibilno, posamezniku (in njegovemu ritmu ter sposobnostim napredovanja) prilagojeno izobraževanje, 6. dostopno in vključujoče izobraževanje (vseh in ne le tistih s fizičnim dostopom do šol), 7. k reševanju problemov in sodelovanju usmerjeno izobraževanje, 8. vseživljenjsko izobraževanje (Spletni vir 7: 4 in 6).

15 Denimo inovativnost naj bi spodbujali z igrivostjo in eksperimentiranjem, računskostjo (spoznavanjem, kako računalniki rešujejo probleme), utelešenostjo (učenjem z gibanjem), večjezikovnostjo (spoznavanjem rabe jezika in njegove povezanosti z zavedanjem kulture) (Spletni vir 11: 10–11).

katerih je potekal skoraj ves poletni semester, so te razlike in neenakosti zgoj okrepila, možnost dialoga pa pogosto bistveno zamejila. Prednost javnega visokošolskega sistema v Sloveniji, ki ni odvisen od šolnin, je ravno v tem, da lahko in mora zagotavljati kakovosten študijski proces, ki ni primarno podvržen finančni logiki. (Spletni vir 12)

Izkušnje naj bi torej kazale ravno nasprotno od prej navedenih priporočil in modelov globalno ključnih gospodarskih in z izobraževanjem povezanih institucij – spletna orodja razlike in neenakosti med študenti zgoj krepijo, možnosti dialoga pa pogosto bistveno omejujejo.

Pedagoške izkušnje visokošolskega izobraževanja spomladi 2020 pa so tehtali tudi drugod – za primerjavo zato navajam premisleke, ki so jih med marcem in oktobrom 2020 v osrednji širši javnosti namenjeni ameriški reviji s področja visokošolskega izobraževanja, *The Chronicle of Higher Education* (Spletni vir 20) objavljali različni avtorji. Izpostavljali so, da naj bi »v novih razmerah« izvajalci skušali predvsem ohranjati povezanost s študenti, vzdrževati njihovo aktivnost in motiviranost za študij, saj izobraževanja »naj ne bi odreševala tehnologija, ampak ustrezni pedagoški načini« (McMurtrie 2020b). Beth McMurtrie se je spraševala, kako zagotoviti povezanost, stik med študenti in teh s profesorji, tj. osebnost izobraževanja, eno od rešitev pa je videla v diskusijskih skupinah. Po njenem mnenju naj bi pandemija predvsem razkrila, kako malo znanja o poučevanju naj bi pedagoški kader sploh imel, zato naj bi predvsem razmišljali o tem, kako zaposlene dodatno izobraziti, da bodo lahko bolj učinkovito spletno poučevali in ustrezno (spletu) prilagodili predmete, pri tem pa se najprej odločili, kaj zares potrebuje neposredno, kaj pa dopušča tudi spletno izvedbo (McMurtrie 2020a).¹⁶ Hibridni model poučevanja, o katerem so pred začetkom novega študijskega leta razmišljale nekatere ameriške univerze, je bil deležen pomislekov, kdo od pedagoškega kadra in študentov sodi ali ne v rizično skupino, bolj dovzetno za okužbo s koronavirusom. Univerze naj bi sicer avtonomno in vsaka zase obravnavale vsak primer posebej, a zaradi strahu pred okužbo (sebe ali svojih bližnjih) naj bi številne profesorje skrbelo, da bodo ali prisiljeni predavati »v živo« ali pa da bodo izgubili službo (Pettit 2020, primerjaj McMurtrie 2020c). Hibridni model poučevanja je McMurtrie, sledeč izjavi enega njenih sogovornikov, označila za tistega, ki kombinira najslabše od neposrednega poučevanja z najslabšim od poučevanja po spletu: če se namreč predavatelj premakne izpred kamere, ga tisti študenti, ki ga spremljajo po spletu, ne vidijo, (zaradi mask in brez mikrofona) vprašanj občinstva slušatelji po spletu ne slišijo,

zaradi varnostne razdalje med študenti kakovostne diskusije manjših skupin v učilnici niso mogoče. Model naj bi povzročal tudi številne administrativne in logistične težave (denimo delitve študentov v manjše skupine). Čeprav je v uporabi od leta 2006 predvsem za izobraževanje študentov, ki so ob študiju tudi delali,¹⁷ pa lahko dobro deluje le, če si študenti lahko sami izbirajo, ali so na predavanjih fizično prisotni ali ne: »...model lahko deluje, a zahteva učinkovito tehnologijo, skrbno načrtovanje, podporo in kreativno zasnovano predavanje. Vse to pa vedno ni mogoče, sploh ker še vedno delujemo krizno« (McMurtrie 2020c). Še preden so univerze torej pretehtale izkušnje pomladanskega spletnega poučevanja in jih morda poskusile nadgraditi, naj bi bila, upoštevajoč predvsem želje študentov po neposrednem izobraževanju, odločitev za hibridni model po mnenju McMurtrie prenačljiva. Kot je zapisala, ne gre za izkušnjo neposrednega poučevanja, ki bi vključevala predavateljevo premikanje po prostoru in različne načine komuniciranja s študenti, ampak za razliko med učenjem in poučevanjem. Poučevanja naj bi hibridni model namreč ne omogočal, saj naj bi večinoma šlo le za statična predavanja pred kamero:

Da bi bilo učinkovito, hibridno poučevanje zahteva obilico podpore, denimo asistente, ki pomagajo pri sočasnem delu z dvema različnima občinstvoma. Sicer ta model tvega, da postane 'osredotočen na predavanja, na učenje kot pasivno sprejemanje.' To pa je v nasprotju z dolgoletnimi prizadevanji profesorjev po vključujočem, aktivnem in sodelovalnem poučevanju. (McMurtrie 2020c)¹⁸

Hibridni model poučevanja je tudi finančno zahteven, saj terja tehnološke naložbe (v denimo kamere in mikrofone), obenem pa po McMurtrie poraja številna z zasebnostjo povezana vprašanja.¹⁹ Največ pozornosti naj bi v bodoče zato namenili vprašanju, kako sodelovanje med študenti in s študenti po spletu narediti tehnološko smiselno. Težili naj bi, kot meni, k ustvarjanju občutka spletne skupnosti:

Odnosi so temelj dobrega učenja, pravijo strokovnjaki za učenje.²⁰ Počutiti se dobro med sošolci, želja po sodelo-

17 Podobno je izpostavil tudi Marko Radovan z Oddelka za pedagogiko in andragogiko FF UL, ki je zagovarjal, da izključno e-izobraževanje dolgoročno ne more nadomestiti klasičnega, saj je sicer ekonomično in učinkovito, a je nastalo za krajše izobraževalne programe in predvsem za dopolnjevanje znanja odraslih (Spletni vir 17).

18 Gre za izjavo profesorice psihologije Michelle Miller z Northern Arizona University, avtorice dela *Minds Online: Teaching Effectively With Technology* (McMurtrie 2020c).

19 Denimo, ali bodo študentje in profesorji osebna mnenja in stališča pripravljene odkrito deliti, če denimo vedo, da je priporočeno, da se jih zaradi asinhronosti predavanj snema (McMurtrie 2020c, glede razkrivanja zasebnosti udeležencev primerjaj Strassler 2020).

20 Primerjaj izjavo dekana Filozofske fakultete UL, po katerem je temelj vsakega pedagoškega procesa odnos. Od njegove kakovosti so po Kuharju odvisni učenje in drugi vzgojno-izobraževalni cilji, odnosa iz fizičnega prostora pa ni mogoče zgoj preslikati v virtualni prostor (Spletni vir 16).

16 Primerjaj: zaposleni na univerzah naj bi se strinjali, da je bilo spletno poučevanje spomladi 2020 večinoma slabše od dela v živo in da je manjkal predvsem občutek povezanosti in stika s študenti. Če bi nadaljevali s spletnim poučevanjem, se jim dodatno tehnično izobraževanje zdi nujno (Williams June 2020: 4).

vanju v diskusijah in deljenju idej, imeti občutek pripadanja – vse to so ključne sestavine dinamične učilnice in nekaj, kar je še poseben izziv ustvariti po spletu. Virtualne učilnice so lahko videti nenavadne, komunikacija pa prisiljena. Veliko študentov ima težave že z zanesljivim wi-fi signalom in mirmimi prostori za študij /.../ Poučevanje v virtualnih učilnicah zahteva nova pravila vključevanja. Če profesorji ne najdejo alternativnih načinov ustvarjanja občutka prostora, ne spodbujajo povezanosti, ne spremljajo pozornosti, ne spodbujajo odziva, se virtualno poučevanje lahko skrči na niz delovanj: 'Naredi to, odzovi se na tisto'²¹ /.../ Temeljni načini vzpostavljanja skupnosti so osredotočanje na vzpostavljanje povezanosti, spodbujanje študentov k vključevanju v skupno delo in redno preverjanje poteka predavanj. (McMurtrie 2020c)

Sodeč po zapisih v *The Chronicle of Higher Education* sta torej osrednji vprašanji visokošolskega izobraževanja med epidemijo oziroma pandemijo koronavirusa, kako spletno učenje tehnično spremeniti v spletno poučevanje in kako za to tehnično opremiti in usposobiti visokošolski pedagoški kader.

A nekateri viri so sočasno vseeno izpostavljali, da je pri poučevanju pomembna predvsem izvedba in da pomen pri sodelovanju ni le semantičen, ampak tudi in predvsem pragmatičen. Komunikacija je namreč multimodalna – zanašamo se denimo na različna pravila sledenja izrazom in na telesno govorico – zato je od zmožnosti, iz katerih učitelji skušajo sklepati, koliko so s slušatelji uspeli deliti svoje navdušenje (užitek – op. p.) in koliko so prisotni snov sploh razumeli, odvisna tudi izvedba poučevanja (Strassler 2020, primerjaj Blum 2020, Maslen 2020 in Jiang 2020). Videokonference naj bi bile zato le slabe replike²² medosebne komunikacije, saj udeležence, sploh pa učitelje, zaradi več osredotočenja na zaznavanje neverbalnih znakov komunikacije predvsem izčrpavajo. Poučevanje je lahko uspešno le, ko afekt in razmišljanje delujeta vzajemno in ko si udeleženci želijo neformalne in neavtoritarne komunikacije. Tega pa spletna orodja, kot je denimo Zoom, ne omogočajo, saj denimo niti niso narejena za sočasni, ampak le za govor enega (Blum 2020, primerjaj Jiang 2020). Ameriško antropološko združenje je v zvezi s tem izpostavilo še, da prava razlika ni med spletnim in izobraževanjem v živo, ampak med izobraževanjem, osredotočenim na vsebino, in izobraževanjem, osredoto-

čenim na posameznika. V novih družbeno-zdravstvenih razmerah naj bi se usmerili predvsem v slednje in premisleke o nevprašljivem, samoumevnem in novih možnostih ter vpogledih spodbujali na načine, da si jih posamezniki lahko zapomnijo, da jih lahko (tudi z emsko perspektivo) usvojijo (Wesch 2020, primerjaj Spletni vir 19).²³

(Post)koronsko poučevanje: digitalizacija, posredovanje in vodenje?

Zaradi epidemioloških razmer in zdravstvenih priporočil je Filozofska fakulteta UL študijsko leto 2020–2021 začela s hibridnim modelom izobraževanja, od 26. oktobra 2020 pa so (bili) vse univerze in vsi samostojni visokošolski zavodi zaprti »za vse dejavnosti, kjer je potrebna fizična prisotnost študentk/študentov, vključno z vajami in študentskim raziskovalnim delom« (Spletni vir 21). Po predstavitvi nekaj dilem v zvezi z izkušnjami in možnostmi poučevanja po hibridnem modelu prispevek zato raje zaključujem le še z nekaj kratkimi premisleki o možnostih in posledicah spletnega (visokošolskega) poučevanja na sploh,²⁴ pri čemer izhajam predvsem iz dela antropologa Tima Ingolda (2018). Najprej – za spletno visokošolsko izobraževanje je treba zagotoviti spletne povezave in tehnične zmožnosti. Leta 2020 je Univerza v Ljubljani tako ustanovila center za uporabo informacijsko-komunikacijskih tehnologij v pedagoškem procesu, saj:

Proces digitalizacije se je v času zapovedane karantene pospešil in prispel do točke, ko je postal nepogrešljiv. Nekateri so opazili njegove prednosti, drugi njegove slabosti,²⁵ vendar je njegova nadaljnja integracija neizogibna

23 Več o prilagoditvah na ukinjanje izobraževalnih programov, spletno poučevanje in (metodološko) spremenjeno raziskovanje glej Spletni vir 18, McClaurin 2020, Wesch 2020.

24 Namenoma ne navajam časovnega okvirja takšnega poučevanja. Primerjaj pa denimo Gurukkalovo (2020: 93–94) napoved o preoblikovanju visokega šolstva: manj formalno humanistično in družboslovno izobraževanje naj bi postalo spletno, s čimer bi se zmanjšali z njim povezani stroški, obenem pa bi postalo dostopnejše širši javnosti. Po drugi strani naj bi bile medicina, farmacija, zdravstvena nega, »čiste (naravoslovne) vede« (fizika, biologija, kemija), strojništvo in arhitektura deležne več financiranja in zato tudi neposrednega stika s študenti. Spletno izobraževanje naj bi bilo bolj učinkovito, hitreje in cenejše, spremenilo pa naj bi tudi pojmovanje poučevanja, ocenjevanja, kvalitete, kompetentnosti, rezultatov, dostopnosti, enakosti in odličnosti. Primerjaj tudi navedbe o selitvi dodiplomskega študija na splet in kombiniranju neposredne in spletne izvedbe pri podiplomskem študiju (Chesbrough 2020 in Weinberg 2020).

25 Denimo:

Trgovski potniki z učinkovitimi tehničnim rešitvami za učenje na daljavo so že kot kobilice naskočili šolsko polje /.../ Bistveno bolj uničevalen je proces, ki bo v obdobju ‚nove normalizacije‘ nujno pripeljal do elitizacije: delitve šol na tiste, ki lahko zadostijo ‚strokovnim‘ sanitarnim standardom, in na šole, ki tega ne morejo /.../ Prav zato se moramo upreti nesmiselni tehnologizaciji in sanitizaciji šolskega polja in izobraževalnega procesa. Za vsako ceno si moramo prizadevati za izvajanje pouka v učilnicah in predavalnicah v okoliščinah, ki ne bodo ‚na novo normalne‘, ampak

21 Zato naj bi se izvajalci iz tedna v teden s študenti pogovarjali o teh novih pravilih vključevanja in jim pojasnjevali, kaj od njih zahtevajo: pogovarjali naj bi se o tem, kako živahne so virtualne razprave, kako pozorni so njihovi medsebojni odzivi, zanimalo naj bi jih, kako pogosto celoten razred razpravlja o zadovoljstvu z delom, razprave na predavanjih pa naj bi si prizadevali nadgraditi v okviru spletnih diskusijskih skupin (McMurtrie 2020c).

22 To je eden od komentatorjev skušal ponazoriti s primerjavo: »Spletno poučevanje je podobno gledanju pesnemovalcev skupine *The Beatles*. Prijetno, dobra vsebina, a ne prava stvar« (komentar k Strassler 2020, Fancy free, 4. 5. 2020).

/.../ Študij prek spleta bi tako lahko omogočil, da bi se lahko nekateri izobraževali od doma, kar bi sicer negativno vplivalo na njihov proces socializacije in spoznavanja novega okolja, bi pa lahko ob tem prihranili, tudi za prevoz do kraja študija. Hkrati študij prek spleta zahteva večjo angažiranost obojih, študentov in profesorjev, prvi morajo močnejše poprijeti za samostojno delo, drugi vložiti več v pripravo pedagoškega procesa. (Nikolič 2020)

»Nove, sistemske rešitve v izobraževanju« je napovedovala že omenjena raziskava Zavoda RS za šolstvo, po kateri »uporaba tehnologije omogoča inoviranje vzgojno-izobraževalnega procesa,« tehnološko podporo pa je treba »integrirati v vse elemente pedagoškega procesa,« ki poteka na daljavo (Spletni vir 9, primerjaj Rupnik Vec 2020).²⁶ Tehnologizacija pa nadalje zajema tudi izobraževanje uporabnikov različnih pripomočkov in orodij, med drugim tudi pedagoških delavcev, katerih prihodnjo vlogo vsaj nekatera omenjena priporočila vidijo predvsem v posredništvu in vodenju.

A kritizirati podrejanje izobraževanja trgu tehničnih pripomočkov oziroma poučenjenju (*learnification*) (glej Štefanc in Šebart 2020: 17–21), pri katerem prostor učenja izgubi ves svoj pomen (Ingold 2018: 20), se zdi, kot bi bilo pred epidemijo oziroma pandemijo koronavirusa morda lažje. Vsaj tako se lahko vsak zase, soočeni z različnimi stopnjami (zdravstvenih in drugih) strahov, cinično namrdnemo. Že Ingold (2018: 17) je denimo informacijsko sodobnost videl naklonjeno predvsem prenosu, ne pa tudi izkušnjam in izkustvenemu učenju, trg pa kot tistega, ki jasno ve, kaj študent potrebuje in ki ga je za vsak njegov dosežek pripravljen tudi nagraditi. A »obljuba izobraževanja« je po Ingoldu ravno v možnosti odziva (vseh udeležencev), v njihovi udeleženi, ki pa jo prenos utiša, saj gre za ponavljanje znanih postopkov, rutin, vzorcev, trening množic učečih se, izoliranih posameznikov »slepih in gluhih za vse ostale«, obenem pa zasičenih z nenehnim dotokom informacij (Ingold 2018: 54–5; primerjaj Turk Niskač 2021). Razliko med šolami in univerzami in t. i. učnimi okolji po Ingoldu zagotavlja ravno prostor – proizvaja namreč javno dostopno skupnost učiteljev in učencev in od njih zahteva

„normalno normalne“. Otroci in mladostniki ne hodijo v šolo le po znanje, ampak hodijo tudi med ljudi: druženje z vrstniki, prijateljevanje, sodelovanje, vzajemna pomoč, vse to so ključne prvine šolskega polja, ki jih ne more nadomestiti nobena tehnologija: sošolci se morajo dotikati, morajo biti skupaj. (Muršič 2020)

26 Tudi Slovensko izobraževalno omrežje, »osnovna tehnološka in organizacijska infrastruktura, ki omogoča vključevanje vseh zainteresiranih ciljnih skupin v sodobne izobraževalne procese« (Flogie 2011: 22), se je kot izredno pomembno izkazalo »med letošnjo pandemijo, ko so vzgojno-izobraževalni zavodi učni proces preselili na splet oz. na daljavo.« Gre za Unesco nacionalni portal, ki skrbi za ažurne informacijske storitve, kataloge večših, repozitorij e-gradiv in tehnične vsebine, na voljo osnovno- in srednješolskim učencem in učiteljem v Sloveniji (glej Spletni vir 4, 5 in 6).

čim večjo prisotnost, pozornost in odzivnost.²⁷ Zato študij tudi ni toliko poraba (npr. prenos informacij) kot je produkcija, saj sodelovanje med udeleženci poraja spremembe in preoblikuje vsakega od udeležencev izobraževanja (Ingold 2018: ix, 4, 5; primerjaj tudi Biesta 2005).²⁸

Kot sta se spraševala že Štefanc in Šebart, pa je vprašanje – če dodam, tudi ali pa sploh od marca 2020 naprej – ali si prostorov srečevanj, kritičnosti, avtonomnosti, samostojnosti in angažiranosti sodobna družba, podrejena svobodnemu trgu (in covidu-19), sploh želi. Oziroma ali se jih sploh odloči dopustiti. Sintagmi »vseživljenjsko (na posameznika osredotočeno) učenje« oziroma »doba učenja« namreč obvladujeta imperativ ekonomske učinkovitosti in konkurenčnosti, smisel znanja kot vrednote na sebi ter vzgoje, ki vodi k avtonomni in svobodni osebnosti, pa se po Štefancu in Šebartovi (2020: 27) izgubljata (danes morda še toliko bolj). Poučenjenje vzgoje in izobraževanja tako sicer lahko da navaja k učinkovitosti, morda posameznike pripravlja za vstop na trg dela, a pri tem ne marginalizira le pomena poučevanja in vloge splošnoizobraževalnega znanja, ampak tudi vlogo učitelja (Štefanc in Šebart 2020: 27–28).

Ideja o užitku poučevanja, spoznavanja in študija se zato vse bolj zdi le še kot blasfemija.

Literatura in viri

BIESTA, Gert: Against Learning. Reclaiming a Language for Education in an Age of Learning. *Nordisk Pedagogik* 25, 2005, 54–66.

BLUM, Susan D.: Why We're Exhausted by Zoom, *Inside Higher Ed*, 22. 4. 2020; <https://www.insidehighered.com/advice/2020/04/22/professor-explores-why-zoom-classes-deplete-her-energy-opinion>, 3. 11. 2020.

CHESBROUGH, Henry: Higher Education At The Covid-19 Crossroads, *Forbes*, 19. 5. 2020; <https://www.forbes.com/sites/henrychesbrough/2020/05/19/higher-education-at-the-covid-19-crossroads/#3eb44bccbee3>, 3. 11. 2020.

FLOGIE, Andrej: Slovensko izobraževalno omrežje. *Bilten e-šolstva: E-šolstvo in slovensko izobraževalno omrežje* 5, 2011, 22–28.

GAEBEL, Michael: European Higher Education in the Covid-19 Crisis. V: *Regional/National Perspectives on the Impact of COVID-19 on the Higher Education*. Pariz: International Association of Universities, 2020, 9–17.

27 Podobno je izpostavil tudi dekan Filozofske fakultete in dodal, da je izoliran v kabinetu nemogoče biti kritičen, avtonomen, samostojen in angažiran – za vse to so namreč potrebni prostori srečevanja (Spletni vir 16).

28 Učenje je zato skupno tako izobraževanju kot antropologiji, saj naj bi po Ingoldu antropologija predvsem izobraževala oziroma združevala tako skrb kot radovednost – ne proučuje namreč drugih, ampak skupaj z njimi, ne opazuje, ampak sodeluje (Ingold 2018: 2, 59, 61, 64).

GURUKKAL, Rajan: Will COVID 19 Turn Higher Education into Another Mode? *Higher Education for the Future* 7/2, 2020, 89–96.

HUGHES, Conrad: What lessons from the coronavirus pandemic will shape the future of education? *World Economic Forum*; <https://www.weforum.org/agenda/2020/05/covid19-lockdown-future-education/>, 6. 5. 2020.

INGOLD, Tim: *Anthropolog and/as Education*. London in New York: Routledge, 2018.

JIANG, Manyu: The Reason Zoom Calls Drain Your Energy, *BBC*, 22. 4. 2020; <https://www.bbc.com/worklife/article/20200421-why-zoom-video-chats-are-so-exhausting>, 3. 11. 2020.

KANDRI, Salah-Eddine: How COVID-19 is driving a long-overdue revolution in education. *World Economic Forum*; <https://www.weforum.org/agenda/2020/05/how-covid-19-is-sparking-a-revolution-in-higher-education/>, 12. 5. 2020.

KROFLIČ, Robi: Od kulture učenja h kulturi poučevanja (Intervju z novinarko Tatjano Cvirn je nastal za objavo v časopisu Novi Tednik, v skrajšani obliki pa je bil objavljen v četrtek, 23. 4. 2020); <https://pedagogika-andragogika.ff.uni-lj.si/aktualno-covid-19>, 3. 11. 2020.

LI, Cathy in Farah Lalani: The COVID-19 pandemic has changed education forever. This is how. *World Economic Forum*; <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/coronavirus-education-global-covid19-online-digital-learning>, 29. 4. 2020.

MARINONI, Giorgio, Hilligie Van't Land in Trine Jensen: *The Impact of Covid-19 on Higher Education Around the World: IAU Global Survey Report*. Pariz: International Association of Universities, 2020.

MASLEN, Geoff: COVID-19 – Online Leads to Student Performance Decline, *University World News*, 4. 5. 2020; <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200504161024165>, 3. 11. 2020.

MCCLAURIN, Irma: COVID-19 is a Game Changer for Graduate Schools and Anthropology, *Anthropology News*, 3. 6. 2020; <https://www.anthropology-news.org/articles/a-game-changer-for-grad-schools-and-anthropology/>, 9. 8. 2021.

MCMURTRIE, Beth: The Way We'll Teach Now: Are Colleges Ready for a Different Kind of Classroom This Fall? *The Chronicle of Higher Education* 66/29, 2020a, 10.

MCMURTRIE, Beth: The Coronavirus Has Pushed Courses Online. Professors Are Trying Hard to Keep Up, *The Chronicle of Higher Education* 66(26), 29. 3. 2020b; <https://www.chronicle.com/article/the-coronavirus-has-pushed-courses-online-professors-are-trying-hard-to-keep-up/>, 3. 11. 2020.

MCMURTRIE, Beth: The New Rules of Engagement, *The Chronicle of Higher Education* 67(4), 16. 10. 2020c; <https://www.chronicle.com/article/the-new-rules-of-engagement>, 3. 11. 2020.

MURŠIČ, Rajko: Med eliminacijo virusa in preoblikovanjem družbe v infekcijsko kliniko, *Delo, Sobotna priloga*, 22. 8. 2020; <https://www.delo.si/sobotna-priloga/med-eliminacijo-virusa-in-preoblikovanjem-druzbe-v-infekcijsko-kliniko/>, 3. 11. 2020.

NIKOLIČ, Pia: Digitalizirana prihodnost študentov, *Mladina* 34, 21. 8. 2020; <https://www.mladina.si/200715/digitalizirana-prihodnost-studentov/>, 3. 11. 2020.

PETTIT, Emma: Who Gets to Teach Remotely? The Decisions Are Getting Personal, *The Chronicle of Higher Education* 66(32), 22. 6. 2020; <https://www.chronicle.com/article/who-gets-to-teach-remotely-the-decisions-are-getting-personal>, 3. 11. 2020.

RUPNIK VEC, Tanja idr.: Analiza izobraževanja na daljavo v času epidemije Covid-19 v Sloveniji, Delno poročilo, julij 2020, Ljubljana: Zavod RS za šolstvo 2020; <https://www.zrss.si/digitalnknjiznica/IzobrazevanjeNaDaljavo/2/>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 1: United Nations Academic Impact, COVID-19 and Higher Education: Learning to Unlearn to Create Education for the Future, 4. 5. 2020; <https://www.un.org/en/academic-impact/covid-19-and-higher-education-learning-unlearn-create-education-future>, 9. 8. 2021.

Spletni vir 2: United Nations Academic Impact; https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Academic_Impact, 3. 11. 2020.

Spletni vir 3: IESALC Unesco, Coronavirus Covid-19 And Higher Education: Impact and Recommendations, 9. 3. 2020;

<https://www.iesalc.unesco.org/en/2020/03/09/coronavirus-covid-19-and-higher-education-impact-and-recommendations/>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 4: Slovensko izobraževalno omrežje; <https://sio.si>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 5: Unesco National Learning Platforms and Tools; <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/nationalresponses>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 6: Slovensko izobraževalno omrežje – 2020; <https://www.eu-skladi.si/sl/ekp/primeri-dobrih-praks/slovensko-izobrazevalno-omrezje-2013-2020#:~:text=%20Slovensko%20izobra%C5%BEevalno%20omre%C5%BEje%20%E2%80%93%202020%20%201,globalno%20zagotavlja%20brezpla%C4%8Dni%20in%20varni%20brez%C5%BEi%C4%8Dni...%20More%20>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 7: World Economic Forum, Schools of the Future: Defining New Models of Education for the Fourth Industrial Revolution, 14. 1. 2020; <https://www.weforum.org/reports/schools-of-the-future-defining-new-models-of-education-for-the-fourth-industrial-revolution>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 8: World Bank, The COVID-19 Crisis Response: Supporting Tertiary Education for Continuity, Adaptation, and Innovation; <http://documents1.worldbank.org/curated/en/621991586463915490/The-COVID-19-Crisis-Response-Supporting-Tertiary-Education-for-Continuity-Adaptation-and-Innovation.pdf>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 9: Zavod RS za šolstvo, Izobraževanje na daljavo v času epidemije Covid-19 v Sloveniji, 7. 7. 2020; <https://www.zrss.si/novice/izobrazevanje-na-daljavo-v-casu-epidemije-covid-19-v-sloveniji/>, 9. 8. 2021.

Spletni vir 10: Nakvis, Koronavirus Covid-19-visoko šolstvo; <https://www.nakvis.si/aktualno/koronavirus-covid-19/>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 11: Univerza v Ljubljani, UL in koronavirus; https://www.uni-lj.si/ul_in_koronavirus/, 3. 11. 2020.

Spletni vir 12: Filozofska fakulteta. Neposredna izvedba študijskega procesa na fakultetah je temelj univerzitetnega izobraževanja; http://www.ff.uni-lj.si/novice/Neposredna_izvedba_studijskega_procesa_na_fakultetah_je_temelj_univerzitetnega_izobrazevanja, 15. 8. 2020.

Spletni vir 13: International Association of Universities, COVID-19: Higher Education Challenges and Responses; <https://www.iau-aiu.net/Covid-19-Higher-Education-challenges-and-responses>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 14: German Academic Exchange Service, COVID-19 Impact on International Higher Education: Studies & Forecasts; <https://www.daad.de/en/information-services-for-higher-education-institutions/centre-of-competence/covid-19-impact-on-international-higher-education-studies-and-forecasts/>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 15: Covid-19 Social Science Lab; <http://www.covid-soclab.org/>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 16: Posameznik in družba v času distance, Intelekt, 7. 7. 2020, RTV Slovenija; <https://www.rtvsllo.si/4d/arhiv/174704853?s=mmc>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 17: Izzivi koronskega študijskega leta, Vroči mikrofon, 30. 9. 2020, RTV Slovenija; <https://4d.rtvsllo.si/arhiv/vroci-mikrofon/174721602>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 18: American Anthropological Association; <https://www.americananthro.org/covid-19>, 3. 11. 2020.

Spletni vir 19: From *Potlatch* to Prisoner's Dilemma: An Effective Classroom Simulation for Teaching Some Anthropological Concepts, Teaching Anthropology; <https://www.teachinganthropology.org/2019/02/01/from-potlatch-to-prisoners-dilemma-an-effective-classroom-simulation-for-teaching-some-anthropological-concepts/>, 9. 8. 2021.

-effective-classroom-simulation-for-teaching-some-anthropological-concepts/, 9. 8. 2021.

Spletni vir 20: The Chronicle of Higher Education; https://en.wikipedia.org/wiki/The_Chronicle_of_Higher_Education, 3. 11. 2020.

Spletni vir 21: Univerza v Ljubljani, Univerze in študentski domovi zaprti, 26. 10. 2020; https://www.uni-lj.si/v_ospredju/2020102611530170/, 26. 10. 2020, 3. 11. 2020.

STRASSLER, Karen: What We Lose When We Go From the Classroom to Zoom, *The New York Times*, 4. 5. 2020;

<https://www.nytimes.com/2020/05/04/sunday-review/zoom-college-classroom.html>, 3. 11. 2020.

ŠTEFANC, Damijan in Mojca K. Šebart: Nekaj razmislekov o razmerju med formativnim spremljanjem in ocenjevanjem znanja. *Sodobna pedagogika* 71/1, 2020, 10–31.

TAM, Gloria in Diana El-Azar: 3 ways the coronavirus pandemic could reshape education. *World Economic Forum*; <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/3-ways-coronavirus-is-reshaping-education-and-what-changes-might-be-here-to-stay/>, 13. 5. 2020.

TURK NISKAČ, Barbara: Distance Learning and New Forms of Discipline During the Pandemics. *Narodna umjetnost* 58/1, 2021, 85–106.

WEINBERG, Adam: 5 Ways COVID-19 Will Change Higher Education Forever, and How Colleges Can Adapt, *USA Today*, 8. 4. 2020; <https://eu.usatoday.com/story/opinion/2020/08/04/how-covid-19-change-higher-education-long-term-column/5571095002/>, 3. 11. 2020.

WESCH, Michael: Saving Anthropology from COVID-19, *Anthropology News*, 19. 6. 2020; <https://www.anthropology-news.org/articles/saving-anthropology-from-covid-19/>, 9. 8. 2021.

WILLIAMS JUNE, Audrey: Did the Scramble to Remote Learning Work? *The Chronicle of Higher Education* 66/36, 2020, 4–5.

Fragments of Experiences and Perspectives about (post-)Covid-19 Higher Education

Unlike the majority of similar articles, the text does not focus on the perspective of students, but on the experiences of education professionals with online education in the spring of 2020, when the Covid-19 epidemic/pandemic was announced. The teaching staff of the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, University of Ljubljana, contributed their experiences in a short survey, in the article, however, they are also compared to similar materials from elsewhere. Moreover, they are discussed in the context of various recommendations given by some global institutions and their guidelines or strategies related to the future of (higher) education. Modern technical infrastructure and the competencies of the teaching staff appeared to be the key problems of (higher) education during the Covid-19 epidemic/pandemic, according to the experiences of the teaching staff, however, "the lack of a direct human contact" was the biggest problem. In fact, technologically mediated teaching is more similar to one-way communication, to a large extent disabling its non-verbal aspects, which deepens the differences between learning and teaching, between knowledge transfer and understanding, between cognition and curiosity more than anything else. Moreover, online education is also much more time-consuming and physically demanding. Thus, as revealed by the experiences, digitalisation of education only deepens the differences and inequalities between the participants involved, while also radically limiting the possibilities for dialogue. The discrepancy between the experiences on the one hand and the recommendations and proposed models of higher education on the other therefore raises the question if and how it is technologically possible to make online interaction meaningful, if and how it is possible to turn rapid learning into rapid teaching and thus avoid the already widespread processes of learnification.

PANDEMIJA KORONAVIRUSNE BOLEZNI IN PROCESI OMEJEVANJA NA HRVAŠKEM IN V SRBIJI

Kratki znanstveni prispevek | 1.03

Datum prejema: 12. 9. 2020

Izveček: V besedilu piševa o dinamikah sprememb in prepustnosti meja v obdobju prvega zaprtja med marcem in majem 2020 na Hrvaškem in v Srbiji. V obravnavanem obdobju se je procese omejevanja, ki so jih države uveljavljale za nadzor nad gibanjem in omejevanjem stikov v javnih politikah in diskurzih, začelo razumeti kot nujne ukrepe za preprečevanje širjenja okužbe. Namen besedila je pokazati, kako lahko procesi omejevanja ustvarjajo nova družbena in politična razmerja in fizične realnosti.

Ključne besede: covid-19, zaprtje, migracije, omejevanje

Abstract: The article traces the dynamics of transformation and porosity of borders in the period of the initial Covid-19 lockdown from March to May 2020 in Croatia and Serbia, when the bordering processes, manifested in state-governed activities to enforce mobility control and societal exclusion, got prominence in public policy and discourse as the necessary means to prevent the spread of the virus. The aim of the article is to shed light on the ability of bordering processes to generate new social and political relations and physical realities.

Keywords: Covid-19, lockdown, migration, bordering

Po prvih kritičnih odzivih na širjenje koronavirusne bolezni se je zdelo, da je bila ta pandemija precedenčni primer hitrega in radikalnega družbenega odziva (Caduff 2020). Prvotni odziv na novi virus je bil radikalen v številnih kontekstih, tudi v srbskem in hrvaškem. Spodbudil je mnogo sprememb na različnih družbenih področjih in v praksah, še posebej na področju meja, omejevanja in (ob)mejnih režimov. Kot prikaževa v prispevku, te spremembe niso tako pogosto ustvarjale popolnoma novih meja, ampak so zahtevale prilagoditve v poudarjanju in prikazovanju obstoječih meja, ki naj bi ločevale.

Za obravnavo teh sprememb in spremenljivosti meja na splošno uporabljava termin modalnost. S tem pojmom, izposojenem iz jezikoslovja (Winter in Gärdenfors 1995; Swanson 2008), želiva poudariti večpomenskost, množičnost stališč pa tudi interaktivnost, pozicijskost in situacijskost procesov omejevanja ter ustvarjanja in dekonstrukcije meja. Poudariti želiva, da meje ne nastajajo zgolj z družbenopolitičnimi procesi izključevanja, temveč ustvarjajo tudi nova družbena in politična razmerja ter fizične realnosti.

S pojavom pandemije koronavirusne bolezni so različne meje začele prevzemati vlogo državnih meja. Tako v Srbiji kot na Hrvaškem so jih vzpostavljali in ukinjali na različnih ravneh. Z zaprtjem in uvedbo radikalnih omejitev gibanja prebivalcev je na primer prečkanje notranjih meja, denimo meja med občinami in regijami na Hrvaškem,¹ v Srbiji pa celo gibanje izven dovoljene razdalje od naslova prebivali-

šča, postalo podobno prečkanju državnih meja. Za prehod je bilo treba dokazati, da je prečkanje upravičeno ali celo dovoljeno z uradnim potrdilom.² V Srbiji je prisotnost oborožene vojske na ulicah, pred bolnišnicami, poštami itd. postala nekaj običajnega.³ Ravno ta vseprisotna in, še pomembneje, vseznavna militarizacija javnih prostorov je postala pokazatelj izrednega stanja in okoliščin.

V okviru strogih protikoronskih ukrepov in omejitev je bilo razlikovanje med »zdravimi« in »bolnimi« (kar niso bili samo tisti s potrjeno diagnozo koronavirusne bolezni, temveč vsi z najpogostejšimi simptomi te bolezni) osnovna družbena ločnica. Nacionalnost, poklic in družbeni razred so bili zlit v jedro te delitve, ki je nazadnje ustvarjala ogrožene »nas« in nevarne »druge«. Kljub navideznemu osredinjanju na okužene proti domnevno zdravim se je tako v ozadju pospeševalo utrjevanje družbenih privilegijev in asimetrij znotraj držav in na njihovih mejah. *Kriza* (New Keywords Collective 2016) je prepad med razredi prignala do ravni karikature. Medtem ko so na »praznih« cestah brezdomci stali v dolgih vrstah za hrano v maloštevilnih javnih kuhinjah, ki so ostale odprte, so ostali začeli hrano redno naročati na dom. Ta primer poudarja tudi pozicijskost praznine, ki se jo dojemamo samo v odnosu do pričakovane »scenografije«. Izredni ukrepi, odločitve, uredbe,

1 Na primer odločitev, da se prepove zapuščanje kraja prebivališča in stalnega naslova na Hrvaškem (Spletni vir 1).

2 Za gibanje zunaj doma med določenimi obdobji so bila npr. potrebna posebna dovoljenja, ki jih je izdalo srbsko Ministrstvo za notranje zadeve (Spletni vir 2).

3 Za primer glej fotografski arhiv srbskega Ministrstva za obrambo (Spletni vir 3) in Spletni vir 4.

* Marijana Hameršak, dr. etnologije in kulturne antropologije, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za etnologijo in folkloristiko, Zagreb, Hrvaška; marham@ief.hr.

** Marta Stojić Mitrović, dr. etnologije in antropologije, znanstvena sodelavka, Etnografski inštitut SANU, Beograd, Srbija; martastojic@eisanu.ac.rs.
Prevod članka: Anuša Babuder.

ukazi ter prepoved gibanja in predvsem zbiranja, kar je na diskurzivni ravni upravičevalo izredno stanje, so ustvarili utvaro razumnosti in nujnosti ter vzpostavili jasno zamejene kategorije, ki se jih lahko utrjuje še naprej. V določenih trenutkih se je družba zdela izrazito razdeljena na države, občine, starostne skupine, ekonomsko nujne in nenujne kategorije, ogrožene in ogrožajoče. Pa vendar podrobnejši pogled nakazuje na precej bolj večplastno situacijo.

V obravnavanem obdobju so državne meje postale osrednje točke protipandemičnih intervencij. V Srbiji, pa tudi na Hrvaškem, so bile državne meje prve, ki so se uradno zaprle, in v naslednjih mesecih ostale bolj ali manj zaprte, četudi so se sčasoma, v skladu s političnimi in ekonomskimi prioriteta, začele predvidevati množice izjem. Zaprtje državnih meja na Hrvaškem je bilo dvojno regulirano: z odločitvijo vodstva Civilne zaščite, ki je odgovorno za »omejevanje vdora boleznim med prebivalstvo in za krepitve nadzora nad širjenjem koronavirusa« (Spletni vir 5), pa tudi z odločitvami o prepovedi vstopa državljanov držav, ki niso članice EU, kar je temeljilo na sklepu Evropske komisije in na dejstvu, da leži Hrvaška na zunanji meji EU (Spletni vir 6). Na splošno je bilo v kontekstu Evropske unije med zaprtjem, zelo podobno kot leta 2015, opazno nagnjenje k izgradnji in utrjevanju državnih meja s prevlado vestfalske paradigme in, kot ga je že pred časom poimenovala Liisa Malkki, »nacionalnega reda stvari« (Malkki 1995) prav znotraj nadsacionalnega okvira EU. Leta 2015 so se evropske države »zaščitile« z »varnostnizacijo«, nekatere celo z militarizacijo državnih meja. Vendar poostreno varovanje ni bilo usmerjeno proti drugim državam, temveč proti civilistom (beguncem in drugim migrantom), podobno kot je zdaj usmerjeno v zaščito pred virusom. V tem procesu se je državno mejo dojemalo kot obrambno črto – kot oviro, prepreko.

V kontekstu pandemije in zaprtja se meje niso le utrjevale in zapirale, ampak tudi večale oziroma se dobesedno širile. Dne 25. aprila 2020 je »srbska vlada predstavila sklep, ki določa začasen zaseg prostora, ki ga imajo v lasti pravne in fizične osebe blizu meje s Severno Makedonijo in Bolgarijo. Cilj tega ukrepa je preprečitev širjenja nalezljive bolezni covid-19 [...], predvsem pri množičnem neavtoriziranem prečkanju državne meje zunaj uradnih prehajanj meja« (Spletni vir 7). Administrativna rekonceptualizacija državne meje je le-te spremenila iz črte v *pas*.

Poleg tega so se, v nasprotju z dojetjem državne meje kot črte ali pasu, ki strogo ločuje znotraj in zunaj, državne meje s prvimi odzivi na koronavirusno bolezen ob širjenju navzven hkrati začele širiti tudi navznoter. V Srbiji so na primer vojaki, ki so varovali mejo, v polni bojni pripravljenosti svoje orožje usmerjali v notranjost, proti ozemlju Srbije, ne pa navzven, proti sosednjim državam (Spletni vir 8). Na ta način se je meja aktualizirala kot orodje notranjega nadzora, z namenom preprečevati izstop in ne vstop

na ozemlje države. Državna meja je tako postala enaka stenam zapora (glej Newman 2011: 43).

V nasprotju z razširjenim in skoraj absolutno sprejetim uradnim imperativom, da je državne meje treba popolnoma zapreti, so te celo med zaprtjem, kot bova skušali prikazati, delovale bolj podobno membranam kot prepream (Papadopoulos et al. 2008), medtem ko se je izključevanje kazalo kot selekcija (Walters 2009). Z nekaj razlikami in prekinitvami sta obe državi svojim državljanom dejansko dovoljevali prečkanje meje (za namene vračanja ali repatriacije). Mejni spektakli (de Genova 2013), ki so sicer rezervirani za »ilegalna« prečkanja in humanitarno mejo (Walters 2011: 137), so se v času pandemije koronavirusne bolezni nanašali na državljanke in zakonite rezidente ter se izražali v podobah množic, številni ljudi, čakajočih na odobritev prečkanja, šotorov za nujne sprejeme, v poročilih o skrb vzbujajočih nastanitvah itn. (Ilić Krasić 2020). Mejni prehodi so ostali odprti tudi za komercialni tranzit, prevoz tovora ter za tuje in »čezmejne« delavce, zdravstvene delavce, raziskovalce, diplomate, policiste in nekatere druge skupine (Spletni vir 9).

Med zaprtjem so državne meje še vedno prečkali tudi tisti, ki jim je prečkanje prepovedano tudi v »normalnih« okoliščinah, predvsem migranti z globalnega juga. Na začetku pandemije, preden so taborišča v Srbiji (in tudi drugje na zunanjih mejah EU) postala mesta za nedoločeno dolgotrajno in nelegalno množično zapiranje ljudi, so izredni ukrepi ustvarjali celo upe, da jim bodo prazne ceste, gozdovi in ulice olajšali pot proti Evropski uniji. Mnogi, ki so v Beogradu čakali na svojo priložnost za premik, za skrivno prečkanje hrvaške meje, »so rekli, da bodo skušali izkoristiti *lockdown* za poskus *„gejma“*« (INFO PARK #9). Sodeč po omenjenem viru, so nekateri dosegli Italijo v manj kot 24 urah, vendar pa so ta neregulirana prečkanja meja v praksi postala še težja. Pospeseni nadzor, ki ga je sprožil »strah pred virusom«, je na primer dodatno povečal tveganje pri uporabi javnega prevoza na Hrvaškem. Kasneje, ko so javni prevoz zaustavili, je njegova uporaba postala nemogoča. Zaustavitev rednih lokalnih avtobusnih in železniških povezav je povzročila, da so ljudje postali bolj odvisni od tihotapcev, ki so v tem času dvignili svoje cene (INFO PARK #13). Na koncu obravnavanega obdobja, ko se je sprostila prepoved gibanja za »nenujne« delavce in družbene aktivnosti, je bilo ponovno mogoče srečati ljudi na poti. Ob takih priložnostih sva spoznali posameznike, ki so v času zaprtja uspeli vložiti prošnjo za azil na Hrvaškem, kar jasno kaže, da se nenadzorovani premiki ljudi niso ustavili niti med viškom omejevanja gibanja. Pandemične izkušnje teh migrantov, in tudi tiste, ki sva jih spremljali na družbenih omrežjih, so nama omogočile vpogled v vsakdanje življenje v teh ekstremno prekarnih in zelo nasilnih okoliščinah begunstva na obrobjih Evropske unije. Na Hrvaškem, kjer je glavni sprejemni center prosilcev za azil v Zagrebu, so se ljudje na poti

soočali z dodatno negotovostjo, ovirami in pomanjkanjem zaradi močnega potresa, ki je prizadel mesto v marcu 2020 (Walker 2020).

Novice, poročila različnih organizacij, uradne statistike, osebni stiki in družbena omrežja pritrjujejo tezi, da je bila med pandemijo koronavirusne bolezni za ljudi na poti meja prepustna. Odkar so na Hrvaškem v sredini marca 2020 uradno razglasili pandemijo pa do konca aprila 2020 je po podatkih hrvaškega Ministrstva za notranje zadeve hrvaška policija zabeležila 1002 t. i. nezakonitih prečkanj in 630 vrnitev iz Slovenije.⁴ Povedano drugače – v času zaprtja in domnevne popolne nemoblnosti je bilo zabeleženih več kot 1600 prekinjenih prečkanj meja ljudi na poti. Glede na podatke istega vira je v tem času na Hrvaškem prošnja za azil oddalo 31 ljudi. Po uradni statistiki ni mogoče ugotoviti, kaj se je zgodilo z ostalimi, saj je bilo v zbirnih centrih le nekaj oseb ali pa so jih uradno vrnil v Srbijo ali Bosno in Hercegovino. Zdi se, kot da so ljudje izginili, kar se je dogajalo že v času t. i. Balkanskega koridorja (Beznec, Speer in Stojić Mitrović 2016: 21 *et passim*; Bužinkić in Hameršak 2018: 21 *et passim*). So jih, tako kot tisoče pred njimi, iz Hrvaške potisnili nazaj v sosednje, neevropske države (Bužinkić in Avon 2020)? So njihove zgodbe zabeležene v neuradnih poročilih o vračanju ali v časopisnih člankih in na družbenih omrežjih (Spletni vir 10; Spletni vir 11)? So bili, kot tisti, ki so delili svoje izkušnje z mediji, aktivisti in prek družbenih omrežij, oropani in pretepeni (Spletni vir 12; Avdić 2020; Šabanagić 2020)? Analize in forenzične rekonstrukcije posnetkov, dokumentov in pričevanj o krutem in nasilnem verižnem vračanju iz Slovenije preko Hrvaške do Bosne in Hercegovine na koncu marca 2020 (Lüdke in Vögele 2020) žal nakazujejo pritrtilen odgovor na ta vprašanja.

Kot prvi odziv na pandemijo koronavirusne bolezni je Evropska unija intenzivno utrjevala svoje zunanje meje, pa tudi zunanja obmejna območja – v Srbiji ter Bosni in Hercegovini je to kazala predvsem preobrazba sprejemnih taborišč v pripore. Medtem ko so med zaprtjem življenjske razmere v begunskih taboriščih na Hrvaškem z nekaterimi ekscesi, kot je gradnja ograje okoli taborišča v Zagrebu (Spletni vir 13), ostale razmeroma nespremenjene, so na drugi strani meje, v Srbiji ter Bosni in Hercegovini, taborišča v tem času doživljala radikalne spremembe. V Srbiji se je stroga omejitev gibanja za migrante uveljavila, še preden so bile 15. marca 2020 uradno razglašene izredne razmere. Ta opazna sprememba migracijske politike in prakse v Srbiji je povezana tudi s politično situacijo v državi, z njeno stalno predvolilno kampanjo in vzponom protimigracijskega diskurza v javni in politični sferi, ki prikazuje migrante kot grožnjo. Poleg tega je sprememba povezana tudi z militarizacijo migracij na evropski ravni:

z odkrito uporabo nasilja in orožja, množičnega vračanja, streljanja in pobijanja civilistov na grško-turški meji (Spletni vir 14) je Evropska unija dala zeleno luč militarizaciji migracijskega nadzora Srbiji in ostalim državam, ki so del t. i. štita Evropske unije (Spletni vir 15; Spletni vir 16). Evropska unija je, kot je povedal srbski minister za obrambo, »prvič rekla 'nočemo vas, ne poskušajte priti nelegalno, obstaja način za to.' [...] Unija si končno prizadeva za enotno stališče in to bo zelo olajšalo življenje nam, ki nismo člani EU« (Spletni vir 17). Ta sprememba reprezentacije je imela izrazite materialne posledice v vsakdanjem življenju migrantov v Srbiji.

Radikalna sprememba srbske migracijske politike se je skladala in se zlila z ukrepi za zaježitev pandemije. Z razglasitvijo izrednega stanja in objavo uradnega odloka (Spletni vir 18) so migrantom uradno prepovedali zapuščati taborišča, pa tudi zadrževanje izven njih. Migrante v Srbiji so tako odstranili s cest in skvotov ter jih naselili v že tako prenatrpana taborišča. Postopke za pridobivanje azila so v Srbiji (Belgrade Centre for Human Rights 2020: 12–13) ustavili. Ker je bilo v Evropski uniji izrecno določeno, da se morajo azilni postopki nadaljevati (Spletni vir 19), so bile okoliščine na Hrvaškem drugačne. Natrpana taborišča v Srbiji, ki jih je varovala oborožena vojska (Spletni vir 20), pomanjkanje hrane, higienskih izdelkov, nezmožnost vzdrževanja fizične razdalje, strah pred epidemijo in neskončno ujetostjo so vodili do povečanih napetosti. Poskusi posameznikov, da bi zapustili taborišča, so se končali s streljanjem (Spletni vir 21), medtem ko so proteste zaradi splošne situacije zatrl z uporabo represivnih ukrepov, kar je vključevalo pretepanje, uporabo solziva in premestitev v druga taborišča (Spletni vir 22).

V srbskem kontekstu se zdi, da je bila pandemija izgovor za odstranjevanje ljudi, »problemov« z ulic. Osrednja družbena naracija je izpostavljala, da so taborišča zaprta zato, da se migranti ne bi okužili, da so torej priprti za svoje dobro. A ljudje v taboriščih pripovedujejo, da so se počutili kot v zaporu in pozivali k izpustitvi (Bogdanović 2020). Kljub temu pa so bile podobe srbske vojske, ki varuje taborišča, v javnih predstavah razumljene precej drugače, kot znak, da mora vojska taborišča nadzorovati, ker so vir nevarnosti. Ta predstava je dosegla višek med napadom na taborišče v Obrenovcu v osrednji Srbiji, ki so ga v živo prenašali na Facebooku. Mladi moški je z avtom prebil ograjo in vdrl v taborišče z besedami: »Nočem, da moja vojska varuje migrante« (Spletni vir 23). Sodeč po odzivih na družbenih in klasičnih medijih je velik del javnosti to stališče podprl.

Ukrepi za zaježitev pandemije so bili vzporedni in zlit s predhodno naznanjeno radikalno spremembo usmeritev v srbski migrantski politiki. Konec zaprtja in izrednega stanja v Srbiji v začetku maja ni vplival na odprtje taborišč in izpustitev migrantov. S posebnim sklepom srbskega Ministrstva za zdravje so v taboriščih ostali še osem do-

⁴ Podatki, pridobljeni iz korespondence po e-pošti s hrvaškim Ministrstvom za notranje zadeve, maj 2020.

datnih dni. Šele ko je bil sprožen postopek ustavne pre-
soje, so sklep umaknili (Belgrade Centre for Human Ri-
ghts 2020; Spletni vir 24).⁵ V tem času (16. maja) pa je
vrhovni vojaški poveljnik vojske, predsednik Republike
Srbije Aleksandar Vučić ukazal, da se v Šid, mesto na meji
s Hrvaško z velikim številom migrantov, napoti special-
ne vojaške enote. Tokrat je bil argument za odločitev ta,
da potrebujejo lokalni prebivalci zaščito pred migranti.
Opisana radikalna militarizacija nakazuje nadaljnjo spre-
minjanje in redefiniranje meja, kar ne velja samo za Srbi-
jo, temveč tudi za sosednje države in za Evropsko unijo.
Nenazadnje povečano zapiranje migrantov v taborišča
ob zunanjih mejah Evropske unije, ki je bilo uvedeno in
vpeljano v okoliščinah pandemije koronavirusne bolezni,
dodatno otežuje, zmanjšuje in upočasnjuje njihove možno-
sti prehoda, kar pomeni, da se na daljavo nadzoruje meje
Evropske unije.

Z osredinjanjem na Hrvaško in Srbijo, dve sosednji drža-
vi z različnima položajema in vlogama v mejnem režimu
Evropske unije, sva orisali razlike in vzporednice med
procesu omejevanja med prvim obdobjem zaprtja marca in
aprila 2020. V obeh kontekstih je procese na mejah vzpod-
budilo uvajanje nadzora gibanja in družbeno izključeva-
nje. Vendar pa so se obmejni procesi v omenjenih okoli-
ščinah razlikovali in na različne družbene skupine vplivali
različno. Z analizo gradiv javnih in družbenih medijev ter
poročil različnih državnih in civilnih organizacij sva pri-
kazali glavne spremembe meja in njihove prepustnosti v
času zaprtja. Kot najpomembnejše mejne mehanizme v
tem obdobju izpostavlja uvedbo postopkov, značilnih za
nadzor državnih meja, na nedržavnih mejah, materialno in
nematerialno razširjanje meja, preusmerjanje nadzora gi-
banja in popolno utaboriščenje nekaterih skupin, ki so jih
diskurzivno zaznavali kot ogrožene ali ogrožajoče. Izkaza-
lo se je, da procesi omejevanja ne le delijo obstoječe druž-
bene realnosti, ampak s tem, ko (re)definirajo družbene
skupine, njihove odnose ter načine in usmeritve skupne in-
terakcije, tudi ustvarjajo nove. V besedilu sva se osredinili
na vprašanje, kako je bilo gibanje ljudi z globalnega juga
v Srbiji in na Hrvaškem podvrženo praksam imobilizacije,
ki so bile izvedene v imenu boja proti pandemiji. Razume-
va jih kot del multivalentnih mejnih spektaklov, ki skušajo
ponuditi razlago trenutnega stanja, nevarnosti, morebitne-
ga kaosa in navidezne rešitve, kako se vse to lahko pre-
seže. Pretiran spektakel jasnih in trdnih meja, nadzora in
reda, ki ga prikazujejo uradne omejitve gibanja, policijska
ura, militarizacija in stroga utaboriščenja, zakrivajo dejan-
sko prepustnost meja, ki so jih še vedno redno prečkali
tudi najbolj zapostavljeni in celo med viškom pandemije.

5 Celovito v mesecih po zaključku izrednega stanja je bilo gibanje v in
izven taborišča omejeno (Spletni vir 25).

Zahvala

Hrvaška fundacija za znanost je v sklopu projekta *Eu-
ropski režim iregulariziranih migracija na periferiji EU:
od etnografije do pojmovnika* (IP-2019-04-6642) v celoti
podprla to delo. Zahvaljujeva se Anuši Babuder, ki je čla-
nek prevedla v slovenščino.

Literatura in viri

- AVDIČ, Avdo: U jeku pandemije: Hrvatska policija u BIH ile-
galno prebacila 15 migranta. *Žurnal*, 26. 3. 2021; https://zurnal.info/novost/22893/hrvatska-policija-u-bih-ilegalno-prebacila-15-migranta?fbclid=IwAR0qEbCUCthi-suHrWthDXJcDm-P5OesEg81yTIgKaXpXz_zC0TNK9SJKqeg, 2. 10. 2021.
- BELGRADE CENTRE FOR HUMAN RIGHTS: Right to Asy-
lum in the Republic of Serbia Periodic report for January June
2020. Belgrade: Belgrade Centre for Human Rights, 2020; <http://azil.rs/en/wp-content/uploads/2020/08/Periodic-Report-Right-to-Asylum-in-the-RS-January-June-2020.pdf>, 2. 10. 2021.
- BEZNEC, Barbara, Marc Speer in Marta Stojić Mitrović: *Gover-
ning the Balkan Route. Macedonia, Serbia and European Border
Regime*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe,
2016; https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/engl/Governing_the_Balkan_Route.pdf, 5. 1. 2021.
- BOGDANOVIĆ, Nevena: Balkanska ruta i dalje 'igra života
i smrti'. *Radio Slobodna Evropa*, 5. 5. 2020; <https://www.slobodnaevropa.org/a/izbeglice-migranti-balkanska-ruta-koronavi-rus/30594672.html>, 2. 10. 2021.
- BUŽINKIĆ, Emina in Marijana Hameršak: *Formation and Di-
sintegration of the Balkan Refugee Corridor: Camps, Routes and
Borders in Croatian Context*. Zagreb – Munich: Institute of Ethno-
logy and Folklore Research, Centre for Peace Studies, Faculty of
Political Science University of Zagreb – Centre for Ethnicity, Ci-
tizenship and Migration, bordermonitoring.eu e.V., 2018; https://www.ief.hr/wp-content/uploads/2019/07/Formation_and_Disintegration_of_the_Balkan_Refugee_Corridor_PDF.pdf, 5. 1. 2021.
- BUŽINKIĆ, Emina in Maddalena Avon: Pushback as a Tech-
nology of Crimmigration. V: Neža Kogovšek Šalamon (ur.),
Causes and Consequences of Migrant Criminalization. Cham:
Springer, 2020, 157–170.
- CADUFF, Carlo: What Went Wrong. Corona and the World af-
ter the Full Stop. *Medical Anthropology*, 34/4, 2020, 467–487;
<https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/maq.12599>, 5. 1. 2021.
- DE GENOVA, Nicholas: Spectacles of Migrant »Illegality«: The
Scene of Exclusion, the Obscene of Inclusion. *Ethnic and Racial
Studies* 36/7, 2013, 1180–1198.
- ILIĆ KRASIĆ, Daniela: (Foto) Otvoren Morović: Kako izgle-
da srpski karantin. *Nova.rs*, 19. 3. 2021; <https://nova.rs/vesti/drustvo/foto-otvoren-morovic-kako-izgleda-srpski-karantin/>, 2. 10. 2021.
- INFO PARK weekly report, 10.–16. marec 2020, #9.
- INFO PARK weekly report, 8.–14. marec 2020, #13.
- LÜDKE, Steffen in Nicole Vögele: Video Document Illegal Re-
fugee Pushbacks in Croatia, 18. 11. 2020; <https://www.spiegel.de>

de/international/europe/croatia-video-documents-illegal-refugee-pushbacks-a-294b128d-4840-4d6b-9e96-3f879b0e69af, 2. 10. 2021.

MALKKI, Liisa: Refugees and Exile: From »Refugee Studies« to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology* 24, 1995, 495–523.

NEW KEYWORDS COLLECTIVE: Europe/Crisis: New Keywords of the »Crisis« in and of »Europe«. *Near Futures Online: Europe at a Crossroads* 1. 2016; http://nearfuturesonline.org/wp-content/uploads/2016/01/New-Keywords-Collective_11.pdf, 5. 1. 2021.

NEWMAN, David: Contemporary Research Agendas in Border Studies: An Overview. V: Doris Wastl-Water (ur.), *Ashgate Research Companion to Border Studies*. Farnham: Ashgate Publishers, 2011, 33–47.

PAPADOPOULOS, Dimitris, Niamh Stephenson in Vassilis Tsianos: *Escape Routes: Control and Subversion in the Twenty-first Century*. London, Ann Arbor: Pluto Press, 2008.

Spletni vir 1: Odluka o zabrani napuštanja mjesta prebivališta i stalnog boravka u Republici Hrvatskoj, Narodne novine; https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_03_35_737.html, 14. 12. 2020.

Spletni vir 2: Pravna i ekonomska izdanja za uspešno i zakonito poslovanje; <https://www.paragraf.rs/propisi/instrukcija-privrednim-subjektima-izdavanje-dozvola-nocni-rad-vanredno-stanje.html>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 3: Serbian armed forces are securin border crossings, migrant centres and hospitals, Ministry of defence Republic of Serbia; <http://www.mod.gov.rs/eng/15766/vojska-srbije-obezbedjuje-granicne-prelaze-prihvatne-centre-i-bolnice-15766>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 4: The engagement of Serbian Armed forces in the state of emergency, Ministry of defence Republic of Serbia; <http://www.mod.gov.rs/eng/15176/angazovanje-vojske-srbije-u-vanrednom-stanju-15176>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 5: Zagreb, 23 March 2020 – Coronavirus control strenghtening measures for Croatian and foreign nationals entering the Republic of Croatia, Ministry of foreign and European affairs; <http://www.mvpep.hr/en/info-servis/press-releases/32735.html>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 6: European Commision, Communication from the commission to the European parliament, the European council and the council: Covid-19: Temporary restriction on non-essential travel to the EU; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0115&from=EN>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 7: Uredba o merama za vreme vanrednog stanja, 25.4.292; <https://www.propisi.net/uredba-o-merama-za-vreme-vanrednog-stanja/>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 8: Minister Vulin at the Batrovci Border Crossing: The Serbian Armed Forces carry out all tasks in the state of emergency, Ministry of defence Republic of Serbia; <http://www.mod.gov.rs/eng/15180/ministar-vulin-na-batrovcima-vojska-srbije-izvrsava-sve-postavljene-zadatke-u-vanrednom-stanju-15180>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 9: <https://www.paragraf.rs/koronavirus/strucni-komentari/status-stranah-drzavljana-tokom-vanrednog-stanja.html> in https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_03_32_714.html, 16. 9. 2020.

Spletni vir 10: Balkan region report, March 2020; <https://www.borderviolence.eu/balkan-region-report-march-2020/#more-14454>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 11: Special report: Covid-19 and border violence along the Balkan route, May 12; <https://www.borderviolence.eu/special-report-covid-19-and-border-violence-along-the-balkan-route/#more-14584> in <https://www.borderviolence.eu/balkan-region-report-april-may-2020/#more-14771>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 12: Ismeta Djulbezistan Dervic Ejubovic, Facebook profil, 24. 3. 2020; <https://www.facebook.com/100000346315649/posts/3030065600348287/>; 9. 9. 2020.

Spletni vir 13: Welcome to prison: We are treated like animals in the zoo!; http://komunal.org/teksti/542-welcome-to-prison-we-are-treated-like-animals-in-the-zoo?fbclid=IwAR20Y3VIB_eGrb_TOIJ0jWMxBrlsCKpm0GZMyENNOOdtttGDMRwtzpcMFvI, 9. 9. 2020.

Spletni vir 14: Amensty international, Greece/Turkey: Asylum-seekers and migrants killed and abused at borders; <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/04/greece-turkey-asylum-seekers-and-migrants-killed-and-abused-at-borders/>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 15: EU chief says Greece is Europe's shield in migrant crisis, 3. 3. 2020; <https://www.bbc.com/news/world-europe-51721356>, 14. 12. 2020.

Spletni vir 16: Alastair Jamieson, Kirsten Ripper in Alasdair Sandford, Greece is 'Europe's shield' in migrant crisis, says EU chief von der Leyen on visit to Turkey border; <https://www.euronews.com/2020/03/03/greece-migrant-crisis-is-an-attack-by-turkey-on-the-eu-austria>, 14. 12. 2020.

Spletni vir 17: Vulin: Ukoliko Vučić naredi Vojska Srbije će zatvoriti državnu granicu; <https://www.danas.rs/drustvo/vulin-ukoliko-vucic-naredi-vojska-srbije-ce-zatvoriti-drzavnu-granicu/>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 18: Одлука о привременом ограничавању кретања тражилаца азила и ирегуларних миграната смештених у центрима за азил и прихватним центрима у Републици Србији: 32/2020-3; <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/odluka/2020/32/1/reg>, 14. 12. 2020.

Spletni vir 19: Communication from the commission: COVID-19: Guidance on the implementation of relevant EU provisions in the area of asylum and return procedures and on resettlement (2020/C 126/02), Official journal of the European Commission; [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0417\(07\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0417(07)&from=EN), 9. 9. 2020.

Spletni vir 20: Minister Vulin in Sjenica: the Serbian Armed Forces are welcome in both Sjenica and Belgrade, without exception, Ministry of defence Republic of Serbia; <http://www.mod.gov.rs/eng/15777/ministar-vulin-u-sjenici-vojska-srbije-je-dobrodosla-i-u-sjenici-i-u-beogradu-bez-izuzetka-15777>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 21: Minister Vulin: All migrants currently residing in Serbia must respect our country and our laws, Ministry of defen-

ce Republic of Serbia; <http://www.mod.gov.rs/eng/15887/ministar-vulin-svi-migranti-koji-trenutno-borave-u-srbiji-moraju-da-postuju-nasu-zemlju-i-nase-zakone-15887>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 22: Pandemija: umjesto sapuna policijske batine! Transbalkanska solidarnost; <https://transbalkanskasolidarnost.home.blog/umjesto-sapuna-policijske-batine/>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 23: Internetom kruži šokantan snimak: Mladić pred vojnicima UPAO kolima u kasarnu u Obrenovcu – Ne želim da moju devojkicu NAPADAJU MIGRANTI!; <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:863358-Internetom-kruzi-sokantan-snimak-Mladic-pred-vojnima-UPAO-kolima-u-kasarnu-u-Obrenovcu--Ne-zelim-da-moju-devojkicu-NAPADAJU-MIGRANTI-VIDEO>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 24: Prestala da važi Uredba kojom je ograničeno kretanje migranata i izbeglica u kampovima; <https://www.azilsrbija.rs/prestala-da-vazi-uredba-kojom-je-ograniceno-kretanje-migranata-i-izbeglica-u-kampovima/>, 9. 9. 2020.

Spletni vir 25: Klikaktiv – Centar za razvoj socijalnih politik, Facebook profil, 4. 9. 2020; <https://www.facebook.com/klikaktiv/photos/a.969835943078026/3506350429426552/?type=3&theater>, 9. 9. 2020.

SWANSON, Eric: Modality in Language. *Philosophy Compass* 3/6, 2008, 1193–1207.

ŠABANAGIĆ, Esad: (Video) Život na divlje – u divljim kampovima Velike Kladuše, 16. 4. 2021; <http://reprezent.ba/video-zivot-na-divlje-u-divljim-kampovima-velike-kladuse/?fbclid=IwAR3-i3qV51DDiJRysofOkcnuDrgVfO3Wk mh95YX7vYZCYNdmieBlnXMdh1E>, 2. 10. 2021.

WALKER, Shaun: Zagreb hit by earthquake while in coronavirus lockdown. *The Guardian*, 22. 3. 2020; <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/22/croatia-earthquake-causes-wide-spread-damage-zagreb>, 2. 10. 2021.

WALTERS, William: Foucault and Frontiers: Notes on the Birth of the Humanitarian Border. V: Ulrich Bröckling, Susanne Krausmann and Thomas Lemke (ur.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*. London and New York: Routledge, 2011, 138–164.

WALTERS, William: Europe's Borders. V: Charis Rumford (ur.), *Handbook of European Studies*. London: Sage, 2009, 485–505.

WINTER, Simon in Peter Gärdenfors: Linguistic Modality as Expressions of Social Power. *Nordic Journal of Linguistics* 18/2, 1995, 1–16.

The Covid-19 Pandemic and Bordering Processes in Croatia and Serbia

The article deals with the transformations of borders and border regime(s) from March to early May 2020, during the initial Covid-19 lockdown in Croatia and Serbia. In that period, the bordering processes, i.e. the activities related to the imposition of mobility control and societal exclusion justified through the necessity of physical distancing and tracking the spread of the virus in an attempt to contain it, got prominence in public policy and discourse. However, the bordering processes affected different social groups differently. The article focused on the positionality and situationality of border production and destruction, their liability to different interpretations, perceptions and uses, as well as their modality. It is emphasised that borders are not only being manufactured by socio-political processes of exclusion, but are also producing new social and political relations and physical realities. By analysing materials from public media, digital reports from various state and civil sector organisations, materials from social media and the authors' own research, as well as activists' publications and networks, the article traces the transformations of borders and their porosity. It follows the introduction of state border control procedures to non-state borders, material and immaterial widening of borders to include new territories, social groups and situations, re-direction of movement control and the total encampment of certain groups. Special attention is paid on the movement of people from the Global South in Serbia and Croatia, two neighbouring states with different positions and roles in the EU border regime, i.e. Serbia, a non-EU state and part of the EU buffer zone, and Croatia, an EU-member state and a Schengen candidate on the external border of the EU. It is shown that despite the official closures, militarisation of borders, increasingly strict encampments, and the invigoration of old migration policy techniques by the new and convenient pandemic-fighting discourse, borders are nevertheless being crossed all the time – even by those persons whose movement is highly restricted irrespective of lockdowns.

NEGOTOVI ČASI IN OPTIMIZEM PONUDKOV

Kratki znanstveni prispevek | 1.03
Datum prejema: 4. 8. 2020

Izvleček: V času karantene sem se (pretežno) na daljavo sestel s štirimi osebami, ki jih povezuje podjetništvo mladih, za pogovor o ekonomiji v času epidemije koronavirusa kakor tudi o zadnji globalni gospodarski krizi, ko so omenjeni začeli svoje podjetniške projekte. Krize ustvarjajo ekonomske spremembe; prejšnja je spodbudila podjetništvo mladih. Akterji pa so razmišljali v duhu etike, ki ne le v času »krize«, ampak načeloma predpostavlja negotovost in nagle spremembe ter posledično pripisuje velik pomen zmožnosti refleksije trenutnih okoliščin in prepoznavanju ponudkov za ustvarjanje boljših časov. Članek oriše tako etiko, pogoje njenega obstoja in določeno slepo pego njej lastnega optimizma.

Ključne besede: podjetništvo mladih, negotovi in prehodni čas, etika, optimizem, optimizem ponudkov

Abstract: During the quarantine, the author held (mostly) remote meetings with four persons who have connections to youth entrepreneurship to discuss economy in the time of the Covid-19 pandemic and the last global economic crisis, during which the actors commenced their entrepreneurial projects. Crises generate economic change; the last one launched youth entrepreneurship. The actors considered the spirit of ethics, which presumes uncertainty and rapid change not only in times of "crises", but in principle; consequently, it ascribes substantial meaning to the capacity to reflect on current circumstances and identify affordances for generating better times. The article outlines this type of ethics, the necessary conditions for its existence, and a certain blind spot of its inherent optimism.

Keywords: youth entrepreneurship, uncertain and transitional times, ethics, optimism, optimism of affordances

Počutil sem se etnografsko privilegirane, ko se mi v času karantene leta 2020 ni bilo treba zateči v avtoetnografijo, saj se raziskovalno posvečam osebami, večšim spletne komunikacije. Gre za »mlade podjetnike«, to je mlade osebe,¹ ki poskušajo svoje zamisli in veščine pretvarjati v blago. Začel sem z organizatorico »sodela« (*coworking*) Elo, ki me je povezala z nekdanjim »sodelavcem« Janijem, ta me je usmeril na svojega »podjetniškega mentorja« Nejca, ta pa na svojega varovanca, »zagonskega podjetnika« (*startaperja*) Naceta.²

Snežna kepa, kot pravimo postopku pridobivanja sogo- vornikov, se je torej zakotalila v znamenju podjetništva. Z oznako »podjetnik« pa se omenjeni štirje identificirajo različno: izrazito se Nace in Nejc, deloma tudi Jani, ki je v osnovi oblikovalec, medtem ko je Ela do tega pripisa kritična in raje govori o »samozaposlenih«. Rekla mi je, da je podjetnik »nevarna beseda«, saj se danes lepi na vse samozaposlene, čeprav niso vsi podjetniki, ampak so nekateri ustvarjalci, prevajalci, delavci. Strinjam se z njeno kritičnostjo; neoliberalizem spodbuja samoprepoznavanje v podjetniški vlogi celo pri tovarniških delavcih (Vodopivec 2012). Danes podjetništvo uspešno naslavlja mlade po vsem svetu, uporablja se kot identifikacijska platforma in jih pove-

zuje v nove družbene formacije (Freeman 2014: 218, op. 11; Honeyman 2016; Kanna 2010; Magee 2019; Yurchak 2003). Ta pojav raziskujem v kontekstu Slovenije (Kozorog 2018a, 2018b, 2019) in namen pogovorov je bil zbrati dodatne življenjske zgodbe za nadaljevanje analiz. Zaradi epidemije pa smo se dotaknili tudi aktualnih vprašanj o njihovih poslovnih dejavnostih v tem izjemnem času, pričakovanju verjetne recesije in spominov na gospodarsko krizo, ki se je na globalni ravni začela leta 2008. Njihovemu pogledu na negotove čase, kakršna sta epidemija in gospodarska kriza, se nameravam posvetiti v tem prispevku.

Sogovorniki imajo različne dejavnosti: sodelo (Ela), razvoj, proizvodnja in prodaja dodatkov za kolesa (Jani), marketing in podjetniško mentorstvo (Nejc), razvoj, proizvodnja in prodaja modnih dodatkov (Nace). Prav tako so si različni po starosti, in sicer v istem zaporedju: 41, 36, 36 in 25 let.³ Povezuje pa jih relativna tržna uspešnost in javna prepoznavnost (o njihovih dejavnostih so že poročali mediji). Vsi so tudi predstavniki srednjega razreda z ideologijo »kreativnega razreda« (glej Bajič 2017).⁴ Vsi

1 Okvirno sem starost predvidel med 18 in 35 let, a ta okvir upoštevam ohlapno.

2 Imena so izmišljena; z vsakim od njih sem se pogovarjal na način narativnega intervjuja.

3 V času gospodarske krize so bili »mladi« (glej opombo 1), danes pa so bodisi to bodisi v stiku s podjetništvom mladih (ali pa oboje hkrati). So pripadniki različnih generacij, torej so se oblikovali v različnih zgodovinskih okoliščinah in imajo različno dolgo sled izkušenj. Zato so tudi zgodovinske dogodke videli različno. Kljub temu čas, v katerem živijo, v nekaterih vidikih doživljajo in razumejo podobno.

4 Razredni pogled na svet opredeljujem s tem, da imajo visoko izobrazbo in da so jim bili starši zmožni eksistenčno pomagati, ko je

* Miha Kozorog, dr. etnologije, izredni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; miha.kozorog@ff.uni-lj.si.

delujejo v Ljubljani, ki velja za urejeno in perspektivno podjetniško okolje (Poljak Istenič 2015: 25), posebej glede na druge, manjše slovenske kraje (Kozorog 2018b). Ti dejavniki zagotovo vplivajo na njihov pogled na negotove čase (domnevamo lahko, da bi oseba, ki bi ji epidemija porušila vizije, okolje pa bi jo pustilo samo, razmišljala drugače). Skupno pa imajo tudi, da so svoj trenutni projekt začeli med ali kmalu po gospodarski krizi.

Strukturne krize (Duménil in Lévy 2012: 87) so sprožilec političnoekonomskih sprememb. Ko je bila stopnja brezposelnosti mladih v Sloveniji visoka, leta 2013 kar okoli 25-odstotna (Spletni vir 1), so se na primer okrepili diskurzi o podjetniških zmožnostih mladih ljudi in državni programi za uresničitev te vizije (Kozorog 2019). Pomislimo le na leta 2013 ustanovljeno vladno agencijo za podjetništvo Spirit (Spletni vir 2), katere poslanstvo je bilo med drugim spodbujanje podjetništva v osnovnih in srednjih šolah (posebej o slednjem Benak Cvijanović in Dopler 2020). To pa je bil tudi čas, ko so z dejavnostmi začeli obravnavani akterji: Ela je januarja 2012 soorganizirala domnevno prvi javni dogodek sodela pri nas, Nejc se je v podjetništvu najprej preizkusil v ZDA, v času krize pa se je vrnil v Slovenijo in leta 2012 začel s praktičnim svetovanjem slovenskim *startaperjem*, leta 2013 je pomagal Janiju v kampanji za množično financiranje (*crowdfunding*) njegovega projekta, Nace pa je do ideje za svoj proizvod prišel leta 2014, v prvem letniku študija ekonomije.

Glede na čas začetka njihovih dejavnosti bi lahko pomislili, da so jih prav neugodne ekonomske razmere z omejenimi možnostmi zaposlovanja in s tem povezane politike vodile v podjetništvo. Delno to drži: kot strukturni pogoj je kriza gotovo imela določen vpliv na njihove kariere kot tudi na kariere mladih nasploh. A v četvorki moramo bolj kot ekonomske akterje iz nuje prepoznati mlade srednjega razreda, ki so v prvi vrsti udeleževali izbrane življenjske stile. Ti stili so del dinamičnega materialnega-digitalnega-sistemskega-družbenokulturnega itn. translokalnega okolja in tesno povezani s trgov. Vsebinsko jih zaznamuje popularna kultura: popularna glasba, trendovski športi, ustvarjalne prakse in nenazadnje samo podjetništvo.

Podkrepimo to trditev s primeri. Ela svojo dejavnost razume v tesni povezavi s sodobnim negotovim časom, ko (po njenem) skupnosti sodela izboljšujejo pogoje dela in blažijo stiske samozaposlenih. Toda čeprav je njen projekt neposredno odgovarjal na prekarizacijo dela v času gospodarske krize, je bil v osnovi projekt, ki se je porodil iz njenega življenjskega stila. Bila je namreč pripadnica različnih subkultur (od adrenalinskih športov do elektronske glasbe) in je vedno sledila novim trendom. Na nekem mednarodnem dizajnerskem festivalu je naletela

na koncept sodela.⁵ A če bi ne odkrila ravno tega, bi verjetno nekaj drugega iz nabora sodobnih, hkrati stilnih in preživetvenih praks ter iz tega naredila svoj projekt. Pri seznanjanju s kreativnimi industrijami je spoznala skupino mlajših industrijskih oblikovalcev, ki je prav tako razvijala načine sodela, njen član pa je bil Jani. Skupina se je ob oblikovanju posvečala različnim trendovskim dejavnostim (od elektronske glasbe do hipsterskega kolesarjenja). Jani je na moje vprašanje o vplivu gospodarske krize nanj in njegove sodelavce odgovoril, da krize niso niti opazili, čemur se danes nekoliko čudi, saj je bil zaradi usihajočee industrije oblikovalski sektor močno podhranjen:

O tem sem že razmišljal. Nas ta kriza ni ... Mi smo bili mladi in smo bili ful pozitivni in smo videli samo opcije, imeli samo voljo. In delali ogromno, ogromno smo delali, res, se prekurili takrat. Ampak je bilo v redu, z veseljem smo to počeli. Pozitivno smo bili naravnani vsi, kljub temu, da smo vedeli, da je težko pa da smo podplačani [...]. Kar smo uspeli ustvariti okoli tega, je bila ta community, ki se je ful močna tu ustvarila, in to je bilo dovolj.

Sicer pa so Janijevo zanimanje takrat pritegnila stalna preoblikovanja razmer in načinov dela. Ko se je na primer njegova skupina umaknila in so njihov prostor sodela prevzeli nekaj let mlajši, so takoj uvedli novosti, še mlajši naslednji nasledniki pa imajo spet nove potrebe, vrednote, miselnost, vizije, pristope in orodja. Zaradi stalnega preobražanja materialnega-digitalnega-sistemskega-družbenokulturnega itn. okolja Jani pravi, da ne želi soditi o mlajših, zanima ga le, kam (se) stvari razvijajo. Tudi Nejčevo delo lahko opredelimo kot projekt življenjskega stila. Med bivanjem v ZDA ga je osupnila tamkajšnja dinamična *startup* scena, zato je želel postati podjetnik tudi sam. Krizo po letu 2008 pa mi je opisal kot spodbudo za nastanek *startup* scene pri nas, ki so jo on in njegovi kolegi pomagali dejavno graditi. V tem vidi svoje poslanstvo, torej biti uspešen podjetnik in pomagati ustvarjati podjetniško skupnost, ki bi temeljila na načelih vzajemnosti (*sharing*) (prim. Kozorog 2018b). Po tem načelu širi svoja spoznanja o poslovanju v izrazito dinamičnem okolju informacijskih tehnologij in svetuje mladim, kot je tudi Janiju in Nacetu. Nace pa je bil med krizo še srednješolec in se je o tem podučil šele kasneje. Pravi, da je postal podjetnik, ker je ambiciozen in ker hoče biti »sam svoj šef« (prim. Freeman 2014: 16; Kozorog 2019: 24; Magee 2019). Čeprav gospodarske krize ni občutil, vidi čas, v katerem živi, kot v celoti zaznamovanega z negotovostjo:

Mi smo rojeni v ful bolj tako okolje, ki se hitro spreminja. Moramo se skozi prilagajati. Ko sva prej govorila o mar-

5 Šlo je za Design Week 2011; takoj za tem se je s konceptom sodela seznanila še na evropski konferenci na temo sodela. Take platforme v mednarodnem prostoru širijo nove modele kreativnih industrij in z njimi povezanih življenjskih stilov, ki temeljijo na delu, druženju in etičnih načelih (prim. Irani 2013).

(ali če bi) bilo to potrebno, ter da se identificirajo s kreativnimi industrijami in/ali sodobnimi podjetniškimi modeli (*startup*, množično financiranje, podjetniške skupnosti itn.).

ketingu: pet let nazaj je bil Facebook, zdaj prek Facebooka se ful težko dela, zdaj imaš Instagram, kaj bo naslednja stvar? Skoz se moraš nekaj učiti, naprej iti. Včasih se mi zdi, da je bil nek klasičen koncept: našel si fizične trgovine in si dal notri svoje produkte in si pač čakal. Zdaj je pa nek tak, res tak kaos, okolje, kjer moraš biti skoz ozaveščen, kaj se dogaja. Skoz spreminjati malo koncept.

Trije vmesni sklepi: prvič, kriza po letu 2008 za obravnane akterje osebno ni bil prelomni dogodek, projekte so opredelili kot svojo izbiro, ki je bila primarno izbira življenjskega stila in ne izbira iz nuje. Drugič, vseeno so pri svojem delu reflektirali spremembe na področju dela, ki so po njihovem mnenju deloma izvirale iz krize, deloma pa iz dinamičnega materialnega-digitalnega-sistemskega-družbenokulturnega itn. okolja. Tretjič, hitre spremembe vidijo kot stalnico tega časa: okolje se hitro spreminja (posebej zaradi informacijskih tehnologij), je zelo nestabilno (pogosto zaradi globalne ekonomije, danes še epidemije), zato je celoten sodobni čas (in ne le čas uradno oznanjenih kriz) prežet z negotovostjo in prehodnostjo. Glede zadnjega obstaja podobnost s tem, kar je glede občutenja gospodarske krize v Mongoliji, ko je kriza sicer nastopila kot izjema, a hkrati v splošno nestanovitnih časih ni bila izjemna, zapisala Rebecca Empson, in sicer da je »občutek, da stvari visijo na tanki niti, v mnogih sferah postal 'nova vsakdanjost' [...]. Včasih se zdi, da *ne*-kriza ne obstaja« (Empson 2020: 17). Negotovost in prehodnost zato ljudje retorično sprejemajo kot normalno, kar v nekaterih okoljih zaznamuje splošno stanje duha (glej Petrovič-Šteger 2018). Epidemija je za tukaj obravnavane akterje prinesla le še eno razsežnost negotovosti v nasploh negotov in prehodni čas. Toda imajo različne dejavnosti – dva sta proizvajalca (Jani in Nace), dva pa se tudi sistemsko ukvarjata z ekonomijo (Ela in Nejc), zato so zdravstveno in predvideno bodočo strukturno krizo v nekaterih pogledih doživljali različno. Medtem ko sta prva dva govorila o lastnih težavah na trgu (nevarnost upada prodaje, težave z dobavitelji, primerjava lastne panoge z drugimi), sta se druga dva bolj posvetila sistemu. Ela pravi, da je to, kar počne, že v osnovi iskanje novih modelov za spopadanje s krizami:

Mi smo recesivni model. Mi smo v bistvu NGO, ki najbolje dela v recesiji. Zaradi tega, ker rešujemo probleme tistim najšibkejšim. In to probleme, kako boljše delati. In zdaj spet za nas prihaja dobro obdobje. [...] Za [korporacije] prihaja slabo. [...] Če smo mi s prejšnjo krizo naredili enega najboljših modelov v Sloveniji, kako pomagati mladim delavcem, 10, 8 ali 9 let nazaj, smo takrat imeli precej manj know-howa. Zdaj imamo ful več know-howa. Zdaj imamo tudi več partnerstev. [...] In sem rekla, dajmo mi zdaj izkoristiti to, da še boljše postavimo naše programe.

Medtem ko je Ela poudarila socialni dejavnik spopadanja z epidemijo, je Nejc poudaril nove podjetniške priložnosti. V času karantene je močno narasla uporaba interneta, delo

na domu je ustvarilo nove želje in potrebe, zato pričakuje odziv podjetnikov: »Spet bodo novi startapi, spet bodo novi ljudje, ki bodo nove rešitve dobili pa dali ven, tako kot je bilo leta 2009 pa 2012 pa tako naprej.«

Kljub razlikam v razmišljanju o epidemiji je njihovo razumevanje sodobnega časa (pred, med in po epidemiji) podobno: čas je ob naglih spremembah izrazito prehodni, kar zahteva njihovo dejavno iskanje rešitev, ki bodo narekovale prihodnost.

Štirje akterji so se o kriznih in nasploh negotovih časih izrazili v duhu etike, ki jo zaznamujejo prožnost, odgovornost in optimizem. Poglejmo to etiko z analizo omenjenih pojmov. Z etiko razumemo samorefleksijo in presojo lastnih dejanj po določenih kriterijih pravega ali dobrega (Kozorog 2018a; Laidlaw 2014; Lambek 2010); to ljudje počnemo tudi kot subjekti ekonomije (Boltanski in Chiapello 2005; Weber 2002). Prožno in ustvarjalno odzivanje na nove okoliščine velja za vrlino podjetnikov (Schumpeter 1947; Strathern 1972), torej izbranih posameznikov, a je ta vrlina danes širše, celo splošno pričakovana. Da so v neoliberalni državi (Foucault 2015) državljani podvrženi različnim režimom prilagodljivosti in da je posameznikova prožnost tam moralna norma, so z različnih koncev sveta in domen življenja poročali številni avtorji (Bourdieu 1998; Freeman 2014; Gershon 2016; Kanna 2010; Ong 1999). Tudi pri nas se prožnost uveljavlja kot osebno odgovornost (Vodopivec 2012, 2017). Odgovorna oseba je dejavna pri sprotne premisleku o okoliščinah, v katerih deluje, in v preobražanju sebe – svoje (samo)podobe, znanj, načrtov, želja itn. – glede na trenutne ponudke. Koncept »ponudka« (angl. *affordance*) se v izvorni ekološki definiciji (glej Ingold 1994) nanaša na elemente materialnega in živega okolja, ki jih žival prepoznava kot potencialne (oprijemališča) za lastno delovanje; tukaj s ponudki razumemo dosegljive potencialne večplastnih materialnih-digitalnih-sistemskih-družbenokulturnih itn. okolij, ki so skladni s posameznikovo etiko, da se jih oprime v nadaljevanju življenjske (ali karierne) poti (Keane 2016: 27–32). Takšni ponudki-potenciali so lahko marsikaj: informacija, zakonski predpis, posebno znanje, obleka, prostor, čustvo, skratka karkoli, kar je dosegljivo, etično sprejemljivo in oprijemljivo (v smislu, da si s tem lahko pomagamo) v okviru določene dejavnosti. Ta koncept bo ključen za določevanje njihovega optimizma (v nadaljevanju).

Vrlina odgovornosti zadeva delujočega posameznika (zvestoba sebi; presoja posledic nekega dejanja zame) in druge, na katere vpliva naše delovanje (Keane 2016; Kozorog 2018a; Laidlaw 2014; Lambek 2010). V okviru konkretnih dejavnosti obravnavanih akterjev se kaže takole: sami so izbrali svojo dejavnost, ki je njihov osebni projekt; hkrati pa to, kar počnejo, razumejo kot družbeno dobro. Ela sodelo povezuje z urejanjem pravic samozaposlenih; Jani omenja skupnost, ki so jo ustvarili sodelavci; Nejc po principu vračanja podjetniškega uspeha okolici organizira brezplačne

delavnice o zagonskem podjetništvu; Nace pa v duhu splošno priljubljenih nacionalističnih diskurzov, značilnih za današnjo Slovenijo, pravi, da bi proizvodnjo lahko preselili na Kitajsko, a želi zaposlovati v svoji bližini in pošteno plačevati delo. Odgovornostna ideologija, ki spodbuja hkratno delovanje zase in za korist okolice, ni posebnost slovenskega podjetništva, ampak raje generacijski in razredni odnos do podjetništva v naši in sorodnih družbah (prim. Muehlebach 2012; Petrović-Šteger 2018).

Poleg prožnosti in odgovornosti obravnavano etiko zaznamuje še odločenost za pozitiven pogled na stanje stvari (prim. Empson 2020; Petrović-Šteger 2018). Z drugimi besedami, zaznamuje jo optimizem, prepričanje, da bo naše delovanje pripeljalo do nečesa dobrega, boljšega. Tako je na primer Ela, ki je tik pred epidemijo izgubila prostor za svojo dejavnost, težavo komentirala, da je imela celo srečo, saj v času karantene, ko sodelo pač ni bilo možno, ne bi mogla plačevati najemnine, hkrati pa jo je to spodbudilo k izumljanju novih modelov sodela. Nova naročila kolesarske opreme in modnih dodatkov v času epidemije so po drugi strani delovala kot ponudek za Nacetov in Janijev optimizem. Velik optimist je ostal Nejc, ki je o epidemiji razmišljal kot o svežem gorivu *startup* ekonomije. Pri njihovem optimizmu ne gre preprosto za optimizem, ki ga je Schumpeter (1947) vtikal v lik podjetnika kot ustvarjalnega iskalca poti iz kriz. Prav tako to ni »kruti optimizem« (Berlant 2011), ki se nanaša na upajoče prakse, ki so hkrati ovira za dosego cilja, h kateremu stremimo.⁶ V našem primeru gre za »veseli optimizem« (Irani 2013: 18) eksistenčno manj ogroženih sorazmerno mladih ljudi, ki v urejenem okolju osrednje Slovenije stremijo k izboljšavam tega okolja, za katere verjamejo, da se porajajo (tudi) iz njihovih dejavnosti (prim. Poljak Istenič 2015; Vodopivec 2017). Za razliko od krutega optimizma, ki je krut zato, ker se nekdo oprime prav določene dejavnosti (ki tako postane njegovo breme), se ta optimizem ne zasidra toliko v dejavnost, kot se v prepoznavanje ponudkov, ki jih razgibano, nepredvidljivo in prehodno okolje neprestano naplavlja predenj. Negotovi in prehodni čas zato ni vir skrbi, ampak je ravno obratno vir optimizma, saj se v takšnem času nove možnosti porajajo neprekinjeno, znova in znova. Ker spremembe ne ogrožajo obstoja, ampak so dojete kot potencial za nekaj novega,

predvidoma nečesa boljšega, bi ta optimizem lahko imenovali optimizem ponudkov. Materialno-digitalno-sistemska-družbenokulturno-poslovno itn. okolje se nenehno spreminja, s čimer se zato odpirajo vselej novi ponudki za nadaljevanje akterjevega projekta. Ker je prehodnost osnovno občutenje časa, se mora akter osrediniti na svoj projekt (da ga pripelje v prihodnost) in ponudke pred sabo. To ne pomeni, da se obravnavani akterji nad opisano prekarnostjo navdušujejo. Zanje obstaja kot dejstvo, zato menijo, da naj tisti, ki to lahko, delujejo odgovorno, torej optimistično. Opisani optimizem pa ima slepo pego: akter lastni projekt postavlja v izhodišče delovanja, zato je to delovanje vselej parcialno. Iz tega optimizma ne vznikajo večji in trajni projekti, temveč kapilarni, ker se napajajo iz projekta in vselej prehodnih okoliščin.⁷

Zahvala

Članek je plod projekta *Mladi podjetniki v času negotovosti in spodbujenega optimizma: etnološka študija podjetništva in etike mladih v sodobni Sloveniji*, ki ga denarno podpira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (projekt J6-1804). Hvala Saši Poljak Istenič in Maji Petrović-Šteger, dvema anonimnima recenzentoma ter urednicama tega sklopa za komentarje k prvim inačicam besedila.

Literatura in viri

- BAJIČ, Blaž: Against Creativity: Loosely Structured Thoughts on a Loosely Defined Topic. *Traditiones* 46/1–2, 2017, 189–207.
- BENAK CVIJANOVIČ, Vanessa in Rene Dopler: Podjetništvo v šolskih klopeh: etnografija spodbujanja podjetniške kreativnosti na šoli v Novem mestu. *Glasnik SED* 60/2, 2020, 30–41.
- BERLANT, Lauren: *Cruel Optimism*. Durham in London: Duke University Press, 2011.
- BOLTANSKI, Luc in Ève Chiapello: *The New Spirit of Capitalism*. London in New York: Verso, 2005.
- BOURDIEU, Pierre: The Essence of Neoliberalism. *Le Monde Diplomatique*: <https://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>, 1998.
- DUMÉNIL, Gérard in Dominique Lévy: *Marksistična ekonomija kapitalizma*. Ljubljana: Založba Sophia, 2012.
- EMPSON, Rebecca M.: *Subjective Lives and Economic Transformations in Mongolia: Life in the Gap*. London: UCL Press, 2020.

6 Koncept omenjam, ker je pritegnil pozornost antropologov (glej npr. Empson 2020). Antropologija je načeloma sicer optimistična veda, saj dopušča možnost in spodbuja zamišljanje drugačnega sveta od tistega, ki ga dojemamo kot samoumevnega (glej Hage 2012). A tako kot tukaj obravnavani optimizem temelji na nišnem delovanju in ne na večjih projektih pravičnejših družbenih razmerij, tako se tudi del antropologov vse bolj izrazito usmerja v iskanje »konkretnih rešitev«. Zato ne preseneča, da se je oznaka »optimistična antropologija« (Spletni vir 3) pojavila kot metoda prenosa antropoloških znanj v podjetniške time, ki v sodobni kompleksnosti iščejo rešitve za »konkretno probleme«.

7 Za konec še ena opomba. Na začetku tega eseja sem zadovoljno zapisal, da sem se v času trenutne etnografske krize, ko imamo zaradi epidemije omejen dostop do ljudi, uspel izogniti avtoetnografiji. Na koncu pa se sprašujem, ali nisem izjav svojih sogovornikov spontano tlačil v lastno občutje sodobnega časa, negotovosti in kariere. V zgornjih analizah namreč zlahka prepoznam svoje lastno iskanje ponudkov, podjetnost in optimizem ter parcialnost dosežkov prekarne znanosti, zato se mi zdi čisto možno, da sem ob opisovanju drugih pravzaprav opisoval samega sebe.

- FOUCAULT, Michel: *Rojstvo biopolitike: kurz na Collège de France, 1978–1979*. Ljubljana: Krtina, 2015.
- FREEMAN, Carla: *Entrepreneurial Selves: Neoliberal Respectability and the Making of a Caribbean Middle Class*. Durham in London: Duke University Press, 2014.
- GERSHON, Ilana: "I'm Not a Businessman, I'm a Business, Man": Typing the Neoliberal Self into a Branded Existence. *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 6/3, 2016, 223–246.
- HAGE, Ghassan: Critical Anthropological Thought and the Radical Political Imaginary Today. *Critique of Anthropology* 32/3, 2012, 285–308.
- HONEYMAN, Catherine A.: *The Orderly Entrepreneur: Youth, Education, and Governance in Rwanda*. Palo Alto: Stanford University Press, 2016.
- INGOLD, Tim: Introduction. V: Tim Ingold (ur.), *What is an Animal?* London in New York: Routledge, 1994, 1–16.
- IRANI, Lilly: The Cultural Work of Microwork. *New Media & Society* 0/0, 2013, 1–21.
- KANNA, Ahmed: Flexible Citizenship in Dubai: Neoliberal Subjectivity in the Emerging "City-Corporation". *Cultural Anthropology* 25/1, 2010, 100–129.
- KEANE, Webb: *Ethical Life: Its Natural and Social Histories*. Princeton in Oxford: Princeton University Press, 2016.
- KOZOROG, Miha: »Normalen podjetnik« vs. »poseben aktivist«: Iskanje ravnovesja med osebo in prihodnostjo. *Glasnik SED* 58/3–4, 2018a, 51–63.
- KOZOROG, Miha: The Ecosystem Ideal and Local Neoliberalism of the Young Entrepreneur: The Millennials' Entrepreneurial Environment in Slovenia. *Etnološka tribina* 41/48, 2018b, 259–80.
- KOZOROG, Miha: Trije časi podjetništva mladih v Sloveniji. *Glasnik SED* 59/2, 2019, 19–32.
- LAIDLAW, James: *The Subject of Virtue: An Anthropology of Ethics and Freedom*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- LAMBEK, Michael: Introduction. V: Michael Lambek (ur.), *Ordinary Ethics: Anthropology, Language, and Action*. New York: Fordham University Press, 2010, 1–36.
- MAGEE, Siobhan: "To be One's Own Boss": Exceptional Entrepreneurs and Products that Sell Themselves in Urban Poland. *Ethnos* 84/3, 2019, 436–457.
- MUEHLEBACH, Andrea: *The Moral Neoliberal: Welfare and Citizenship in Italy*. Chicago in London: University of Chicago Press, 2012.
- ONG, Aihwa: *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham in London: Duke University Press, 1999.
- PETROVIĆ-ŠTEGER, Maja: O »odprtem pogledu«: miselne pokrajine in doživljanje časa družbenih podjetnikov in vizionarjev v današnji Srbiji. *Glasnik SED* 58/3–4, 2018, 7–24.
- POLJAK ISTENIČ, Saša: Kolo kot akter ustvarjalne urbane regeneracije. *Glasnik SED* 55/3–4, 2015, 23–37.
- SCHUMPETER, Joseph A.: The Creative Response in Economic History. *The Journal of Economic History* 7/2, 1947, 149–159.
- Spletni vir 1: Trading Economics: Slovenia Youth Unemployment Rate; <https://tradingeconomics.com/slovenia/youth-unemployment-rate>, 28. 10. 2018.
- Spletni vir 2: SPIRIT: podjetništvo, inovativnost in tehnološki razvoj; <https://www.spiritslovenia.si/spirit-slovenija/podjetnistvo-inovativnost-in-tehnoloski-razvoj>, 9. 8. 2019.
- Spletni vir 3: Optimistic Anthropology: What is Optimistic Anthropology (in Honor of #Anthroday); <https://www.optimisticanthro.com/blog/2020/2/20/what-is-optimistic-anthropology>, 20. 2. 2020.
- STRATHERN, Andrew: The Entrepreneurial Model of Social Change: From Norway to New Guinea. *Ethnology* 11/4, 1972, 368–379.
- VODOPIVEC, Nina: Samoodgovornost – paradigma sodobne modernizacije: izziv ali grožnja. V: Andrej Studen (ur.), *Pomisli na jutri: o zgodovini (samo)odgovornosti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, 223–245.
- VODOPIVEC, Nina: Creativity in Production and Work: Experiences from Slovenia. *Traditiones* 46/1–2, 2017, 127–147.
- WEBER, Max: *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: SH, 2002.
- YURCHAK, Alexei: Russian Neoliberal: The Entrepreneurial Ethic and the Spirit of "True Careerism". *The Russian Review* 62, 2003, 72–90.

Uncertain Times and the Optimism of Affordances

The article is based on discussions with four actors in the field of youth entrepreneurship who operate in the tidy environment of central Slovenia. The four actors strive to improve the said environment, believing that their projects (also) foster such improvements. Discussions with them took place during the Covid-19 crisis and so touched upon the current crisis, the economic crisis following 2008 (at which time the actors started undertaking their activities), and times of crisis in general. The article established that the actors in question viewed the contemporary period in general as a time of transition, uncertainty, and rapid change, to which they must be able to respond with speed and flexibility. This is why they also approach the current crisis with optimism, i.e. as just another dimension of uncertainty in an already uncertain time, one which mainly presents new challenges. The article posits that their optimism stems precisely from their perception of time as uncertain and fast-changing; the article defines the said optimism as the “optimism of affordances”. Affordances are defined as attainable potentials of complex material-digital-systemic-social-cultural-etc. environments, onto which an actor latches in continuing their life or career path (provided these conform to her/his ethics). Because the fast-changing environment provides a constant stream of affordances, the uncertain and transitional period is viewed as a cause for optimism. As it is anchored in the said affordances, the actors’ optimism itself has staying power.

ČEMU SLUŽIJO MUZEJI IN GALERIJE DANES – JAVNOSTI ALI SAMOVOLJI MINISTRA ZA KULTURO?

Uvodnik v tematski sklop

Muzeji in galerije hranijo ogromno preostankov preteklosti, tudi zelo daljne. To pa ne pomeni, da gre za stare institucije. V današnjem pomenu besede jih poznamo šele od francoske revolucije, ko so začeli odpirati svoja vrata najširši javnosti. Devetnajsto stoletje je vneslo v življenje ljudi nenehno spremembo vsega kot edino stalnico. Te spremembe so na vseh področjih življenja sprožile potrebo po sidriščih, po otokih varnosti v valovih sprememb. Eden takih otokov so prav muzeji in galerije, ki ne le hranijo pomembne sledove preteklosti, temveč obiskovalcem ponujajo tudi interpretacije, na podlagi katerih si lahko oblikujejo svojo predstavo o preteklosti in njenem vplivu na sedanost. To je izjemnega pomena za vsako skupnost: če ne vemo, od kod prihajamo, ne moremo vedeti niti tega, kam gremo.

Velik pomen muzejev in galerij za evropsko družbo in kulturo najbolj dokazujejo precejšnje vsote davkoplačevalskega denarja, namenjenega njihovemu delovanju. A ob tem se postavlja vprašanje, ali se odločevalci o porabi tega denarja res zavedajo, kako važne institucije za družbeno kohezijo so muzeji in galerije? Ali pa nemara odmerjajo manjši delež proračuna za njihovo delovanje, da te preživijo in na ta način kažejo svojo »kulturnost«?

Na prvi pogled se zdi, da se aktualna vlada zaveda velikega družbenega pomena muzejev in galerij, sicer se gotovo ne bi odločila, da ustanovi muzej slovenske osamosvojitve. Novi muzej naj bi namreč skrbel za področje, s katerim se že zdaj ukvarja več muzejev, njegovo delovanje pa bo, seveda, povezano z dodatnimi stroški. Ministrstvo za kulturo sicer zagotavlja, da gre pri tem za dodatna sredstva, ki ne bodo »skrčila sredstev, namenjenih že delujočim muzejem«. Vendar je mnogo takih, ki smo skeptični do take obrazložitve. Vemo namreč, da slovenski muzeji in galerije nikakor ne prejema dovolj sredstev, da bi lahko dvignili kakovost svojega delovanja na tisto raven, ki bi jo s svojo strokovno usposobljenostjo lahko dosegali. Tako je na primer veliko premalo sredstev predvsem za investicijsko vzdrževanje in tudi za odkupe, ki ustvarjajo muzejski in galerijski fond.

Prav tako se brez zavesti o pomenu muzejev in galerij aktualno Ministrstvo za kulturo ne bi toliko ukvarjalo s kadrovskimi zadevami kot dejansko se. Konec leta 2020 je namreč prihajalo do menjave vodstev slovenskih nacionalnih muzejev in galerij in nekatere odločitve ministra so bile dokaj problematične. Ministrstvo, z eno izjemo, ni izbralo nobenega dotedanjega direktorja ali direktorice teh institucij

ne glede na to, kako so pod njihovim vodstvom delovale v preteklem mandatnem obdobju in koliko so bile uspešne pri pridobivanju projektov doma in v EU. Ker ministrstvo ni čutilo potrebe, da bi svoje odločitve javno pojasnjevalo, je tako delovanje ustvarilo nelagodni vtis, da ga je pri sprejemanju kadrovskih odločitev vodila predvsem težnja po izkazovanju moči in razvrednotenju dosedanjega, v glavnem uspešnega delovanja slovenskih nacionalnih muzejev in galerij, s tem pa je globoko diskreditiralo uspešne strokovnjake in strokovnjakinje.

Močan vtis nelagodja pri teh izbirah je še dodatno povečevalo dosledno ignoriranje načela strokovne avtonomije kot osnovnega pogoja za kakovostno delovanje teh institucij. Gotovo je bil najbolj kričeč primer za to imenovanje novega direktorja v Narodnem muzeju Slovenije, kjer je ministrstvo postavilo na direktorsko mesto osebo, ki nima ne ustreznih izkušenj, kot kaže pa ne spoštuje niti etičnega kodeksa Mednarodnega muzejskega sveta ICOM, katerega članica je tudi Slovenija. Glede na to, da se ministrstvo zaveda problematičnosti svoje izbire, se samo po sebi zastavlja vprašanje o ciljih, ki jih s tem zasleduje.

Vrhunec neprimernega odnosa ministrstva za kulturo, ki upravlja z javnimi sredstvi in je zato odgovorno javnosti, je dejstvo, da namesto da bi javno pojasnilo, kako bodo novi vodje prispevali k izboljšanju dosedanjega delovanja nacionalnih muzejev in galerij, preprosto presliši glasove nestrinjanja in nasprotovanja iz vrst zainteresirane strokovne javnosti. To pomeni, da Ministrstvo za kulturo zainteresiranih ne le da ne povabi k dialogu o vprašanih velikega pomena, temveč dialog celo blokira. Vse to ustvarja vtis, da se o žgočih in tehtnih vprašanih za sedanost in prihodnost naše družbe pogovarjamo nemi (strokovna javnost) z gluhih (ministrstvom). Glede na to, da proračunska sredstva, odmerjena delovanju muzejev in galerij, niso sredstva ministrstva ali katere od vladnih strank, temveč gre za denar vseh davkoplačevalcev, je tak odnos ministrstva skrajno neprimeren. Ministrstvo je javnosti dolžno dati obrazložene odgovore na vsa vprašanja, pomembna za skupnost.

Muzeji in galerije predstavljajo nepogrešljiv element sodobnega življenja – ne le kot varuhi pomembnih dokumentov nacionalne zgodovine, temveč kot ohranjevalci kolektivnega spomina. Ker so zaradi tega neprecenljivega pomena za celotno družbo, odločanje o njihovi usodi in delovanju nikakor ne more biti prepuščeno na milost ali nemilost vsakega aktualnega ministra in njegovih uradnikov.

* Božidar Jezernik, dr. etnologije, red. prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; bozidar.jezernik@ff.uni-lj.si.

Muzeji in galerije so zaupanja vredne institucije, saj širša družbena skupnost še vedno zaupa – njihovi verodostojnosti, originalnosti, avtentičnosti, ustvarjalnosti, poštenosti, odgovornosti. Vendar je zaupanje plaha ptica. Bati se je, da zaradi ravnanja Ministrstva za kulturo, kakršnemu smo bili priča v koronskih letih 2020 in 2021, za katerega je značilno popolno neupoštevanje strokovnosti in ignorantski odnos do javnega mnenja, tudi muzeji in galerije sami kot institucije izgubljajo svojo kredibilnost in ugled v družbi.

Dne 11. decembra 2020 smo na spletni aplikaciji Zoom strokovnjaki z različnih področij obravnavali vprašanje vloge in pomena muzejev in galerij v slovenski družbi ter

razpravljali, kakšna je funkcija njihovih direktorjev. Udeleženci pogovora smo se strinjali, da imajo muzeji in galerije izjemno pomembno vlogo v sodobni slovenski družbi in da je v tej luči zgrešene posege Ministrstva za kulturo treba videti kot grob napad na obstoječe družbene norme in vrednote in načenjanje zaupanja kot temelja družbene kohezije. Nekatere razmisleke sodelujočih in udeležencev objavljamo v pričujočem tematskem sklopu, poimenovanem Muzejske dileme, začenjamo pa ga s prispevki, ki s posvetom nimajo neposredne zveze, jasno pa odražajo njihove odzive na aktualne družbene izzive: in njihov družbeni pomen.

INTERPRETACIJA ZUNAJEVROPSKIH ETNOGRAFSKIH ZBIRK

Utišanje zgodovinskih in sodobnih naracij

Izvirni znanstveni članek | 1.01
Datum prejema: 4. 7. 2021

Izveček: Avtorica na primeru Slovenskega etnografskega muzeja obravnava osem procesov marginalizacije, utišanja in brisanja določenih zgodovinskih in sodobnih naracij, ki so povezane z zbiranjem in interpretacijo zunajevropskih zbirk. Kot možnost njihovega presejanja predlaga uporabo ustrežnejše terminologije, predstavitev celovite družbenozgodovinske kontekstualizacije zbirke in zbiralca ter še zlasti sodelovanje z nosilci dediščine pri njenem raziskovanju in interpretiranju. Zagovarja stališče, da so tudi muzeji, katerih zunajevropske zbirke niso posledica neposrednega kolonialnega delovanja, dolžni razmišljati o svoji vpetosti v rasizirane sisteme vednosti in se zavzemati za protirasizem.

Ključne besede: zunajevropske zbirke, kolonialnost, interpretacija, terminologija, kontekstualizacija, soustvarjanje

Abstract: Using the Slovene Ethnographic Museum as a case study, the author reflects on eight museal processes of marginalization, erasure, and silencing of certain historical and contemporary narratives related to collecting and interpreting non-European collections. To overcome them, she suggests rethinking the usage of more appropriate terminology, introduction of a comprehensive socio-historical context of a collection and a collector, as well as cooperation with heritage bearers in researching and interpreting heritage. She argues that museums with non-European collections that are not a result of direct colonial endeavours are also obligated to acknowledge their implication in racialised systems of knowledge and promote anti-racism.

Keywords: non-European collections, coloniality, interpretation, terminology, contextualisation, co-creation

Globalno kolonialno zgodovino še vedno pogosto obravnavamo le kot zgodovino kolonialnih sil in njim podrejenih dežel in ljudstev. Iz razprav o tej tematiki sta srednja (v zadnjem času z izjemo Nemčije, gl. Guidelines 2018) in vzhodna Evropa pogosto izvzeti,¹ a povsem neupravičeno. Četudi te dežele niso bile »uspešne« v kolonialnih prizadevanjih, s čimer mislim na prisvajanje zemlje in virov ter podjarmljenje ljudi v kapitalistične namene, so bile soudeležene v kolonialnih procesih na drugih ravneh, med drugim s sodelovanjem posameznikov v različnih kolonialnih prizadevanjih drugih imperijev ter še zlasti z vpetostjo v ustvarjanje znanja in idej o sebi in Drugih (za udeležnost Avstro-Ogrske v teh procesih glej npr. Sauer 2012). V slovenskem prostoru lahko omenimo razstavljanje in ogledovanje posameznikov z drugih celin (Frelj 2009: 15–16; Ličen 2018), razstavljanje njihove materialne kulture v muzejih in semeniščih (Frelj in Koren 2016; Motoh 2020), poročanje v časopisih, še zlasti katoliških (Frelj in Koren 2016; Polajnar, v tisku), in kroženje imperialne in kolonialne znanstvene ter ostale literature, ki je prinašala temeljne ideje o Drugih v naš prostor (Šmitek 1986a). Na ustvarjanje podob o Drugem so vplivali misionarji, popotniki, trgovci, diplomati in drugi, ki so pisali

o svojih izkušnjah v tujih deželah in v domovino prinašali predmete (za dolgo zgodovino tovrstnih dejavnosti glej Šmitek 1986a, 1986b; glej tudi Marinac 2020). Bistveno pa so prispevali tudi neposredni stiki z Osmani, ki so med letoma 1396 in 1736 v daljših ali krajših časovnih obdobjih vpadali v slovenske dežele, tedaj del Svetega rimskega cesarstva. Na podlagi teh stikov so se oblikovale različne podobe o muslimanskem Drugem, ki so se v času spreminjale, v 19. stoletju pa je izbor teh podob, ki jih avstrijski antropolog Andre Gingrich imenuje obmejni orientalizem (*frontier orientalism*), postal eden od mnogih gradnikov globalno razširjene naracije belske nadvlade (Gingrich 1998; Jezernik 2012).²

Evropski kolonializem ni bil omejen le na zagotavljanje ekonomskih dobičkov središču na račun periferije imperija. Prav ideologija, ki je kolonializem legitimirala, je hkrati z izključitvijo znanja in vednosti globalnega Juga, ki niso

1 O problemih imperializma, kolonializma in rasizma v srednji in vzhodni Evropi so med drugimi pisali Baker (2018a, 2018b); Imre (1999, 2005, 2014) ter avtorji prispevkov v zborniku, ki so ga uredili Manolova, Kušič in Lottholz (2019).

2 Posebno pozornost zagotovo zasluži obravnava preučevanj Drugega v antropologiji na Slovenskem. Izpostavila bi ustanovitelja Slovenskega etnografskega muzeja in prvega profesorja etnologije na ljubljanski univerzi Nika Zupaniča, ki se je med drugim ukvarjal z zbiranjem antropometričnih podatkov na Kosovu in v Makedoniji, profesorja Boža Škerlja, ki se je prav tako ukvarjal s fizično antropologijo in preučevanjem »ras« ter v 50. letih prejšnjega stoletja prenašal znanje o zunajevropskih kulturah slovenskim študentom in študentkam ter širši javnosti, in profesorja Zmaga Šmitka, ki se je poleg pedagoških obveznosti v veliki meri posvečal raziskovanju azijskih verovanj in mitologij ter obravnavi stikov Slovencev z ljudstvi z drugih celin. Taki analizi se v pričujočem besedilu ne posvečam.

ustrezale projektu zahodne modernizacije (Santos 2009), oblikovala tudi evropsko identiteto in kulturo (Hall v Sauvage 2010: 99). Kot opozarja Catherine Baker (2018a: 1–2) v svojem delu *Race and the Yugoslav region: Postsocialist, post-conflict, postcolonial?*, je bil tudi jugoslovanski prostor vpet v »globalno rasizacijo« prav tako kot vsak drug del planeta. Koncepta »rase« in rasizacije opredeljujeta strukture misli in občutkov, ki ustvarjajo prostorske hierarhije civiliziranosti/nerazvitosti ljudi in ozemelj. Te strukture krepijo moralno kartografijo »civiliziranih in modernih prostorov, ki jih naseljujejo ljudje z belim evropskim poreklom, ki jim ti prostori tudi pripadajo, ter ostalih 'divjih in rasiziranih' prostorov, kjer so ljudje, ozemlja, zgodovine, kulture in znanja namenjeni za trajno podrejenost, izkoriščanje in razpoložljivost« (Mills po Baker 2018a: 16–17). Vpetost jugoslovanskega prostora v taka zamišljanja se po mnenju Bakerjeve kaže ne le v regijskih identifikacijah z Evropo kot prostorom modernosti, civilizacije in belskosti (glej tudi Bakić-Hayden 1995), temveč tudi v vzpostavljanju analogije med »balkanstvom« in »črnstvom« v zamišljeni solidarnosti neuvrščeniosti ter v njegovem rasno slepem protikolonializmu.

K ustvarjanju znanja o Drugih so v spregi z razvojem znanosti pomembno prispevali muzeji, ki so pridobivali in razstavljali zunajevropske etnografske zbirke. Dan Hicks (2020: 5) v svojem delu *The British Museums: The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution* antropološke muzeje razume kot orožje, metodo in pripomoček za utrjevanje ideologije belske nadvlade, s katero so kolonialisti še zlasti konec 19. stoletja legitimirali in naturalizirali nove oblike nasilja v okviru korporativnega kolonializma.³ Kolonializem in rasizem pa sta svoj pečat pustila tudi v drugih muzejih. Subhadra Das in Miranda Lowe (2018) obravnavata Prirodoslovni muzej v Londonu in pokažeta, kako v interpretaciji teh zbirk pogosto ni obravnave zgodovine njihovega nastanka in kako prav zaradi tega ti muzeji ohranjajo kolonialne in rasistične naracije in ideologije. Podobno na vpliv kolonializma in rasizma opozarjajo tudi v umetnostnih muzejih in galerijah.⁴ Ideje globalne rasizacije so vplivale na prakse zbiranja predmetov in na njihove interpretacije ter prikaze načinov življenja neevropskih ljudstev v muzejih tudi v tistih deželah, ki niso bile neposredne izvajalke kolonialnih projektov.⁵ V tem članku zato razpravljam o vpetosti takih muzejev in njihovih zbirk v zgodovino rasizma in še zlasti o pomenu refleksije sodobnih muzejskih praks in oblikovanju novih pristopov njihovega predstavljanja. Moj razmislek temelji na prepoznavanju zmožnosti muzejev z zunajevropskimi

zbirkami, da namesto osrediščenosti na evropsko kulturo, razumevanje Drugih in predsodke osvetlujejo trdovratnost kolonialnosti in nenehno prisotnost imperija ter se preoblikujejo v prostore »vesti«, kot je svojo vizijo transformacije antropoloških muzejev poimenoval Dan Hicks (2020: 2). Pomemben vidik preoblikovanja teh muzejev za Hicksa predstavlja tudi restitucija etnografskih zunajevropskih predmetov, ki pa po mnenju Arielle Aïsše Azoulay (2019: 141, 452), teoretičarke fotografije in vizualne kulture, sama po sebi ni dovolj. Po njenem ne gre za izgubo predmetov kot takih, temveč za izbris celotnih svetov, katerih nosilci so bili ti predmeti. Gre za svetove, ki so jih poleg predmetov soustvarjali arhitektura, obredje, pravila, navede, večine in tradicije, torej elementi, ki so bili izbrisani v procesih koloniziranja. Muzeje in arhive obravnava kot orodje imperialnega nasilja, ki je prispevalo k uveljavitvi znanja, norm, postopkov in rutin, ki so vzpostavili vrzel med nami in Drugimi z namenom njihovega izkoriščanja. V knjigi Azoulay uporablja koncept od-učenja, ki predpostavlja spodkopavanje struktur znanja, ki utrjujejo razumevanje dejstev, dogodkov in njihovega časovnega poteka z vidika Evrope. Muzeji so pri tem pomembni, saj so z odvzemom predmetov iz izvirnega okolja, z njihovo klasifikacijo in interpretacijami prispevali h krepitvi teh struktur znanja in izbrisu določenih vednosti in zgodovinskih izkušenj iz svojih interpretacij. Proces od-učenja mora po njenem potekati v sodelovanju z »družabniki«, to je s tistimi, ki so v skladu z imperialnimi normami umeščeni na drugo stran vrzeli (Azoulay 2019: 15–20). K takemu sodelovanju v muzejskem okolju se bom vrnila v zadnjem delu tega besedila.

Vlogo etnografskih muzejev v procesih marginalizacije, utišanja in brisanja določenih zgodovinskih in sodobnih naracij bom prikazala na primeru Slovenskega etnografskega muzeja (v nadaljevanju SEM) z analizo utišanj, ki so nastala zaradi delovanja različnih dejavnikov v procesu spominjanja. Pri tem se bom posvetila še zlasti tistim, ki so posledica značilnosti zgodovinskih dokumentov, ki jih je muzej zbral, muzejskih struktur ustvarjanja znanja in sodelovanja muzeja v širših družbenih utišanjih. Za namen preseganja procesov utišanja bom poudarila pomen uporabe ustrezne terminologije, predstavitve celovite družbenozgodovinske kontekstualizacije zbirke in zbiralca ter sodelovanja z nosilci dediščine pri njenem raziskovanju in interpretiranju. V članku zagovarjam stališče, da so tudi tisti etnografski muzeji, katerih zunajevropske zbirke niso posledica neposrednega kolonialnega delovanja, dolžni razmišljati o svoji vpetosti v rasizirane sisteme vednosti in se s svojim delovanjem nenehno zavzemati za protirasizem.

3 Recenzijo omenjene knjige je za *Glasnik SED* pripravila Lilijana Štepančič (2021).

4 Eden od primerov je Danska narodna galerija, ki je iz naslovov umetniških del izbrisala besedi črnc in Hottentot (več v Spletni vir 1).

5 Glej na primer Palaić (2020).

Utišanje naracij v muzejih⁶

Izhodišče moje analize je opredelitev muzejev kot kompleksnih institucij, ki dejavno uokvirjajo naše razumevanje sveta. Kot opozarjata Rhiannon Mason in Joanne Sayner (2018: 8), muzeji do neke mere res odslikavajo družbo, v kateri delujejo, predvsem pa nas učijo, kako misliti in razumeti svet okoli sebe. Načini razvrščanja sveta, kot jih lahko razberemo iz muzejskih praks, so družbeno konstruirani in odražajo odnose moči z utrjevanjem prevladujočih pripovedi in utišanjem, namernim ali nenamenskim, manj zaželenih razumevanj preteklosti in sedanjosti. Ta utišanja so posledica součinkovanja nenehno spreminjajočih se mrež ljudi (kustosov, pedagogov, restavratorjev, managerjev, oblikovalcev, računovodij; dediščinske skupnosti, obiskovalcev, civilne družbe; financerjev, gospodarstva, odločevalcev na lokalni in državni ravni) in muzealskih praks, pristopov ter perspektiv (različni teoretični in metodološki pristopi, etika). Utišanje določenih pripovedi v muzejih je tako posledica skupnostnega prizadevanja (Mason in Sayner 2018: 12–13).

Rhiannon Mason in Joanne Sayner (2018: 1–2) se osredotočata na utišanje kot sestavni del spominjanja, ki je, prav tako kot priznana zgodovina, povedno in učinkuje. Opišeta osem načinov utišanja pripovedi oziroma vzpostavljanja tišin v muzejih, ki pogosto soobstajajo, kar bo jasno tudi iz predstavljenih primerov SEM. V prvem primeru, ki ga avtorici poimenujeta utišanje iz spoštovanja, gre za namerno, ciljno in vnaprej načrtovano utišanje s ciljem komemoracije določenega zgodovinskega dogajanja. Pogosto je v tistih muzejih, ki so posvečeni spominu na množično trpljenje katerekoli vrste, kjer se vzpostavijo prostori tišine, namenjeni refleksiji, kontemplaciji in soočanju z lastnimi čustvi (Mason in Sayner 2018: 10–11). V SEM takih spominov⁷ neposredno ne naslavljajo, lahko pa obiskovalec prepozna vzpostavitev podobnega prostora kontemplacije in usmerjanja vase na stalni razstavi *Jaz, mi in drugi: Podobe mojega sveta*. Gre za zadnjo razstavno sobo z naslovom *Jaz – moj osebni svet*, ki poveže vsa predhodna razstavna poglavja in s tem tako slovensko kot zunajevropsko dediščino okoli dveh ključnih vprašanj: prvo je »vezano na človekovo osebnost z zavestjo o svoji prehojeni poti, drugo na umeščanje njegovega življenja v najširše časovne, prostorske in družbene predstave o svetu« (Žagar 2013: 122). Namen te vrste tišine je vzpostavitev možnosti za refleksijo in določeno vrsto subjektivitete. Z osvetlitvijo in kontekstualizacijo izbranih zgodovinskih in sodobnih naracij bi lahko to razstavno poglavje obisko-

valcem ponudilo tudi priložnost za razmislek o vpetosti slovenskega ozemlja v ustvarjanje in krepitev rasiziranih struktur znanja.

Drugi primer se nanaša na občutljivo znanje in predmete skupnosti, ki jih te ne želijo deliti z drugimi. V kontekstu zunajevropskih zbirk gre še zlasti za staroselske skupnosti v postkolonialnem obdobju, ko muzeji z njimi na novo vzpostavljajo odnose in se poskušajo izogniti ponavljanju podcenjevalnega pristopa kolonialnih režimov. V nekaterih primerih pobudo za utišanje pripovedi dajo skupnosti, v drugih je posledica prizadevanj muzeja. Muzejske obiskovalce, ki niso del teh skupnosti, tako utišanje izključi iz poznavanja določenih elementov staroselskih kultur, medtem ko članom skupnosti ravno dejanje izključitve drugih pomeni potrditev njihove lastne identitete in priznanje muzejske institucije (Mason in Sayner 2018: 11). V SEM so leta 2019 s stalne razstave *Med naravo in kulturo* po odločitvi muzejskih kustosov umaknili vsebino o stereotipih in predsodkih, kjer sta bila na ogled čanca, skrčena in preparirana glava pripadnika južnoameriškega staroselskega ljudstva Hivaro (Jivaro) oziroma Švar (Shuar), in par ženskih čevljev, ki je pripovedoval zgodbo o povezovanju stopal deklicam iz višjih družbenih slojev na Kitajskem. Kustosa muzeja Marko Freljih in Ralf Čeplak Mencin sta kot glavni razlog za umik čance z razstave navedla etično spornost razstavljanja človeških ostankov (glej tudi Bartulović in Podjed 2008) in potrebo po ustrežnejšem hranjenju čance z restavratorskega vidika. Kitajski ženski čevlji, ki so s čanco sestavljali poglavje o stereotipih in predsodkih, so bili hkrati z njo prav tako umaknjeni. Taka utišanja odgovarjajo na določene potrebe skupnosti, pa tudi na sodobna družbena spoznanja ali/ in etične imperitive, po drugi strani pa zaradi te odločitve določene zgodovinske in tudi sodobne teme niso raziskane in predstavljene. Zastavlja se vprašanje, ali je muzej zavezan javnosti pripovedovati tudi tiste zgodbe, ki jih njihovi nosilci ne želijo povedati, in kako se te zahteve ujemajo s pristopi sodelovanja in samopredstavljanja posameznikov in skupin v muzejih (Mason in Sayner 2018: 11–12). Oba kustosa v SEM opozarjata, da z umikom teh vsebin s stalne razstave vprašanje stereotipov in predsodkov ostaja nenaslovljeno. Gre za pomembno temo, ki pa bi jo bilo mogoče izpostaviti tudi z razstavljanjem drugih zunajevropskih predmetov, ki bi jih ustrezno kontekstualizirali.

Z omenjeno razstavno vsebino o čanci in kitajskih ženskih čevljih se povezuje način utišanja pripovedi, ki ga Mason in Sayner (2018: 8–9) imenujeta utišanje zaradi oblikovanja. Govorita o tem, da lahko vizualni, slušni in arhitekturni elementi razstave skupaj delujejo kot orodje utišanja določenih vsebin. Ko sta bila čanca in par čevljev še razstavljeni, sta bila umeščena v prehodni prostor na razstavi v dve kabini, ki sta predmeta skrili. Nekateri obiskovalci v kabini niso vstopili, saj te možnosti iz postavitve niso razumeli, in si tako predmetov niso ogledali. Utišanje zaradi oblikovanja poustvarja širše družbene tišine, lahko

6 Za diskusijo o primerih utišanja določenih naracij v SEM se zahvaljujem Bojani Rogelj Škafar, Marku Frelihu in Ralfu Čeplaku Mencinu.

7 Zunajevropske etnografske zbirke v SEM bi sicer lahko bile orodje za ozaveščanje in razmislek o temni dediščini suženjstva in kolonializma ter s tem zgodovinskega trpljenja precejšnjega dela svetovnega prebivalstva.

pa je tudi odraz spopadanja s težjimi in občutljivejšimi vsebinami, o katerih je morda tudi na družbeni ravni težje razpravljati (Mason in Sayner 2018: 9).

Četrty način utišanja se povezuje s političnimi pritiski vladajočih državnih struktur. Kadar država financira javne muzeje za javno dobro, jih lahko poskuša uporabiti kot orodje za ciljano izobraževanje v domoljubne namene, kar odpira vprašanje avtonomije in neodvisnosti muzejev v odnosu z državo. Pritiske pa lahko ustvarjajo tudi sponzorji in zbiratelji. Zahteve po utišanju se pojavljajo na preseku med tekmujočimi vrednostnimi sistemi, okoli javnega okusa, dostojnosti, svobode izražanja ter različnih obveznosti muzeja do različnih deležnikov – politikov, financerjev, javnosti, umetnikov. Pride lahko do posrednega ali neposrednega vmešavanja v razstavne vsebine, muzejski delavci pa se lahko tudi sami cenzurirajo zaradi pričakovanih političnih posledic, tudi če niso deležni zunanega pritiska (Mason in Sayner 2018: 4). Sama poudarjam, da bi bilo te odnose moči treba raziskati tudi v zasebnih muzejih, ki jih financirajo zasebniki, saj se gotovo tudi tam pojavljajo njihovi in interesi drugih deležnikov. V SEM je bila leta 2006 odprta stalna razstava *Med naravo in kulturo*, ki je v razstavnem poglavju Odsevi daljnih svetov predstavila tudi Tibetance in jasno poudarila kitajsko okupacijo Tibeta. Na razstavi je bila poleg tega na ogled manjša slika dalajlame, ki je v letu 2002 obiskal Slovenijo. Kitajsko veleposlaništvo je sprva navezalo stik z muzejskim kustosom Ralfom Čeplakom Mencinom, ki je bil odgovoren za postavitev tega dela razstave, in zahtevalo spremembo te vsebine oziroma njen umik. Čeplak Mencin je predlagal, da bi Kitajci dodali svojo interpretacijo dogodkov, s čimer bi obiskovalcem pokazali različne poglede na dogajanje v tem delu sveta, na kar pa veleposlaništvo ni pristalo. Obrnili so se še neposredno na tedanjo direktorico muzeja in na Ministrstvo za zunanje zadeve RS, kar je vodilo v spremembo razstavnega teksta, s katero so omilili vsebino. Za nekaj časa so umaknili tudi fotografijo dalajlame, ki pa je zdaj spet na ogled. Šlo je za neposredno politično posredovanje, v tem primeru sicer tuje države, ki je uspela spremeniti razstavno vsebino.

Muzeji pa lahko o izbrani temi govorijo tudi posredno in z namenom ohranjanja dvoumnosti in ambivalentnosti uporabljajo alternativno terminologijo oziroma se poimenovanju izognejo. Take tišine lahko kustosi uporabijo kot vir moči in tudi opolnomočenja določenih skupnosti, pri čemer pa je razumevanje teh sporočil odvisno od obiskovalčevega znanja in zornega kota (Mason in Sayner 2018: 6). Ravno v prej predstavljenem primeru Tibeta je spremenjeno besedilo zelo protislovno. Težavno sodobno zgodovino le nakaže, in sicer s trditvijo, da se je življenje Tibetancev v drugi polovici 20. stoletja precej spremenilo, saj se je zmanjšalo število samostanov, Kitajci so začeli graditi prometne povezave, mnogi Tibetanci pa so se odselili v tujino. Besedilo tako poudari modernizacijo tega dela sveta in njene posledice, pozorne-

mu bralcu, ki si v misli priključuje podatek o kitajski zasedbi Tibeta leta 1959, pa zastavlja tudi vprašanje, kakšna je bila vloga Kitajske v tem procesu.

Reproduciranje rasističnih družbenih diskurzov v muzejih

Sodelovanje v širših družbenih utišanjih

Za nadaljevanje te razprave je bistveno razmisliti o treh vrstah utišanja, ki prispevajo k reprodukciji rasističnih družbenih diskurzov v muzejih. Muzejski strokovnjaki jih lahko ob prepoznavanju in volji za spremembe naslovijo in poskusijo preseči. Prvo izhaja iz sodelovanja muzeja v širših družbenih utišanjih in zanikanjih, prepoznavamo pa ga v tem, da se želi določeno zgodovinsko epizodo pozabiti in izriniti iz družbene zavesti, zato je kustosi v muzejske predstavitve ne vključujejo. To je še zlasti vidno v muzejih, ki so bili v službi kolonializma ali so bili vključeni v prakse, ki so z današnjega vidika nesprejemljive (npr. zbiranje človeških ostankov). Tovrstno utišanje marginalizira in zatire določene pripovedi, lahko pa ga razumemo tudi kot potreben predpogoj za dialog in povezovanje skupnosti, do česar lahko pride s spremembo pravnih in političnih okvirov oziroma z novimi znanstvenimi spoznanji. To utišanje lahko prepoznamo tudi tako, da opazujemo, o čem muzej govori – zaradi omejitev pri prostoru, času, finančah lahko poudarja zgolj določene vidike zgodovine na račun drugih (Mason in Sayner 2018: 5–6).

Pri interpretaciji zunajevropskih zbirk SEM doslej ni posvečal pretirane pozornosti vpetosti slovenskega prostora in ljudi v imperialna in kolonialna prizadevanja. Razstave so najpogosteje predstavljale predvsem dediščino Slovencev, na primer zgodbe slovenskih zbirateljev, zgodovine in dediščine drugih ljudstev pa so prikazane bolj občasno, tudi če so njihovi pripadniki danes del slovenske družbe. Ob tem se najpogosteje spregleda oziroma zanemari vloga tega prostora v ustvarjanju podob in naracij o teh skupinah. Muzej je z različnimi programi sicer pogosto poudarjal strpnost in sožitje med različnimi kulturami, razizem pa je naslavljal redkeje,⁸ kar lahko povezujemo s splošnim družbenim razumevanjem, da pri nas »nimamo rasističnih skupnosti, da so sovražni ekscesi posamični, neorganizirani, da jih vodijo predsodki in stereotipi neukih, nerazgledanih posameznikov, včasih tudi politične stranke ali sovražne organizacije« (Gregorčič 2016: 5).

Splošne družbene in politične naracije poudarjajo vključenost Slovencev v habsburški imperij, ki – če kolonializem razumemo kot proces prisvajanja zemlje in izkoriščanja ljudi z množično naselitvijo kolonizatorjev ali brez nje – ni bil

⁸ Neposredno je bilo vprašanje rasizma obravnavano v ciklu pogovorov o rasizmu (februar 2021), organiziranem v sklopu evropskega projekta *Taking Care. Etnografski in muzeji svetovnih kultur kot prostori skrbi*. Več glej Spletni vir 2.

kolonialna sila,⁹ kar se odraža v delu muzeja, kjer doslej niso naslavljali kolonialnega miselnega okvira. Tako razumevanje habsburške zgodovine je že pred skoraj desetletjem ovrgel avstrijski zgodovinar Walter Sauer (2012),¹⁰ ki je v svoji analizi vpetosti Avstro-Ogrske v globalno kolonialno logiko pokazal, da se je kljub neuspehu pri zavzemanju neevropskih ozemelj¹¹ soudeležba v kolonialnih procesih odvijala na drugih ravneh. Opozoril je na vlogo raziskovalcev, zdravnikov, misijonarjev, najemniških vojakov, popotnikov in drugih, ki so v neevropskih deželah predstavljali trgovske, verske, družbenokulturne in tudi politične interese imperija. Mnogi od teh posameznikov so svoje storitve ponudili drugim evropskim imperijem, ki so jih razumeli kot učinkovitejše v teh prizadevanjih. H kolonialnim projektom so prispevali s pripravo zemljevidov, poročili o nahajališčih rudnin, z zbirkami etnološkega in antropološkega gradiva, raziskovanjem lokalnih jezikov ter z informacijami o poteh in načinih prevoza, podnebnih razmerah, zalogah hrane in vode, pa tudi ekonomskih možnosti in politični stabilnosti posameznih možnih protektoratov. Prispevali pa so tudi s sprejemanjem evropskega oziroma zahodnega razumevanja razvoja in modernosti, v skladu s katerim so delovali in ga izvažali v čezmorske dežele. Monarhija je imela pomembno vlogo tudi pri ohranjanju ravnotežja evropskih sil, ko so na kongresu Svete alianse na Dunaju (1814–1815) oblikovali platformo za multilateralno odločanje med glavnimi evropskimi silami. Na srečanjih glavnih evropskih sil je Dunaj vsaj implicitno priznal njihove ozemeljske pridobitve in potrdil vse kolonialne sporazume, s čimer je prispeval k mednarodnemu sprejemanju evropskih čezmorskih politik in jim zagotavljal legitimost.

Morda nam lahko razumevanje zavračanja svoje vloge v imperialnih prizadevanjih ponudi ameriški zgodovinar Michael Rothberg, ki v svojem delu *Multidirectional memory: remembering the Holocaust in the age of decolonization* (2009) opozarja na to, da v javnem prostoru zgodovine viktimizacij različnih družbenih skupin najpogosteje tekmujejo med sabo za prepoznavnost. Intenzivnejše problematiziranje slovenskih odnosov do Drugih in naših lastnih rasističnih predpostavk in predsodkov bi lahko v Rothbergovi perspektivi naracije o slovenski viktimizaciji (pomislimo samo na naracije o turških vpadih, o habsburški monarhiji kot ječi narodov, slabem življenju v socialističnem sistemu in v novejšem času o podrejenosti Slovenije zahtevam EU) oslabilo. Spregledanost zgodovine našega prostora pa je poleg tega tudi posledica družbe-

ne moči, ki jo imajo posamezniki oziroma skupine, ki jih zanima njeno osvetljevanje. Povsem jasno je, da so spregledane družbene skupine v slabšem položaju za uveljavljanje svojih zgodovinskih in sedanjih pripovedi. Manj jasen in izrazit glas priseljenskih skupnosti v Sloveniji, ki bi zahtevale vpogled v muzejske zunajevropske zbirke in morda soustvarjanje njihovih muzejskih interpretacij, je najbrž tudi eden izmed razlogov, zakaj te zbirke v muzeju niso predstavljene pogosteje, v primerjavi s slovenskimi pa jim je tudi na stalnih razstavah odmerjen skromnejši prostor. To, da je večina zunajevropskih zbirk shranjena v muzejskem depoju, lahko razumemo tudi kot znak, da so zunajevropske tematike za širšo družbo in tudi same muzejske delavce manj pomembne oziroma jih težje uveljavljajo, zagotovo pa to stanje prispeva k vzpostavljanju oziroma ohranjanju tišin o zunajevropskih naracijah.

Utišanje, izhajajoče iz muzejskih struktur znanja

Utišanje, ki izhaja iz muzejskih struktur znanja, predpostavlja, da muzej nima česa povedati o določeni temi. Kustosi na svoje zbirke gledajo z vidika sprejetih in utrjenih naracij, ki jih razumejo kot najbolj resnične in primerne načine upovedovanja sveta, s tem pa pogosto utrjujejo prevladujoče naracije in hierarhične družbene odnose. Muzeji imajo v svojih zbirkah gradivo, s katerim bi lahko izpostavili določeno temo, vendar kustosom uporaba ustaljenih vidikov onemogoča, da bi prepoznali druge možne zgodovine. Če se jih k temu spodbudi, lahko te zgodovine pokažejo sami ali pa to nalogo opravijo na primer umetniki z intervencijami v muzejsko gradivo ali razstave (Mason in Sayner 2018: 7–8). V SEM je dober primer takih razkrivanj alternativnih zgodovin in naracij umetniški performans Bianca Baldi iz leta 2016, ki je v SEM delovala v sklopu projekta *SWITCH – Delitev sveta vključenosti, ustvarjalnosti in dediščine* (2014–2018). V performansu je reinterpretirala dve muzejski afriški zbirki z namenom osvetlitve komunikacijskih procesov kot orodij kolonizacije in vzdrževanja hierarhičnih odnosov med kolonizatorji in domačini (Rogelj Škafar in Palaić 2017). Drug primer je delo aktivistke Kanike Gupta, ki je v sklopu projekta *Taking Care. Etnografski in muzeji svetovnih kultur kot prostori skrbi* poleg raziskovanja indijsko-bengalske zbirke v SEM razvijala različne pristope komuniciranja dediščine z občinstvom. S svojim dokumentarnim filmom in plesno-pripovedovalskim performansom je udeležence dogodkov opozarjala na problematiko podnebnih sprememb in pomen ohranjanja okolja na temelju znanj in praks staroselskih skupnosti, kot so se ohranile v muzejskih zunajevropskih zbirkah.¹²

⁹ O notranji kolonizaciji habsburškega imperija glej Telesko 2015, za razpravo o Bosni in Hercegovini kot avstro-ogrski koloniji pa Ruthner 2018.

¹⁰ Že precej pred njim je habsburško orientalizacijo Osmanskega imperija analiziral Andre Gingrich, kot sem omenila že v uvodu (1998).

¹¹ Habsburžani so imeli postojanke na obalah Indije, Kitajske in Mozambika, trgovske izmenjave pa so usmerili proti Levantu, še zlasti proti Egiptu (Sauer 2012: 13).

¹² Mason in Sayner (2019: 11) opozorita na kritike takih umetniških intervencij, saj lahko odgovornost muzeja za izpostavljanje težke dediščine prenesejo na zunanega akterja, ki tako postane vest institucije, same pa ne poskrbijo za potrebne dolgotrajne in sistematične spremembe.

V SEM sta razmisleke o utrjenih strukturah znanja, ki utišajo pomembne naracije o preteklosti in sedanjosti neevropskih ljudstev, spodbudila že omenjena evropska projekta. V okviru teh struktur sodita tudi terminologija in še zlasti izbor zgodovinskih in družbenih kontekstov, ki jih kustosi na razstavah predstavljajo. Oboje lahko prispeva k škodljivim predstavitvam in razumevanjem določenih ljudi oziroma družbenih skupin ter njihovih zgodovinskih in sedanjih izkušenj. Terminologijo, ki je bila v preteklosti uveljavljena in splošno sprejeta, moramo zaradi družbenih sprememb in novih uvidov na novo premisliti in zamenjati z ustrežnejšo. Med njimi so na primer izraza zunajevropske zbirke in neevropska ljudstva;¹³ generična poimenovanja, kot so na primer Indijanci (Indian 2018: 116), Eskimi (Eskimo 2018: 105) ali Pigmejci (Pygmy 2018: 133), ki so slabšalna in pogosto tudi netočna, saj lahko vključujejo več različnih etničnih skupin, poleg tega jih ljudstva za poimenovanje sebe najpogosteje ne uporabljajo; imena krajev, ki so jih zasnovali kolonizatorji, na primer Bombaj (sedaj Mumbai), Batavia (sedaj Jakarta), Burma (sedaj Mjanmar) in Južna Rodezija (sedaj Zimbabve), pri katerih je ustrežnejše uporabiti spremenjena imena, ki so trenutno v veljavi (Bombay 2018: 96). Podobno je s pojmom »rasa«, s katerim so v 18. stoletju začeli označevati skupine ljudi na podlagi njihovih bioloških značilnosti, ki so bile osnova za vrednotenje inteligentnosti, sposobnosti in civiliziranosti teh skupin z namenom legitimizacije kolonialnih prizadevanj. »Rasa« ni biološko dejstvo, ima pa družbene posledice, ki jih lahko zajamemo z izrazom rasizem. Prav zato, ker je »rasa« družbeni konstrukt in kot taka nima stvarne osnove v genetiki in biologiji človeške vrste, je izraz bolje pisati v navednicah, razložiti, zakaj ga uporabljamo in kako ga razumemo, oziroma se mu izogniti, če je to mogoče (Race 2018: 135). Uporaba ustrežnejših in/ali pojasnitev neustreznih besed poleg ostalih orodij kustosom omogočata, da spregovorijo o kolonialnem projektu in naslovijo njegove posledice.

Nekoliko več pozornosti bom posvetila besedi pleme, ki izraža evrocentrično razumevanje svetovnih družb s predpostavko, da je zahodna družba najbolj razvita. Kot poudarja Ciraj Rassool (2018: 24), je za preseganje te terminologije treba najprej razumeti, da so znanstvene discipline in diskurzi odražali upravljanje s predmeti in ljudmi v določenem času s kategoriziranjem in urejanjem znanja. Carolyn Hamilton in Nessa Leibhammer (2016: 13–14) napravita ta obrat in izraz pleme (*tribe*) v samostalniški obliki preoblikujeta v glagolsko – »plemenjenje« (*tribing*), s čimer želita poudariti zgodovinski proces ustvarjanja plemen. Osredotočata se na zgodovino ideje o »plemenih« v današnji provinci KwaZulu-Natal v Južni Afriki v zgodnjem kolonialnem obdobju in kasnejšem neodvisnem

obdobju ter poudarjata njeno povezovanje s tradicijo in brezčasnostjo. Te povezave so zanikale spreminjajočo se zgodovino teh ljudstev, čeprav je bila takrat zbrana materialna kultura odraz fluidnega, hitro spreminjajočega se družbenega konteksta, bila je del nastajajoče afriške modernosti in posledica številnih vplivov in predvsem sočasnosti lokalnih in globalnih mrež. V tem procesu je materialna kultura postala del etnografskega gradiva, s čimer je pridobila status brezčasnosti in tradicije, zanemarjena pa sta postala vidika prepoznavanja akterjev ustvarjanja tega gradiva (še zlasti domačinov, ki so bili vsaj delno odgovorni za usmerjanje pridobivanja predmetov za zbiralce) in sprememb v njegovi obravnavi skozi čas (Hamilton in Leibhammer 2016: 43–47). Izraz pleme je tako po eni strani lahko povsem napačen, saj lahko združuje skupine ljudi z različnimi identifikacijami in s tem odgovarja na določene politične in ekonomske potrebe v nekem času in prostoru (Hamilton in Leibhammer 2016: 14–17), hkrati pa ga najpogosteje povezujemo z neevropskimi ljudstvi in kulturami, ki so označena kot »primitivna«, »preprosta«, celo »divja«, kar je posledica evrocentričnega razumevanja svetovnih družb, zato je pojem izrazito slabšalen (Tribe 2018: 142). V tehničnem smislu izraz pleme označuje skupino sorodnikov, ki priznavajo skupnega prednika oziroma prednico, in v tem pomenu ga je smiselno uporabljati.¹⁴ Težava pri tem pojmu se pojavi, saj so ga nekatere skupine sprejele za ustrezno oznako svoje skupinske identitete. Kljub temu ga je bolje zamenjati na primer z izrazom ljudstvo ali staroselci.

Ustvarjanje plemen – »plemenjenje« – moramo razumeti v širšem družbenopolitičnem kontekstu upravljanja z ljudmi, ki uokvirja tudi ustvarjanje in rekontekstualizacijo muzejskih in drugih arhivov. Teh ni smiselno obravnavati kot nevtralnega gradivo, temveč kot rezultat spreminjajočih se političnih, akademskih in javnih diskurzov. Arhivsko gradivo je podvrženo dvema vrstama spreminjanja oziroma preoblikovanja. Najprej gre za spremembe, ki so se zgodile v času izvornega družbenega življenja predmetov, preden so ti dobili status vira. Pri tem se zastavlja vprašanje, kako so gradivo, ki je danes del arhiva, v daljni preteklosti ustvarjali različni akterji, kot so bili na primer ambiciozni voditelji skupnosti, specialisti za obrede, družinski varuhi, pesniki in drugi. Zanimivo je tudi analizirati, kako so drugi (tuji) akterji, kot so bili na primer misijonarji, kolonialni administratorji in zgodnji etnografi, ki so ga obravnavali z drugačnim konceptualnim aparatom, to isto gradivo spreminjali oziroma uokvirjali. Avtorici opozarjata na vprašanje razumevanja gradiva kot virov, na njihovo podreditev določenim režimom njihovega ohranjanja in na spreminjanje pod temi režimi. Katero gradivo dobi status vira in katero ne ter zakaj? Kako obstoječe gradivo

13 Za razpravo o ustreznem poimenovanju glej Lunaček Brumen, Palaić in Veselić, v tisku.

14 Je znanost rasistična?, pogovor z dr. Rajkom Muršičem, 9. 2. 2021, gl. Spletni vir 3.

razumemo v dani družbenopolitični situaciji (Hamilton in Leibhammer 2016: 18–23)?

Predstavljeno razmišljanje uporabljam za razmislek o muzejskih interpretacijah zunajevropskih zbirk, ki morajo po mojem mnenju ponuditi informacije o nastanku in spreminjanju arhiva, da bi obiskovalcu omogočile celostno razumevanje predstavljene zgodbe. Najprej je treba ponuditi oris širšega družbenopolitičnega konteksta, v katerem so bili predmeti zbrani, kar vključuje osvetlitev okoliščin, ki so omogočile potovanje/raziskovanje/zbiranje; predstavitev idej, ki so prevladovala v času, ko je bila zbirka zbrana, saj so te pomembno zaznamovale raziskovanje in zbiranje; oris interakcij, vplivov in sprememb, ki jih je spodbudilo srečanje raziskovalca/zbiralca s skupnostjo. Pomembno je osvetliti tudi položaj zbiratelja/raziskovalca ter razložiti, kateri teoretski šoli je sledil in katere ideje lahko pri njem prepoznamo, saj so te določile, o čem je raziskovalec/zbiratelj razmišljal, katera raziskovalna vprašanja je izbral kot prednostna, katere predmete je zbiral in katerih ne.

Arhivsko gradivo in zbrane zbirke v muzejih nenehno ponujajo nove možnosti za njihovo interpretacijo. Naloga kustosov je, da razmišljajo o tem, kako lahko zbirke na novo umestijo in ponudijo nove vidike njihovega razumevanja, ki bodo vodile v pravičnejše bivanje vseh ljudi – v sobivanje. Kot razmišlja Ariella Aïsha Azoulay (2019: 15–20), je treba k temu povabiti vse, ki so pristali na slabši strani imperialno ustvarjene vrzeli med belimi državljani Zahoda in vsemi ostalimi. Ena od možnosti, ki to omogoča, je sodelovanje s posamezniki in z družbenimi skupinami z migrantskim ozadjem ali v izvornih državah, ki so nosilci dediščine, kar bom podrobneje nasloвила v nadaljevanju.

Utišanje, izhajajoče iz zbranega gradiva, ki ga hranijo muzeji

Javni muzeji so bili v preteklosti povezani z družbenimi elitami in vzponom nacionalnih držav. Delovali naj bi za javno dobro, a so odslikavali interese države in elit. Družbeno manj močne skupine in posamezniki so bili iz muzejskega gradiva praviloma izključeni, saj njihove materialne kulture niso razumeli kot vredne in primerne, da se jo ohrani. Gre torej za manjkajoče spomine, ta manko pa za izključene pomeni, da niso prepoznani in s tem priznani. Muzej torej določene zgodbe ne pove zato, ker nima virov ali artefaktov, da bi to storil, zbirke pa lahko vključujejo tudi skrito, prikrito tišino, ki je interpretacija včasih ne razkrije. V nekaterih primerih pa imajo lahko muzeji tako obsežno zbirko, da so ob interpretaciji nekateri spomini zaradi procesa izbora gradiva za razstavno predstavitev nujno potisnjeni v ozadje. Hamilton in Leibhammer (2016: 2–3) še zlasti v povezavi s slednjim govorita o »mnogokratnih utišanih v gibanju«, ki z vsako novo interpretacijo razkrija nove vidike dediščine (zanimivo je analizirati te predstavitve v luči tega, česar ne prikažejo). Muzej je poklican, da javnosti opozori na vrzeli, ki jih prepozna v svojih ar-

hivskih dokumentih ter politikah zbiranja in razstavljanja. Preseganje utišanj, ki izhajajo iz manka zbranega muzejskega gradiva ali iz kustosovega razumevanja tega gradiva, lahko muzeji dosežejo z vključevanjem posameznikov in skupnosti v muzejsko delo.

SEM je z več razstavami poskušal opozoriti na marginalizirano dediščino in pri tem vključiti tudi posameznike oziroma skupine, ki so nosilci dediščine.¹⁵ Na področju interpretacije zunajevropskih zbirk je bil tak primer razstava *Afrika in Slovenija: Preplet ljudi in predmetov*, ki je poleg obravnave obdobja gibanja neuvrščenih in tedanjih zbirateljev in njihovih zunajevropskih zbirk ponudila tudi osebne pripovedi in predmete ljudi, ki so takrat prišli iz več afriških držav na študij v Slovenijo (Palaić in Rogelj Škafar 2017). Sodelovanje s skupnostmi je vsaj v etnografskih muzejih zaželen praksa, ki pa se lahko udejanja na različne načine, kot kažejo predstavljeni primeri v zbornikih *Museums and Communities: Curators, Collections and Collaboration* (Golding in Modest 2013a) in *Engaging Heritage, Engaging Communities* (Onciul, Stefano in Hawke 2017). Pomembna vprašanja, ki jih odpirajo, so, kako opredeliti skupnost, kakšne oblike lahko zavzmeta sodelovanje in soustvarjanje muzejskih vsebin z nosilci dediščine in kakšna je pri tem vloga kustosa. V temelju takih sodelovanj je vprašanje moči in nadzora, ki namesto zgolj svetovanja skupnosti muzejskim kustosom in vključitve različnih vidikov v razstavno pripoved zahteva korenitejši obrat, ki ga Viv Golding in Wayne Modest (2013b: 1–2) med drugim vidita v skupni kuratorski avtoriteti.

Skupna kuratorska avtoriteta lahko opolnomoči posameznike in skupnosti v več pogledih. Omogoči jim lahko povezovanje z njihovo dediščino in s tem boljše razumevanje njihove preteklosti in sedanjosti ter načrtovanje prihodnosti, prav tako pa lahko prizna in potrdi njihovo znanje, vrednote in razumevanje sveta. Izboljša lahko kustosovo poznavanje zbirk in ljudi, s katerimi so te povezane, z bolj celostnim razumevanjem preteklih obdobij in sedanje družbene situacije pa lahko doprinese tudi h krepitvi celotne družbe. Poudarek pri sodelovanju je na skupnem ustvarjanju znanja bodisi z razstavami in dogodki, v zadnjem času pa se veliko govori tudi o uveljavljanju konservatorskih praks, ki jih izvajajo izvorne skupnosti (glej na primer Onciul 2013; Palaić 2015; Palaić in Rogelj Škafar 2017).

Pomembno kritiko participacije in sodelovanja s skupnostmi ponuja Bernadette Lynch (2017), ki je raziskovala učinkovitost vključevanja javnosti v muzejsko delo v Veliki Britaniji. Ugotovila je, da kljub dobrim namenom

¹⁵ Med njimi so na primer razstave, pripravljene v sodelovanju z brezdomnimi osebami (Židov 2011), različnimi skupinami oseb z oviranostmi (Palaić in Valič 2015), s pripadniki romskih skupnosti (Palaić 2015) in predstavniki LGBT skupnosti (Valentinčič Furlan 2018).

procesu sodelovanja običajno še vedno odslikavajo agende muzejskih institucij, ki nadzorujejo dosežke sodelovanja. Muzeji se izogonejo neugodju prave participacije s prisvajanjem dediščinskih naracij, kar je odziv na strah pred izgubo nadzora in potrebo po jasnih zamejitvah dela. Najpogosteje postavijo ljudi, s katerimi naj bi sicer sodelovali, na položaj uporabnika njihovih storitev, s čimer nad njimi vzpostavijo nevidno moč in jim odvzamejo možnost aktivnega delovanja in tudi kritike delovanja muzejev, s čimer onemogočijo vsakršno institucionalno spremembo. Avtorica pod vprašaj postavi tudi motivacijo muzejev za tako sodelovanje in nasprotuje humanitarnim težnjam, ki jih je zaznala pri svojem raziskovanju muzejskega delovanja.

Bryony Onciul (2013: 81) poudarja, da pri sodelovanju muzeja s skupnostmi ne gre niti za vključevanje muzeja niti skupnosti, temveč posameznikov z obeh strani, ki se v tem srečanju pogajajo za pomene. Vsako tako srečanje je enkratno tako zaradi posameznikov, ki so vanj vključeni, kot zaradi konteksta, časa, prostora in obsega skupne moči. Sodobnejše razumevanje koncepta skupnosti te namesto kot lokalno zamejene, organske danosti opredeli kot spremenljive mreže, ki so sestavljene in interpretativno izpogajane skozi odnose med kulturnimi akterji, predmeti in kuratorskimi praksami onkraj in med različnimi lokalnostmi (Schorch 2017: 32). Izraz skupnost v resnici označuje večplastne, močne in nenehno spreminjajoče se interakcije (Onciul 2013: 81). V tem kontekstu se vloga kustosa pomembno spremeni, saj namesto strokovnjaka, ki podaja svoje razumevanje pomena in vrednosti dediščine, postane vsaj mediator, ki omogoča odnose med dediščino in ljudmi (Schorch 2017: 41) oziroma v najboljšem primeru družabnik (Azoulay 2019: 16) na skupni poti raziskovanja dediščine.

Sklepne misli

Muzeji so prostori spomina, kjer lahko obiskovalci spoznavajo najrazličnejše zgodbe iz preteklosti, ki so pomembne za sedanji čas in jih želimo ohraniti za prihodnje generacije. Izbor teh pripovedi pa ni nevtralen in objektivni, temveč vedno odraža interese in potrebe posameznikov in družbenih skupin, ki so z dediščino v različnih razmerjih. To izhodišče pri razumevanju dediščinskih procesov na področju zbiranja in razumevanja zunajevropskih etnografskih zbirk odpira še zlasti naslednja vprašanja: katere dediščine so prepoznane kot pomembne in vredne, da jih predstavljamo, in katere so tiste, ki jih tako strokovnjaki kot širša družba želijo pozabiti in utišati; čemu ti procesi selekcije služijo in kakšne posledice imajo za posamezne družbene skupine in družbo kot celoto; kako sodelovati z nosilci dediščine (pripadniki priseljenskih, pa tudi izvornih skupnosti), ki so z zgodovinskega (in običajno tudi sedanjega) vidika v odnosu do večinske družbe in njenih institucij v podrejenem položaju.

Kot pomemben korak k razkrivanju zgodovinskih nepravilnosti in njihovem popravljanju opredeljujem prepo-

znavanje in naslavljanje tistih zgodovin oziroma delov zgodovin, ki so (bile) utišane, spregledane ali marginalizirane. Prav tako kot priznana zgodovina tudi te utišane učinkujejo na družbo in razkrivajo mehanizme njenega delovanja. Predstavljeni muzejski procesi marginalizacije in izbrisa določenih zgodovinskih in sodobnih naracij se dotikajo številnih področij, od namernega utišanja s ciljem komemoracije določenega zgodovinskega dogajanja, utišanja na željo skupnosti ali zaradi novih strokovnih spoznanj, utišanja zaradi oblikovanja razstav, zaradi zunanjih pritiskov, zaradi sodelovanja muzeja v širših družbenih utišanjih, zaradi vzpostavljenih muzejskih struktur znanja do utišanja, ki izhaja iz zbranega muzejskega gradiva. Pogosto se prepletajo, vanje pa so vključeni najrazličnejši družbeni akterji, ki jih s svojim delovanjem ohranjajo. Analiza izbranih primerov iz SEM osvetljuje vpetost slovenskega prostora v ustvarjanje znanja in idej o sebi in Drugih, ki je (bilo) zaznamovano s stereotipnimi in rasističnimi idejami, ki so prispevale tudi k utišanjem pomembnih zgodovinskih in sodobnih vidikov pri interpretaciji muzejskih zunajevropskih zbirk. Prav zaradi te vpetosti je muzej dolžan pretresati svoje delovanje in se zavzemati za vzpostavljanje protirasističnih muzejskih naracij.

Procese utišanja spremljajo tudi priložnosti za njihovo naslavljanje in preseganje, če so jih muzejski strokovnjaki pripravljene prepoznati in jih s svojim delovanjem spreminjati. V tej luči se dotikam le nekaj področij, o katerih je vredno razmisliti. Najprej pozivam k uporabi ustreznih besed, ki ne prispevajo k škodljivim predstavitvam in razumevanjem določenih družbenih skupin, oziroma k ustrezni osvetlitvi besed, ki so bile v preteklosti uveljavljene in se jim na primer ob citiranju starejših virov ne moremo izogniti. Prav s takim pojasnjevanjem muzeji uresničujejo svojo izobraževalno vlogo. Uresničujejo jo tudi z ustrežno osvetlitvijo družbenozgodovinskega konteksta, v katerem sta nastala in se spreminjala muzejska zbirka in drugo muzejsko gradivo. Pomembno je osvetliti tudi intelektualno pozicijo in druge profesionalne in osebne okoliščine zbiratelja oziroma raziskovalca, ki so morebiti vplivale na njegovo delo. Kot možnost za novo razumevanje in interpretacije zunajevropskih zbirk pa poudarjam še zlasti sodelovanje s posamezniki in skupnostmi, ki so nosilci dediščine, kar pa ni niti najmanj enostavno delo. Zahteva razmisleke o tem, kako opredeliti sodelujoče in kakšna je njihova vloga v spremenjenih razmerjih moči, prav tako pa tudi, kakšno obliko naj skupna kuratorska odgovornost zavzame.

Morda bomo s pretresanjem epistemoloških, metodoloških in etičnih izzivov, ki jih nove zahteve na muzejskem področju postavljajo pred kustose, uspeli utreti pot k pravičnejšim predstavitvam najrazličnejših načinov človeškega bivanja.

Literatura in viri

- AZOULAY, Ariella Aïsha: *Potential History: Unlearning Imperialism*. London: Verso Books, 2019.
- BAKER, Catherine: *Race and the Yugoslav region: postsocialist, post-conflict, postcolonial?* Manchester: Manchester University Press, 2018a.
- BAKER, Catherine: Postcoloniality Without Race? Racial Exceptionalism and Southeast European Cultural Studies. *Interventions. International Journal of Postcolonial Studies* 20/6, 2018b, 759–784.
- BAKIĆ-HAYDEN, Milica: Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review* 54/4, 1995, 917–931.
- BARTULOVIĆ, Alenka in Dan Podjed: Razstavljeno telo. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 48/1–2, 2008, 24–34.
- BOMBAY: Bombay. V: Wayne Modest in Robin Lelijveld (ur.), *Words Matter: An Unfinished Guide to Word Choices in the Cultural Sector*. Amsterdam: National museums of world cultures, 2018, 96.
- ČEPLAK MENCIN, Ralf: *Afganistan – slovenski pogledi. Vodnik po razstavi*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2018; https://www.etno-muzej.si/files/afganistan_-_slovenski_pogledi_vodnik_po_razstavi.pdf, 11. 6. 2021.
- DAS, Subhadra in Miranda Lowe: Nature Read in Black and White: Decolonial approaches to interpreting natural history collections. *Journal of Natural Science Collections* 6, 2018, 4–14.
- ESKIMO: Eskimo. V: Wayne Modest in Robin Lelijveld (ur.), *Words Matter: An Unfinished Guide to Word Choices in the Cultural Sector*. Amsterdam: National museums of world cultures, 2018, 105.
- FRELIH, Marko: *Sudanska misija 1848–1858: Ignacij Knoblar – misijonar, raziskovalec Belega Nila in zbiralec afriških predmetov*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2009.
- FRELIH, Marko in Anja Koren: *Odmevi Afrike: Družba sv. Petra Klaverja za afriške misijone in njeno delovanje v Ljubljani v prvi polovici 20. stoletja*. Stična: Muzej krščanstva na Slovenskem, 2016.
- GINGRICH, Andre: Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe. V: Bojan Baskar in Borut Brumen (ur.), *MESS: Mediterranean Ethnological Summer School, Vol. II*. Ljubljana: Inštitut za multikulturne raziskave, 1998, 99–127.
- GOLDING, Viv in Wayne Modest (ur.): *Museums and Communities: Curators, Collections and Collaboration*. London: Bloomsbury, 2013a.
- GOLDING, Viv in Wayne Modest: Introduction. V: Viv Golding in Wayne Modest (ur.), *Museums and Communities: Curators, Collections and Collaboration*. London: Bloomsbury, 2013b, 1–9.
- GREGORČIČ, Marta: Ali je potrebno premisliti antirasistične perspektive za izobraževanje?: uvodnik. *Andragoška spoznanja* 22/1, 2016, 3–6.
- GUIDELINES: *Guidelines on Dealing with Collections from Colonial Contexts*. Berlin: German Museums Association, 2018; <https://www.museumbund.de/wp-content/uploads/2019/10/dmb-guidelines-colonial-context.pdf>, 28. 6. 2021.
- HAMILTON, Carolyn in Nessa Leibhammer: Tribing and Untribing the Archive. V: Carolyn Hamilton in Nessa Leibhammer (ur.), *Tribing and Untribing the Archive: Identity and Material Record in Southern KwaZulu-Natal in the Late Independent and Colonial Periods*. Pietermaritzburg: University of KwaZulu-Natal Press, 2016, 13–48.
- HICKS, Dan: *The Brutish Museums: The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*. London: Pluto Press, 2020.
- IMRE, Anikó: White man, white mask: Mephisto meets Venus. *Screen* 40/4, 1999, 405–422.
- IMRE, Anikó: Whiteness in Post-Socialist Eastern Europe: The Time of the Gypsies, the End of Race. V: Alfred J. López (ur.), *Postcolonial Whiteness. A Critical Reader on Race and Empire*. Albany: State University of New York Press, 2005, 79–102.
- IMRE, Anikó: Postcolonial Media Studies in Postsocialist Europe. *boundary 2* 41/1, 2014, 113–134.
- INDIAN: Indian. V: Wayne Modest in Robin Lelijveld (ur.), *Words Matter: An Unfinished Guide to Word Choices in the Cultural Sector*. Amsterdam: National museums of world cultures, 2018, 116.
- JEZERNIK, Božidar (ur.): *Imagarni »Turek«*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2012.
- LIČEN, Daša: Razstaviti Drugega: Saidin prihod v Trst. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 58/1–2, 2018, 5–15.
- LUNAČEK BRUMEN, Sarah, Tina Palaić in Maja Veselič: Uvod. V: Sarah Lunaček Brumen, Tina Palaić in Maja Veselič (ur.), *Prepletenost svetov: zgodovine in refleksije neevropskih raziskav v Sloveniji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, v tisku.
- MANOLOVA, Polina, Katarina Kušić in Philipp Lottholz (ur.): Decolonial Theory and Practice in Southeast Europe. *dVERSIA* (posebna izdaja revije) 3, 2019; <https://dversia.net/wp-content/uploads/delightful-downloads/2019/06/special-issue.pdf>, 12. 2. 2021.
- MARINAC, Bogdana: Neevropska dediščina v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« Piran. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 60/1, 2020, 7–21.
- MASON, Rhiannon in Joanne Sayner: Bringing museal silence into focus: eight ways of thinking about silence in museums. *International Journal of Heritage Studies*, 25/1, 2019, 5–20.
- MOTOH, Helena: Azija med tigri in maliki: misijonske razstave v Sloveniji v prvi polovici 20. stoletja. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 60/1, 2020, 34–41.
- ONCIUL, Bryony: Community Engagement, Curatorial Practice, and Museum Ethos in Alberta, Canada. V: Viv Golding in Wayne Modest (ur.), *Museums and Communities: Curators, Collections and Collaboration*. London: Bloomsbury, 2013, 79–97.
- ONCIUL, Bryony, Michelle L. Stefano in Stephanie Hawke (ur.): *Engaging Heritage, Engaging Communities*. Woodbridge: The Boydell Press, 2017.
- PALAIĆ, Tina: Družbeno angažirani muzej: vključevanje romske skupnosti v soustvarjanje muzejskih vsebin. *Etnolog* 25/76, 2015, 209–217.
- PALAIĆ, Tina: Pavla Štrukelj, kustodinja za neevropske kulture v Slovenskem etnografskem muzeju med letoma 1955 in 1990. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 60/1, 2020, 22–40.

PALAIĆ, Tina in Urša Valič (ur.): *Elaborat o dostopnosti in zagotavljanju tehničnih pogojev za vzpostavitev dostopnosti do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2015.

PALAIĆ, Tina in Bojana Rogelj Škafar: Slovenski Afričani: o njihovih osebnih predmetih v prepletu identitet. *Etnolog* 27/78, 2017, 39–63.

POLAJNAR, Anja: Portrayal of Africa in the newspaper *Zgodnja Danica* from 1849 to 1859. *Prispevki za novejšo zgodovino*, v tisku.

PYGMY: Pygmy. V: Wayne Modest in Robin Lelijveld (ur.), *Words Matter: An Unfinished Guide to Word Choices in the Cultural Sector*. Amsterdam: National museums of world cultures, 2018, 133.

RACE: Race. V: Wayne Modest in Robin Lelijveld (ur.), *Words Matter: An Unfinished Guide to Word Choices in the Cultural Sector*. Amsterdam: National museums of world cultures, 2018, 135.

RASSOOL, Ciraj: Museum Labels and Coloniality. V: Wayne Modest in Robin Lelijveld (ur.), *Words Matter: An Unfinished Guide to Word Choices in the Cultural Sector*. Amsterdam: National museums of world cultures, 2018, 21–24.

ROGLJ ŠKAFAR, Bojana in Tina Palaić: Sodelovanje z umetnico Bianco Baldi v Slovenskem etnografskem muzeju. *Etnolog* 27/78, 2017, 163–170.

ROTHBERG, Michael: *Multidirectional memory: Remembering the Holocaust in the age of decolonization*. Stanford: Stanford University Press, 2009.

RUTHNER, Clemens: Habsburg's Only Colony? Bosnia-Herzegovina and Austria-Hungary, 1878–1918. *SEEU Review* 13/1, 2018, 2–14.

SANTOS, Boaventura de Sousa: A Non-Occidental West? Learned ignorance and ecology of knowledge. *Theory, Culture & Society* 26/7–8, 2009, 103–125.

SAUER, Walter: Habsburg Colonial: Austria-Hungary's Role in European Overseas Expansion Reconsidered. *Austrian Studies* 20, 2012, 5–23.

SAUVAGE, Alexandra: To be or not to be colonial: Museums facing their exhibitions. *Culturales* 6/12, 2010, 97–116.

SCHORCH, Philipp: Assembling Communities: Curatorial Practices, Material Cultures and Meanings. V: Bryony Onciul, Michelle L. Stefano in Stephanie Hawke (ur.), *Engaging Heritage, Engaging Communities*. Woodbridge: The Boydell Press, 2017, 31–46.

Spletni vir 1: <https://hyperallergic.com/304385/danish-national-gallery-removes-the-word-negro-from-13-artworks-titles/>, 22. 6. 2021.

Spletni vir 2: <https://www.etno-muzej.si/sl/novice-taking-care/cikel-pogovorov-o-rasizmu>, 3. 7. 2021.

Spletni vir 3: Je znanost rasistična? https://www.youtube.com/watch?v=b2kufUQHC2c&feature=emb_imp_woyt, 22. 6. 2021

STEPANČIČ, Lilijana: Dan Hicks: The Brutish Museums. The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 61/1, 2021, 105–108.

ŠMITEK, Zmago: *Klic daljnih svetov: Slovenci in neevropske kulture*. Ljubljana: Založba Borec, 1986a.

ŠMITEK, Zmago: Slovenski pogledi iz 18. in 19. stoletja na kulturni razvoj človeštva. *Traditiones* 15, 1986b, 5–18.

TELESKO, Werner: Colonialism without Colonies: The Civilizing Missions in the Habsburg Empire. V: Michael Falser (ur.), *Cultural Heritage as Civilizing Mission: From Decay to Recovery*. New York in Dunaj: Springer International Publishing, 2015, 35–48.

TRIBE: Tribe. V: Wayne Modest in Robin Lelijveld (ur.), *Words Matter: An Unfinished Guide to Word Choices in the Cultural Sector*. Amsterdam: National museums of world cultures, 2018, 142.

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja: LGBT: razstava štirih. *Etnolog* 28/79, 2018, 181–190.

ŽAGAR, Janja: Jaz – moj osebni svet. V: Janja Žagar (ur.), *Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta: vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2013, 121–135.

ŽIDOV, Nena: Muzeji in družbeno vključevanje: primer razstave o brezdomstvu v Slovenskem etnografskem muzeju. *Etnolog* 21, 2011, 245–261.

Interpretation of non-European Ethnographic Collections: Silencing Historical and Contemporary Narratives

Using the example of the Slovene Ethnographic Museum, the author analyses the museum's processes of marginalization and erasure of certain historical and contemporary narratives related to the interpretation of non-European collections. She shows that even those ethnographic museums whose non-European collections are not the result of direct colonial activity are part of knowledge production about Others marked with racist and stereotypical ideas. Based on the discussion by Rhiannon Mason and Joanne Sayner, the author discusses eight museal silences: silence resulting from the collected museum material, silence with the aim of commemorating a certain historical event, silence at the request of the community or new expertise, silence due to exhibition design, external pressures, museum participation in wider social silences, and silence due to established museum knowledge structures.

Such silencing processes need to be considered also as opportunities to address and transcend them. Among them, the author points out the change of terminology that contributes to harmful representations and understandings of certain social groups, or the appropriate coverage of those words that cannot be avoided in museum narratives. In addition, she suggests appropriate coverage of the socio-historical context in which the museum collection and other museum material was assembled and changed, as well as the intellectual positions and other circumstances of the collector or researcher that may have influenced his/her work. She emphasises cooperation with individuals and communities that are bearers of heritage as an opportunity for a more appropriate interpretation of non-European collections. This requires reflection on how to define the participants and their role in the changed power relations, as well as what form the shared curatorial responsibility should take. She sees the path to more just representations of the various ways of human existence in a critical examination of the epistemological, methodological and ethical challenges that new requirements in the museum field pose to curators.

REINTERPRETACIJA MUZEJSKIH ZBIRK Z DIGITALNO TEHNOLOGIJO

Kratki znanstveni prispevek | 1.03
Datum prejema: 19. 7. 2021

Izvleček: Avtorica je na podlagi raziskave prikazala, kako so muzeji z digitalno tehnologijo reinterpreterali svoje zbirke. Digitalna tehnologija je pomembna za razvoj novih muzejskih praks, novih oblik participacije ter interaktivnosti muzeja in obiskovalcev. Muzejske ustanove z rabo digitalne tehnologije utrjujejo znanje, ki temelji na interpretaciji in kontekstualizaciji. Muzeji so z rabo razširjene in virtualne resničnosti obiskovalcu omogočili boljše razumevanje, doživetje in povsem novo izkušnjo, ki jim lahko pomaga pri dekolonizaciji muzejskih zbirk.

Ključne besede: reinterpretacija, muzejske zbirke, digitalna tehnologija, digitalno pripovedovanje, dekolonizacija, inovacije

Abstract: The author has conducted research into how museum collections have been reinterpreted with the help of digital technology. Digital technologies are important for the development of new museum practices, new forms of participation and interactions between museums and the public. Making use of digital technologies, museum institutions reinforce knowledge founded on interpretation and contextualisation. Through the use of augmented and virtual reality, museums have facilitated visitors' better understanding and experience that can help them in the decolonialisation of museum collections.

Keywords: reinterpretation, museum collection, digital technology, digital storytelling, decolonisation, innovations

Uvod

Globalizacija nedvomno vpliva tudi na razvoj in delovanje muzejev. Ti so vabljeni k različnim in inovativnim interpretacijam svojih zbirk, ki so se soočile z zadnjimi refleksivnimi teorijami antropologije o dekolonizaciji in institucionalnih okvirih. To stališče se kaže tudi v teoretskem razvoju nove muzeologije, ki se v predstavitvi *Drugih* sooča z obstoječimi praksami. Pod vplivom postmodernizma in nove muzeologije se v muzejih pojavljajo nove prakse, ki prinašajo tudi nove izzive za evropske etnografske muzeje in muzeje družbe (Antoš 2012). Muzeji so se odprli različnim vrstam obiskovalcev in jih povabili, da na svoj način interpretirajo zbirke. Da pa bi to uresničili, so morali uvesti različne vrste digitalnih orodij (*podcast*, videofilm, družbena omrežja). Eden od načinov participacije obiskovalcev je torej raba digitalne tehnologije. Njen potencial je v tem, da v vsakdanjem življenju ljudi zavzema pomembno mesto ter občutno vpliva na širjenje informacij in zabavo. Številni muzeji so se ustvarjalno prilagodili novim potrebam in so potencial digitalnih tehnologij izkoristili za vzpostavitev interaktivne komunikacije in za vabilo obiskovalcev k aktivnemu sodelovanju. Od leta 2012 digitalno vključevanje in digitalno pripovedovanje postajata ključna za ustvarjanje izkušenj obiskovalcev v muzeju in za dajanje novih pomenov muzejskim zbirkam. Digitalno pripovedovanje naj bi etnografskim muzejem omogočilo predstavitev kulture in družbe v celoti, in ne zgolj nekaterih delov kulture, kot so umetnost ali noše. Zaradi sodobnih političnih in družbenih dogajanj muzeji razvijajo nove metode dela, ki jim bodo pomagale pri dekolonizaciji preteklosti in muzejskih zbirk.

V *Novi strateški agendi za obdobje 2019–2024* (Spletni vir 1) so navedene tri strategije, ki imajo družbeno, ekonomsko in zunanjo razsežnost. Usmerjene so v promocijo kulturne raznovrstnosti in različnosti, utrjevanje medkulturnega dialoga in promocijo kulture kot pobudnika ekonomske rasti, inovacij in sodelovanja članic Evropske unije. Strategija Evropske komisije *Digital Single Market* (Spletni vir 2) se opira na smernice, kako različnim uporabnikom na najboljši možen način omogočiti dostop do spletnih vsebin. Virtualna resničnost oz. VR in razširjena resničnost oz. AR¹ sta v poročilu *Virtualna resničnost in njen potencial za Evropo* prepoznani kot tehnologiji s potencialom transformirati način, na katerega delamo,

1 Tehnologija AR (*augmented reality* oz. razširjena resničnost) nam omogoča, da z aplikacijo na zaslonu neke naprave, najpogosteje mobilnega telefona, vidimo elemente, ki v resničnem življenju ne obstajajo. Ti elementi širijo resničnost okrog nas, vendar le, če jo gledamo na zaslonu. Aplikacija omogoča gledanje brez možnosti menjave elementov, ki jih vidimo, tj. brez možnosti kakršne koli interakcije z njimi. Poleg mobilne naprave obstajajo tudi očala AR, skozi katera vidimo resničnost okrog sebe, vendar tudi dodatne elemente, ki dopolnjujejo sliko. VR (*virtual reality* oz. virtualna resničnost) pa za razliko od razširjene resničnosti (AR) lahko, na primer, odpira vrata, premika predmete, povečuje prikaz ipd. Za tehnologijo VR potrebujemo očala, skozi katera ne vidimo ničesar okrog sebe, temveč le virtualno ustvarjen svet. V tem trenutku svet, ki ga gledamo, postaja naša virtualna resničnost, v kateri interakcija z elementi, ki jih vidimo v aplikaciji, ni možna oz. je možna le v minimalni meri. Obstajajo sistemi VR, ki so dokaj enostavni; potrebujemo le kartonski okvir, kamor vstavimo mobilni telefon, na katerem vključimo aplikacijo VR. Drugi sistemi imajo nekoliko bolj tehnološko zapletene dodatke, pri čemer se uporabljajo rokavice, slušalke ali nekateri drugi pripomočki (Spletni vir 3).

* Zvezdana Antoš, dr. muzeologije, muzejska svetovalka, Etnografski muzej Zagreb, Hrvaška; zantos@emz.hr.
Prevod članka: Nina Zavašnik.

komuniciramo in doživljamo stvari (Bezegová idr. 2017). Naraščajoč trend rabe digitalne tehnologije na globalnem trgu kot tudi naraščajoč vpliv tovrstnega medija na kulturo, ekonomijo in vsakdanje življenje ljudi sta za muzejski in kreativni sektor nova možnost in izziv. Toda kljub številnim razvitim in raznovrstnim spletnim servisom digitalna tehnologija zaradi hitrega razvoja v muzejih ni dovolj prisotna. Različne drage programske rešitve so mnogim muzejem zaradi visokih cen pogosto nedostopne.

Prav tako je pomemben upad gospodarstva, ki močno vpliva tudi na kreativni sektor. Posledično so se razvili posamezni projekti, s katerimi se želi navdihniti ustvarjalne posameznike in podjetnike k povezovanju in medsebojnemu sodelovanju, s čimer naj bi se spodbudilo inovacije in povezovanje podjetništva v kulturi in kreativnem sektorju. Od tovrstnih projektov se pričakuje, da pri interpretaciji muzejskih zbirk ponudijo nove, enostavnejše rešitve in razvijejo različne platforme, ki bodo omogočile interpretacijo muzejskih zbirk, dostopno širokemu krogu ljudi. Pri inovacijah sta še posebej pomembna sodelovanje in prežemanje med sektorji, kar naj bi prispevalo k utrditvi znanja in razvoju boljše ekspertize o avdiovizualnem in digitalnem sektorju muzejskih praks v Evropi. Medsektorsko sodelovanje (avdiovizualne, knjižne, izvedbene, vizualne, kreativne industrije) je muzejskim projektom omogočilo raziskovanje muzejskih zbirk s sodobne perspektive, s (so)ustvarjanjem novih zgodb in pripovedovanjem o predmetih, kar je spremenilo način, kako jih ljudje doživljajo in razumejo. Da bi utrdili sodelovanje, morajo muzeji najti partnerje zunaj svojega sektorja, o čemer pričajo številni realizirani projekti, v katere so bili vključeni partnerji iz akademske skupnosti, oblikovalci in strokovnjaki informacijske tehnologije kot tudi ljubitelji dediščine in navdušenci.

Izredne okoliščine, ki jih je povzročila epidemija novega koronavirusa, so pripadnikom vseh družbenih skupin onemogočile fizični dostop do umetniških in kulturnih aktivnosti, kar se lahko negativno odraža v ohranjanju družbenih povezav, razvoju novih veščin in znanj ter ima za ranljive skupine, a tudi za splošno psihofizično stanje, še posebej negativne posledice. Novonastale okoliščine so od muzejskih ustanov zahtevale, da povečajo in izboljšajo dostop do kulturnih in umetniških aktivnosti z digitalno tehnologijo, ki je alternativa fizičnemu dostopu. Omejevanje družbenih stikov je spremenilo način povezovanja, raziskovanja in razvijanja inovacij na delovnih mestih v muzejih. V trenutni situaciji so muzeji obstoječe programe in aktivnosti izvajali virtualno s kontinuiranim nadgrajevanjem vsebin, ki so posebej pripravljene za različne skupine uporabnikov. Muzejske aktivnosti se prenašajo po različnih distribucijskih kanalih in obsegajo vsa področja muzejskega delovanja in raznovrstne formate, od virtualnih sprehodov po muzejskih postavitvah, skupnih kuriranj virtualnih razstav, prenosa odprtja razstav in do dogodkov do avdiovizualnih vsebin, spletnih kreativnih in izobraže-

valnih delavnic, predavanj, moderiranih javnih pogovorov in konferenc. Z naglim digitalnim preobratom so se izboljšale možnosti za oblikovanje dostopnejše in vključevalne kulture, prav tako pa so se razvila orodja, ki pomagajo pri odpravljanju ne le fizičnih, temveč tudi psiholoških in družbenih ovir. Hkrati je digitalna tehnologija olajšala aktivacijo uporabnikov muzejskih vsebin, ki se v participativnih procesih spreminjajo v aktivne ustvarjalce, kritike in komentatorje. S prilagajanjem na novonastale razmere so muzejske ustanove izboljšale obstoječe vsebine in poiskale različne inovativne načine, kako s predstavitvijo aktualnih tem v družbi pritegniti obiskovalca in ga motivirati, da muzej obišče tudi v fizični obliki.

Pri analizi reinterpretacije muzejskih zbirk z digitalno tehnologijo sem uporabila klasično metodo opazovanja (digitalnih zasnov realiziranih projektov) in predstavljanja dosedanjih raziskav in primerov digitalne inovacije, ki so bistveni za obravnavano temo. Cilj prispevka je sistemsko raziskati in prikazati, kako so se z digitalno tehnologijo reinterpretirale muzejske zbirke, še posebej v etnografskih, a tudi v drugih muzejih. Glede na univerzalno temo se bodo rezultati raziskave lahko uporabili za razvoj novih muzejskih projektov ali za zasebne raziskave vsake posamezne teme.

Razvoj in uporaba novih metod dela za širjenje znanja

Globalna kultura, ki jo posredujejo globalni elektronski mediji, je univerzalna kultura komunikacije, ki postaja – vsaj načeloma – dostopna vsem. Novim medijem prav zato pripada pomembna vloga v razumevanju nove kulture globalizacije. Tako so za Arjuna Appadurajja popularna kultura množičnih medijev in migrantska gibanja dejavniki preoblikovanja identitete (Appadurai 1997: 23–45). Za muzeje je izziv, kako se v praksi oddaljiti od predmeta in kako začeti razvijati prostor za dialog s skupnostmi in obiskovalci. To je muzejsko prakso nagovorilo k razmisleku o novih spletnih vsebinah. To obdobje je izjemno zanimivo za etnografske muzeje, saj na odprtje razstave prihajajo predstavniki staroselskih skupnosti ali pa etnične skupnosti, ki živijo v posameznih mestih. Poleg predmetov ljudske umetnosti so razstavljeni dela sodobnih umetnikov, glasovi različnih etničnih skupnosti v diaspori pa so glasnejši za muzejskimi zidovi kot v resničnem življenju.

Poleg tega muzeji medsebojno sodelujejo v raziskavah, ki so v glavnem povezane z delom z muzejskimi zbirkami, posamezni projekti pa se financirajo iz sredstev Evropske unije ali nekaterih fundacij. Muzejski strokovnjaki menijo, da raziskav ni treba omejevati na muzejske zbirke, temveč bi se morale usmeriti tudi k ostalim sestavinam kulture. Muzeji na občasnih razstavah vedno prikazujejo predmete iz svojih zbirk, ki jih želijo predstaviti v širšem družbenem kontekstu, pri čemer vabijo obiskovalce k aktivnemu sodelovanju. Hkrati so razvili nove strategije in načine za

prenos znanja na obiskovalce; muzej je postal mesto participativnega srečevanja.

Nekateri avtorji (glej npr. Ludden in Russick 2020) trdijo, da je v muzejih treba izpeljati digitalno transformacijo, ki zajema veliko več kot osmišljanje novih spletnih strani ali ponujanje izkušnje AR. Treba je oblikovati novo strategijo digitalnega razvoja institucije, s katero bi se postavili novi cilji in uvedle nove metode dela, ob čemer pa bi bilo treba opustiti stari način razmišljanja in delovanja ter se usmeriti v razvoj družbeno pomembnega in uspešnega muzeja 21. stoletja. To bo spodbudilo odkrivanje in razvoj novih idej in načinov dela, ki bodo ustanovi v izziv. Nov model lahko temelji na dosedanjem tradicionalnem modelu dela, le da se ga usmeri v razvoj digitalnih veščin, ki jih vsi potrebujejo in bodo spodbudile timsko delo. To bo učinkovitejše in bo povečalo produktivnost.

Digitalna revolucija je spremenila način oblikovanja in predstavitev vsebin, muzeji pa se spoprijemajo z izzivom, kako razviti funkcionalni model, ki je potreben za digitalno inovacijo (Robson, Mincey in Stoller-Patterson 2019). Četudi ima digitalna transformacija muzejev v glavnem številne koristne učinke na njihov razvoj in na dostopnost muzejske zbirke za obiskovalce, nekateri avtorji (npr. Scott, Dodd in Sandell 2007) menijo, da s seboj prinaša tudi pomanjkljivosti; digitalna tehnologija namreč ne more zamenjati obiska fizičnega muzeja in muzejskih predmetov. To trditve so dokazale tudi raziskave obiskovalcev, ki so jih izvedli v umetniških galerijah in muzejih. Digitalna tehnologija mora omogočiti poglobljanje osebne izkušnje obiskovalcev. Med epidemijo novega koronavirusa je zaradi epidemioloških priporočil in ukrepov fizični muzej postal izoliran, zmanjšalo se je število oseb v muzejskem prostoru ter skrčile možnosti udeležbe obiskovalcev na muzejskih dogodkih in pri aktivnostih, med katerimi lahko svoje mnenje delijo z drugimi udeleženci. V tem smislu digitalne informacije ne morejo zamenjati fizičnega muzeja, lahko pa izpopolnijo znanje o predmetih in muzej naredijo dostopnejši širokemu krogu virtualnih uporabnikov.

Razvoj in uporaba novih metod dela za širjenje znanja sta v srcu delovanja vseh muzejev, nekateri muzeji pa so šli še korak dlje in si ne prizadevajo zgolj za dostopnost zbirk skupnosti, temveč celotni družbi. Nenehna dostopnost muzejev in dostop do informacij obiskovalcem omogočata virtualni pregled zbirk z vsega sveta in ustvarjanje imaginarnega sveta. Muzeji se tako v svoji virtualni kot tudi fizični obliki soočajo z novo vrsto uporabnikov – z globalnimi obiskovalci (domačimi in mednarodnimi turisti, znanstveniki, kustosi, zahtevnimi popotniki, novinarji ipd.). Muzej svoje zbirke lahko uporablja, da bi povedal raznovrstne zgodbe, in z reinterpretacijo muzejskih predmetov se odpira možnost za ustvarjanje novih zgodb, s katerimi bo preteklost prikazana na nov način in ki bodo današnjim obiskovalcem omogočile njeno razumevanje. V

ta namen so muzeji razvili različne metode in modele dela, ki jim pomagajo pri interpretaciji predmetov.

Ena od prvih oblik reinterpretacije muzejskih zbirk je bilo omogočanje spletne dostopnosti predmetov, ki se je začelo pred dvajsetimi leti; ta proces v številnih muzejih poteka tudi danes. Spletna predstavitev zbirk omogoča raziskovanje večjega dela muzejskega fonda, ki je shranjen v muzejskih depojih. Primer je Research centre for material culture – RCMC (Spletni vir 4), ki združuje zbirke štirih nizozemskih etnografskih muzejev (Tropenmuseum v Amsterdamu, Afrika Museum v Berg en Dalu, Museum Volkenkunde v Leidnu in Wereldmuseum v Rotterdamu; glej Spletni vir 5). Zbirka se deli na zbirke predmetov in fotografij ter je povezana z razstavami, raziskovalnimi odpravami in temami, ki jih je mogoče raziskovati. Vloga omenjenega centra je, da se povezuje z raziskovalci in muzejskimi zbirkami ne le iz Nizozemske, temveč tudi iz drugih evropskih držav, prek skupnega delovanja in sodelovanja pri znanstvenoraziskovalnih projektih in umetniških soustvarjanjih ter prek participacije skupnosti (Spletni vir 6). Weltmuseum na Dunaju pri spletnem prikazu okoli 7000 predmetov najbolj zanimive predmete iz muzejskega fonda posebej izpostavlja z natančnejšimi kontekstualiziranimi opisi (Spletni vir 7).

Ena od metod je tudi zunanja raziskava uporabnikov (*outreach*) z vključevanjem priseljske skupnosti v delo z zbirkami, kar pomaga pri raziskovanju in bogatenju obstoječih podatkov o muzejski zbirki z veliko več osebnimi informacijami in zgodbami, ki so si jih sodelujoči zapomnili iz osebne izkušnje ali pa so jih izvedeli iz spominov staršev, babic in dedkov. To so v svojih projektih uporabljali muzeji, kot so Världskulturmuseerna iz Göteborga, Tropenmuseum iz Amsterdama, Museum Volkenkunde iz Leidna, British Museum iz Londona, Weltmuseum z Dunaja in drugi, ki so razvili programe, v katerih se ljudje priseljskega porekla vključujejo v muzejsko delo. V tem primeru morajo člani posamezne skupnosti povedati, kako želijo predstaviti svojo kulturo in pripovedovati o pomenu posameznih predmetov. Predmeti, s katerimi so se srečevali v času dela z muzejsko zbirko, so zanje dobili nov pomen, ki je bil povezan z njihovo identiteto, muzejem pa je to pomagalo obogatiti predmete z novimi zgodbami. Te zgodbe so bile posnete in predstavljene na muzejskih razstavah ter so predmetom dale pomen v sodobni družbi. V Tropenmuseum v Amsterdamu je bil tako v sklopu razstave *Modna središča v Afriki* leta 2019 prikazan film, posnet v posameznih afriških mestih in v Amsterdamu z oblikovalci, ki so vplivali na oblikovanje specifične ulične mode. Evropski projekt *SWICH – Sharing a World of Inclusion, Creativity and Heritage* (2015–2018), pri katerem je sodeloval tudi Slovenski etnografski muzej, je kritično tematiziral različna poglavja zgodovine in spodbudil vključitev muzeja v nov koordiniran sistem muzejev svetovnih kultur, ki deluje kot svetovna mreža. (Rozenbergar 2018:

167). Nanj se je navezal projekt *Taking Care* (Spletni vir 8), ki se je začel leta 2019 in združuje etnografske muzeje in muzeje svetovnih kultur, vodi pa ga Weltmuseum na Dunaju. Združuje 14 partnerjev in se financira iz sredstev Evropske unije. Projekt si med drugim prizadeva kritično premisliti preteklost planeta in njegovo vzdržnost kot tudi možno boljšo prihodnost. Prav etnografski muzeji in muzeji svetovnih kultur so prostori, ki se soočajo s prakso, družbenimi inovacijami, znanjem in veščinami, v katerih so shranjeni različni načini znanja in obstanka v svetu, zgodbe o različnosti, ki jih je treba odkriti, soustvariti in obiskovalcem omogočiti njihovo dostopnost. Projekt je razdeljen na tematske sklope, ki jih sicer družijo premišljanje o skrbi za planet v prihodnosti ter vprašanja o izmenjavi dediščinskih virov in restituciji predmetov. Posamezne teme se naslavljajo v muzejskih programih, delavnicah, umetniških raziskavah, v času kreativnih rezidenc, na razstavah in v skupni publikaciji. V muzeju menijo, da bodo z aktivnim vključevanjem skupnosti lahko ponudili »pravo« izkušnjo in jih povabili na različna srečanja, ki bi vodila do razumevanja in strpnosti. Edini način zmanjševanja sovraštva in nasilja do pripadnikov drugih kultur je namreč učenje strpnosti.

Digitalno pripovedovanje

Pomembno spremembo v digitalni interpretaciji zbirke je prinesel pojav digitalnega pripovedovanja, ki je nastal kot rezultat evolucije muzejskega pripovedovanja, ko se je pozornost z golega razstavljanja predmetov preusmerila k ustvarjanju zgodb o predmetih (Wong 2015). To je vplivalo na osnove in nastanek novih platform za digitalno pripovedovanje, ki omogočajo natančne raziskave o posameznih predmetih in temah. Slednje poglobljajo obiskovalčevo izkušnjo in ga z raziskovanjem predmetov v muzeju zadržijo dlje. Rezultati raziskovanja samih obiskovalcev so pokazali, da je treba usmeriti pozornost na povezovanje muzejskih predmetov s sodobnim življenjem in dogodki oziroma na pomembnost vsake zgodbe v sodobnem kontekstu (Robson, Mincey in Stoller-Patterson 2019). Tak primer je razstava *Thomas Becket: Uboj in ustvarjanje svetnika* (Spletni vir 9), dramatična razstava o življenju, smrti in razumevanju Thomasa Becketa, ki je bila leta 2021 na ogled v British Museum v Londonu. Razstava ponuja natančnejšo raziskavo uboja in legende o Thomasu Becketu, od priče do nakita in relikvij svetnika. V nekaj zanimivih zgodbah, ki so pomembne tudi za sodobni svet, vključno z raziskovalno ponudbo – »odkrij uboj, ki je šokiral srednji vek« – so prikazani izbrani predmeti iz zbirke British Museum. Vsaka zgodba je povezana z natančnejšim spoznavanjem posameznih muzejskih predmetov ali z muzejskimi dogodki, ki podrobneje osvetljujejo navedeno temo. Zavzetemu obiskovalcu povečava posameznih podrobnosti in natančnejši opisi iz muzejske baze podatkov omogočajo še korak dlje.

Taka platforma za digitalno pripovedovanje prek spleta vzgaja, vključuje in zabava muzejske obiskovalce pred obiskom in po njem. Virtualni obiskovalec je bolj pripravljen in bo lažje razumel interpretacijo vsega tistega, kar je videl. Rezultati opravljenih raziskav v posameznih severnoameriških muzejih kažejo, da je bilo 27 % uporabnikov zaposlenih s spletno platformo, 27 % jih je pregledovalo nove predmete, 21 % jih je raziskovalo nove galerije in 48 % jih je večkrat ponovilo obisk (Halverson 2018). To dokazuje, da se spleta vlagati v razvoj vsebin in zgodb. Prav zato imajo muzejski strokovnjaki pomembno vlogo pri izbiranju predmetov in informacij, ki jih bodo prikazali virtualnim obiskovalcem. Pri tem je še posebej pomembno angažirati muzejske kustose, ki izbirajo zanimive predmete in zgodbam dajejo smisel, in muzejske pedagoge, ki vsebine v želji, da bi poglobili muzejsko izkušnjo, prilagodijo. Med raziskavo je možno pogledati v »kustosov kotiček«, v katerem so v obliki zanimivih dnevniških prispevkov (*blogov*) objavljena strokovna poročila o muzejskih predmetih. Posneti so tudi avdiovizualni *podcasti*, v katerih se da videti ali slišati pojasnilo posameznega kustosa. Na spletni strani Koninklijk Museum voor Midden-Afrika iz Tervurena pri Bruslju lahko raziščemo navdušujočo zgodbo o osmih predmetih, ki so jih skrbno izbrali raziskovalci. Posamezni predmeti so razstavljeni v stalni zbirki, nekatere še preučujejo, vsak od njih pa je pri raziskovalcih vzbudil strast (Spletni vir 10). S tovrstnim pristopom virtualni obiskovalec ni več le pasiven opazovalec, ampak preraste v aktivnega sodelavca, ki se na raziskovalno pot poda tudi sam.

Tak model platforme je še posebej razvit v umetniških muzejih in soustvarja zgodbe o povezanosti nastanka posameznega dela z umetnikovim resničnim življenjem. The Fine Arts Museums San Francisco je na primer postavil razstavo *Gauguinov Pacifik – resničen in izmišljen* (Spletni vir 11), na kateri je razstavljenih 50 Gauguinovih slik, ki so kontekstualizirane z lesenimi skulpturami in keramiko iz zbirke Ny Carlsberg Glyptotek iz Copenhagna. V okviru razstave so se obiskovalci lahko posvetili prepletu umetnikovega intimnega življenja z njegovim odnosom do žene, drugih umetnikov in ljudi sploh. Poskušali so osvetliti, kako so vsi ti odnosi vplivali na umetnikovo nabiranje izkušenj in ga v končni fazi kot umetnika sooblikovali. V razstavo je bil vključen tudi povsem nov videoposnetek, ki vse te odnose uprizarja.

Povsem nov način digitalnega pripovedovanja je uvedel Rijksmuseum Amsterdam (Spletni vir 12). Obiskovalce so povabili k aktivnemu odkrivanju muzejskih zgodb iz fonda.² Posneli so filme, v katerih lahko obiskovalci v minuti

2 Rijksmuseum v Amsterdamu je bil po dolgi obnovi odprt leta 2013. Pred odprtjem je razvil inovativno spletno stran, ki je vključevala t. i. Rijksstudio: spletni prikaz zbirke, ki omogočajo uporabo in izbiro predmetov iz zbirke ter ustvarjanje lastnih zbirke. Rijksstudio je stotine

in 15 sekundah izvedo za okoliščine, v katerih je nastala določena mojstrovina, o njenem družbenopolitičnem kontekstu, osebah, ki so prikazane na njej, in zakaj je nastala v določenem ozračju ali na določeni lokaciji. Zgodbe so dostopne na spletu, med fizičnim obiskom muzeja pa jih je mogoče pogledati na aplikaciji. Posamezni predmeti so opremljeni s QR-kodo, s katero lahko zgodbam tudi prisluhnemo. Prednost aplikacije je, da ima vgrajen sistem GPS, ki obiskovalca pripelje pred točno določeno delo, ki ga želi pogledati, oziroma do zgodbe, ki si jo želi poslušati.

Dekolonizacija predmetov z digitalno tehnologijo

V samih temeljih kolonializma se skriva vzrok za to, da je dekolonizacija muzejem v hud izziv, lahko je celo revolucionarna (Small 2011). Vračanje predmetov skupnostim, iz katerih izhajajo, se razume kot eno od najbolj liberalnih dejanj do staroselskega prebivalstva, ki se je zgodilo v preteklem desetletju, in se še posebej nanaša na zaščito njegovih pravic do kulturnega lastništva. Na spletni strani Tropenmuseum iz Amsterdama (Spletni vir 13) je objavljen dokument, v katerem so opisani načini vračanja predmetov. Dekolonizacija zahteva prespraševanje vseh vidikov muzejskega dela od muzejskih zbirk do lastništva posameznih predmetov (Edwards 2018). V tem smislu je treba vzpostaviti dialog in spodbuditi ohranjanje nesnovne dediščine, pri čemer ima digitalna tehnologija pomembno vlogo. Eden od pomembnih dosežkov je možnost sodelovanja različnih skupnosti, ki odpira vrata do posameznih zgodovinskih in razmišljanj. To je možno, če staroselsko prebivalstvo uporablja splet kot medij, na katerem predstavlja svojo zgodovino, pravice do zemlje, znanja in kulturno dediščino (Zimmerman 2001). Zato nova tehnologija z ustvarjanjem novih družbenih in političnih prostorov pomembno prispeva k utrjevanju obstoječe identitete.

Številne tradicionalne muzejske ustanove na spletu predstavljajo muzejske baze podatkov, ki ob tem, da so digitalna shramba predmetov, nimajo nikakršnega globljega pomena (McTravish 2006). Z drugimi besedami, če nimamo dodatnih informacij o predmetih in možnosti za interakcijo s skupnostjo, sami podatki niso dovolj, da bi razširili znanje. Če te informacije obiskovalcem ne razkrijejo širšega konteksta predmetov, jih ne bodo razumeli niti si želeli primerjav s podobnim gradivom. Dober primer je projekt *ASEMUS – The Asia Europe Museum Network* (Spletni vir 14). Mreža je bila ustanovljena leta 2000, v njej pa so virtualno predstavljene mojstrovine iz 140 etnografskih muzejev po svetu (zavihek Virtual collection of masterpieces). Posebna vrednost projekta je predsta-

vitev zgodb o predmetih, ki prispevajo k medsebojnemu razumevanju različnih kultur ali civilizacij. Zanimivi so tudi videofilmi, v katerih so posneti pogovori s kustosi iz različnih muzejev, ki razlagajo, v čem je vrednost posamezne mojstrovine, in to nadgradijo s pripovedovanjem zanimivih zgodb. Cilj projekta *ASEMUS* je prikaz mojstrovini z vsega sveta na enem samem mestu, in sicer ne le del iz zbirk velikih in reprezentativnih muzejev, temveč tudi iz majhnih muzejev, ki hranijo določene mojstrovine. Koninklijk Museum voor Midden-Afrika v Tervurenu ima 120.000 predmetov iz Centralne Afrike, v glavnem iz Konga, ki so v sklopu antropološke zbirke dostopni na spletu. Predmete lahko pregledamo v 3D-prikazu (Spletni vir 15), možno pa je tudi poslušati zvoke in si ogledati videozapise. Vsak predmet, ki je predstavljen v virtualni zbirki, je možno komentirati in v zvezi z njim zastaviti vprašanje. Poleg tega si je mogoče ogledati tudi posnete pogovore o posameznih muzejskih zbirkah, ki so pri reinterpretaciji muzejskih predmetov nastali v sodelovanju kustosov z umetniki (Spletni vir 16).

Med epidemijo novega koronavirusa je v Wereldmuseum v Rotterdamu nastal umetniški projekt *Razširjena družina z dodatkom CO VID PRO 2*, ki ga bogatijo videoinstalacije. Izdelali so jih umetniki, ki so jih navdihnili predmeti iz muzejske zbirke (Spletni vir 17). Spletni muzej mora obiskovalcem omogočiti ustvarjanje lastnih vsebin, ki jim dodajo svojo »življenjsko zgodbo«. Tako deluje platforma *STORY*, ki skupnosti Maorov na Novi Zelandiji omogoča povezovanje z vsebinami iz baze podatkov, dodajanje novih vsebin in komunikacijo z muzejem in skupnostjo (Spletni vir 18). Interaktivna platforma omogoča, da uporabniki dodajajo fotografije in videozapise ter da te vsebine z rabo razširjene resničnosti (AR) znova oživijo.

Pri tem lahko seveda nastane problem ideološke manipulacije, toda kibermuzeologija ima potrebo po predstavitvi nesnovne dediščine kot procesa, ki ima smisel, če se prenaša ustno in z osebno izkušnjo. Po Langloisu »je kibermuzeologija znana kot praksa, ki je bolj usmerjena v znanje kot pa v predmete, zato je njen osnovni cilj širiti znanje z izrabo možnosti interaktivnosti informacijsko-komunikacijske tehnologije« (Langlois 2005: 73–74). S tem lahko kibermuzeologija ustvari povsem nove vrednosti in kulturno znanje (Langlois 2005: 76).

Digitalna tehnologija lahko postane aktivni pobudnik dekolonizacije muzejskih zbirk in transformacije tega področja v prihodnosti (Seema in Middleton 2019). Raba virtualne (VR) in razširjene resničnosti (AR) v muzejih odpira celoten niz možnosti, ki pomagajo pri (re)interpretaciji muzejskih zbirk. V Koninklijk Museum voor Midden-Afrika iz Tervurena so v novi stalni muzejski postavitvi leta 2018 prikazali današnje življenje v Afriki tudi z virtualno resničnostjo (VR). Dva prikaza, ki kontekstualizirata razstavljene predmete, si je mogoče pogledati z VR-očali. Prvi prikazuje današnje življenje

ljudi vključil v nov način spoznavanja muzejskih zbirk. Po dveh letih jih je to napeljalo na organizacijo nagrajnega spletnega tekmovanja Naredi svojo mojstrovino! Tekmovanje obiskovalce vabi k uporabi zbirke Rijksmuseuma, da bi osmislili svojo mojstrovino. Nagrada znaša 10.000 evrov.

mladih v afriških mestih s posebno tematsko usmeritvijo na glasbo in modo, drugi pa rabo lokalnih naravnih virov, še zlasti pridobivanje lesa v džungli. Doživetje virtualne resničnosti (VR) omogoča povsem novo izkušnjo bivanja z mladimi v Nairobiju ter doživetje v džungli sredi dreves in živalskih zvokov. Ta VR-prikaz temelji na naprednem sistemu, ki obiskovalcu omogoča, da se globlje »potopi« v nov svet, pri čemer je mogoče gibanje po 3D-prostoru in popoln pogled na vsebine in ljudi, ki jih obdajajo. Z virtualno resničnostjo se obiskovalcem omogoči enostavnejše vzpostavljanje osebnih povezav tako s preteklostjo kot z današnjim svetom. Umetniška dela v virtualnem svetu so identična njihovem izgledu v resničnem svetu, možna pa sta tudi komunikacija in pošiljanje sporočil obiskovalcem v galeriji. Med pandemijo, ko vstop v muzeje in galerije ni bil možen, je bila postavljena razstava umetnika Mateja Čepina z naslovom *Naslednji dan* (Spletni vir 19), ki je bila dostopna širokemu krogu obiskovalcev.

Digitalno pripovedovanje z razširjeno resničnostjo (AR) omogoča uporabniku izkušnjo neznanega dela zgodovine ali skrivne zgodbe. Z uporabo digitalnega orodja, kot je navidezna resničnost, lahko muzej prikaže posamezna dejstva verodostojneje, brez posplošenih in kanoniziranih zgodb. Seema Rao in Margaret Middleton (2019) sta utemeljili t. i. dekolonizacijski okvir AR (*AR Decolonization Framework*), ki od muzejev zahteva razumevanje načina, na katerega je kolonializem vrojen v njihovo kulturo in prakso, pa tudi začetek procesa dekolonializacije. Pri tem je treba načrtovati sodelovanje med muzejskimi zbirkami in staroselskim prebivalstvom, ki omogoča razkritje pogosto neprijetnih dejstev in prikaz nevtralnega stališča. Uporaba razširjene resničnosti (AR) postaja muzejem vse koristnejše digitalno orodje za interpretacijo; na ta način postajajo zbirke pomembnejše za skupnost, glede na spletno dostopnost pa tudi za družbo na splošno. Pri tem je še posebej pomembno skupno avtorstvo, ki obiskovalcem omogoča delitev vsebin.

Prednosti rabe razširjene resničnosti (AR) v transformaciji muzejske prakse do boljše, dekolonializirane prihodnosti so v tem, da razkriva nevidne elemente kolonializma v vseh muzejskih prostorih. Poleg tega omogoča boljše sodelovanje s posamezniki zunaj muzeja, saj je že prepoznana kot dobro digitalno orodje za raziskovanje in interpretacijo. Dober primer muzejske prakse je London Museum, ki je uporabil razširjeno resničnost (AR), da bi razširil interpretacijo onkraj muzejev in galerij (Zhang 2010). Muzej je vzpostavil *Strettmuseum app*, novo aplikacijo z razširjeno resničnostjo, ki obiskovalcem omogoča raziskovanje zgodovinskih fotografij v različnih predelih mesta. Aplikacija z rabo virtualnega zemljevida ali GPS-a omogoča obisk različnih lokacij; ko ste na primer na določenem mestu, ga aplikacija prepozna in prizor prekrije z zgodovinsko fotografijo in videom. Vpogled v preteklost je tako na dosegu roke. National Museum Cardiff je ustva-

ril aplikacijo *Virtualni impresionizem* za raziskovanje Monetovega sveta. Muzej je uporabil razširjeno resničnost, da bi omogočil interpretacijo, ki ni omejena na muzejske legende, temveč poglobi obiskovalčevo izkušnjo (Murphy 2018). Digitalna tehnologija omogoča tako muzejem kot obiskovalcem lažje spoprijemanje s težkimi temami.

Sklepne misli

Na osnovi opravljene raziskave lahko sklepamo, da je večina evropskih etnografskih, pa tudi drugih, še zlasti umetniških muzejev usmerjena v ustvarjanje družbeno pomembnega muzeja 21. stoletja. Oblikuje se nova strategija digitalnega razvoja institucij, s čimer se postavljajo novi cilji in uvajajo nove metode dela in razmišljanja. Digitalna revolucija je spremenila način oblikovanja in predstavitve vsebin, muzeji pa so razvili številne inovativne digitalne rešitve, s katerimi svoje vsebine ponujajo globalnemu občinstvu.

Ena od pomembnih sprememb v interpretaciji zbirk se je zgodila s pojavom digitalnega pripovedovanja, kar dokazujejo nove platforme za digitalno pripovedovanje, ki omogočajo podrobnejše raziskovanje posameznih predmetov in tako usmerjajo pozornost na pomembnost vsake zgodbe. Tak način predstavitve pogloblja obiskovalčevo izkušnjo in podaljša njegov čas obiska. Muzeji se še posebej usmerjajo v poglobljanje zgodb o predmetih, ki jim jih je uspelo ustvariti v sodelovanju s posamezno skupnostjo. Z reinterpetacijo muzejskih predmetov se odpira možnost za nastanek novih zgodb, ki bodo preteklost prikazale na nov način in današnjim obiskovalcem omogočile drugačno razumevanje.

Za nove muzeje je najpomembnejše delo z uporabniki. Ti se lahko poučijo o predmetih, ki jih muzeji predstavljajo na razstavah ali hranijo v svojih zbirkah. Toda muzeji si obenem prizadevajo izkoristiti sodelovanje z uporabniki, da bi skupaj izvedeli več o pomenu omenjenih predmetov. Muzeji si torej želijo poglobiti znanje o predmetih ob interaktivnem sodelovanju obiskovalcev. Da bi o predmetih, ki jih muzeji hranijo, izvedeli čim več, se morajo zbirke nenehno interpretirati in reinterpetirati. Kadar muzejske vsebine predstavljamo z možnostjo interakcije z vsemi obiskovalci, je rezultat obogaten z razumevanjem posameznih predmetov in zgodb, še pomembnejše pa je, da je to način, na katerega pomagamo ohraniti dediščino živo. Kibermuzeologija bo v prihodnosti lahko preoblikovala muzejsko okolje in muzejem pomagala pri reševanju nekaterih težav (Antoš 2012: 156).

Nov, reformiran muzej postaja participativen oziroma sodeluje z obiskovalci v različnih fazah muzejskega dela, celo takrat, ko zbirkam in predmetom išče nov pomen, ki jim ga bo dala skupnost, v kateri muzej deluje. Muzej je lahko zgolj forma, vendar pa ga vedno določa način, kako komunicira s predmeti, kakšna sporočila pri tem pošilja – določajo ga torej njegove zbirke. Novi muzej bo lahko

vzpostavil dialog z različnimi kulturami in našel številne teme, ki nas povezujejo z lokalnimi posebnostmi, povabil bo posameznike, da sami prinesejo predmete in razgrnejo svoje zgodbe, na svojih razstavah pa bo problematiziral aktualne dogodke, pri čemer bodo vsi družbeni sloji imeli možnost srečanja in dialoga.

Literatura in viri

ANTOŠ, Zvezdana: *Evropski etnografski muzeji i globalizacija*. Zagreb: Muzeologija 47, Muzejsko-dokumentacijski centar (MDC), 2012.

APPADURAI, Arjun: *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.

BEZEGOVÁ, Edita, Marta Anna Ledgard, Roelof-Jan Molemaker, Barbara Pia Oberč in Alexandros Vigkos: *Virtual reality and its potential for Europe*. Ecorys, 2017; https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/vr_ecosystem_eu_report_0.pdf, 26. 6. 2021.

EDWARDS, Elisabeth: Addressing colonial narratives in museums. *The British Academy Blog*, 19. 4. 2018; <https://www.thebritishacademy.ac.uk/blog/addressing-colonial-narratives-museums/>, 4. 7. 2021.

HALVERSON, Gretchen: Digital Storytelling coming to a museum near you: 3 reasons to use Lume. *American Alliance Museum, Alliance Blog*, 12. 3. 2018; <https://www.aam-us.org/2018/03/12/digital-storytelling-coming-to-a-museum-near-you-3-reasons-to-use-lume/>, 8. 7. 2021.

LANGLOIS, Dominique: Cybermuseology and Intangible Cultural Heritage. *Intersection Conference 2005*; <https://www.yorku.ca/etopia/docs/conference/Langlais.pdf>, 8. 7. 2021.

LUDDEN, Jack in John Russick: Digital Transformation: It's a Process and You Can Start Now. *MuseWeb Conference 2020*; <https://mw20.museweb.net/paper/digital-transformation-its-a-process-and-you-can-start-now/>, 7. 7. 2021.

MURPHY, Adrian: Digital Museum Guides: Enhancing modern-day visits with audio guides, apps and AR. *Museums+Heritage Advisor*, 2. 11. 2018; <https://advisor.museumsandheritage.com/features/digital-museum-guides-audio-apps-augmented-reality/>, 6. 7. 2021.

RAO, Seema in Margaret Middleton: Illuminating Colonization Through Augmented Reality. *MuseWeb Conference 2020*; <https://mw19.mwconf.org/paper/illuminating-colonization-through-augmented-reality/>, 8. 7. 2021.

ROBSON, Tricia, Kelly Mincey in Emily Stoller-Patterson: Digital Storytelling Initiative as a Catalyst for Adopting Digital Working Models at FAMSF. *MuseWeb Conference 2020*; <https://mw19.mwconf.org/paper/insights-storytelling-platform-as-a-catalyst-for-adopting-digital-working-models-at-famsf/>, 7. 7. 2021.

ROŽENBERGAR, Tanja: *Urbani fenomeni, muzejske perspektive v etnološkem in kulturno antropološkem diskurzu*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2018.

SCOTT, Carol, Jocelyne Dodd in Richard Sandell: *User value of museums and galleries: a critical view of the literature*. Arts &

Humanities Research Council, 2007; <https://le.ac.uk/rcmg/research-archive/engaging-with-museums-1>; 11. 10. 2021.

SMALL, Stephen: Slavery, Colonialism and Museums Representations in Great Britain: Old and New Circuits of Migration. *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge* 9/4, 2011, 117–127.

Spletni vir 1: Evropski svet: Nova strateška agenda za obdobje 2019–2024, 20. 6. 2019; <https://www.consilium.europa.eu/sl/press/press-releases/2019/06/20/a-new-strategic-agenda-2019-2024/>, 26. 6. 2021.

Spletni vir 2: EU Digital Single Market, 21. 6. 2019; <https://eu-fordigital.eu/discover-eu/eu-digital-single-market/>, 26. 6. 2021.

Spletni vir 3: Evropska komisija: Virtualna stvarnost – stvarnost u kojoj živimo, 15. 1. 2020; https://ec.europa.eu/croatia/virtual_reality_reality_we_live_in_hr, 26. 6. 2021.

Spletni vir 4: The Research Center for Material Culture (RCMC); <https://www.materialculture.nl/en/about>, 27. 6. 2021.

Spletni vir 5: Museum Volkenkunde, Leiden: Our Collection; <https://www.volkenkunde.nl/en/themes/our-collection-1>, 26. 6. 2021.

Spletni vir 6: Wereldmuseum: Collecties; <https://collectie.wereldculturen.nl/#/query/14f3e967-a00a-4446-bfe9-0ca254b78af2>, 26. 6. 2021.

Spletni vir 7: Collection Highlights of the Weltmuseum Wien; <https://www.weltmuseumwien.at/en/highlights/#oceania-and-australia>, 26. 6. 2021.

Spletni vir 8: Taking Care Project; <https://takingcareproject.eu/partners>, 27. 6. 2021.

Spletni vir 9: The British Museum: Thomas Becket murder and the making of a saint, 20. 5. 2021; <https://www.britishmuseum.org/exhibitions/thomas-becket-murder-and-making-saint>, 27. 6. 2021.

Spletni vir 10: Royal Museum for Central Afrika – Africa Museum: Talking objects; <https://www.africamuseum.be/en/learn/podcasts/talkingobjects>, 27. 6. 2021.

Spletni vir 11: Insights: From the de Young and Legion of Honor – Gaugin, 17. 11. 2018; https://insights.famsf.org/gauguin/#&chapter=chapter_8108121&page=chapter_8108122; 27. 6. 2021.

Spletni vir 12: Rijksmuseum: Stories; <https://www.rijksmuseum.nl/en/stories>, 27. 6. 2021.

Spletni vir 13: Tropenmuseum: Return of Cultural Objects Principles and Process, 7. 3. 2010; <https://www.volkenkunde.nl/en/about-tropenmuseum/return-cultural-objects-principles-and-process>, 27. 6. 2021.

Spletni vir 14: Virtual Collection of Asian Masterpieces; <http://masterpieces.asemus.museum/search/list.nhn>, 27. 6. 2021.

Spletni vir 15: Royal Museum for Central Afrika – Africa Museum: Detail objects; <https://virtualcol.africamuseum.be/providence/pawtucket/index.php/Detail/objects/6979>, 27. 6. 2021.

Spletni vir 16: Royal Museum for Central Afrika – Africa Museum: Museum Talks; <https://www.africamuseum.be/en/learn/museumtalks>, 27. 6. 2021.

Spletni vir 17: The Research Center for Material Culture (RCMC): Extended Family and project CO VID PRO = 2, 1. 3. 2021; <https://www.materialculture.nl/en/research/projects/extended-family-project-co-vid-pro-2>, 27. 6. 2021.

Spletni vir 18: Manawatū Heritage: Collections; <https://manawatuheritage.pncc.govt.nz/collections>, 27. 6. 2021.

Spletni vir 219: Kiblix, Matej Čepin – Next Day, 27. 11. 2020; <https://www.202122.kiblix.org/en/virtual-galleries/matej-cepin-the-next-day/>, 4. 7. 2021.

WONG, Amelia: The Whole Story, and Then Some: 'Digital Storytelling' in Evolving Museum Practice. *Museums and the*

Web 2015 Conference; <https://mw2015.museumsandtheweb.com/proposal/the-whole-story-and-then-some-digital-storytelling-in-evolving-museum-practice/>, 4. 7. 2021.

ZHANG, Michael: Museum of London Releases Augmented Reality App for Historical Photos; <https://petapixel.com/2010/05/24/museum-of-london-releases-augmented-reality-app-for-historical-photos/>, 6. 7. 2021.

ZIMMERMAN, Andrew: *Anthropology and Anti-humanism in Imperial Germany*. Chicago: University of Chicago Press, 2001.

Reinterpretation of Museum Collections through Digital Technology

A museum can use its collections to tell diverse stories, and the re-interpretation of museum objects opens up the possibility for the creation of new stories that present the past in a new way, enabling the current public a better understanding. An important change in the interpretation of collections came about with the appearance of digital narration, when the orientation shifted from merely showing objects to the creation of object-related tales as a central visitor experience. This contributed to the creation of new platforms for the digital narration that provides detailed research on given objects and themes, deepening the visitors' experience and making them spend more time on research into the museum objects. Such a platform for digital narration will educate, involve and entertain museum visitors online even before their visit to the museum and after an exhibition tour. An online museum has to enable visitors to create their own contents and add to them their own life stories.

In view of contemporary political and social events, museums are developing new methods of work that will help them decolonise the past and museum collections. The use of virtual (VR) and augmented (AR) reality in museums opens up a series of possibilities that help them re-interpret museum collections. The advantages of using augmented and virtual reality in the transformation of museum practices with the aim of achieving a better, de-colonised future inhere in their provision of the invisible elements of colonialism in all the museum spaces. Digital technology can be applied in museums worldwide and allows both museums and visitors a simpler confrontation with difficult themes. The new and reformed museum is participatory, i.e. it works with the public in various aspects, even when looking for a new meaning for its collections and objects, one that will be imparted to them by the community in which the museum operates.

MUZEJ IN IZKUŠNJE PANDEMIJE NOVEGA KORONAVIRUSA

Strokovni članek | 1.04

Datum prejema: 23. 8. 2021

Muzeji so del družbe in skladno z družbenimi spremembami v stalnem procesu preobrazb. Globalni pretres planeta, ki ga povzroča pandemija novega koronavirusa oz. koronakriza, zato preoblikuje tudi muzejsko izkušnjo in pomeni velik izziv pri odpiranju inovativnih pristopov v muzejih. Po dveh letih pandemičnega strokovnega muzejskega dela se potrjujejo in udejanjajo mnoge že pred pandemijo zaznane nove težnje v muzeologiji in novosti, ki so prav v kritičnem obdobju dobile pravi zagon in mnoge refleksije. Aktualna vprašanja in smeri novih muzeoloških teženj se doživlja v polju med pandemičnimi izkušnjami družbene osamitve posameznika in zapovedano varnostno razdaljo med ljudmi, posledičnim zmagovitim pohodom digitalne dobe in uvidom o globalni in planetarni povezanosti in soodvisnosti.

Kriza ni zgolj kriza – zaradi sprememb, ki jih povzroča, razmika obzorja in ustvarja prostor novim oblikam življenjskih izkušenj. Zato tudi v muzejih govorimo o redefiniranju muzejskega dela in ponudbe. Klasičnim vprašanjem o tem, kaj muzeji delajo, s kom se povezujejo in kako komunicirajo muzejske vsebine, se ob bok postavlja ta vprašanja, zakaj in seveda za koga obstajajo muzeji.

Muzej in izolirani posameznik

Že desetletje se pozornost muzejev obrača v družbeno polje, kar dokazuje tudi nabor vsakoletnih tematik Mednarodnega muzejskega dne, 18. maja, ki jih določi in izbere globalna muzejska institucija – Mednarodni muzejski svet ICOM. Predlagane vsebine razpirajo dejavno vlogo muzejev v hitro spreminjajoči se družbi s poudarki na družbeni harmoniji, ustvarjalnosti, družbenih spremembah, hiperpovezanosti, enakosti in vključenosti.¹ Tudi tema, ki zaznamuje muzeje v koronakrizi, torej tema leta 2021, opozarja na nove izzive v družbi postkoronske dobe. »Prihodnost muzejev: okrevanje in novi izzivi« je naslov globalnega razmisleka o ključnih spremembah v naši družbi in vzpostavljanju predruženih

oblik muzejskega dela, kulturne ustvarjalnosti in poslanstev muzejev. O družbeni odgovornosti muzejev in njihovih perspektivah v prihodnosti so razpravljali tudi na konferencah, ki jih v organizaciji z drugimi partnerji pripravlja evropska muzejska mreža NEMO.²

Nova pandemična izkušnja se je začela s šokom in t. i. zaprtjem sveta in z njim tudi kulturnih vsebin. Stiska, ki jo je družba doživljala ob nedostopnosti oz. pomanjkanju kulturnih vsebin, je dokaz, kako je kultura nujna za duševno zdravje posameznikov. V času koronakrize človeško delo in prostore komunikacij še hitreje nadomeščajo avtomatizirani algoritmi, aplikacije, človeka zamenjujejo digitalne tehnologije, odzivniki in druga orodja digitalne družbe. Kot posledica vzpostavitve novih tehnologij v naš vsakdan izginjajo tudi različna fizična »sociovozlišča«, kjer so se srečevali, stikali, pogovarjali, dogovarjali in se sporazumevali posamezniki. Posledica tega stanja je še večji upad družbenega zaupanja, saj so informacije in znanja, stališča, posredovana v digitalnih računalniških okoljih in družbenih mrežah, pogosto in zlahka zmanipulirana ali celo lažna. Koronakriza je trend izolacije in osamitve posameznika še pospešila in upad medsebojnega zaupanja postaja pereče in boleče vprašanje 21. stoletja. Prav zato so točke oz. mesta zaupanja, ki še omogočajo družbeno vezljivost oz. kohezijo, toliko pomembnejše, dragocene in nepogrešljive. Muzeji so prav to. Prostori zaupanja. Muzeji kot zaupanja vredne ustanove so ljudem v času koronakrize nudili možnosti izmenjave misli, občutij in nekatera zgodovinska dejstva o pandemijah v preteklosti. Posamezniki so prek muzejev vzpostavljali stik s širšo skupnostjo, od katere so bili sicer neposredno oddaljeni. Večina muzejev se je zavedala, kako pomembno je, da prisluhnejo posameznikom in delijo njihove misli, občutja v času, ko ves svet ostaja povezan, a hkrati tako oddaljen. Prisluhnili so migrantom, bili pozorni na brezdomce. Zelo ranljivi sta postali skupini otrok in mladostnikov ter starostnikov, ki so ostali odmaknjeni od zanje tako pomembnih neposrednih družbenih stikov. Ta dvosmerna komunikacija, družbeno mreženje in različna povabila k sodelovanju pri dokumentiranju časa in sprememb so prav gotovo prepoznavna značilnost muzejev v času krize, tudi v Sloveniji. Lahko

1 Teme Mednarodnih muzejskih dni: 2010 Muzeji za socialno harmonijo, 2011 Muzeji in spomin, 2012 Muzeji v svetu sprememb: Novi izzivi, nove inspiracije, 2013 Muzeji (spomin + ustvarjalnost) = družbene spremembe, 2014 Zbirke povezujejo, 2015 Muzeji in trajnostni razvoj, 2016 Muzeji in kulturna krajina, 2017 Muzeji in spregledana preteklost: Nepovedano v muzejih, 2018 Hiperpovezani muzeji: Novi pristopi, nove publike, 2019 Muzeji kot kulturna središča: Prihodnost tradicije, 2020 Muzeji in enakost: Raznolikost in inkluzivnost.

2 *Muzeji in družbena odgovornost – kaj sledi?* je tema konference, ki jo je od 23. do 24. septembra 2021 organizirala Skupnost muzejev Slovenije ob predsedovanju Slovenije Evropski uniji.

pritrldimo, da so bili slovenski muzeji v času krize zelo odzivni, aktualni, angažirani, ustvarjalni in odgovorni.

Muzej novejšje zgodovine Slovenije je pripravil nagradni stripovski natečaj za stripovske zgodbe v času korone. Zanimiv in izredno odmeven je tudi projekt Slovenskega etnografskega muzeja *Koronski humor* s ciljem zbirati in objavljati šale, ki so v tem času preplavila naša družbena omrežja.³

Mnogi primeri in projekti iz časa pandemije potrjujejo, da današnje muzeje lahko razumemo kot prostore verodostojnosti in zaupanja, prostore, ki prispevajo k družbenim mrežam, širjenju vrednot in medsebojnemu zaupanju. Muzeji hranijo zaupanja vredne informacije, izvirne, preverljive in zanesljive. V digitalni dobi so informacije vrednost, menjalna valuta in zaklad. Preverljive informacije pa so pravo bogastvo. Prav takšne hranijo muzeji oz. muzejske zbirke. Pred muzeji kot družbenimi ustanovami s socialnim in kulturnim kapitalom je tako v 21. stoletju, postkoronski digitalni dobi, družbi nezaupanja in osamljenih posameznikov velika moralna odgovornost.

Muzej in planet

Razmisleke o moralni odgovornosti muzeja in muzeju kot gradniku zaupanja in demokratičnosti je pospešila in potrdila prav koronakriza, z usvajanjem takšnih izhodišč pa se posledično oblikuje imperativ aktivne/aktivistične vloge muzeja in njegovega prispevanja k preseganju sodobnih problemov. Moralni imperativ prihodnosti muzejev je ustvarjanje poslanstev, ki obravnavajo »velike probleme in velika vprašanja« in človeško zgodovino povezujejo s planetarno perspektivo.

Tudi afriški mislec Joseph-Achille Mbembe je na uvodnem pogovoru webinarja o dekolonizaciji muzejev, ki je potekal prav v času pandemije, novembra 2020, poudaril osredotočenost muzeja na celoten planet in življenje na njem (Mbembe 2020). Muzej prihodnosti se po besedah Mbembeja posveča življenju na planetu v globalnem in celostnem smislu in ne le življenju ljudi, saj smo vsi prebivalci istega planeta. Muzej prihodnosti je po Mbembeju Muzej za Življenje, življenje z veliko začetnico. Muzej je tudi sredstvo za reorganizacijo kulture in drugačno razumevanje t. i. globokega planetarnega časa (*deep time*).

Hip pred pandemijo koronavirusa in pred glasnim krikom o »rdečem alarmu« zaradi posledic podnebnih sprememb je leta 2019 pri založbi Routledge v seriji Muzejski pomeni (*Museum Meanings*) izšel zbornik *Museum Activism*, v katerem so objavljeni teoretski diskurzi in primeri dobrih praks 51 avtorjev iz 14 držav o odpiranju aktivističnih po-

bud v projektih in programih muzejev⁴ v zadnjem desetletju. Urednika zbornika, znana predavateljca na Univerzi v Leicesteru Robert R. Janes in Richard Sandell, že z naslovom svojega uvodnega prispevka Znamci so prišli: Nužen nastanek muzejskega aktivizma (*Posterity has Arrived: The necessary emergence of museum activism*) jasno začrtata poziv k aktivni vlogi muzeja v dobrobiti človeštva in novi razvojni stopnji muzejske institucije.

»Muzeji so bili sprva elitne imperialne zbirke, ki so danes prek izobraževalnih ustanov za publiko v procesu preoblikovanja v ‚malle‘, nakupovalne potrošniške centre z dodano vrednostjo« (Janes in Sandell 2019: 1). Poudarita, da so bili muzeji v 20. stoletju preobremenjeni z izobraževanjem in oblikovanjem vséčne ponudbe ter zabave za publiko. V svoji analizi večkrat poudarjata, da se »muzejsko ugodje« čedalje bolj razblinja, krha. V zadnjih dveh desetletjih so muzeji začeli preučevati zgodovino lastnih zbirk, tematizirajo dekolonizacijske vsebine in neupravičeno marginalizacijo staroselskih ljudstev, odpirajo vprašanja družbene pravičnosti, izumiranja živalskih vrst, problematiko podnebnih sprememb, revščine, brezdomstva.

Aktivistični pristopi razumevanja zbirk poudarjajo, da mora muzej ponuditi informacije v planetarnem kontekstu. Podnebne spremembe spreminjajo naš planet in posledično vplivajo tudi na kulturno dediščino, opozorila o segrevanju ozračja in katastrofičnih posledicah se spreminjajo v realnost. Zato so to prednostni problemi, s katerimi se ukvarjajo muzeji.

Aktualni Evropski projekt *Taking care: Etnografski in muzeji svetovnih kultur kot prostori skrbi* (2019–2023), v katerem partnersko sodeluje tudi Slovenski etnografski muzej, v okviru raziskav, razprav, konferenc, razstav in umetniških intervencij pogloblja vprašanja o prihodnosti muzejev v času planetarne prekarosti, izpostavlja muzeje kot ustanove za naslavljanje problematik podnebnih sprememb, okoljske pravičnosti, skrbi za pravičnejšo in boljše prihodnost planeta in ljudi, vpliva človeka na okolje in možnosti za soustvarjanje trajnostnih strategij in praks (Spletni vir 1, Spletni vir 2). Tako tudi Tina Palaić o pomeni aktualizacije zbirk v kontekstu tega evropskega projekta poudarja: »Zbirke so ostale iste, prav tako gradivo, a v današnjem času ponujajo druge potenciale. Pomembno je, da razmišljamo o tem, kaj lahko danes naredimo z njimi« (Palaić 2021). Muzejski (etnografski) predmet tako postane medij, »ki v svojem bistvu ni predmet po sebi, temveč posebna perspektiva tega predmeta. Različni konteksti in interpretacije dajejo predmetom različne pomene« (Planckensteiner 2018: 33). V Etnološkem muzeju v Ženevi

3 Več o projektih in programih, ki so jih v času pandemije pripravili v slovenskih muzejih, glej v poročilih muzejev, objavljenih v *Glasniku SED*, 60/2, 2020, v *Icom news Slovenija: Muzeji in covid-19* (2020), v novicah ICOM SEE iz leta 2020 in drugih edicijah.

4 V pojmu muzej avtorja razumevata muzeje, galerije, dediščinske centre, spomenike, centre znanosti. Med prispevki v omenjenem zborniku je tudi članek z naslovom Razstrupljanje in dekolonizacija muzejev (*Detoxing and decolonising museums*), ki predstavlja ustanovljeno mrežo zaposlenih v muzejih (temnopolti, azijati, manjšine) s ciljem opozarjati na delavske in človekove pravice, enakovredne za vse.

(MEG) so septembra 2021 pripravili razstavo *Okoljska pravica – domače alternative*, na kateri predstavljajo alarmantno problematiko podnebnih sprememb v odnosu do staroselcev, ki so še posebej ranljivi zaradi tesne odvisnosti od naravnega okolja. Razstava predstavlja perspektive in znanje staroselcev pri soočanju z degradacijo njihovih ozemelj, ki jo pospešujejo podnebne spremembe. A prav ti imajo hkrati pomembno vlogo pri iskanju alternativnih rešitev, zahvaljujoč ohranjenim znanjem. Ponudba in uporaba znanj staroselcev in prvotnih ljudstev pri preseganju ogrožanja planeta je pomemben prispevek muzejev za oblikovanje alternativ reševanju tega problema; muzej je v tem primeru lahko pravi medijski prostor za posredovanje znanja širši družbi (Spletni vir 3).

»Naša glavna premisa je, da se muzeji premaknejo od mednarodnih skrbi in oblikujejo vizije in poslanstva, ki nagovarjajo velike probleme in velika vprašanja. Muzej naj postane skupna institucija, vir, ki pripada in vpliva na celo skupnost. Muzeji niso nevidni, zato je čas, da se aktivirajo« (Janes in Sandell 2019: 17). Avtorja sodoben muzej opredelita kot sistem opozarjanja in odzivanja na svet na temelju edinstvenih virov, podatkov in gradiva, ki ga hranijo. Muzej kot nakupovalno središče je naslednja stopnja evolucije muzejev, ko ti zagotavljajo vsebinsko in trajno javno korist. Zato so aktivni agenti za bistveno razumevanje aktualnih družbenih sprememb in hkrati pomembni ob naslavljanju muzejskih publik v 21. stoletju. Ta nova težnja v muzeologiji izpostavlja, da je treba gradivo, ki ga hranijo muzeji, soočati z družbenimi aktualnimi vprašanji in v povezavi z dediščino, kulturno identiteto in pripadnostjo, ki jo ti predmeti sprožajo. Pomembno je delo s skupinami, skupnostmi, treba je odpirati vprašanja o pomenu muzejskih predmetov za obiskovalce, zbirko je treba aktivirati, odkriti sodobne pomene gradiva za lokalne in globalne deležnike. Tovrstne muzejske obravnave spodbujajo civilnodružbeno dejavnost in družbeni aktivizem. Z obravnavanjem demokracije, človečnosti in človekovih pravic »muzej postaja prostor javne vesti, mesto za katarzo, priznanje, razumevanje, opravičilo in odpuščanje« (Roženberger 2018: 148).

Muzej in digitalna okolja

Agenda o digitalizaciji muzejev se je vzpostavljala že desetletji pred koronakrizo, skladno z začetki digitalne dobe, a fizična zaprtost muzejev, predvsem v prvem valu pandemije, je sprožila »totalne« premike in raznovrstno družbeno interakcijo muzejev preselila v digitalna okolja. Priča smo sprožanju različnih digitalnih iniciativ in reinterpretaciji muzejskih gradiv z orodji in programi novih tehnologij, komuniciranju s publikami v digitalnem okolju in oblikovanjem popolnoma novih uporabniških digitalnih izkušenj. Čas pandemičnih omejitev življenja in delovanja je oblikoval mnoge digitalne inovacije, rešitve in prilagoditve.

Že v prvi fazi, v hipnem odzivu na zaprtje muzejev, prepoznamo večjo digitalno vidnost muzejskih vsebin. S pri-

stopom enciklopedičnih informacij so se obogatile predstavitve zbirk na spletu, Mednarodni muzejski svet ICOM je pričel s projektom boljše predstavitve muzejev na Wikipediji. Proces se je v letu dni le še razmahnil in razvejal. Poročila, ki jih ICOM pripravlja v času pandemije na podlagi razposlanih vprašalnikov, dokazujejo, da so digitalne aktivnosti muzejev skokovito porasle – kar za 50 % (Spletni vir 4).⁵ Že v drugem poročilu s konca leta 2020 se kaže množična premestitev dejavnosti v digitalno okolje in vzpostavitev novih medijskih kanalov. Ne le spletnih strani, digitalnih muzejskih časopisov, temveč tudi družbenih omrežij, kanalov na platformi YouTube, podcastov. Na njih poteka pripovedovanje zgodb (*storytelling*) o muzejskih predmetih, predvaja se dogodke v živo, v živo se nagovarja različne ciljne skupine uporabnikov, ponuja se spletna izobraževanja in virtualne sprehode po razstavah. Tako se v tretjem poročilu, ki zaokroža prvo polovico leta 2021, razvejano digitalno prisotnost že razume kot novo realnost. Kar 76 % vprašanih v tretjem vprašalniku izpostavlja, da so prednosti muzejev razmisleki in vzpostavitev novih digitalnih strategij.

Dobro usmeritev za položaj muzejev v Sloveniji, predvsem pa njihovega dela v prihodnje, je nakazala analiza ankete, ki jo je že aprila 2020 pripravila in izvedla Skupnost muzejev Slovenije (Spletni vir 5). Izpad lastnega prihodka je narekoval izredne razmere tudi po vrnitvi v muzej in odprtju muzejev, ogrožena so nekatera delovna mesta, ki jih muzeji financirajo iz lastnih virov. Opozorili smo tudi na jasnejše oblikovane načrte in akcijske načrte za varovanje gradiva v času tovrstnih naravnih nesreč. Spletni seminar z naslovom *Kako se muzeji v Sloveniji soočajo s posledicami covida-19?*, ki sta ga pripravili Skupnost Slovenije in Slovenski odbor ICOM, je potrdil, da je treba nujno in čimprej digitalizirati muzejsko gradivo.

Digitalni razcvet v muzejih torej vzpostavlja kompleksno digitalno paradigmo. A ne le z vprašanji o digitaliziranem muzejskem gradivu, večji digitalni vidnosti muzejev in pestrih komunikacijskih oblikah, temveč tudi o drugih, problematičnih diskurzih. Ti so (ne)zadostna digitalizacija muzejske infrastrukture, (ne)ustreznost opreme muzejev, težave pri doseganju novih digitalnih znanj, usposabljanje in izobraževanje kadra za delo v digitalnih okoljih, vključevanje novih profilov v delovne postopke, vzpostavitev novih poslovnih modelov, zavedanje o nevarnosti navdušenja občinstva nad digitalnimi tehnologijami, »diznizaciji« muzejev, banalizaciji in trivializaciji dediščine, vzpostavljanje vrednostnih odnosov med izvirnikom in digitalnim artefaktom in razmisleki o nesnovnosti dediščine 21. stoletja.

O tem stanju imamo lahko različna mnenja, zavedanja, strahove, kritične pristope, lahko govorimo o pozitivni ali negativni digitalni muzejski izkušnji in virtualni resnično-

⁵ ICOM je prvo poročilo pripravil spomladi 2020, drugo jeseni 2020 in tretje spomladi 2021.

sti, ki to ni, a dejstvo je, da je digitalno življenje in komuniciranje naša stvarnost. Muzej se po pandemiji izkušnji dokončno razume tudi v digitalnem smislu.

Postpandemični realizem

V pandemiji živimo in delamo že skoraj dve leti in jasno je, da nikoli več ne bo tako, kot je bilo, čas pred tem je preteklost druge dobe, digitalna izkušnja je muzeje za vedno zaznamovala. Dejstvo je, da razmere, ki jih povzročata koronakriza, niso enkratne in posledice ne le naša sedanost. Muzej bo tudi v prihodnosti deloval v obeh resničnostih, virtualni in fizični, prisotni bosta mešana ponudba in mešana izkušnja. Po besedah Kaje Antleje (2021) bo

fizično obiskovanje razstav v prihodnosti bolj cenjeno in hkrati bolj elitistično, občutek ‚biti tam‘ in prisoten bo bolj spoštovan, enkratni dogodek pa bo imel status prestiža. Vse večja uporaba digitalnih tehnologij bo slednje težnje še bolj približala uporabnikom, vsebine bodo vedno bolj dostopne in postale standard, tudi na mobilnih napravah.

Pandemija koronavirusa je muzeje pretresla in spremenila, a hkrati še jasneje pokazala in pospešila mnoge nove težnje v muzeologiji in nova poslanstva muzejev 21. stoletja, tudi v smislu planetarnega razumevanja muzejske ustanove in aktivistične vloge. Zadnja poročila ekspertnih skupin za podnebne spremembe so potrdila, da je le človek krivec za negativne učinke podnebnih sprememb, ki jih doživljamo kot različne naravne nesreče. Brez odločnih in hitrih sprememb drvi naš planet v katastrofo. Zato naj tudi muzeji in kulturne dediščine v najširšem smislu stopijo na stran Zemlje, premagajo učinke kapitala in spremenijo potek naše prihodnosti. Čedalje jasneje se soočamo s spoznanjem, da ni le dediščina 21. stoletja nesnovna, temveč da prehajamo v virtualizacijo naših življenj in dela, virtualizacijo resničnosti.

Literatura in viri

ANTLEJ, Kaja: *Muzejske izkušnje med fizično in virtualno resničnostjo: primeri iz Avstralije*. Predavanje, Zoom; <https://www.eventbrite.com/e/dr-kaja-antlej-muzejske-izkusnje-med-fizicno-in-virtualno-resnicnostjo-tickets-151026960705?aff=ebd-soporgprofile>, 13. 5. 2021.

JANES, R. Robert in Richard Sandell : *Posterity has Arrived. The necessary emergence of museum activism*. V: Robert R. Janes and Richard Sandell (ur.), *Museum Activism*. New York: Routledge, 2019, 1–21.

MBEMBE, Josef Achille: *Decolonizing as a verb: Reinterpreting collections and collecting*. Spletni seminar COMCOL; <https://www.youtube.com/watch?v=yKMvTmPWx0I>, 25. 11. 2020.

PALAIĆ, Tina: *Interpretacija zunajevropskih etnografskih zbirk – izzivi in priložnosti*. Znanstveni mednarodni simpozij *Dr. Branislava Sušnik in sodobniki – ambasadorji slovenske znanosti v Južni Ameriki*, 27. 5. 2021.

PLANKENSTEINEN, Barbara: *Being a World Culture Museum Today*. V: Barbara Plankensteiner (ur.), *The Art of being a World Culture Museum*. Bielefeld: Kerber Verlag, 2018, 25–43.

ROŽENBERGAR, Tanja: *Urbani fenomeni, muzejske perspektive v etnološkem in kulturnoantropološkem diskurzu*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2018.

Spletni vir 1: Taking Care; <https://takingcareproject.eu/>, 30. 6. 2021.

Spletni vir 2: Etnografski in muzeji svetovnih kultur kot prostori skrbi; <https://www.etno-muzej.si/sl/etnografski-in-muzeji-svetovnih-kultur-kot-prostori-skrbi>, 30. 6. 2021.

Spletni vir 3: Environmental Injustice – Indigenous Peoples' Alternatives; <https://www.ville-ge.ch/meg/expo31.php>, 26. 7. 2021.

Spletni vir 4: ICOM Follow-up report: Museums, Museum professionals and COVID-19; <https://icom.museum/en/news/follow-up-report-museums-covid-19/>, 15. 7. 2021.

Spletni vir 5: Anketa SMS – Vpliv Covid-19 na muzeje in galerije; <http://www.sms-muzeji.si/C/Items?cat=3>, 1. 7. 2021.

WAJID, Sara in Rachael Minott: *Detoxing and decolonising museums*. V: Robert R. Janes and Richard Sandell (ur.), *Museum Activism*. New York: Routledge, 2019, 25–36.

USTVARJALNA EVROPA IN NACIONALNI MUZEJI V SLOVENIJI (2000–2020)

Korelacija med mandati direktorjev in uspešnostjo črpanja evropskih sredstev

Strokovni članek | 1.04

Datum prejema: 18. 7. 2021

Konec leta 2020 in v začetku 2021 se je direktoricam in direktorju v sedmih slovenskih nacionalnih muzejih iztekel mandat. Le v enem primeru ga je minister za kulturo Vasko Simoniti podaljšal obstoječi direktorici, sicer pa izbral druge kandidate. Menjave je spremljala javna polemika, ki je ministru očitala »neupoštevanje strokovnih kriterijev, delovnih referenc in spremembe ustanovitvenih aktov nacionalnih kulturnih institucij« (Javno pismo 2020). Po mnenju širokega kroga strokovne javnosti naj bi neustrezno kadrovanje ogrozilo »kakovostno in mednarodno vpeto delovanje številnih javnih zavodov« in s tem državi povzročilo »resno ekonomsko in simbolno škodo« (Javno pismo 2020).¹

Mednarodno delovanje lahko torej obravnavamo kot enega od možnih kriterijev za ocenjevanje uspešnosti vodenja kulturne institucije. Želela sem prispevati k argumentirani razpravi in se odločila za raziskavo morebitne korelacije med mandati posameznih direktorjev in mednarodno dimenzijo delovanja nacionalnih muzejev, ki so jih vodili.² V tem članku bom najprej predstavila metodološki pristop in vir podatkov, nato pa po korakih rezultate luščenja podatkov in analizo, ki bo privedla do odgovora na izhodiščno vprašanje. V sklepnem delu bom ugotovitve primerjala z usmeritvijo veljavne *Strategije kulturne dediščine 2020–2023* Ministrstva za kulturo in preverila, ali jo sporno kadrovanje upošteva.

Kontekst Ustvarjalna Evropa

Če se omejimo na Evropsko unijo (EU) kot nadnacionalno politično tvorbo, v katero je od leta 2004 polnopravno včlanjena tudi Slovenija, ugotovimo, da je lahko eden od ustreznih kazalcev vpogled v obseg sodelovanja nacionalnih muzejev v programu Ustvarjalna Evropa. Gre namreč

za edini nadnacionalni program EU za sofinanciranje kulture, ki pa zahteva izrazito mednarodno vpetost projektov, saj morajo v njih sodelovati najmanj tri, lahko pa celo 11 in več evropskih organizacij (Spletni vir 2).

Spremembe kulturnega sektorja po nastanku nove države leta 1991 niso bile tako korenite kot na nekaterih drugih področjih družbenega, gospodarskega in političnega delovanja. Eden od razlogov je zagotovo, da EU za vstop ni postavljala posebnih pogojev na tem področju. Nasprotno, kulturne politike so bile že od samega začetka obravnavane kot nedotakljivo polje identitetne svobode posameznih držav, evropske spodbude naj bi delovale le kot njihovo dopolnilo (Barnett 2001: 12–13). Po drugi strani je EU kulturo dojemala kot sredstvo, s katerim je mogoče vzpostavljati in utrjevati evropskost kot skupno identiteto, kot mehko silo (*soft power*),³ ki – če je pravilno upravljana – lahko deluje povezovalno ter tako koristi tej politični in gospodarski zvezi nacionalnih držav. Natančneje: »EU je kulturo konceptualizirala kot nabor virov za uporabo pri učinkovitejšem upravljanju prebivalstev v kontekstu ekonomske in politične integracije« (Barnett 2001: 31). V ta namen je EU leta 1992 uvedla prvi strateški program sofinanciranja kulture, ki je glede na druge podperne programe poseben v tem, da sofinanciranje pogojuje z mednarodnim mreženjem. Program Ustvarjalna Evropa je njegov naslednik in še danes ostaja edini nadnacionalni program Evropske unije, izrecno namenjen sofinanciranju kulture. Podprogram MEDIA pokriva filmski in avdiovizualni sektor, podprogram Kultura pa vsa druga kulturno-umetniška področja (uprizoritvene, vizualne in intermedijske umetnosti, kulturno dediščino, knjigo, arhitekturo in oblikovanje).⁴

1 Javno pismo je podpisalo več kot 80 institucij (visokošolski oddelki in ustanove, znanstveni inštituti, sindikati, strokovna združenja, kulturni producenti itd.). Prvopodpisana sta oddelka za umetnostno zgodovino ter za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Pismo z dne 17. 11. 2020 je bilo povzeto v številnih medijih.

2 Ugotovitve sem prvič na kratko predstavila 20. 11. 2020 na spletnem srečanju *Kakšno kulturno politiko potrebujemo?*, ki je sledilo javnemu pismu (glej Spletni vir 1). V rahlo razširjeni obliki sem jih podala še v javnem pogovoru Čemu služijo muzeji in galerije danes – javnosti ali samovolji ministra za kulturo? (11. 12. 2020).

3 Unescova definicija kulture kot mehke sile:

Kulturna mehka sila – tudi kulturna diplomacija – je oblika mehke sile, ki si prizadeva gojiti izmenjave stališč in idej, promovirati znanje o drugih kulturah in graditi mostove med skupnostmi. Nazadnje si prizadeva razširjati pozitivno vizijo kulturne raznolikosti in jo izpostavlja kot vir za inovacije, dialog in mir (Spletni vir 3; prevod avtorice).

4 Evropska komisija sprejema programe za sedemletna obdobja. V letih 2014–2020 je sofinanciranje kulture in avdiovizualnega sektorja potekalo v okviru programa Ustvarjalna Evropa. Ta je združil predhodno avtonomna programa MEDIA in Kultura (2007–2013). V prvem obdobju, ki ga pokriva naša analiza, pa je potekalo v okviru programov Kultura 2000 (2000–2006) in MEDIA Plus (2001–2006) (Spletni vir 4).

Projekti s področja kulture se sicer lahko občasno znajdejo tudi v drugih evropskih finančnih mehanizmih, v katerih pa kultura kot avtonomna družbena dejavnost ni prioriteta.⁵ V nadaljevanju navajam tri razloge, zakaj sem se metodološko omejila zgolj na preučevanje podatkov programa Ustvarjalna Evropa.

Prvič, gre za edini program EU, namenjen izrecno kulturi, ki ni instrumentalizirana za druge cilje (oz., kot opozarja Barnett, je instrumentalizirana bolj prikrito). Ker slovenska zakonodaja muzeje formalnopravno obravnava znotraj resorja kulture (ne pa v gospodarskem, izobraževalnem ali socialnem), je to enakovredno izhodišče.⁶

Drugič, to je najbolj tekmovalen in zahteven program sofinanciranja v EU (če odmislimo Evropsko prestolnico kulture), torej morebitna uspešnost dejansko priča o vsestranski sposobnosti vodenja kulturne institucije, primerljivi na evropski ravni muzejskega sektorja.

Tretjič, baza podatkov o črpanju teh sredstev, iz katere je razvidna udeležba slovenskih kulturnih organizacij, že obstaja in je na voljo za preučevanje v interaktivni spletni verziji (Spletni vir 5). Dodatno težo ima dejstvo, da gre za podatke za 20 let, ki omogočajo vpogled v razlike v vodenju posameznih institucij in morebitne menjave generacij. Časovno razdobje se ujema tudi s prehodnim obdobjem pred polnopravnim vstopom Slovenije v EU – v tem programu lahko namreč slovenske kulturne organizacije sodelujejo šele od 2000, od 2002 pa kot prijaviteljice. Ta vzorec je torej najbolj reprezentativen v primerjavi z drugimi programi sofinanciranja.⁷

Vir podatkov

Za pregled vpletenosti slovenskih muzejskih ustanov v ta evropski program sofinanciranja sem uporabila podatke iz

- 5 Gre, na primer, za programe sofinanciranja Evropa za državljane, Erasmus+, strukturne sklade ali kohezijska sredstva Evropskega socialnega sklada.
- 6 V okviru EU s programom Ustvarjalna Evropa upravlja Evropska komisija (EK), za področje kulturne dediščine je pristojen Generalni direktorat EK za izobraževanje in kulturo (Spletni vir 4).
- 7 Metodološko pojasnilo: Ob črpanju evropskih sredstev navadno najprej pomislimo na višino pridobljenih sredstev. V primeru naše analize sem zavestno obšla vrednotenje sodelovanja v programu Ustvarjalna Evropa v evrih. Razloga sta enostavna – metodološko podatki niso primerljivi, deloma pa niso javno dostopni. Program namreč obsega različne vrste projektov – od dvoletnih do petletnih, v katerih sodeluje od tri do 11 in več organizacij, zato nam podatki o sofinanciranju celotnih projektov brez konkretnih produkcijskih kontekstov ne povedo veliko. Ustvarjalna Evropa deluje po načelu subsidiarnosti, tj. kot dopolnilo in ne nadomestilo za redno financiranje, ki ga zagotavlja ustanovitelj. Delež sofinanciranja Evropske komisije je odvisen od vrste projekta in znaša od 50 % do 80 % (platforme). Po drugi strani je nemogoče primerjati višino sredstev v projektih, kjer muzeji igrajo različne vloge – kot prijavitelji oz. koordinatorji dobljena sredstva delijo naprej med partnerje v konzorciju, kot partnerji pa od vodje projekta prejmejo določen delež. Podatki o deležu podpore EU za partnerje mednarodnih projektov niso javno dostopni.

interaktivne spletne baze *Ustvarjalna Evropa v Sloveniji za obdobje od 2000 do 2020* (Spletni vir 5), ki jo je zasnovala informacijska pisarna Center Ustvarjalna Evropa v Sloveniji (CED)⁸ v sodelovanju z uredništvom portala Ministrstva za kulturo *Culture.si* pri društvu Ljudmila.⁹ Temelji na dopoljenih podatkih Izvajalske agencije za izobraževanje, avdiovizualno področje in kulturo (EACEA) iz Bruslja, ki od 2006 v okviru Evropske komisije administrira tudi omenjeni program.¹⁰

Ker projekti, v katere se vključujejo muzejske ustanove, lahko segajo na različna področja podprograma Kultura (npr. vizualne umetnosti, kulturna dediščina, interdisciplinarni projekti¹¹ itd.), je bilo treba v bazi pregledati vsebinske predstavitve projektov in podatke ročno izluščiti.

Kateri slovenski muzeji so doslej že sodelovali v programu sofinanciranja Ustvarjalna Evropa?

V bazi sem poiskala vse muzejske ustanove, ki so v tem obdobju sodelovale v kateremkoli od podprogramov Ustvarjalne Evrope. Pri tem sem upoštevala tiste muzeje, ki so bili v času sofinanciranja ali v času moje analize vpisani v register muzejev pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije (Razvid 2019).¹² V prvem zajemu nisem delala razlik med različnimi vlogami v projektu – na seznamu so torej muzeji, ki so sodelovali ali kot vodje, soorganizatorji, partnerji ali pridruženi partnerji, nisem pa upoštevala

8 Center Ustvarjalna Evropa v Sloveniji (CED Slovenija) je nacionalna informacijska pisarna programa EU Ustvarjalna Evropa, vključena v evropsko mrežo centrov CED (*Creative Europe Desks*), ki delujejo v več kot 40 evropskih državah. Od 2014 do 2020 je delovala v okviru Zavoda Motovila v Ljubljani (Spletni vir 6).

9 Gre za portal v angleškem jeziku, namenjen spodbujanju mednarodnega sodelovanja. Vsebuje podatke in informacije o vseh mednarodno dejavnih kulturnih organizacijah, prizoriščih in festivalih v Sloveniji. Društvo Ljudmila, laboratorij za znanost in umetnost, ga je razvijalo in vzdrževalo med letoma 2010 in 2021, temelji pa na projektu *Cultural Profiles*, ki ga je izvajal britanski Visiting Arts, slovensko Ministrstvo za kulturo pa se mu je, v sodelovanju z British Council, priključilo med 2002 in 2008 (Spletni vir 7). Pri zasnovi projekta interaktivne baze podatkov, ki mi v tej analizi služi kot vir, sem sodelovala tudi sama. Med letoma 2009 in 2018 sem namreč pri portalu *Culture.si* (pri društvu Ljudmila) delovala kot sourednica, od 2019 do 2020 pa kot svetovalka za področje kulturne dediščine.

10 Do tega leta so se pogodbe sklepale neposredno z Evropsko komisijo (Lazar 2020).

11 Prijavitelji sami določijo do tri ključna področja projekta. V predhodnem programu ni bilo omejitve, vendar je veliko prijaviteljev označilo skoraj vsa ostala področja. Ker je naraščalo število projektov, ki so prečili različna področja, so interdisciplinarnost leta 2007 vpeljali v razpis (Lazar 2020).

12 Tako, na primer, nisem upoštevala zavoda MoTA, Muzej tranzitornih umetnosti, ker je muzej uporabljen v imenu metaforično, dejansko pa ne gre za muzejsko institucijo, registrirano za opravljanje te dejavnosti. Po drugi strani pa sem upoštevala projekt Lutkovnega gledališča Ljubljana, ki se je posvečal lutkarski dediščini (2015), Lutkovni muzej pa je bil registriran kot organizacijska enota tega javnega zavoda naknadno (Razvid 2019).

tistih projektov, kjer muzej nastopa zgolj kot prizorišče in administrativno vanje ni vključen.¹³ Na seznamu se je znašlo 24 slovenskih muzejev (navajam po abecedi):

1. Dolenjski muzej Novo mesto
2. Goriški muzej
3. Gornjesavski muzej Jesenice
4. Koroška galerija likovnih umetnosti (KGLU)
5. Loški muzej Škofja Loka
6. Lutkovno gledališče Ljubljana (OE Lutkovni muzej)
7. Mednarodni grafični likovni center (MGLC)
8. Mestni muzej Idrija
- 9. Moderna galerija (MG+MSUM)**
10. Muzej in galerije mesta Ljubljane (MGML)
- 11. Muzej krščanstva na Slovenskem**
12. Muzej novejšje zgodovine Celje
- 13. Muzej novejšje zgodovine Slovenije (MNZS)**
- 14. Muzej za arhitekturo in oblikovanje (MAO)**
15. Muzeji radovljiške občine
- 16. Narodna galerija**
- 17. Narodni muzej Slovenije (NMS)**
18. Notranjski muzej, Postojna
19. Pokrajinski muzej Koper
20. Pomorski muzej Sergej Mašera, Piran
- 21. Slovenski etnografski muzej (SEM)**
- 22. Slovenski gledališki inštitut (SLOGI; prej Slovenski gledališki muzej)**
- 23. Tehniški muzej Slovenije (TMS)**
24. Umetnostna galerija Maribor (UGM)

Za predstavbo, kolikšen odstotek to število pomeni v odnosu na celotni muzejski sektor, sem se držala konservativne ocene in upoštevala le ustanove, vpisane v Razvid muzejev. Teh je po zadnjih dostopnih podatkih 55, torej jih ima izkušnjo s sodelovanjem v tem programu EU skoraj polovica (44 %).¹⁴ V razvid so vpisani muzeji z različnimi statusi – od zasebnih, mestnih in pokrajinskih do nacionalnih. Kakšno je to razmerje, če pogled zožimo na nacionalne muzeje, tj. muzeje, ki jih je ustanovila Vlada Republike Slovenije? Nacionalnih muzejev je trinajst¹⁵, od tega jih je kar devet že sodelovalo v programu Ustvarjalna Evropa (na zgornjem seznamu so označeni s krepko pisavo).

Kako pogosto so ti muzeji sodelovali v programu?

Muzeje sem razvrstila glede na število evropskih projektov, v katerih so sodelovali v obdobju od 2000 do 2020:

1 projekt

- Dolenjski muzej Novo mesto / 2006
- Goriški muzej / 2018
- Loški muzej Škofja Loka / 2013
- Lutkovno gledališče Ljubljana / 2015
- **Muzej krščanstva na Slovenskem** / 2013
- Muzej novejšje zgodovine Celje / 2010
- Muzeji radovljiške občine / 2016
- **Narodna galerija** / 2016
- Notranjski muzej, Postojna / 2004
- Pomorski muzej Sergej Mašera, Piran / 2004

2 projekta

- Gornjesavski muzej Jesenice / 2002, 2019
- Mestni muzej Idrija / 2005, 2011
- Muzej in galerije mesta Ljubljane / 2011, 2015
- **Narodni muzej Slovenije** / 2006, 2014
- Pokrajinski muzej Koper / 2005, 2006

3 projekti

- Koroška galerija likovnih umetnosti / 2012, 2014, 2016
- **Muzej novejšje zgodovine Slovenije** / 2012, 2019, 2020
- **Slovenski gledališki inštitut** / 2006, 2011, 2019

4 projekti

- **Tehniški muzej Slovenije** / 2-krat 2009, 2013, 2017

5 projektov

- **Slovenski etnografski muzej** / 2005, 2-krat 2010, 2014, 2019
- Umetnostna galerija Maribor / 2010, 2014, 2-krat 2017, 2019

6 projektov

- **Muzej za arhitekturo in oblikovanje** / 2006, 2010, 2013, 2015, 2017, 2018

7 projektov

- Mednarodni grafični likovni center / 2003, 2008, 2010, 2-krat 2012, 2018, 2020

8 projektov

- **Moderna galerija** / 3-krat 2002, 2-krat 2010, 2013, 2017, 2018

Največ muzejev (10, tj. skoraj polovica) je v programu sodelovalo enkrat, pričakovano sledijo muzeji s po dvema in

¹³ Na primer Posavski muzej Brežice, kjer so potekali koncerti stare glasbe v okviru festivala SEVIQC.

¹⁴ V krovno organizacijo Skupnost muzejev Slovenije je včlanjenih 74 muzejev (dopis Aleksandre Berberih Slana, predsednice SMS, 9. 12. 2020). Med njimi so tudi zasebni muzeji ali manjši muzeji lokalnih skupnosti.

¹⁵ Poleg zgoraj navedenih so to še Prirodoslovni muzej Slovenije, Slovenska kinoteka, Slovenski šolski muzej in Vojaški muzej Slovenske vojske. Muzej športa je Ministrstvo za kulturo izbrisalo iz razvida muzejev (gl. Razvid 2019).

tremi projekti. Šest muzejev je v programu sodelovalo več kot štirikrat. Med njimi sta le dva neumetnostna muzeja – Tehniški muzej Slovenije (TMS) in Slovenski etnografski muzej (SEM). Očitno je, da so umetnostni muzeji v tem programu še posebej dejavni.

V nekaterih primerih so muzeji v istem letu sodelovali v dveh ali celo treh projektih obravnavanega programa (MG+MSUM, MGLC, UGM, SEM, TMS), kar kaže na njihovo dobro mednarodno omreženost, saj so bili povabljeni k sodelovanju z več strani hkrati.

Iz pogostosti sodelovanja lahko sklepamo o pomenu, ki ga to ima za posamezne ustanove. Za večino ustanov je sodelovanje v programu Ustvarjalna Evropa občasno, pri nekaterih pa je zaznati sistematično mreženje in strateško vključevanje mednarodnega sodelovanja v samo delovanje muzeja (posebej izstopajo MAO, MGLC in MG+MSUM, morda še KGLU, trend je opazen tudi pri SEM in MNZS).

V kakšnih vlogah so te muzejske organizacije sodelovale v programu Ustvarjalna Evropa?

Samo število sodelovanj pa še ne pokaže prave slike o vlogi posameznih muzejev pri projektih in njihovem strateškem vplivu. Podprogram Kultura je razdeljen na

- projekte sodelovanja (večjega, tj. z najmanj šestimi sodelujočimi organizacijami iz šestih različnih držav, in manjšega obsega, tj. z najmanj tremi iz treh držav),
- projekte literarnega prevajanja,
- evropske mreže,
- evropske platforme (koordinator in najmanj deset organizacij iz različnih držav).

Za muzejski sektor prideta v poštev prvi in zadnji, vse finančne sheme pa so večletne. V projektih sodelovanja so slovenske kulturne organizacije lahko polnopravno začele sodelovati (tj. kandidirati za evropska sredstva kot vodje projektov) leta 2002,¹⁶ pred tem pa so bile vanje lahko povabljene in so sodelovale v projektih prijaviteljev držav članic le v vlogi partnerjev ali pridruženih partnerjev.¹⁷ Najzahtevnejši, tako v smislu vizije, koncipiranja, menedžmenta in koordinacije, kot tudi najbolj izdatni po višini sredstev so projekti, v katerih organizacije nastopajo kot vodje:

- vodja odda vlogo in sklene pogodbo z agencijo EACEA v imenu partnerskega konzorcija; je tudi

edini, ki neposredno komunicira s skrbnikom pogodbe in je odgovoren za spoštovanje sporazuma (pogodbe) o podpori EU,

- partner sodeluje pri zasnovi, izvajanju in sofinanciranju celotnega projekta; je naveden v pogodbi, ki ga vodja sklene z EACEA; prek vodje projekta prejme v pogodbi določen delež podpore EU,
- pridružen partner projekta je vključen kot strokovni partner morda samo v specifično aktivnost projekta; ni naveden v pogodbi z EACEA; ne pridobi deleža podpore EU, ampak mu (navadno) za opravljeno delo plača vodja ali kateri izmed partnerjev (Lazar 2020).

Izključno kot pridružen partnerji (najmanjša stopnja vpliva na zasnovu projekta in vpletenosti vanj) so doslej sodelovali naslednji muzeji:¹⁸

- Dolenjski muzej Novo mesto (2006)
- Goriški muzej (2018)
- Notranjski muzej, Postojna (2004)
- Pokrajinski muzej Koper (2005)
- Pomorski muzej Sergej Mašera, Piran (2004).

Od 24 sodelujočih muzejev se jih je le sedem (slaba tretjina) preizkusilo v vlogi vodje projekta. Od tega so jih po enkrat vodili:

- Muzeji radovljiške občine (2016)
- **Narodna galerija (2016)**
- **Slovenski gledališki inštitut (2019)**
- **Tehniški muzej Slovenije (2009)**
- Umetnostna galerija Maribor (2014),

po dvakrat pa:

- Mednarodni grafični likovni center (2003, 2012)
- **Moderna galerija (2010, 2017).**

Od teh so TMS, MGLC, Narodna galerija in Muzeji radovljiške občine postali vodje že ob prvem sodelovanju (slednja dva tudi ob edinem).

Koordinacijo platforme (tj. kompleksnega večletnega projekta z več kot deset sodelujočimi organizacijami, ki vpliva na razvoj celotnega sektorja v Evropi)¹⁹ je v Sloveniji

16 Podatek velja za sodelovanje v programu Kultura 2000, v programu MEDIA Plus za avdiovizualni sektor so slovenski prijavitelji lahko sodelovali od leta 2003 (Lazar 2020).

17 V prvem obdobju, ki ga obravnavamo (Kultura 2000, 2000–2006), so organizacije lahko sodelovale kot vodje, partnerji in pridruženi partnerji, v nadaljevanju pa se je nomenklatura ustalila pri vodji in partnerjih (Lazar 2020). Občasno se izraz soorganizator uporablja kot sopomenka za partnersko organizacijo, zato sem za potrebe te analize uporabila enoten izraz partner.

18 V programu Kultura 2000 so bili pridruženi partnerji uradno evidentirani in so zato vključeni tudi v bazo podatkov na portalu *Culture.si*. Od leta 2007 (programa Kultura in Ustvarjalna Evropa) pa se v uradnih evidencah ne zavajajo več in jih zato tudi v tej bazi ni. To pa ne pomeni, da jih v projektih ni; število slovenskih kulturnih organizacij z izkušnjo sodelovanja v programih je tako še večje (Lazar 2020). Za potrebe pričujoče raziskave teh podatkov nisem posebej pridobivala, zato dodajam opombo, da je muzejev, ki so sodelovali zgolj v tej, najmanj zahtevni vlogi, lahko še več.

19 Merila določajo, da mora platforma skozi leta rasti, tj. da vsako leto odpre vrata kakšnemu novemu članu. V obdobju 2014–2020 so bili trije razpisi za platforme: 2014 (3-letna podpora FPA), 2015 (2-letna podpora FPA), 2017 (4-letna okvirna podpora, tj. 4-letni okvirni sporazum o partnerstvu / t. i. *Framework Partnership Agreement* –

uspelo pridobiti le enemu muzeju, in sicer **Muzeju za arhitekturo in oblikovanje (2015, 2017)**.

Je vloga direktorja pomembna za uspešno mreženje in črpanje evropskih sredstev?

Analize sem se lotila, ko so se direktorjem sedmih nacionalnih muzejev iztekali mandati. Poglejmo torej, kdo vse jih je vodil od leta 2000, ko so slovenske kulturne organizacije že lahko pristopile k sodelovanju v predhodnikih programa Ustvarjalna Evropa:

- Narodni muzej Slovenije / (2) 2006, 2014
direktorica Barbara Ravnik (2000–2020)
- Narodna galerija / (1) **2016**
direktorja Andrej Smrekar (2001–2005), Barbara Jaki (od 2005)
- Moderna galerija / (8) 2002, 2002, 2002, 2010, **2010**, 2013, **2017**, 2018
direktorica Zdenka Badovinac (1993–2020)
- Slovenski etnografski muzej / 2005, 2010, 2010, 2014, 2019
- direktorice Inja Smerdel (1995–2005), Bojana Rogelj Škafar (2005–2015), Tanja Rožembergar (2016–2020)
- Tehniški muzej Slovenije / (4) **2009**, 2009, 2013, 2017
direktorja Orest Jarh (1998–2014), Natalija Polevec (2014–2020)
- Muzej za arhitekturo in oblikovanje / (6) 2006, 2010, 2013, **2015**, **2017**, 2018
direktorja Peter Krečič (1978–2010), Matevž Čelik (2010–2020)
- Muzej novejšje zgodovine Slovenije / (3) 2012, 2019, 2020
direktorji Iztok Durjava (1995–2000), Marjeta Mikuž (2001–2005), Jože Dežman (2005–2010), Blaž Vurnik (2010), Kaja Širok (2011–2021)

Ministrstvo za kulturo je samo v Narodni galeriji potrdilo prejšnjo direktorico, čeprav so v preostalih ustanovah vse tedanje direktorice in direktor ponovno kandidirali.

Prva podmena, iz katere izhajam, je, da je število sodelovanj v programih Ustvarjalne Evrope eden od kazalcev uspešnosti delovanja ustanove (številka v oklepaju). Ta podatek po eni strani govori o omreženosti, tj. prisotnosti

institucije v mednarodnem prostoru in, potencialno, tudi o kulturnem kapitalu institucij in socialnem kapitalu njihovih kustosov in direktorjev. Po drugi strani pa priča tudi o sposobnosti direktorjevega upravljanja javnega zavoda in vodenja kolektiva, saj so evropski projekti zahtevni tako strokovno in kadrovsko kot administrativno.

Kaj mislim s tem? Ustvarjalna Evropa je zasnovana kot pomožen način financiranja, ki ni namenjen kritju stroškov osnovnega, tekočega delovanja institucij, obenem pa od njih terja tako strokovni kot finančni vložek ter prilagoditev administrativnih protokolov. Odločitev za tako projektno sodelovanje terja spremembo delovnih obveznosti vpletenih muzejskih kadrov (npr. področni kustosi, kustosi pedagogi, restavradorji), kar direktorji lahko spodbujajo ali vsaj dopuščajo, po drugi strani pa ravno zaradi potrebnih sprememb v delovanju in poslovanju muzejske institucije sodelovanja v evropskih projektih ne podpirajo. Vloga direktorjev je torej ključna predvsem v smislu prepoznavanja razvojnih potencialov, ki jih omogočata načrtan denar in izvedba projektov v mednarodnem kontekstu.

Podatek o tem, ali so ustanove pri projektih sodelovale kot prijavitelji in posledično vodje projektov, izkazuje, da premorejo vizijo, h kateri so sposobne pritegniti tudi kolege iz drugih držav (okrepljene letnice). Ta podatek torej govori o mednarodnem pozicioniranju in pomembnosti posameznih institucij za razvoj polja, na katerem delujejo. V slednjem močno izstopata MG+MSUM in MAO.

Izrazito povezavo med mandati in sodelovanjem v evropskih projektih je možno odčitati pri SEM, MNZS, MG+MSUM in MAO, kjer število sodelovanj naraste ali pa se sploh šele vzpostavi. Poseben primer je neprekinjena mednarodna dejavnost v času mandatov dveh zaporednih direktoric (SEM). Največji met je uspel MAO, ki je med letoma 2015 in 2020 koordiniral evropsko platformo za arhitekturo.

Za stvarnejšo sliko o prizadevanjih vodstva muzeja bi zaradi izredne tekmovalnosti razpisov Ustvarjalne Evrope morda lahko dodali še podatek o neuspešnih kandidaturah za evropska sredstva (torej o aktivnem prijavljanju), a jih žal nimam. V vsakem primeru pa gre pri navedenih štirih nacionalnih javnih zavodih za mednarodno dejavne ustanove z za sektor izstopajočimi izkušnjami sodelovanja v programu Ustvarjalna Evropa.

Sklep

Korelacijo med mandati direktorjev posameznih institucij in uspešnostjo črpanja evropskih sredstev v okviru programa Ustvarjalna Evropa je torej možno odčitati pri SEM, MNZS, MG+MSUM in MAO.

Število sodelovanj v teh muzejih kaže na

- omreženost, tj. prisotnost institucije v primerljivem mednarodnem prostoru,

FPA). Evropska komisija je na podlagi razpisov 2014 in 2015 na ta način ustvarila bazo platform, ki »pokrivajo« različna področja. Večina platform, ki so bile izbrane na razpisih 2014 (med njimi založba Beletrina) in 2015 (med njimi MAO), je bila uspešna tudi na razpisu 2017, s katerim so prispeli do konca trajanja programa (2020). Gre za večletno podporo, ki pa se ne obnavlja samodejno. Letna pogodba se sklene glede na letno oddan program dela in poročilo. Zato to npr. za MAO in njihovo platformo pomeni 6 podpor EU za platformo *Future Architecture* (za vsako leto od 2015 do 2020) (Lazar 2020; Spletini vir 8).

- kulturni kapital teh institucij in socialni kapital njihovih direktorjev,
- direktorično oz. direktorjevo sposobnost vodenja javnega zavoda in kolektiva (strokovna, kadrovska in administrativna zahtevnost evropskega programa).

Vodenje projektov (MG+MSUM in MAO) kaže na

- obstoj vizije razvoja polja, v katerem institucije delujejo in h kateri so bili direktorji sposobni pritegniti tudi kolege in sorodne institucije iz drugih držav,
- posledično mednarodno umeščanje in pomembnost posameznih institucij.

V primeru SEM sega začetek sodelovanja že v čas mandata Bojane Rogelj Škafar in se je s Tanjo Roženberger le nadaljevalo. V primeru MNZS in MAO pa se vzpostavi šele, ko sta vodenje muzejev prevzela dosedanja direktorja (Čelik, Širok). Po številu sodelovanj ter po številu vodenj projektov najmočneje izstopata MG+MSUM (Badovinac) in MAO (Čelik), ki sta nacionalni ustanovi v evropskem merilu vzpostavila ne le kot pomembni partnerici, pač pa tudi kot sooblikovalki polj moderne in sodobne umetnosti na eni ter arhitekture in oblikovanja na drugi strani.

Implikacije

Moj prispevek je nastal v konkretnem kulturnopolitičnem trenutku v Republiki Sloveniji, ko je kadrovanje Ministrstva za kulturo pri strokovni javnosti vzbudilo sume v ustreznost, nemara celo odsotnost kriterijev izbora direktorjev nacionalnih muzejev. Moj namen ni zagovor posameznih direktoric in direktorja v smislu, da so nezamenljivi, pač pa pričakujem, da se na podlagi prikaza konkretnih podatkov, ki jih strokovna javnost interpretira kot dosežke, opredelimo na kulturnopolitični ravni. Glede na to, da pričujočih uspehov ministrstvo in minister nista ovrednotila in predstavila javnosti kot vredne obravnave ter da mednarodna pomembnost nacionalnih muzejev očitno ni bila prednostni kriterij niti za potrditev dosedanjih direktoric in direktorja niti za izbor novih, lahko sklepam, da trenutna kulturna politika nanizane uspehe vidi kot nezaželene ali vsaj zanemarljive.

Obstaja možnost, da sem analizo zastavila na napačnih predpostavkah, tj. da podatki o številu mednarodnih sodelovanj na vzorcu programa Ustvarjalna Evropa že sami po sebi pričajo o dobrem vodenju muzejskih ustanov ter da je za državo in njene državljane dobro, da so njene nacionalne institucije na ta način mednarodno pomembne, prodorne in prepoznavne. Problem netransparentnosti oz. morebitne odsotnosti kriterijev za upravljanje s kulturnim sektorjem v polju kulturne dediščine bi bilo treba v nadaljevanju razdelati v kompleksnejši študiji kulturne politike na nacionalni ravni. Vendar nekaj potrditve za moji pred-

postavki vendarle lahko najdemo v aktualni *Strategiji kulturne dediščine 2020–2023* Ministrstva za kulturo, ki kulturno dediščino holistično obravnava kot »temelj sodobne ustvarjalnosti in prepoznavnosti Slovenije v mednarodni skupnosti« (Strategija 2019: 2).²⁰ Pri tem pomembno družbeno vlogo namenja prav muzejem (Strategija 2019: 8). Dokument v prizadevanjih, da bi kulturna dediščina postala pomembnejši »razvojni vir«, kot eno od možnih dejavnosti eksplicitno navaja »vključevanje dediščinskih vsebin v programe in razpise Evropske komisije (npr. Ustvarjalna Evropa [...])« (Strategija 2019: 15). Če moji predpostavki torej le nista povsem neosnovani, lahko ugotovim, da Ministrstvo za kulturo v seriji spornih izbir direktorjev nacionalnih muzejev ni upoštevalo lastne strategije.

Literatura in viri

BARNETT, Clive: Culture, policy and subsidiarity in the European Union: From symbolic identity to the governmentalisation of culture. *Political Geography*, 20/4, 2001, 405–426.

JAVNO PISMO ministru za kulturo prof. dr. Vasku Simonitiju, 17. 11. 2020; <https://files.dnevnik.si/2020/pismo-ministru.pdf>.

LAZAR, Mateja: osebna korespondenca, 16. in 17. 11. 2020.

Razvid muzejev. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 2019.

Spletni vir 1: Kakšno kulturno politiko potrebujemo? Spletne srečanje ob javnem pismu ministru za kulturo, prof. dr. Vasku Simonitiju, z dne 17. 11. 2020; <https://www.youtube.com/watch?v=JJKwx5ICndI>, 1. 7. 2021.

Spletni vir 2: Center Ustvarjalna Evropa v Sloveniji. Podprogram Kultura 2014–2020; <https://ced-slovenia.eu/podprogram-kultura/>, 1. 7. 2021.

Spletni vir 3: UNESCO. The Soft Power of Culture; http://www.unesco.org/culture/culture-sector-knowledge-management-tools/11_Info%20Sheet_Soft%20Power.pdf, 1. 7. 2021.

Spletni vir 4: Center Ustvarjalna Evropa v Sloveniji. O programu; <https://ced-slovenia.eu/na-kratko-o-programu-ustvarjalna-evropa/>, 1. 7. 2021.

Spletni vir 5: Creative Europe in Slovenia (2000–2020); https://www.culture.si/en/Creative_Europe_in_Slovenia, 1. 7. 2021.

Spletni vir 6: Center Ustvarjalna Evropa v Sloveniji. O nas; <https://ced-slovenia.eu/o-nas/>, 1. 7. 2021.

Spletni vir 7: Culture.si. About; <https://www.culture.si/en/Culture.si>About>, 21. 1. 2021

Spletni vir 8: Center Ustvarjalna Evropa v Sloveniji. Razpisi: Evropske platforme; https://ced-slovenia.eu/call/?razpisna_schema=evropske-platforme&list=all, 1. 7. 2021.

STRATEGIJA kulturne dediščine 2020–2023. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 2019.

²⁰ Osnetek je nastal v okviru delovne skupine Direktorata za kulturno dediščino Ministrstva za kulturo pod vodstvom Damjane Pečnik in s pomočjo zunanjih strokovnih sodelavk; mdr. so bile to Bojana Rogelj Škafar, Jelka Pirkovič in Verena Vidrih Perko (Strategija 2019: 30).

MUZEJI IN SKUPNOST¹

Strokovni članek | 1.04
Datum prejema: 9. 7. 2021

Od zgodnjih 80. let 20. stoletja so muzeji izpostavljeni kritiki številnih delov družbe. Na akademskem področju so se oblikovale t. i. muzejske študije, ki so predmet že obstoječe muzeologije močno razširile. Po eni strani je bilo slišati ugovore levega krila intelektualnega spektra, ki so v okviru kritike modernizma prav muzeje izpostavili kot trdnjave potrošniške ideologije poznega kapitalizma in kolonializma. Z druge strani je bilo slišati predvsem pomisleke o smiselnosti vzdrževanja obsega muzejskih institucij in prevpraševanje njihovih poslanstev zaradi velikih sredstev, ki jih družba vlaga vanje. Med temi institucijami so umetnostni muzeji prostori, ki so bili najbolj izpostavljeni kritičnim pretresom in jih lahko razumemo kot simbolno podobo procesov preobrazbe muzejskih institucij. Vendar je kljub temu prevpraševanju jasno, kot je ugotovila Judith Mastai, da se morajo spremembe zgoditi znotraj obstoječih institucij in praks, ki obvladujejo modernistično (in vsako drugo) kulturo (Pollock in Zeemans 2007: xxi).

Muzealec in novinar Kenneth Hudson je ob obisku Narodne galerije v zgodnjih 90. letih prejšnjega stoletja izpostavil privilegiranost umetnostnih muzejev, ki se je odražala v največjih vlaganjih vanje kljub temu, da *»že dvesto let ne počnejo drugega, kot obešajo slike na stene«*. V svojo formulo razlikovanja muzejev s stoli in muzejev brez stolov je sežehl namene v preobrazbi muzejskih institucij iz avtoritarnih, posvečenih, normativnih prostorov v odprte, sodelovalne ustanove, ki služijo vsej družbeni skupnosti, ne le njeni eliti. Vrednote, ki jih muzeji posredujejo, so lepilo te skupnosti. Stephen Weil (2002: 75–80) je o procesu preobrazbe muzejev zabeležil, da so muzeji o nečem postali muzeji za nekoga. Tega nekoga seveda predpostavljamo v muzejskih obiskovalcih, pa ne le obiskovalcih, temveč v najrazličnejših uporabnikih.² Sklep razprav s preloma tisočletja ni predvidel le nujnosti preobrazbe, temveč tudi, da bo ta proces posledaj moral teči neprekinjeno.

Kako pa so videti spremembe pri nas zadnje čase? Znašli smo se v položaju, ko ustanovitelj v nacionalnih muzejih dosledno menjuje vodstva in zdi se, da samo zaradi menjav. S tem načelno ni nič narobe, če bi ustanovitelj podprl svoje ravnanje, predstavil svoje nezadovoljstvo s stanjem in delovanjem nacionalnih muzejev na osnovi analiz njihovega dela in oblikoval svoja pričakovanja. Nič od tega. Pri menjavah vztraja za vsako ceno in vsemu navkljub s surovo močjo, ki vsiljuje popolno podreditev. Ignorira stroko, spreminja in prikraja ustanovne akte institucij po meri vnaprej izbranih kandidatov, vsiljuje strokovno-etično sporne kandidate ter ignorira rezultate in reference, ki so jih nekatere ustanove dosegle pod dosedanjimi vodstvi. Takšno postopanje je videti kot vračanje institucij daleč nazaj v predkritični čas, ko so bili muzeji kot ekskluzivni upravljavci predmetov premične dediščine posredovalci uradne ideologije, če ne celo del oblastnega propagandnega stroja. Pri nas so nacionalni muzeji v veliko večji meri subvencionirani z javnim denarjem kot v večini držav po svetu. Verjamem, da je to toliko zaradi tradicije kot zaradi soglasnosti, da so muzejske zbirke odločilnega pomena za našo identiteto, torej identiteto naše celotne skupnosti, ki naj v 21. stoletju vključuje tudi vse marginalizirane skupine in preseže delitve na vas in nas.

Porok integrativnosti je bila vedno stroka, ki je muzeje varovala, ne pa vedno tudi obvarovala (!), pred vsiljevanjem ideološke agende in prikritih interesov v upravljanju muzejev. Narodna galerija je poučen primer v številnih pogledih od ustanovitve naprej. Sama ustanovitev je izjemna demonstracija skoraj naivne smelosti, ki je preseгла tedanje stvarne možnosti. Ustanovljena je bila namreč ne samo brez prostorov, temveč je bila tudi galerija brez umetnin! Pobudo o ustanovitvi najbrž dolgujemo dr. Ivanu Prijatelju, ki je dobro poznal tudi likovno umetnost in se je udeleževal kot likovni kritik. Pripravljalni sestanki so se začeli pozno spomladi 1918 v stanovanju Riharda Jakopiča na Novem trgu, od koder so romala vabila vidnim predstavnikom javnega življenja s podpisi Riharda Jakopiča, pravnika Josipa Regallija in tretjega nerazberljivega podpisnika – morda Lea Souvana. 18. septembra je bila galerija ustanovljena – to je praktično čez noč. Brez opredelitve, kaj »slovenska upodablajoča umetnost« je, je konflikt interesov desetletje in pol oviral izpolnitev najpomembnejše naloge novoustanovljene institucije, tj. postavitve stalne zbirke umetnosti na Slovenskem.

1 Prispevek je nastal za spletni simpozij v decembru 2020, ko je prišlo do spornih izbir direktorjev v treh nacionalnih muzejih. Odtlej so šle stvari samo navzdol, od preklica državne subvencije razstave v Rimu do ministrovega kuriranja razstave v Bruslju.

2 V času vse pogostejšega zmanjševanja javnega financiranja muzejev so se ti osredotočili na »obiskovalce« s programi, ki naj uravnavajo muzejske proračune. Judith Mastai je opozorila na nevarnost univerzalizacije »obiskovalca«. Namesto tega zahteva prepoznavanje različnih vrst obiskovalcev z njihovimi interesi in vprašanji (Mastai 2007: 176).

* Andrej Smrekar, dr. umetnostne zgodovine, kustos zbirke del na papirju v Narodni galeriji; andrej_smrekar@ng-slo.si.

Ustanovni občni zbor je izvolil predsednika društva Ivana Zormanana, premožnega trgovca z živili in uveljavljenega likovnega kritika, od desetih preostalih funkcionarjev pa so bili trije slikarji: Ivan Franke, Rihard Jakopič in Miljutin Zarnik, sicer občinski uradnik, a tudi Ažbetov učenec (Smrekar 1998: 9–13; Jenko 2008: 57–82). Peti, odvetniški kandidat Josip Regalli, je prav tako pisal o razstavah v Jakopičevem paviljonu. Od umetnostnih zgodovinarjev je bil v odboru le škofijski tajnik msgr. Viktor Steska. Izidor Cankar je bil tisti čas zaposlen z nacionalno politiko na najvišji ravni, France Stele in Vojeslav Mole sta bila še vedno v taboriščih vojnih ujetnikov v Rusiji – vse do leta 1920, ko je tudi Izidor Cankar usmeril svoje ambicije v Stolicu za umetnostno zgodovino pri novoustanovljeni Univerzi v Ljubljani. Če sestava odbora morda ni povsem podpirala Jakopičeve teze, da »... smo (v zgodovini) imeli nekaj umetnikov, toda ostali so tuji masi naroda kakor jim je bil narod tuj. Njih umetnost ni bila narodna umetnost,« pa zagotovo ni imela vizije, kako združiti sočasno produkcijo s tradicijo (v Cankar 1911: 113).

Za akvizicijo je bila zadolžena umetniška komisija, ki je štela od šest do devet članov. Vsi so bili likovni umetniki. Njene sklepe je upravni odbor društva lahko zavrnil samo z dvotretjinsko večino. Za začetek so od Jakopiča odkupili šest slik, in to takoj, še pred iztekom ustanovnega leta. Sledili so odkupi Veselovih del, Bernekerja, Sternena, Vavpotiča, Dolinarja, Tratnika in Ivane Kobilce, tudi mlajših Pilona, Kosa, obeh Kraljev, Jakca in Maleša, ob tem, da je odbor znatna sredstva porabil za odkup desetih slik in enega kipa impresionistov, ki jih je direktor *Österreichische Galerie Dörmhoffer* kot vladni pooblaščenec odkupil z državnimi sredstvi pred vojno. Zaradi spora med Narodnim muzejem in komaj ustanovljeno Mestno galerijo jih ni shranil v ljubljanskih institucijah, temveč jih je poslal na Dunaj (Smrekar 1999: 239–263). Jakopič je še vedno tržil tudi Groharjeva platna kot izvršitelj njegove oporoke. Leta 1923 je prišlo do krize v odboru, ker je Umetniški svet (preimenovan iz komisije) zavrnil nakup del iz zapuščine Janeza in Jurija Šubica, za katera pa je Narodni muzej v istem času porabil 1500 kron. Površen pregled prve inventarne knjige nam jasno pove, v katero smer je rastla zbirka, ki je od leta 1920 nadgrajevala zbirko ljubljanske mestne občine, tj. zbirko nakupov sodobnih umetnin od leta 1907 naprej (Smrekar 1998: 17, 21).

Iz povedanega je lepo razvidno, da sta se tu spopadli dve viziji Narodne galerije: umetnikov, ki so se razglašali za edine prave tvorce slovenske umetnosti, in strokovnega krila društva z vizijo umetnostnega muzeja kot povezovalca umetnostne ustvarjalnosti skozi stoletja. Likovni ustvarjalci so videli Narodno galerijo v svojem interesu kot stanovsko galerijo in muzej. Čeprav so Umetniški svet leta 1924 razpustili, se je razkol vlekel v preureditev prav tedaj pridobljenih prostorov Narodnega doma, ko so umetnostni zgodovinarji protestno izstopili iz odbora. Rezultat

je bil klavrn. Za božič leta 1928 je Zorman odprl stalno zbirko Narodne galerije, ki je bila dejansko nekoliko razširjena zbirka ljubljanske mestne občine, postavljene leta 1917 v Kresiji.

Ivan Hribar kot pokrajinski namestnik je leta 1922 poleg denarja za odkupe zagotovil večjo vsoto za pridobitev stavbe za stalno zbirko Narodne galerije (Smrekar 1998: 24–25). Leta 1929 je prišel na pogovor v Narodno galerijo. Žal ne poznamo vsebine tega razgovora. Nobenega dokumenta ni, ki bi zabeležil potek sestanka, vendar je društvo takoj nato preuredilo vodstvo, Narodna galerija pa je ob vrnitvi umetnostnih zgodovinarjev z združitvijo obstoječih zbirk v Narodnem muzeju, Škofijskem muzeju in pri mestni občini leta 1933 postavila veliko zbirko umetnosti na Slovenskem, ki je v svojem skeletu še danes aktualna.

V tej priliki o Narodni galeriji lahko najdemo več koristnih naukov. Najprej nam pove, kako drago plačujemo svoje notranje spore. To kaže odkup umetnin, ki bi morale ostati že pred prvo svetovno vojno v Ljubljani, od Republike Avstrije. Potem, kako hitro lahko pride do nasilne prilastitve ustanove, katere posledice se lahko vlečejo desetletja. Konflikt med interesi likovnih ustvarjalcev in umetnostnimi zgodovinarji je za 15 let odložil združitev obstoječih likovnih zbirk v identitetno muzejsko umetnostno institucijo. Opozori nas tudi, zakaj je treba poslušati stroko. Stroka je nevtralizirala ideološke konstrukte nacionalne umetnosti in vzpostavila zgodovino umetnosti geografskega prostora, torej ne slovenske umetnosti, temveč umetnosti na Slovenskem, in tako omogočila najširši možni identifikacijski odziv. Pouči nas tudi, kako ravna moder politik (Ivan Hribar). Poskrbi za financiranje in se ne vmešava v strokovno delo. Poskrbi za primerno strokovno nasledstvo. Ne izdaja ukazov in ne grozi z ukinitvijo financiranja »v interesu javnosti«, temveč omogoči stroki, da v interesu javnosti izvede svojo vizijo. Interes javnosti je imaginacijska kategorija, zato ga je treba nenehno preverjati. Če kaj ločuje muzej 21. stoletja od njegovih modernističnih predhodnikov, je udeleženos, sodelovanje, nenehno preverjanje strokovnih odločitev in njihovih učinkov v raznovrstni javnosti, predvsem pa iskanje izzivov in snovanje načinov, kako dvigovati intelektualno bistrino svojih obiskovalcev. Ustanavljanje novega Muzeja slovenske osamosvojitve je na samem začetku komunikacijska polomija. Ali kdo dvomi, da zgodovinski trenutek popolne emancipacije naše skupnosti ni vreden muzejskega obeležja? Če želimo posredovati slovensko osamosvojitve kot temeljno vrednoto naše družbe, je muzej pravo orodje. Kot pa je videti zdaj, vzbuja vse mogoče pomisleke. Najprej pomislimo, da gre za politično naprežanje, ki je še najbolj podobno jari kači slovenske sprave. Ta se je končala z dvema monolitoma, ki na robu Kongresnega trga čakata grafite. Potem, da so v igri interesi posameznih zbiralcev in skupin, ki se nadejajo monetizacije svojih zbirk, na kar kaže trenutno kadrovanje v muzejih. Tretjič spet, da gre za poskus revizije interpre-

tacij slovenske osamosvojitve v interesu posamezne politične opcije. Sedanja najava namere je pot v konfliktno oblikovanje muzeja, ki se bo vračala v izhodišče z vsako spremembo oblasti.

Imamo Muzej novejšje zgodovine, imamo Muzej narodne osvoboditve, imamo nov vojaški muzej v Postojni in prav tako nov muzej v Logatcu. Dame in gospodje, ne orožju, ampak razsodnosti, iznajdljivosti, strpnosti, skupni volji in modrosti tedanjih dejavnikov naj bo postavljen Muzej slovenske osamosvojitve. Muzej posreduje vrednote, ki sestavljajo identiteto posameznika in skupnosti. Te vrednote ne morejo biti negativne. Zato naj se vanje pogloblja stroka in ne politika.

Literatura in viri

CANKAR, Izidor: Obiski. Iz življenja in delovanja naših umetnikov. *Dom in svet* 24/1, 1911, 112–116.

JENKO, Mojca: Kresija–Jakopičev paviljon–Narodni dom. V: Mojca Jenko in Monika Pemič (ur.), *Od Narodnega doma do Narodne galerije: Ob 90-letnici Narodne galerije*. Ljubljana: Narodna galerija, 2008, 57–82.

MASTAI, Judith: “There Is No such Thing as a Visitor.” V: Griselda Pollock Jenko in Joyce Zeemans (ur.), *Museums after Modernism: Strategies of Engagement*. Toronto: Blackwell Publishing, 2007, 173–177.

POLLOCK, Griselda in Joyce Zeemans (ur.): *Museums after Modernism*. Toronto: Blackwell Publishing, 2007.

SMREKAR, Andrej: Društvo Narodna galerija 1918–1945. V: Ferdinand Šerbelj (ur.), *Osemdeset let Narodne galerije*. Ljubljana: Narodna galerija, 1998, 9–34.

SMREKAR, Andrej: Monarhija kot mecen slovenske umetnosti 1904–1919. V: Barbara Jaki (ur.), *Razprave iz evropske umetnosti*. Ljubljana: Narodna galerija, 1999, 239–265.

WEIL, Stephen: *Making Museums Matter*. Washington: Smithsonian Institution, 2002.

NINA VODOPIVEC: Tu se ne bo nikoli več šivalo: Doživljanja izgube dela in propada tovarne.

Inštitut za novejšo zgodovino (Razpoznavanja; 45), Ljubljana 2021, 307 str.

Monografija *Tu se ne bo nikoli več šivalo: Doživljanja izgube dela in propada tovarne* Nine Vodopivec predstavlja nadaljevanje in tudi sintezo njenega dolgoletnega etnografskega raziskovanja dela v tekstilnih tovarnah, njegovih preoblikovanj ter družbenih, ekonomskih, fizičnih in psiholoških posledic deindustrializacije. Prinaša poglobljeno in zelo pomembno razpravo o preoblikovanju industrijskega dela in propadu industrije, kot smo jo poznali v 20. stoletju. Temelji na raziskavi, ki jo je avtorica v daljšem časovnem obdobju opravljala med nekdanjimi delavkami in delavci Mure, hkrati pa prinaša zelo pomembno analizo širših družbenih procesov, povezanih s preoblikovanjem in propadom industrije. Avtorica kombinira etnografsko raziskovanje (pogovore z nekdanjimi Murinimi delavkami in delavci) z analizo različnih družbeno pomembnih diskurzov (medijska, politična besedila). Besedilo, organizirano v povezana in logično razporejena poglavja, pokriva

široko problematiko – od opisa organizacije dela v industriji prek utelešenih izkušenj izgube ob stečaju, analize družbene modernizacije v socialističnem obdobju, načinov vrednotenja industrijskega dela do obravnave občutkov ob izgubi dela in propadu tovarn v kontekstu biografij posameznic in posameznikov.

Monografija ima, poleg uvoda, zaključka in daljšega povzetka v angleškem jeziku, šest poglavij. Prvo ponuja vpogled v delo v proizvodnji in odnose, vrednote in družbeni svet, ki jih je to delo izoblikovalo. Predstavitve družbenega sveta, povezanega z delom v Muri, deluje kot nujni semantični okvir za razumevanje procesov, ki so pripeljali do propada tovarne leta 2009. Drugo poglavje opisuje, kako so delavke in delavci doživeli ta propad, in osvetljuje čustva, ki so zaznamovala izkušnjo izgube dela v tovarni: razočaranje, žalost, občutke izgube, sramu in jeze. Oriše tudi širše družbene, medijske in politične razprave in odzive, ki so spremljali propad Mure. V tretjem poglavju se avtorica posveča utelešenim izkušnjam tovarniškega dela in izkušnjo industrijskega dela interpretira skozi prizmo zgodovinsko pogojene povezave med ljudmi in tovarno ter čutne izkušnje, ki še danes pomembno definirajo subjektiviteto delavk in delavcev. Četrto poglavje je posvečeno družbenemu razumevanju in vrednotenju industrijskega dela. V njem avtorica osvetli različne vidike, ki pogojujejo poglede na industrijo in njen propad: zgodovinski kontekst, postsocialistična preoblikovanja in utrditev novih paradigem ter spremembe, do katerih je prišlo na širši, globalni ravni. V petem poglavju avtorica obravnava ključne dogodke v življenju delavk in delavcev, kot so izguba zaposlitve in propad tovarne, ter osvetli učinke teh dogodkov na njihovo

fizično in duševno zdravje, materialne razmere, družinske odnose, občutke in samodojemanje. Posebno pozornost posveti poklicnim boleznim, pomanjkljivostim v njihovi sistemski obravnavi v Sloveniji ter družbenemu razumevanju poklicnih bolezni in psihofizičnih posledic deindustrializacije oz. z njo povezanih sprememb. Šesto poglavje se osredotoča na občutenje in pripisovanje krivde v kontekstu izgube dela in propada tovarne. Koncept krivde uporabi kot prizmo za razumevanje družbenih interpretacij propada industrije in odgovornosti zanj. S tem tudi osvetli načine, kako sta se slovenska družba in politika spopadali z gospodarskim prestrukturiranjem: pozornost je bila namenjena učinkovitosti in rezultatom, vidiki, potrebe in težave posameznic in posameznikov pa so bili povsem zanemarjeni. Zato so bili (nekdanji) delavci in delavke prepuščeni sami sebi, ko so se soočali z izgubo dela, socialnega sveta in vrednot, ki jih je omogočala tovarna, ter z resnimi posledicami te izgube.

Osredotočanje na doživetja in občutke tekstilnih delavk je pomemben vidik in prispevek pričujoče monografije, s katerim avtorica nadgrajuje svoje dosedanje raziskave dela v tekstilni industriji. Avtorica doživljanja svojih sogovornic obravnava v povezavi s sodobnim neoliberalnim preoblikovanjem in z zgodovinsko zaznamovanimi procesi. Piše o psiholoških in telesnih doživljanjih izgube, ki je bila strukturno zaznamovana. Ob tem, in to je izjemno pomembno, čustvene odzive nekdanjih delavk in delavcev jemlje kot družbeno in politično relevantne ter prepričljivo dekonstruira prevladujoče družbene naracije, ki so čustveno odzivnost delavk v javnosti interpretirale v povezavi s spolom, starostjo in razredno pripadnostjo. Občutke izgube,

* Tanja Petrovič, dr. jezikoslovja, znanstvena svetnica, redna profesorica, ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije; tanja.petrovic@zrc-sazu.si.

šoka, žalosti in jeze povezuje s spremljenimi zaposlitvenimi in socialnimi politikami, z neoliberalnim preoblikovanjem idejnih svetov, s pozivi po kognitivno-ideološkem, telesnem in čustvenem preoblikovanju ljudi, in ne kot izolirane, ekscesne odzive že mar-

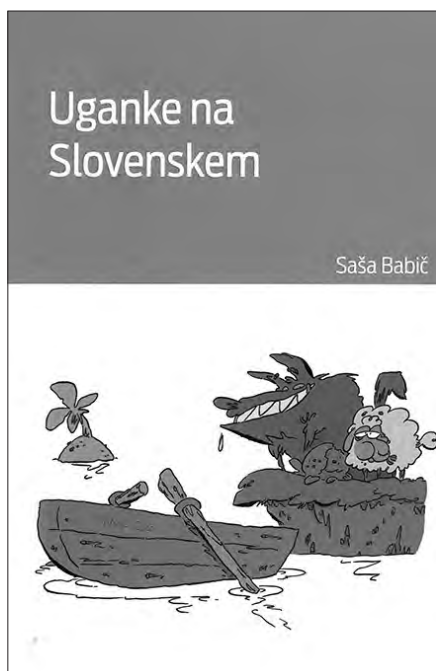
ginaliziranih družbenih subjektov. Na ta način avtorica pomembno posega v prevladujoče pristope v raziskovanju zgodovine industrijskega dela in svetov, ki jih je to delo oblikovalo.

Monografija Nine Vodopivec *Tu se ne bo nikoli več šivalo: Doživljanja izgube*

dela in propada tovarne je pomemben prispevek k študijam zgodovine dela, študijam spola in ustne zgodovine, zlasti zaradi poudarjanja afektivne razsežnosti družbeno-ekonomskih procesov, povezanih z industrializacijo in deindustrializacijo.

SAŠA BABIČ; Uganke na Slovenskem.

Založba ZRC (efka), Ljubljana 2021, 167 str.

Monografija *Uganke na Slovenskem* je prvo slovensko delo, ki se sistematično posveča žanru ugank v slovenščini. Avtorica je svoje znanje in izkušnje s področja slovenske slovstvene folkloristike in paremiologije obogatila s poznavanjem raziskovalnih pristopov k ugankam po svetu, pri čemer ji je, kot v uvodni zahvali izpostavi sama, dodatno pomagalo sodelovanje z raziskovalci iz Estonskega literarnega muzeja. Prvo poglavje je posvečeno strukturi uganke. Avtorica natančno opiše tipično dvodelnost uganke z opisom

oziroma vprašanjem in odgovorom, pogoste slogovne postopke v opisu, retorične figure in dvodelnost objekta uganke (metaforičnega opisa in njegove ustreznice v odgovoru). Opiše tudi različne vidike dveh udeležencev (zastavljavca in uganjevalca) ter zgradbo ugankarskega dogodka. Z jezikoslovnega vidika je posebej zanimivo s primeri dobro podprto poglavje o pretvorbah med ugankami in drugimi žanri slovstvene folklorne, ki se vpisuje v širšo temo paremioloških in frazeoloških pretvorb. V drugem in tretjem poglavju se s pomočjo Saše Babič sprehodimo tako skozi zgodovino ugank kakor tudi skozi zgodovino raziskovanja ugank po svetu in pri nas. Jedro knjige predstavlja podrobno in dobro strokovno utemeljena kategorizacija slovenskih ugank. Uganke se delijo v prvi vrsti na avtorske in folklorne. Bistvena pa je delitev na pravo uganko in preostale tipe ugank oziroma njim sorodne žanre: seksualne uganke, uganke za reševanje življenja, šaljiva vprašanja, parodične uganke, logična vprašanja, risane uganke, modra vprašanja in ugibalne igre. Kot poudarja Saša Babič, prava uganka primerja predmet s popolnoma drugim predmetom, pri čemer je lahko drugi predmet eksplicitno poimenovan ali pa le nakazan, bistvo prave uganke pa je v presenečenju ob rešitvi, ki je smiselna in ustreza opisu v uganki.

Avtorica v nadaljevanju predstavlja dvojno razvrstitev pravih ugank. Najprej jih razvrsti po tematiki, ki jo uganka uporablja za svoj opis: opisi z značilnostmi pojavov, stvari in živih bitij, opisi z živalmi, opisi z motivom človeka, rastlin, materialnega sveta in naravnih pojavov. Nato prave uganke razvrsti glede na motiv odgovorov ugank: živali, človek in deli telesa, rastline in njihovi deli, prostor in čas, vremenski in nebesni pojavi ter predmetni svet. Ena izmed pomembnih ugotovitev knjige je, da je danes glede na terenske raziskave malo pravih ugank, namenjenih odraslim. Sodobne prave uganke so namenjene otrokom in so, kot ugotavlja Saša Babič, večinoma avtorske, med odraslimi pa pogosteje krožijo šaljiva vprašanja. Na splošno so, kot poudarja avtorica, danes uganke del humornega sveta; izgubile so nekdanjo obredno funkcijo, funkcijo preskušanja sogovornika. Klasifikacija se nadaljuje s seksualnimi ugankami, ki so podtip pravih ugank, ker so jim po načinu zastavljanja podobne, ločijo pa se po kontekstu rabe in po tem, da se zastavljajo izključno med odraslimi in v humorne namene. Značilno je, da v sodobnem času seksualne uganke prehajajo v šaljiva vprašanja, ki posredno ali neposredno tematizirajo intimne predele telesa ali spolne odnose, pogosto pa so žaljiva do nasprotnega spola. Na kratko je predstavljen tudi

* Matej Meterc, dr. slavistike, znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramoviša; matej.meterc@zrc-sazu.si.

žanr uganke za reševanje življenja, ki v slovenščini danes ni prav pogost, pojavlja pa se v pravljicah.

Najbolj razširjena vrsta uganke po oceni avtorice so šaljiva vprašanja. Šaljiva vprašanja so mejni žanr med uganko in šalami ter se od ugank močno razlikujejo. Ne vsebujejo besednih figur in so redko metaforična, slovnično gledano pa imajo strukturo pravega vprašanja, ki se začne kot na videz resno vprašanje (npr. V čem je razlika?). Uganjevalec se, kot razlaga Saša Babič, ob šaljivem vprašanju zaveda, da se od njega ne pričakuje, da odgovori na vprašanje. Na vrsti primerov avtorica pokaže, da so odgovori na šaljiva vprašanja pogosto povsem absurdni, v šaljivih vprašanjih in odgovorih nanje pa lahko najdemo številne družbene stereotipe in predsodke, po drugi strani pa tudi kočljive teme, aktualne dogodke, družbene stiske in strahove. Nekatere skupine ljudi (npr. blondinke) in poklici (npr. policisti) so posebej pogosto tarča šaljivih vprašanj, kar je v knjigi prikazano s številnimi primeri. Šaljiva vprašanja, ki krožijo med odraslimi, se precej razlikujejo od šaljivih vprašanj, ki krožijo med otroci. Zanimiva je tudi v knjigi prikazana variantnost šaljivih vprašanj in odgovorov nanje. Knjiga je uspela zajeti še svež pojav številnih šaljivih vprašanj, povezanih s covidom-19. Ker so ta z začetka leta 2020, bo zanimivo ugotavljati, kako so se šaljiva vprašanja na to temo s časom razvijala (in variirala).

V nadaljevanju se knjiga posveti žanru parodičnih ugank, ki kršijo vzorce in pričakovanja. Uganjevalec namreč,

kot razlaga Saša Babič, skuša rešiti uganko, kot je naučen – s pomočjo razmerja med opisom v uganki in odgovorom nanjo – parodična uganka pa pravila krši. Pogosto so v parodične uganke vključene parodirane osebe, npr. Chuck Norris. Tudi pri parodičnih ugankah je – tako kot pri šaljivih vprašanjih – v ospredju humorna funkcija. Avtorica knjige zaključuje, da so parodične uganke skupaj s šaljivimi odgovori danes najproduktivnejši in najpogostejši tip folklorne uganke.

Seznamimo se tudi z žanrom logičnega vprašanja, pri katerem mora uganjevalec uporabiti posebno znanje in spretnosti sklepanja. Pogosto gre za aritmetične naloge z razvozlanjem razmerja med elementi – npr. na podlagi sorodstvenih razmerij med njimi. Avtorica omenja še z jezikoslovnega vidika posebej zanimive logične uganke, ki so osnovane na vprašanju zapisa besede ali podobni jezikovni zvijači. Nekatere izmed logičnih ugank vsebujejo tudi narisane opis. Knjiga je opremljena z ilustracijami, ki prikazujejo tak tip logičnega vprašanja, v nadaljevanju knjige pa se prav tako s pomočjo ilustracij seznanimo z žanrom risanih ugank.

Risane uganke so sestavljene iz govorno podane uvodne formule (npr. Kaj je to?), narisane uganke, ki jo sestavljajo abstraktno prikazani elementi odgovora, ter besednega odgovora. Knjiga prinaša ugotovitev, da so bile risane uganke veliko popularnejše v zahodnem svetu, v naši folklori pa malo manj. Avtorica dodaja, da so bili v našem uganekarstvu dokaj popularni rebusi, ki pa so avtorski in redko prehajajo v splošno

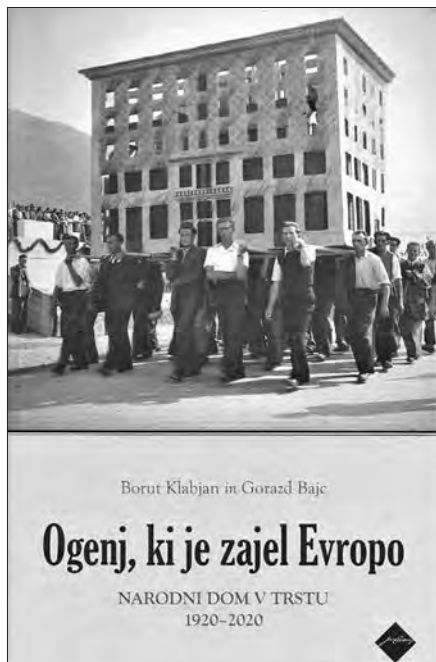
(folklorno) rabo. Knjiga predstavlja tudi žanr modrih vprašanj, ki so najbližje navadnim vprašanjem oziroma vprašanjem za preverjanje znanja. V slovenskem gradivu so, kot navaja, med njimi v ospredju vprašanja, povezana s Svetim pismom in verskimi obredi. Klasiifikacijo slovenskih ugank Saša Babič zaključuje z ugibalnimi igrami. Otroške ugibalne igre po oceni avtorice niso uganke v klasičnem smislu, saj primarno sodijo k igram, pri kateri je opazna tekmovalnost med skupino izzivalcev in skupino uganjevalcev.

Knjiga v zaključku ponudi podrobno etnolingvistično študije z analizo poimenovanja barv v slovenskih folklornih ugankah, ki je bila sicer v celoti že objavljena drugod, vendar predstavlja dobrodošel dodatek v podkrepitev in dopolnitev zapisanega.

Saša Babič v sklepu knjige poudari, da bo raziskovanje v prihodnosti prinašalo še dosti izzivov, ki pa bodo nujno tudi definicijske narave, saj gre za pojav, ki se definicijam izmika, je v celoti neulovljiv in pester. Avtorica sporoča tudi, da si želi več raziskav o povezanosti ugank z drugimi žanri slovstvene folklore. Izpostavimo, da knjiga *Uganke na Slovenskem* predstavlja obsežno in pregledno (zlasti po tipih in tematikah razvrščeno) množico različnih vrst ugank. Zato lahko nanjo gledamo tudi kot na zbirko, v katero bralec lahko po prvem branju knjige še večkrat z veseljem pokuka že zaradi pestrosti predstavljenega gradiva. Knjiga je izčrpen vir podatkov o ugankah in nam jih pomaga bolje in natančneje interpretirati.

BORUT KLABJAN, GORAZD BAJC: Ogenj, ki je zajel Evropo.

Cankarjeva založba, Ljubljana 2021, 456 str.

Stoletnica požiga Narodnega doma v Trstu je bila medijsko odmeven dogodek. Obudil je spomin na čas, ki je le poldrugo leto po prvi svetovni moriji napovedoval nov svetovni vojni požar. Marsikdo je vzel v roke katerega od spisov, v katerih se Boris Pahor spominja prelomnih dogodkov, ki jim je bil priča kot otrok. Dobili smo tudi več knjižnih in drugih objav o dnevu, ko je v nekaj urah v zubljih izginilo upanje primorskih Slovencev, da bi v Trstu uveljavili svojo naraščajočo gospodarsko moč in kulturno samobitnost.

Zgodovinarja Borut Klabjan in Gorazd Bajc, poznavalca razpoloženja in političnih razmer, ki so omogočile razraščanje italijanskega nacionalizma in fašizma, sta to obletnico nameravala obeležiti z bolj poglobljeno analizo obdobja, ki ga je najmočnejše zaznamoval požig palače, po načrtih arhitekta Maksa Fabianija zgrajene v srcu Trsta. Odkrivanje in preučevanje novih dokumentov in pričevanj je terjalo več časa, toda ob obletnici

stoletnice je bila njuna knjiga *Ogenj, ki je zajel Evropo*, nared. S podnaslovom *Narodni dom v Trstu 1920–2020* sta nakazala, da ju niso zanimale le podrobnosti fašističnih hudodelstev, temveč tudi njihova sociološka in kulturološka vsebina, ki po sto letih še ni dočakala obljubljenega razpleta. Na pročelju stavbe so venec, izobešen lani, nadomestili z novim z letošnjo letnico, v rokah slovenske skupnosti pa je bil do nedavnega le manjši del pritličja s prostori mladinskega oddelka tržaške Narodne in študijske knjižnice.

Avtorja sta med natančnim pregledovanjem že objavljenih virov in arhivskega gradiva v Trstu, Rimu, Ljubljani in drugod (str. 11, 12) odkrila mnoge spregledane ali neupoštevane izjave in članke ter zapisnike in tajna poročila vojaških poveljstev in obveščevalnih služb. Z njimi sta dopolnila veljavne ugotovitve o usodnem 13. juliju 1920, ko je podivjana množica obkolila in zažgala Narodni dom. Poudarjata, da je bila vest o napadu na italijanske mornarje v Splitu (str. 146) le detonator za končni izbruh nasilja. Vzroki za napetost so bili globlji in so segali že v zadnje tedne leta 1918 – pred podpis rapalske pogodbe in fašistični prevzem oblasti. Stopnjevali so jo ukrepi tedaj še okupacijskih italijanskih oblasti, ki so v zmedu zaradi poveljnega pomanjkanja ter množic vračajočih se vojni ujetnikov in beguncev (str. 107) zatrjevale, da prinašajo osvoboditev, v resnici pa so načrtovale popolno podreditev večinoma slovanskega prebivalstva nekdanjega Avstrijskega primorja.

Zmagovalci so nemudoma začeli nadzorovati slovenske organizacije in ustanove (str. 106), zlasti pripadnike Edinosti, ter Narodni dom, »leglo jugoslovanske propagande«, kamor so naselile svoje obveščevalce. Hkrati so sistematično – za aretacijo ali internacijo je zadoščal že sum – odstranjevali

učitelje, duhovnike, odvetnike in druge t. i. nevarne osebe. Skupina vojakov in karabinjerjev je napadla celo slovenskega škofa Andreja Karlina, vdrla v njegove zasebne prostore, jih razdejala in odnesla dnevnik z zaupnimi podatki (str. 135).

Avtorja sta o različnih vidikih italijanske zasedbe z londonskim memorandumom obljubljenih ozemelj zbrala še veliko drugih podatkov, ki pomagajo razumeti razmere, v katerih se je lahko zgodilo, kar se je zgodilo. Poudarjata tudi, da so bili Italijani kot vojni zmagovalci v Julijski krajini v vseh pogledih premočni, tako da ni bilo nikakršne možnosti za oborožen upor, kot je na severovzhodu uspel generalu Maistru (str. 98). Najodločnejši pripadniki Edinosti, Sokola in drugih narodno zavednih skupin se kljub temu niso uklonili. Povezani z Ljubljano in Zagrebom so do zadnjega zaupali v pravičen izid pariške konference.

Vedno bolj krvavo obračunavanje v Trstu ni potekalo le na narodni osnovi, temveč tudi glede na politično pripadnost, med socialisti in delavskimi organizacijami na eni ter italijanskimi paravojaškimi nacionalističnimi skupinami na drugi strani. Tako so mladi fašisti in arditisti že 4. avgusta 1919 prvič vdrli v Narodni dom (str. 137). Niso ga mogli zasesti, so pa uničili inventar ter na grmadi zažgali knjige in časopise iz Slovenske čitalnice, knjižnice Ljudskega odra in drugih zbirk, ki so jim prišle v roke. Še istega dne so napadli in razdejali tudi sedež časopisa *Edinost* in slovensko šolo družbe sv. Cirila in Metoda (str. 139).

Požig Narodnega doma slabo leto pozneje, natančno opisan v nadaljevanju, je bil torej le logičen vrhunec nasilja. Sledil je siloviti časopisni gonji o grožnjah z vzhoda, ki bi jim danes rekli lažne novice (str. 152). Cilj obračuna, ki je zajel še druge s Slovenci poveza-

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik; iztok.ilich@amis.net.

Pogled na Narodni dom (foto: Iztok Ilich, 3. 9. 2021).

ne lokacije v mestu, je bila, kot pišeta Klabjan in Bajc, izločitev »materialnega dokaza dveh motečih elementov: obstoja še enega Trsta, slovenskega, in tega, da ta drugi Trst ni narod nepismenih barbarov, temveč razvita in kultivirana skupnost« (str. 155).

Zgodovinarja opozarjata še na tesno povezavo vrhov vojske in policije s paravojaškimi nacionalističnimi formacijami tudi drugod po Italiji, česar uradne preiskave seveda niso potrdile (str. 162). Da se jim pri tem niti antantne zaveznice niso bile pripravljene postaviti po robu, je pokazal tudi D'Annunzijevo pohod na Reko septembra 1919 (str. 103), ki je legitimiral sprejemljivost nasilnih dejanj.

V drugi polovici z dokumentarnimi posnetki ilustrirane knjige avtorja obravnavata stoletje po nekaznovanem požigu, najprej večkrat spremenjena uradna poročila italijanskih oblasti o zaporedju dogodkov tistega dne, za katere so odgovornost pripisali le »slovenskim provokacijam« ter streljanju in metanju bomb iz Narodnega doma na »mirne demonstrante« (str. 214, 228–230). O skrajnostih v poročanju zgovorno priča primer mlade ženske, ki se je pojavila na oknu goreče stavbe; na ulici so po izjavi enega od opazovalcev kričali, da naj kar zgori, *sciava*, in vse stenice z njo, časnik *Il Piccolo*

Obležje na pročelju Narodnega doma (foto: Iztok Ilich, 3. 9. 2021).

pa je pisal: »Sto rok se je stegnilo, da bi jo sprejelo ...« (str. 243).

Tako kot ocene posledic požigov v Trstu in drugod so se razlikovale javne in diplomatske reakcije italijanske in jugoslovanske strani, tudi z vidika tujih konzularnih in diplomatskih predstavnikov. Italijanske oblasti so njihove ugovore – enako kot zahteve za odškodnino prizadetim ustanovam in posameznikom – zavračale ali kar preslišale ter nadaljevale z nekaznovanim uničevanjem ustanov in imetja Slovencev v Julijski krajini. Po Mussolinijevi spomenici julija 1927 je ministrstvo za notranje zadeve prefektom na tem območju »razposlalo strogo zaupno okrožnico, da naj se najpozneje do 1. oktobra 1928 ukinejo vsa preostala slovenska društva. Tako je zamrlo delovanje približno 400 društev primorskih in istrskih Slovencev, od pevskih zborov, kulturnih in prosvetnih ter športnih društev do gledaliških skupin« (str. 286).

Klabjan in Bajc se v svojih ugotovitvah povsod, kjer je bilo to mogoče, poleg na zapise zgodovinarjev, politikov in drugih izobražencev naslanjata tudi na individualna pričevanja v dogajanje v obravnavanem času tako ali drugače vpletenih ljudi, žrtev in prič. »V pogled v usode posameznikov,« poudarjata, »je bila metodološka izbira in hkrati nujno dopolnilo za razumevanje kom-

pleksnih in dolgoročnih vprašanj, ki marsikdaj izvirajo iz požiga tržaškega Narodnega doma« (str. 290).

Avtorja nato sledita še usodi Narodnega doma v naslednjih desetletjih. Slovenci so bili prisiljeni ostanke prodati, obnova hotela, nekdanjega Balkana z novim imenom Regina (str. 282), pa je le na površju sledila Fabianijevemu načrtu. Med drugo svetovno vojno je ostalo vprašanje Narodnega doma na mrtvi točki, že 2. maja 1945 pa so ga zasedle britanske čete. V stavbi so se naselili zavezniški častniki z družinami ter jo preimenovali v Devonshire House (str. 318). Zahteve slovenskih organizacij po vrnitvi niso uspeli zaradi razkola med njimi ob resoluciji informbiroja. Po koncu zavezniške uprave sedem let pozneje, ko je Narodni dom spet postal Albergo Regina, so italijanske oblasti – samo da ne bi dopustile vrnitve slovenskih kulturnih in gospodarskih ustanov v središče mesta – po dolgotrajnih zavlačevanjih tudi s finančnim prispevkom, ki se sicer ni niti približal vrednosti med fašizmom uničenega ali odvzetega premoženja, sodelovale pri izgradnji Kulturnega doma na ulici Petronio. Z izbiro te odročne lokacije je bil po besedah avtorjev »novi kulturni hram tržaških Slovencev že vnaprej getoiziran« (str. 348).

Vhod v mladinski oddelek Narodne in študijske knjižnice v Trstu (foto: Iztok Ilich, 3. 9. 2021).

Ob obletnicah požiga, vse do stote, so se bolj ali manj odločne zahteve po vrnitvi doma še nadaljevale. Manifestacij so se udeleževali predvsem Slovenci, medtem ko jih tržaški mediji pogosto niso niti omenjali. Zaprtje hotela leta

1976 je v slovenski skupnosti obudilo upanje, da bodo stavbo znova odkupili, plačali so celo predujem, vendar so se italijanski lastniki premislili. Avtorja domnevata, da zaradi klavzule, zapisane ob prodaji, ki je očitno veljala še

po zapadlosti (po 50 letih), »da stavba ne sme priti v slovenske roke oziroma take, ki ne bi delovale v italijanskem nacionalnem interesu« (str. 355).

Klabjan in Bajc skleneta svojo raziskavo z mislijo, da je Narodni dom kljub uradnim obvezam »še vedno talec mesta, ki se je iz mesta brez zgodovine prelevilo v mesto s preveč zgodovine. In morda zgodovinarjev« (str. 395), in da današnji Narodni dom, kakršen je, tudi ves v slovenskih rokah ne bo dosegel nekdanjega pomena, njegova mogoča preobrazba pa bi lahko pomenila pomembno izhodiščno točko za drugačno razumevanje medsebojnih odnosov v širšem jadranskem prostoru. »S te perspektive,« menita, »Narodni dom ni več samo relikvija, ki nam pomaga preučevati preteklost Evrope, temveč postane kristalna krogla, iz katere lahko napovedujemo njeno prihodnost« (str. 396).

ANJA MORIC: Čebelarke domisljice Jurija Jonkeja.

Zavod Putscherle, Stara Cerkev 2020, 39 str.

Anja Moric se je zadnjih nekaj let precej posvečala proučevanju čebelarke dediščine na Kočevskem. Leta 2019 se je v organizaciji Zavoda za kulturo in turizem Kostel skupaj s Čebelarskim muzejem iz Radovljice predstavila tudi na gradu Kostel z razstavo »Za čebelarstvo ni vsaki, kakor za matiko.« Čebelarstvo na Kočevskem, ki je bila sicer prvič predstavljena že leta 2018 v Dolenjskih Toplicah. Zanja je zbrala podatke o razvoju čebelarstva na omenjenem območju.

Leto pozneje, torej 2020, je izšla njena slikanica Čebelarke domisljice Jurija Jonkeja, ki je namenjena mlajšim bralcem. V njej zgoščeno, a domiselno predstavi pomembnega slovenskega

čebelarja in duhovnika Jurija Jonkeja (1777–1864) iz Črmošnjic, ki je v prvi polovici 19. stoletja napisal nemški in slovenski čebelarski učbenik. Oba spadata med temeljna dela slovenskega čebelarstva. Slikanica je izšla pri založbi Zavoda Putscherle, centra za raziskovanje, kulturo in ohranjanje kulturne dediščine, ilustracije pa je prispevala Barbara Kobiari.

Jurij Jonke se je rodil leta 1777 v vasi Gorenje pri Stari Cerkvi in se šolal v Novem mestu, Gradcu in Ljubljani. Po zaključeni humanistični gimnaziji in študiju teologije v Ljubljani je bil v duhovnika posvečen 1803. leta v Kočevju, nato pa je služboval v Škofji Loki, v Novem mestu in nazadnje,

* Tita Porenta, mag. etnologije, muzejska svetnica, Muzeji radovljiške občine; tita.porenta@mro.si.

najdlje, v Črmošnjicah, kjer je odigral pomembno družbeno vlogo v obdobju Ilirskih provinc (1809–1811). Ključno je bilo tudi njegovo delo v čebelarstvu. Bil je član Kranjske kmetijske družbe, kjer je kot velik poznavalec čebel s konkretnimi predlogi pospeševal čebelarstvo na Kranjskem. V sodobni domači in tuji čebelarški literaturi je objavil številne članke, njegovo najpomembnejše delo pa je knjiga *Kranjski zhbelaarzhik*, ki je v nemškem¹ in slovenskem jeziku² izšla leta 1836, v popravljeni in dopolnjeni izdaji pod enakim naslovom pa še leta 1844. Jonkejeva knjiga, napisana preprosto in na podlagi mnogih praktičnih izkušenj avtorja, je tretja tiskana knjiga o čebelarstvu v slovenskem jeziku,³ po ponatisu pa je bila celo predlagana za učno knjigo o čebelarstvu v tedanjih osnovnih šolah.

Jonke je najverjetneje tudi avtor enega prvih panjev s premičnim satjem na Slovenskem, t. i. Jonkejevega panja, ki ga je Moriceva javnosti prvič predstavila na zgoraj omenjeni razstavi. Narejen je bil po vzoru poljskega inovatorja Jana Dzierżona (1811–1906) in je bil sestavljen iz 16 satnih okvirjev. Ti so omogočali pregledovanje razvoja čebelje družine, ki je pozimi ni bilo treba pomoriti kot tistih, vzgajanih v kranjičih, kjer so čebele izdelovale satje prosto znotraj panja. Edini primerek Jonkejevega panja danes hranijo v Občicah na Kočevskem (str. 38).

Ostanke Jonkejeve dediščine najdemo v Črmošnjicah in v številnih sloven-

skih knjižnicah. Spominsko ploščo so mu na sedežu Društva staroselcev v Občicah leta 2014 odkrili Regijska čebelarska zveza P. P. Glavarja, Čebelarsko društvo Dolenjske Toplice in Društvo Kočevarjev staroselcev v Občicah (prim. Porenta 2018: 44).

Tudi knjiga Anje Moric se verno drži opisane biografije Jurija Jonkeja v času njegovega delovanja v Črmošnjicah, predvsem pa mlade popelje v svet čebel in čebelarjenja. Zgodba se začne v njegovi knjižnici, v kateri »so se kopičile knjige ... take v slovenskem, nemškem, latinskem in francoskem jeziku ... in ki jih je Jonke požiral črko za črko« (str. 5). Podobno je listal tudi domače in tuje časopise, posebno take, ki so pisali o čebelah. Moriceva Jonkeja predstavi najprej kot čebelarja, ki je za domačim župniščem zasadil sadovnjak, poleg njega pa postavil tri velike čebelnjake, v katerih je imel kar 150 panjev, vsakega z okoli 20.000 čebelami. Jonke se je z njimi pogovarjal v kočevarskem jeziku: »Pajen, pajen«⁴ (str. 6).

Osrednja zgodba poteka kot pogovor ali poduk med Jurijem Jonkejem in Hanžem, bližnjim vedoželjnim fantičem, za kakršne je Jonke kasneje napisal učbenik. Skupaj pokukata v panj, kjer ima vsaka čebela svojo nalogo, da nastane med, ki ljudem sladi čaj in lajša prehlade. Mali Hanž Jonkeju postavlja številna vprašanja, med drugim tudi o tem, kakšne barve so čebele. Slovenska oz. kranjska čebela se imenuje tudi kranjska sivka, ker je njen kožušček sive barve. Mladi bralci tako spoznajo, da vse čebelice niso kot čebelica Maja, ki sodi med nemške čebele temne barve in ne privlačno rumene, kakršne so po večini kupljene čebelice igračke, narejene po vzoru italijanske vrste medonosnih čebel.

Za mlade je delo čebelarja zanimivo predvsem takrat, ko čebele rojijo.⁵ Takrat si je treba nadeti zaščitno opremo

in znati uporabiti panj, v katerega se bo naselila nova družina s staro matico. Ob taki priložnosti je čebelar že od nekdaj nov panj podaril sinu ali svojemu nasledniku, ki je tako podedoval brezmejno ljubezen do čebel in nadaljeval tradicijo. Tudi Hanž je tako prejel prvi panj. Jonke je čebelaril v lesenih kranjičih, panjih, ki so bili v njegovem času najbolj prilagojeni domačemu načinu čebelarjenja. Iz tujih časopisov se je seznanil o novostih, panjih s premičnim satjem, kjer čebele delajo satje v lesenih okvirčkih, ki jih lahko opazujemo in iz njih vzamemo samo del pridelka, ne posegamo pa v čebelje plodišče, del panja, kjer zalega matica. Tako je v slikanici predstavljen t. i. Jonkejev panj.

Slikanica v nadaljevanju predstavi Jonkeja v vlogi mirovnika in dobrotnika v zgodbi iz časa Ilirskih provinc, ko je s svojim posredovanjem kot župan in krajevni sodnik reševal spore med francoskimi vojaki in svojimi rojaki. V spomin na tiste čase je po ustnem izročilu nastal tudi figuralni panj v obliki francoskega vojaka, ki je krasil slovenske čebelnjake, danes pa ga najdemo v nekaterih slovenskih muzejskih zbirkah.

Anja Moric slikanico zaključila s spremno besedo, v kateri pojasni nekatere pojme z zgodovinskim ozadjem. Predstavi tudi kočevščino, ki jo Unescov Atlas ogroženih jezikov uvršča med kritično ogrožene jezike, s čimer ozavešča o jezikovni raznolikosti na Kočevskem, in kočevski gozdni med z zaščiteno označbo porekla.

Ozaveščanje mladih o pomenu čebel je v času, ko se zavedamo usodnih podnebnih sprememb in si prizadevamo za prepoznavanje slovenske identitete v svetu, izjemnega pomena. Ob tem sta neizogibna tudi predstavljanje in promocija čebelarske dediščine, saj smo Slovenci zlasti v 18. stoletju igrali pomembno vlogo na čebelarskem zemljevidu Evrope. Ponovno smo nase odločno opozorili leta 2017, ko je bila na sedežu Združenih narodov prav na pobudo slovenskih čebelarjev in slovenske vlade sprejeta deklaracija o Svetovnem dnevu čebel, ki ga po celem svetu obeležujemo vsako leto 20. maja,

1 Jonke Georg: *Anleitung zur praktischen Behandlung der Bienenzucht*. Aus eigenen Erfahrungen gesammelt, und heraus gegeben von Georg Jonke. Laibach 1836.

2 Jonke, Juri: *Kranjski Zhebelaarzhik, to je: kratko poduzhenje zhebele rediti, in s' njimi prav ravhati*. Is nemshkiga prestavil J. Shemla. Ljubljana 1836.

3 Nastala je 40 let po slovenski izdaji *Popolnega podučjenja* Antona Janše (1734–1773, čebelar, čebelarški učitelj, slikar; knjigo je prevedel in priredil Janez Goličnik), ki je izšla leta 1792, in nekaj let za *Čelarstvom* Petra Dajnka (1787–1873, duhovnik, jezikoslovec, čebelarški in nabožni pisatelj, okrožni šolski nadzornik) iz 1831.

4 »Čebele, čebele, le pridno letajte.«

5 Rojenje je oblika popolnoma naravnega razmnoževanja in ohranjanja čebelje vrste. Čebele lahko ob dobrih razmerah, to je dobri pašji, rojijo tudi večkrat na leto.

ko se je rodil naš največji čebelar Anton Janša. *Čebelarstvo domislice Jurija Jonkeja* po letu 2018, ko je izšla slikanica *Čebelar po srcu* izpod peresa in čopiča akademske slikarke Andrejke Čufer,⁶ že dolgo pred njo pa *Iz dnevnika čebeli-*

ce Medke Marjana Mančka, nadaljujejo to pomembno poslanstvo.⁷

Literatura in viri

PORENTA, Tita: *Veliki ljudje slovenskega čebelarstva*. Lukovica in Radovljica: Čebelarstva zveza Slovenije in Muzeji radovljiške občine, 2018.

⁶ Andrejka Čufer: *Čebelar po srcu: Anton Janša, od malega čebelarja do dvornega učitelja čebelarstva*. Vrba: SVET.JE.SVET, umetniško ustvarjanje Andrejke Čufer, 2018.

⁷ Marjan Manček: *Iz dnevnika čebelice Medke*. Radovljica: Muzeji radovljiške občine, 1997, ponatis 2005.

KSENIJA KHALIL: Časovnice življenj [Prvi del]: Prispevki k poznavanju Vlahov v Beli krajini.

Samozaložba, Črnomelj 2020, 275 str.

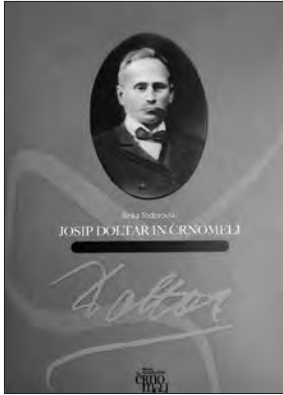
Knjiga *Časovnice življenj* ni prvo delo Ksenije Khalil. Kot raziskovalka in publicistka je pred tem že izdala dve publikaciji, bila urednica več publikacij, lotevala pa se je tudi številnih kulturnih projektov za oživitev etnološke dediščine Bele krajine. *Časovnice življenj* je, kot sama pravi v uvodu, nadaljevanje rodoslovnih raziskav prednikov. Ko je zaključila raziskovanje po matičnih knjigah, se je lotila raziskovanja svojih daljnih prednikov iz rodu Vitkovičev, za katere ugotavlja, da so bili uskoškega oz., kot pravi sama, vlaškega porekla. Delo je razdeljeno na deset poglavij. Uvodu, kjer avtorica razloži razloge za nastanek dela, sledi poglavje Nekaj iz zgodovine Zahodnega Balkana z zgodovinskim pregledom od prazgodovine do turških prodiranj na Balkan. Sledi poglavje O Vlahih, v katerem piše o imenu Vlah, o poreklu in domovini Vlahov, o katonih, jeziku, veri in običajih ... V poglavju Migracije prebivalstva po Balkanu sledi selitvam Vlahov do naselitve v Belo krajino in Žumberk. Belokranjskih Vlahov se podrobneje dotakne v poglavju Po sledih Vlahov v Beli krajini. Zaključku sledijo še Povzetek, Seznam slikovnega gradiva, Manj znane besede in Viri.

V prvem delu se avtorica poseveča predvsem Vlahom, v drugem pa se bo, kot napoveduje, osredotočila na gospodarske in družbene razmere Vinice z okolico.

* Anita Matkovič, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, muzejska svetovalka, Belokranjski muzej Metlika, Spominska hiša Otona Župančiča Vinica; anita.matkovic@guest.arnes.si.

ILINKA TODOROVSKI: Josip Doltar in Črnomelj: Črnomaljski mlinar, žagar, livar in župan ter spreminjanje mesta med letoma 1880 in 1930.

Občina Črnomelj in Mestna muzejska zbirka Črnomelj, Črnomelj 2021, 173 str.

Ilinka Todorovski je novinarka, prevajalka in publicistka. Z delom *Josip Doltar in Črnomelj* se je, kot zapiše v podnaslovu, poklonila svojemu pradedu Josipu Doltarju, črnomaljskemu mlinarju, žagarju, livarju in županu. A knjiga ni le poklon Josipu Doltarju, ampak tudi zgodba o Črnomaljcih – prijateljih, tekmečih in sopotnikih, zgodba o gradnji mogočne šolske zgradbe, zgodba o izgradnji vodovoda, zgodba o izseljevanju v Ameriko in vrnitvah iz Amerike, zgodba o mlinu in žagi ob Doltarjevem »slapu«, zgodba o izgradnji belokranjske železniške proge, zgodba o izgradnji črnomaljskega »velikega« mostu in zgodba o železolivarstvu v Črnomlju. Od otroka iz bajtarske družine se je Doltar povzpел visoko, a tik pred smrtjo tudi padel na trda tla. Skorajda na smrtni postelji je doživel osebni stečaj. Delo, razdeljeno na 29 poglavij, se bere kot roman – enkrat kot zgodovinski, spet drugič kot politični triler in nenazadnje kot ljubezenska zgodba. Med pestro dogajanje v Črnomlju med letoma 1880 in 1930 je namreč vseskozi vtkana tudi zgodba o Josipu Doltarju in njegovi družini, o obeh ženah Katariinah, o njegovih številnih otrocih, katerih potomstvo živi v Beli krajini, drugod po Sloveniji in po svetu. Delo je bogato opremljeno tudi s fotografskim in drugim dokumentarnim gradivom. Izšlo je ob zaključku Doltarjevega leta, ki ga je razglasila Občina Črnomelj.

PETER MADRONIČ, PETRA MADRONIČ, MAJA MADRONIČ: Domačija ob vodnih kolesih: Družinska zgodba Madroničevih iz Prelesja.

Samozaložba, Stari trg ob Kolpi 2021, 155 str.

V želji, da bi številne prigode iz preteklosti družine ostale ohranjene tudi za prihodnje rodove, je nastala knjiga z naslovom *Domačija ob vodnih kolesih*, ki govori, kot pove podnaslov, o družinski zgodbi Madroničevih iz Prelesja. Raziskovalnega dela in zbiranja gradiva so se lotili oče Peter in njegovi hčerki Petra in Maja. A knjiga je še veliko več kot le zgodovina družine. Kot pravijo sami, je zgodovina Madroničevih v Prelesju dokaj kratka, saj se začenja šele v letu 1937, ko se je »stari čača« Peter Madronič preselil na mlin in žago v Prelesje. Kljub temu je v knjigi objavljenega ogromno dokumentarnega gradiva – od najstarejše pogodbe o nakupu hube iz leta 1789 pa vse do danes. Med uvodno Spremno besedo in zaključkom Kolpa pa teče naprej najdemo še pet poglavij. Poglavje Madroničevi ponuja na ogled številne dokumente in fotografije, povezane z družino. V poglavju Vsakdan ob vodnih kolesih prikaže življenje in delo mlinarske in žagarske družine, njihov vsakdan in praznik, vesele in žalostne trenutke, vse skupaj začinjeno s pravo mero šaljivih zgodb. O različnih načinih ribolova izvemo v poglavju Ribolov na Kolpi. Prava zakladnica znanja o mlinarstvu in žagarstvu pa je poglavje Preleški mlin in žaga. Podrobne opise delovanja spremljajo tehnične risbe vodnih koles, mlinskih naprav in žage. Zelo ilustrativno poglavje Makete pa predstavi, kako so izpod rok Petra Madroniča nastale makete mlina, žage venecijanke in objekta. V opombah ob besedilu so pojasnjeni številni narečni in tehnični izrazi, kar knjigo še dodatno bogati.

KAJ SE DOGAJA NA PODROČJU ROKODELSTVA IN OBRTI?

Sodobnost tradicionalnih rokodelskih in obrtniških znanj in dejavnosti, Zoom, 31. 5. 2021

Zadnji letošnji majski dan smo se v več kot 60-članski zasedbi poslušalstva, predavateljic in predavateljev zbrali na spletnem dogodku, poimenovanem *Sodobnost tradicionalnih rokodelskih in obrtniških znanj in dejavnosti*. Posvet je potekal pod okriljem Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, program je bil pester, diskusija plodna. Da smo bili priča večplastni predstavitvi prizadevanj za ohranitev in razvoj rokodelskega znanja in obrti, se moramo zahvaliti Mateji Habinc in Veroniki Zavratnik, ki sta na dogodek povabili strokovnjakinje in strokovnjake z različnih področij, stopenj poznavanja problematike rokodelstva in vključenosti vanjo. Dogodek je bil zasnovan kot pregled in vpogled v stanje organiziranja, izobraževanja rokodelcev in rokodelk, raznovrstnega vključevanja v gospodarski sektor, izmenjava idej ter poročanje o nadaljnjih premikih (predvsem zakonodajne) skrbi za rokodelstvo.

Prvi sklop posveta se je po nagovoru dekana Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani Romana Kuharja in predstojnika Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Jake Repiča pričel s predavanjem Janeza Bogataja, ki je osvetlil strukturo izobraževanja in organiziranja rokodelskega dela skozi čas. Pomembnejša prizadevanja za dosežke, pa tudi proti neizkoriščenosti takrat prepoznanih potencialov systemskega razvijanja »domače in umetnostne obrti«, kot jo klasificira Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije (OZS), so se dogodila po letu 1977, ko je potekala prva bienalna razstava rokodelcev v Slovenj Gradcu. Poglavitno je, da je predavatelj, dolgoletni raziskovalec in opazovalec rokodelstva in pobudnik zasnove regionalnih rokodelskih centrov z osrednjim rokodelskim centrom v Ljubljani, neposredno in neidealistično izpostavil glavne vrzeli v izobraževanju, organizaciji in (državni, strokovni, formalnopravni) podpori rokodelcem in rokodelkam.

Delovanje obstoječih devetih rokodelskih centrov je podrobneje predstavila vodja Rokodelskega centra DUO Škofja Loka Kati Sekirnik. Poslanstvo devetih rokodelskih centrov po Sloveniji, združenih v Konzorcij – torej dokumentacija, predstavitev in prenos rokodelskega znanja in veščin, vrednotenje, trženje, posredovanje interesov rokodelcev in rokodelk državnim institucijam oziroma tisto, čemur rečemo celostna obravnava – se (uspešno) izvaja, potenciali pa o(b)stajajo. Ti so možni predvsem na področju sooblikovanja trajnostne turistične ponudbe; ker pa Konzorcij predstavlja vezni člen med ustvarjalci in državnimi institucijami, je bila izpostavljena systemsko neu-

strezna ureditev na področju zakonodaje, saj ni krovnega zakona, ki bi ščitil interese in delo rokodelcev.

O premikih pred tremi leti ustanovljene Medresorske delovne skupine, ki bi uskladila zakonodajo, je na posvetu spregovoril Franc Stanonik. Vodenje skupine je prevzelo Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, vanjo pa je vključeno še Ministrstvo za finance, Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti ter Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. Izkazalo se je, da je bilo poglobljanje v rokodelstvo s pravnega stališča vsaj za nekaj dobro: delovna skupina je sklepčna, da rokodelstva ni enostavno opredeliti, saj gre za spoj različnih organizacijskih oblik obrtniškega dela, izobraževanja, trgovanja in celo socialnega varstva. Postopek zakonske ureditve, ki ga usklajuje pet različnih ministrstev, je dolgotrajen in v tem času žal ni prednost. Predvsem pa v slovenskem prostoru manjka strategija, ki bi preseгла menjavo vodilnih oseb v državnih institucijah in omogočila stalnost prizadevanj za ureditev področja rokodelstva.

Naslednji sklop je prepletal dve pomembni osišči: izobraževanje in primere praks znamčenja, torej vključevanja v tržno gospodarstvo. O pomenu izobraževanja in skrbi za nadaljevanje rokodelskih dejavnosti je najprej spregovoril Jernej Bortolato, predsednik Sekcije za domačo in umetnostno obrt pri OZS. Rokodelske dejavnosti bi bilo smiselno spodbuditi tudi z davčnimi olajšavami, mlade pa pritegniti z možnostmi sodobnih interpretacij in implementacij tradicionalnih znanj in veščin.

Ena od možnih poti potrjevanja obvladanja rokodelskega znanja in veščin je tudi odločitev za nacionalno poklicno kvalifikacijo (NPK), ki jo je predstavil Boštjan Košorok s Centra RS za poklicno izobraževanje. V Sloveniji je formalna izobrazba za tradicionalne rokodelske obrti skorajda zamrla, zato so toliko bolj pomembne pobude za dokumentiranje znanja in organiziranje tečajev v rokodelskih centrih, ki se v več primerih povezujejo s pridobivanjem formalnih poklicnih nazivov v obliki NPK (na primer v Idriji in Veržeju). Na seznamu poklicnih nazivov ni veliko poklicev, povezanih z rokodelstvom in obrtmi, dodatno motivacijo in tehten argument pri ureditvi področja pa predstavlja dejstvo, da gre za ohranjanje znanja, ki je uvrščeno med (nesnovno) kulturno dediščino. Systematična ureditev bi prispevala k dodatnim zaposlitvenim možnostim, kot velja za nekatere storitvene obrti, ki temeljijo na sistemu NPK. Pri zagotavljanju formalne izobraževalne

* Tajda Jerkič, dipl. etnologinja in kulturna antropologinja (UN), študentka magistrskega študija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; tajda.jerkic@gmail.com.

mreže je pomembno nasloviti tudi dvome, ki rokodelce in rokodelke odvrtačajo od pridobivanja formalnega poklica, ti pa lahko izhajajo iz nepoznavanja prednosti. Ena pomembnejših je večja suverenost nosilcev znanja in veščin, ki je lahko ključna za odgovorno predajanje rokodelskih spretnosti naslednjim generacijam.

Prednosti kolektivnih blagovnih znamk na primeru rokodelstva je izpostavila Tanja Lešnik Štuhec, ki je sodelovala pri razvijanju krovne znamke *Izvorno slovensko*, ki povezuje 16 znamk. Poudarila je, da se z uveljavljanjem znamke oblikuje prepoznavnost in jamči vrednote zelenega turizma, obenem pa odgovarja na težnjo izkustvenega turizma, saj vključuje prikaze mojstrov rokodelcev med procesom izdelave unikatnih izdelkov. Taki turistični izdelki ustvarjajo privlačno zgodbo, ki spodbuja obisk destinacij, in obratno – zgodbe rokodelcev in rokodelk odpirajo priljubljenosti za novo turistično ponudbo.

Če je na področju zakonodaje težje govoriti o uspehu, pa je certifikat *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija*, ki ga podeljuje strokovna komisija OZS, dobro uveljavljen in prepoznan tudi izven slovenskih meja, kar ustvarja visoko kakovost ponudbe rokodelskih izdelkov (ne pa nujno storitev). Pomen ohranjanja slednjih je v zadnjem tematskem sklopu izpostavil Vito Hazler. Tudi v razpravi je bila večkrat omenjena nuja po vzpostavitvi evidence mojstrov in mojstric, ki ustvarjajo iz lokalnih materialov, iz katere bi črpali tako strokovni delavci in delavke (na primer za potrebe varovanja, ustreznega konserviranja in restavriranja kulturnih spomenikov), pa tudi tisti, ki so jim take tradicionalne rešitve blizu ali pa želijo s tem poskrbeti za ohranjanje kulturne dediščine. Četudi se zdi takšno ravnanje blizu promociji, so ta prizadevanja usmerjena v obveščanje in večjo dostopnost mojstrov in mojstric.

V času preobsežne proizvodnje materialnih dobrin in nepotrepljivega ravnanja z okoljem nastajajo mnogi zanimivi projekti, ki povezujejo sodobno oblikovanje s tradicionalnimi veščinami. Iz rokodelstva kot dela »ljudske« tehnologije in umetnosti namreč črpajo trajnostno naravnane oblikovalke in oblikovalci. Zgleden primer takšnega sodelovanja sta predstavili Maja Vardjan in Cvetka Požar, kustosinji mednarodnega projekta, razstave in spletne platforme *MADE IN*, ki so bili v letu 2020 predstavljeni v Muzeju za arhitekturo in oblikovanje v Ljubljani. Izpostavljeno je bilo tudi dejstvo, da je meja med področjem industrijskega in unikatnega oblikovanja in rokodelstva tanka, saj slednje združuje oblikovanje in uresničevanje zamisli izdelka, oblikovalci pa (lahko) črpajo iz tradicionalnega znanja ter izdelke preoblikujejo s pomočjo novih pristopov in jim dodajajo nove načine uporabe. Treba je izpostaviti, da rokodelske veščine niso pomembne zgolj kot predmet zaščite nesnovne kulturne dediščine (v nacionalnem Registru je sicer 28 enot, ki ustrezajo podzvrsti rokodelskih in obrtniških znanj), ampak tudi kot trajne tehnološke rešitve in spoznanja, kar so v razpravi izpostavili restavratorji in konservatorji.

Prej omenjeni rokodelski centri, ki so vpeti v lokalne in regionalne razvojne politike, so lahko tudi zgled za oblikovanje novih možnosti dela, povezovanje ustvarjalk in ustvarjalcev ter mreženje s končnimi uporabniki ali kupci. Pred koncem posveta je svoje delo predstavil Aleš Kacin, žirovski oblikovalec in arhitekt ter ustanovitelj in vodja čevljarke delavnice AK Alojz Karner, ki ga je sodelovanje v projektu štirih lokalnih akcijskih skupin *Domače in umetnostne obrti – dediščina in sodobnost* spodbudilo k razvoju svoje delavnice in ponudbe. V njej namreč združuje tradicionalno ročno izdelavo čevljev in sodobno digitalno tehnologijo, ki omogoča, da je vsak čevljar narejen po meri stopal naročnika. Alešovo delovanje je tesno vpeto v bogato rokodelsko in industrijsko zgodovino Žirov, kjer so se pred 50 leti takratni čevljarji povezali v danes svetovno znano podjetje Alpina, v kateri je deloval tudi Alešev ded Alojz Karner, ki mu je predal čevljarstvo znanje. Če je bilo rokodelstvo v preteklosti gonilo za industrijski razvoj, pa se danes vse bolj vzpostavlja povezava rokodelstva s turizmom: delavnico AK Alojz Karner in prikaz postopka izdelave čevljev si sedaj lahko ogledajo obiskovalci Žirov.

V razpravi ob koncu posveta je Branko Suhadolnik iz Zveze društev upokojencev Slovenije izpostavil željo po aktivni vključenosti v prenos znanja, saj ustvarja kar 2000 upokojenk in upokojencev. V rokodelskih centrih se rokodelci in rokodelke sicer gibljejo na različnih ravneh profesionalizacije, večinoma pa so imetniki prej omenjenega certifikata *Rokodelstvo Art & Craft Slovenija*. To ne velja za ljubiteljske rokodelce, ki si ne prizadevajo za resnejši vstop na trg, zato bo v prihodnje treba izpostaviti taka neskladja, ozavestiti pomen izobraževanja in poskrbeti za sistematično dokumentacijo znanja, ki ga imajo rokodelci ali rokodelke. V živahni razpravi so bile omenjene različne problematike, zato polje (tradicionalnega) rokodelstva in obrti v okviru etnologije in kulturne antropologije nedvomno ponuja veliko možnosti za nadaljnje premisleke in raziskovanja: od vključevanja v urejanje problematike »od spodaj navzgor«, spodbujanja državnih institucij k nadaljevanju prizadevanj za ureditev zakonodaje, povezovanja z regionalnimi razvojnimi strategijami (oziroma agencijami) in turizmom, podpiranja sodelovanja med oblikovalci in rokodelci, naslavljanja ekonomskih in družbenih razsežnosti (npr. medgeneracijskega učenja, oblikovanja in utrjevanja odnosov v lokalni skupnosti ter revitalizacije mestnih središč)¹ do vsestranske strokovne podpore pri dokumentiranju, pripravljanju podlag za NPK, vpisov v Register nesnovne kulturne dediščine ipd. Posvet predstavlja uspešen začetek, v prihodnje pa upam(o) na povezovanje akterk in akterjev, ki jih združuje polje tradicionalnega rokodelstva, obrtniških znanj in dejavnosti »v živo«, kot to pritiče rokodelskim dejavnostim.

1 O sodobnem rokodelstvu in urbanih rokodelskih sejmih več v publikaciji *Delavnica, polna nereda: Sodobni rokodelci in oblikovalci v Sloveniji* (Maja Korun Hočevar (ur.), Zavod Lab Laar, Ljubljana 2014).

DEDIŠČINA MED ZAPUŠČINO IN IDEOLOGIJO

Okrogla miza, Zoom, 28. 6. 2021

Virtualna okrogla miza z naslovom *Dediščina – med zapuščino in ideologijo* se je odvila 28. junija 2021 na spletni platformi Zoom. Glavna tematika dogodka je bila konstrukcija dediščine in njena povezanost z različnimi nacionalnimi in institucionalnimi ideologijami. Povabljeni govorci različnih strok, ki se ukvarjajo z dediščino in dediščinjenjem, so s predstavitvijo raznovrstnih tem očrtali nekatere problematike, ki spremljajo dediščinski diskurz.

Dogodek je organizirala in moderirala Daša Ličen (ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje). V uvodnem nagovoru je predstavila osrednjo problematiko, sicer ponostavljeno enačenje dediščine in zapuščine. Dediščina je vedno prežeta s sedanostjo, pri njenem odbiranju gre za dejavno prakso podeljevanja označb in vrednotenja. Z dediščinjenjem se ukvarjajo različne stroke, ob tem pa se porajajo tudi pomembna vprašanja: kakšna je vloga raziskovalcev, so to strokovnjaki, ki sestavljajo popise, ali kritični misleci, ki prepoznavajo ideološke niti, ki prepletajo dediščino?

Prva govorka, Špela Ledinek Lozej (ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje), je izpostavila, da dediščino in druge oblike ponavzočanja preteklosti ločimo po tem, da gre pri prvi za strateško in v veliki meri institucionalizirano prakso. Omenila je Unescovi konvenciji iz leta 1972 in 2003, ki sta dediščino, v pomenu vrednih in ogroženih elementov iz preteklosti, utrdili v širši javnosti. Vzporedno si je dediščina utrjevala mesto tudi v raziskovalni praksi, in sicer v muzeologiji in konservatorstvu, kot družbeno-ekonomski učinek raziskav, pa tudi kot teoretski koncept, in ne nazadnje v okviru kritičnega preučevanja dediščine, katerega središče so prakse in procesi tvorjenja dediščine in njihovi učinki. V dilemi med predanim sodelovanjem pri soustvarjanju dediščine in kritičnim pristopom je pokazala »tretjo pot«, t. i. dediščinski agnosticizem, kot ga omenja Christoph Brumann, ki naj bi raziskovalcu omogočil empirično vrednotenje učinkov dediščine prek »intimne oddaljenosti«. Takšno razumevanje omogoča, sledeč Rodneyju Harrisonu, tudi drugačno razumevanje dediščine, in sicer kot vrste dejavnosti za potrebe sestavljanja in grajenja prihodnosti.

Martina Bofulin (ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije) je na podlagi terenskih raziskav predstavila dediščinjenje migracij med izseljevanjem in priseljevanjem. Kot primer dediščine izseljevanja iz Kitajske se je osredotočila na dediščinjenje migracij iz vzhodnokitajske province Zhejiang v Evropo. Te trajajo že več kot sto let, vzdržujejo pa jih močne, na sorodstvu temelječe

migracijske mreže, močna ideologija podjetništva ter pričanje, da je za uspeh potrebna selitev v tujino, predvsem Evropo, lahko pa tudi Južno Ameriko in Afriko. V kraju izvora so se v zadnjih nekaj letih razvile posebna razprava in materialne prakse, ki priseljenstvo razumejo kot posebno vrsto dediščinjenja, ki ključno oblikuje identiteto kraja. Kot primer priseljenstva dediščine pa je izpostavila kitajske četrti, t. i. *Chinatowns*, ki so nastale kot posledica getoizacije in marginalizacije kitajskih migrantov. Sprva so ti deli mest odražali tujost in eksotičnost tamkajšnjih prebivalcev, kasneje pa so ravno zato pričele privabljati turiste, kar je spodbudilo procese urbane preobrazbe, pa tudi gentrifikacijo. Danes so kitajske četrti razen priljubljene turistične točke tudi simbol (neoliberalne) večkulturnosti in uspešne integracije, celo do te mere, da jih mestne oblasti skupaj z lokalnimi podjetniki poskušajo celo poustvarjati, pogosto neuspešno (npr. v Berlinu ali Amsterdamu). Predstavljena primera kažeta, da je dediščinjenje migracij kot proces odbiranja preteklosti v sedanosti umeščeno v širše, predvsem nacionalne ekonomske strategije razvoja in politične legitimnosti, ne pa v prepoznavo manjšinskih in obrobni glasov nosilcev izkušenj, torej migrantov samih. Ti so namreč pogosto le statisti v dediščinjenju s ciljem urbane prenove, ki se morajo umakniti, ko nastopi novo dejanje (npr. gentrifikacija). Prav tako izkušnje kitajskih migrantov niso prepoznane kot transnacionalne, torej da obsegajo tako kraj izselitve kot prek migracijskih mrež številne kraje priselitve, temveč so stlačene v dva ločena predala izseljevanja in priseljevanja. V diskusiji je Martina Bofulin predstavila način preseganja dihotomij – mednarodno sodelovanje raziskovalcev z različnih lokacij migracijske verige ter vključevanje migrantov ali njihovih potomcev v inovativne projekte (npr. grafične romane, kot je *Chinamen* avtorjev C. Rocchi in M. Demonti), ki se raje osredotočajo na povezave ali t. i. dediščinske koridorje kot pa vztrajajo na umetni ločnici kraj priseljevanja – kraj izseljevanja.

Petra Svoljšak (ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa) je v svojem prispevku predstavila spreminjanje prostora nekdanje soške fronte in še zlasti spominjanja in interpretacije vojne dediščine. Spomeniki padlim vojakom med prvo svetovno vojno lahko nudijo izhodišče za razpravo o dediščini med zapuščino in ideologijo. Tudi Petra Svoljšak, je opozorila na neizbežno subjektivnost, ki spremlja vse, ki se ukvarjajo s predstavljanjem dediščine. Ta se kaže že pri izboru metodologije, virov in interpreta-

* Pia Kučič, študentka 3. letnika dodiplomskega študija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; kucicpia@gmail.com.

ciji. Pravi, da zgodovinarji nedvomno igrajo pomembno vlogo pri kontekstualizaciji dediščine, a je vseeno preteklost ukrojena po zahtevah sedanjosti. Spregovorila je tudi o patriotskih romanjih na soško fronto; tamkajšnja sveta območja so vrhunec vojaških uspehov, ki so pripomogli k enotni Italiji, medtem ko je tujerodni element ostal manj zaznaven. Dodaja, da so kraji nesrečnega spomina v različnih obdobjih predstavljali tudi možnost zaslužka. V času socializma, ko so bili dediščinski elementi prve svetovne vojne zanemarjeni, pa je bil velik vir ohranjanja spomina nanjo, poleg spomina posameznikov, zbirateljstvo. Čeprav je nepremična dediščina na tak način postala predmet trgovanja, so jo s tem rešili pred propadom. Kot primer je omenila Pot miru v Posočju, pri kateri so se snovatelji uspešno izognili nacionalnim pečatom in pohvalno tvorijo transnacionalno dediščino. Dediščina tega območja je »naša«, ker je danes del slovenske države in smo se jo odločili ohraniti.

Blaž Vurnik (MGML, Mestni muzej Ljubljana) se je nato dotaknil tematike dediščine nasilja na primeru Sv. Urha pri Ljubljani. Leta 1947 je bila odprta kostnica, kjer so pokopali ostanke žrtev, mučenih in ubitih na Sv. Urhu med drugo svetovno vojno. Zanimivo je, da je šlo, tako v primeru žrtev kot tudi mučiteljev, za domačine iz okolice. Medtem ko se ohranja spomin na žrtve, pa je identiteta mučiteljev pogosto zamolčana. Leta 1955 je bil razvit celoten spomeniški kompleks in postavljena razstava, vendar ni znano, kakšna dediščina je bila razstavljena v tem času. Mestni muzej Ljubljana je leta 1982 postavil novo razstavo s panoji, komentarji in maketo, ki jo je v 80. letih obiskalo tudi do 7000 ljudi letno. Kasneje so predlagali, da se cerkev uporabi za bogoslužje, in tako so udeleženci prve maše leta 1992 odstranili razstavo, muzej pa je poskrbel, da so jo odpeljali. Novo razstavo so postavili šele lani. Z nedavnim porastom zanimanja za dediščino nasilja, katere primer je

tudi Sv. Urh, so se razvijale nove lokacije, ki so zdaj turistične zanimivosti. Blaž Vurnik pri tem opozarja na nevarnost »kvarjenja«
 prostorov bolečih spominov z banalizacijami, kot je na primer postavljanje kavarn na takšna območja. To vzbuja tudi nova nesoglasja oziroma obuja stara. Pomembno se mu zdi, da vse lokacije dediščine nasilja vztrajajo pri skupnem imenovalcu: ohranjanju miru. V zadnjem prispevku je Verena Vidrih Perko (Oddelek za arheologijo FF) izpostavila pomen muzeoloških teoretskih osnov za interpretacijo dediščine. Spraševala se je predvsem, kaj manjka v naših prostorih dediščinjenja. Odprla je vprašanje definicije dediščine in spoprijemanja z različicami. Poudarila je pomembnost interpretacije, v kateri se ni možno popolnoma izogniti subjektivnim ideološkim pomenom. Zaradi mnogih nasprotujočih si ideologij je predlagala, da bi se bilo treba dogovoriti za specifične slovenske dediščinjenja. Dediščino je treba pripeljati do točke, ko jo ljudje prepoznajo kot vrednoto tudi na osebni ravni in jo želijo ohraniti za prihodnost. Nagovarjala je k spodbujanju vsakega posameznika, da bo sprevidel problematiko in težo dediščine. Na podlagi dediščinskega znanja o preteklosti človek sprejema pomembne sodbe o sedanji družbi in se odloča o prihodnosti.

Ob koncu je potekala še živahna razprava. Poudarek je bil na raziskovalčevi vlogi in udeležbi. Udeleženci so govorili tudi o dediščinjenju od zgoraj in dediščinjenju od spodaj, prespraševali so pomen časovne oddaljenosti za raziskovanje dediščine in interpretacije kot metode. Da gre za zelo subjektivno tematiko z močnimi ideološkimi pridihi, se je pokazalo tudi na okrogli mizi. Dediščina in dediščinjenje sta kompleksni in obremenjeni področji, ki ju moramo obravnavati občutljivo, upoštevajoč sodobnost in preteklost, predvsem pa tiste, ki nosijo največje breme njene čustveno-spominske teže.

Vzpon na Kokoš (foto: Vanja Germ, julij 2021).

Terensko delo s študentskega zornega kota (foto: Živa Gornik, julij 2021).

ETNOLOŠKE PRIPRAVNICE

Lokev, 13.–15. julij 2021

Sredi julija smo študentke etnologije in kulturne antropologije opravljale prakso v Slovenskem etnografskem muzeju pri mag. Adeli Pukl. Udeležile smo se Etnoloških pripravnic, ki so potekale v Fabianovi muzejski trgovinici v Lokvi na Krasu. Pot smo začele v Ljubljani, od koder smo se z muzejskim avtomobilom odpravile proti Lokvi. Tam smo bile nastanjene v Gostišču Muha, najstarejši gostilni na Krasu, ki deluje že od daljnega leta 1679. Sprejel nas je Andrej Muha, lastnik gostišča, ki nam je pokazal kraško gostoljubnost in nam predstavil dobrote svoje domačije. Prakso smo opravljale pri Miru Slani, ki zbira predmete slovenskih blagovnih znamk in jih razstavlja v muzejski trgovinici. Ta stoji v starem centru vasi, v stavbi, ki je v lasti družine njegove žene in kjer so v preteklosti imeli lokalno trgovino. Samo trgovinico je Miro preuredil v muzej. Pol-

ni ga s predmeti, ki jih zbira že celo življenje. Predmete, med njimi različne škatle, cigaretnice in podobno, išče po sejmih, si jih izmenjuje z drugimi zbiralci, jih odkupuje ali dobiva v dar. Miro išče točno določene predmete, s katerimi bogati svojo zbirko, ki je največja v Sloveniji.

Naše delo je obsegalo pregled in popisovanje predmetov ter njihovo evidentiranje v podatkovno zbirko. Vsak predmet gre skozi proces identifikacije, v katerem nanj nalepimo kratico FMT (Fabianova muzejska trgovina) in zaporedno številko (npr. FMT_01322). Predmet opišemo in mu določimo ključne lastnosti, ki vključujejo leto izdelave, državo izvora/podjetja ter pod opombami značilnosti, ki predmet ločijo od ostalih (barva, napis, označbe, ornamenti, poškodbe). Nato predmet zmerimo in poslikamo za evidenco. Značilnosti predmeta zavedemo v Excelovo

* Vanja Germ, študentka dodiplomskega študija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo ter Oddelek za sociologijo; vanja.germ@hotmail.com.

** Živa Gornik, študentka dodiplomskega študija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo ter Oddelek za sociologijo; ziva6reen@gmail.com.

tabelo, ki je zastavljena na enak način, kot ga uporabljajo v Slovenskem etnografskem muzeju. Med prakso smo na ta način evidentirale kar 410 predmetov, med njimi največ pločevinastih škatel za shranjevanje. Namen je bil dobiti pregled nad popisanimi predmeti Fabianijeve muzejske trgovine za potrebe Slovenskega etnografskega muzeja. Poleg vsega tega pa etnološki popis pogosto zahteva tudi brskanje po spletu ali po knjigah ter poslušanje oziroma branje zgodb lastnika predmeta. Morava reči, da je Miro v temu primeru prava zakladnica zgodb, ki v t. i. staro šaro vdihnejo novo življenje. Vsak predmet zanj predstavlja posebno doživetje, ki ga tudi slikovito opisuje.

Praksa pa ni samo trdo delo, ampak tudi druženje, spoznavanje okolice in zgodovine kraja ter oseb, ki tam živijo. Študentje imamo tako možnost, da spoznamo delovanje kustosa na terenu in birokracijo, ki je potrebna za upravljanje muzejskega gradiva. Praksa nam je omogočila tudi neformalno druženje in medsebojno povezovanje, ki nam prikaže etnologijo v drugi luči, kot smo jo sicer vajeni študentje. Velik del zaslug za tako dobro izkušnjo gre naši mentorici Adeli Pukl, ki nam je s svojimi pripovedovanji velikodušno odprla svet svojega poklica. Tovrstno prakso bi priporočili vsem študentom, ki si želijo muzejskega dela v kombinaciji z razgibanim terenom.

Bidenžna številka	Predmet	Čas nastanka / datacija	Opis predmeta	Kraj nastanka	Zgodovina / pradhodni lastnik / cena n+kupa
FMT_00402	Magacin za kavo	1910	Posoda za prodajo kave. Večji magacin za kavo narejen v sercdijskem slogu. v - 110 cm. 2r - 40 cm	Nemčija, Bremen	Predmet je iz Mencingerjeve trgovine v Ljubljani, na Šmartinski cesti
FMT_00403	Posoda Emona za telečje meso v lastnem soku		Pločevinasta posoda za prodajo telečjega mesa v lastnem soku. Znamka Emona, Mesta Industrija Zalog - Ljubljana, Jugoslavija; Napis: Extra quality jellied veal, ready to serve, Wardour, Registered trade mark Yugoslav product. Rumene in modre barve s črnimi, rdečimi in belimi napisi. v - 17,3 cm. 2r zgornj 15,2 cm. 2r spodaj - 15,5 cm. gramatura 6 lb os. cca. 2,72 kg	Jugoslavija	Emona, Mevne Industrija Zalog - Ljubljana. Proizvajalec Saturnus. Kupljena na boljšaku v Ljubljani.
FMT_00404	Posoda/škatla Kraš Rdeči 7 (Crveni 7)		Pločevinasta posoda Kraš (Tovarna Zokolade, bombonov in kekov - Zagreb), Rdeči 7, Saturnus Ljubljana, rdeče modro z belimi detajli, v - 18 cm. 8 - 10 cm. g - 10 cm; napis v 4 jezikih na vsaki ploščki. na pokrovu Crveni 7; pokrov ni polno stnemljiv, na eni strani pritrjen	Jugoslavija	Kraš, Saturnus Ljubljana; kupljena od privatnega lastnika/prodajalca

Primer excelove tabele (foto: Živa Gornik, julij 2021).

»KJER CVETIJO PELARGONIJE, TAM SE LJUDJE RADI POGOVARJAJO«

Intervju z etnologinjo in bibliotekarko v Univerzitetni knjižnici Maribor dr. Jernejo Ferlež

Dr. Jerneja Ferlež je v Univerzitetni knjižnici Maribor zaposlena etnologinja in bibliotekarka ter prejemnica Glazerjeve listine mesta Maribor. Je avtorica knjig *Mariborska dvorišča*, *Fotografiranje v Mariboru*, *Josip Hutter in bivalna kultura v Mariboru*, *Stanovati v Mariboru* ter soavtorica knjig *Maribor paralaksa* in *Okusiti Maribor*. Za knjigo *Stanovati v Mariboru* je prejela Murkovo priznanje za dosežke v etnologiji. Z gostjo smo se pogovarjali o času njenega študija, etnografskem raziskovanju Maribora, njegovih prebivalcih, projektih, pri katerih je sogovornica sodelovala, in knjigah, ki jih je napisala. Gostja je predstavila svoje zanimanje za mariborska dvorišča in stanovanja, predvsem pa poglobitev v zgodovino obstoja in spreminjanja obeh. Beseda je tekla tudi o odmevni razstavi *Nemci in Maribor: Stoletje preobratov: 1846–1946*, ki jo je dr. Ferlež koordinirala leta 2012, ko je Maribor nosil naziv Evropske prestolnice kulture. V nadaljevanju je predstavljenih nekaj izsekov pogovora, ki se je v sklopu enajstega Šmitkovega večera po spletu odvil v torek, 16. marca 2021.

Kaj vas je pripeljalo v raziskovanje mestne etnologije? Kateri profesor vas je navdušil zanjo?

Ne bi rekla, da je šlo čisto po tej poti, da bi me nekdo navdušil in usmerjal v to v času študija. Mogoče so me v resnici v raziskovanje Maribora postavile okoliščine. Tako da bi rekla, da sta me najprej oče in mama pripravila in pripeljala do zanimanja za Maribor, tu namreč živim. Pa tudi to, da se nikoli nisem ukvarjala z etnologijo, da bi bila zaposlena kot etnologinja. Vedno sem pravzaprav lovila trenutke, ko sem se sploh lahko posvečala etnologiji, in pogosto je bilo najlažje ujeti bližnje okolje oziroma se posvečati tistemu, kar sem deloma že poznala, ker me je to tudi zanimalo. Drugače pa je k mojemu raziskovanju pripomoglo tudi dejstvo, da sem med študijem prebirala knjige Maje Godina Golja, ki so se usmerjale v etnološko raziskovanje Maribora.

V Ljubljani se ponavadi študentom iz drugih delov Slovenije svet odpre na drugačen način. Kako ste vi gledali na Maribor po tem, ko ste se vrnili z dodiplomskega študija? Vam je Ljubljana odprla nove perspektive?

V resnici nikoli nisem čisto zapustila Maribora. Tudi ko sem študirala v Ljubljani, sem se pravzaprav zelo pogosto vračala v Maribor. Tako da ni bilo nekega dokončnega

odhoda v Ljubljano. Maribora zaradi tega nisem gledala v nobeni novi luči. Razen preko tistega, kar sem pridobila skozi študij, in sem zato gledala na čisto vse stvari nekoliko drugače oziroma z nekaj več konteksta. Maribor pa je bil prisoten ves čas – ko človek tukaj živi, vdihava njegove dobre pa tudi slabe strani. Maribor mi je seveda ljub, ker je moje rojstno mesto, ampak po drugi strani ga raziskujem tako, kot bi raziskovala vsako drugo mesto, v katerem bi se znašla in bi v meni zbuvalo radovednost. Ni neke raziskovalne ljubezni, povezane prav z Mariborom. Mogoče bolj z urbanim okoljem in načinom življenja, ki ga to samo po sebi ustvarja.

Že v času magistrerja ste se začeli zanimati za mariborska dvorišča in kasneje je ta etnološki oris izšel tudi v knjižni obliki. Kaj je v vas sploh vzbudilo zanimanje za to precej specifično tematiko?

Izbor te teme je bil verjetno eden najbolj nenavadnih, kar sem se jih kadarkoli lotila. Nekaj časa sem namreč živela v eni izmed starejših hiš v Mariboru, na Koroški cesti. Ta stara hiša je imela nenavadno dvorišče, ki ga prej nikoli nisem poznala, čeprav mi je bila ulica znana, prehodila sem jo seveda mnogokrat v življenju. Ko sem videla površine najprej za to hišo, nato za ostalimi v tej ulici, potem pa še v sosednjih, me je to izredno očaralo. No, in take fascinacije, taki drobci, ki se zgodijo, me vedno pritegnejo. Pravzaprav so tudi vse naslednje izbore tem spodbudila taka naključja, podrobnosti, stvari, ki so me močno prevzele. Takrat sem začela razmišljati, ali se da to osebno radovednost in fascinacijo spremeniti v pomembno etnološko raziskovanje. Ko sem povedala, da bi raziskovala dvorišča kot etnološko temo, je bilo kar nekaj ljudi zelo začudenih. Tudi sama nisem znala povedati, na kakšen način se bom tega lotila, kaj vse bom uporabila kot vir. A ko sem se po korakih lotevala raziskovanja, se je izkazalo, da ni nujno, da so teme vedno zelo obširne, da imajo vedno vnaprej določena pravila, temveč da se da izhajati tudi iz nekega drobca, ki ga nato postavljaš v kontekst, ga raziskuješ z različnih zornih kotov.

Kako ste se lotili raziskovanja?

Na začetku sem se odločila predvsem, da bi poskušala opazovati 19. in 20. stoletje. Dve stoletji sta se mi zdeli obdobje, ki bi ga lahko obvladala. Takrat sem že približno vedela, s katerimi viri bom začela, to so bili arhivski viri.

* Polona Zabret, študentka dodiplomskega študija etnologije in kulturne antropologije, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; polonca.zabret@gmail.com.

Jerneja Ferlež na domačem dvorišču (foto: Matjaž Wenzel, marec 2021).

V arhivu v Mariboru so namreč ohranjeni načrti za večino hiš v starejšem delu mesta. Ko sem te načrte pričela spoznavati, sem videla, da dajejo res veliko podatkov, iz katerih lahko črpam. Odločila sem se za to pot. Da bom najprej obdelala tisto, kar je ohranjeno na papirju. K ljudem sem namreč želela priti že z nekim vedenjem.

Ena izmed vlog dvorišč je, da so meja, tudi preplet med zasebnim in javnim. Zanima me, kako so to dojemali vaši sogovorniki in kako ste to vlogo dvorišč razumeli vi?

Moja osebna izkušnja oziroma prva misel je bila, da so dvorišča prostori otroške igre. A takoj, ko sem se s tem pričela nekoliko bolj poglobljeno ukvarjati, se je izkazalo, da so precej več kot samo to. Me je pa hitro osupnilo, kar ste rekli, da so to dejansko prostori, kjer se prepleta javno in zasebno. V tistem času, ko sem se odpravljala na teren k ljudem po mariborskih dvoriščih, so bila ta še precej bolj odprta kot danes. Že ko sem prihajala na dvorišča, kjer nisem poznala nikogar, sem imela občutek, da vstopam nekam, kamor ne morem kar tako, če tam nisem doma ali če me tja ni nihče povabil. In če želim vstopiti, moram za to dobiti dovoljenje, skratka, vstopiti moram s spoštovanjem. Že samo ta občutek mi je dal vedeti, da sem na območju, kjer vstopam v zasebnost. Marsikje so bili tako vajeni, da je to čisto njihov prostor, pa so me seveda takoj opazili in me spraševali, zakaj sem tam. Po drugi strani pa imajo mnoga dvorišča tudi lokale, pritikline, kamor javnost vstopa, ker je dovoljeno, ker je tako mišljeno. Ta del je dajal tisti drugi pridih.

Konkretno ste se, poleg dvorišč, ukvarjali tudi s stanovanji in stanovanjem v Mariboru. Kako je potekalo to raziskovanje, v čem se je razlikovalo od raziskovanja dvorišč?

To temo sem nadaljevala iz magisterija v doktorat zato, ker mi je bilo žal, da ne bi še bolj izkoristila virov, na ka-

tere sem naletela, ko sem raziskovala dvorišča – ko človek gleda načrt hiše, seveda ne vidi le dvorišča. Stvari pa so me začele še bolj zanimati, ko sem prišla v stik z ljudmi. Ko govoriš z njimi o dvoriščih, govoriš hkrati o njihovem prebivanju nasploh. Sem pa k temu predvsem metodološko pristopila malce drugače. Pri dvoriščih sem namreč izbrala pet območij v mestu, ki sem jih natančneje raziskovala, medtem ko sem se pri raziskovanju stanovanj odločila izbrati po dve hiši določenega tipa. Najprej sem torej izbrane hiše razdelila na tipe: hiše starega mestnega jedra, predmestne hiše, bloki, najemniške hiše, zasilna bivališča, skratka, ustvarila sem tipologijo. Nato sem po tej tipologije poiskala po dve hiši, ki sem jima prek stanovalcev in virov lahko najboljše sledila skozi 19. in 20. stoletje. Šele nato sem prešla na posploševanje teh primerov. Sicer pa sta si ti dve raziskavi v pristopu razmeroma podobni.

Leta 2002 je izšla vaša knjiga *Fotografiranje v Mariboru*. Kaj vas je pripeljalo do ukvarjanja s to tematiko, ki je bila sicer že vsebina vaše diplomske naloge?

Zanimanje za fotografijo je spet izhajalo iz moje osebne očaranosti nad fotografijo kot medijem. Temu sem sledila že ves čas študija. Niti ne izključno kot etnologinja, tudi sama sem se nekoliko ukvarjala s fotografijo. Skratka, takrat sem si zastavila nabor vprašanj, ki so me zanimala. Šlo je najprej za same fotografije, njihovo pričevalnost, priložnosti, ob katerih so se odvijala fotografiranja, ter kaj se je kasneje s temi fotografijami kot predmeti dogajalo. Kmalu pa sem pričela raziskovati tudi obraten pogled na to, zanimati so me pričeli tisti, ki fotografijo ustvarjajo. Vse to se je nanašalo na obdobje med obema vojnoma. Fotografija je rdeča nit, ki se mi kot predmet opazovanja vsake toliko časa pokaže v nekem drugem zornem kotu.

V sodelovanju s pisateljem Petrom Rezmanom ste soustvarili knjigo *Maribor paralaksa*. Vaš opis črno-belih fotografij, ki so nastale na območju Maribora, je etnografski, medtem ko soavtor na podlagi fotografiranih ljudi in okolice sestavi zgodbo. Kako je prišlo do tega sodelovanja ter kako je potekalo vaše delo?

Ob bibliotekarstvu in etnologiji, ki sem ju skušala strpati v svoj delovni ritem, se mi je zahotelo nečesa, kar bi mi dalo možnost razmišljati in pisati tudi drugače. Povabljen sem bila, da začnem pisati za mariborski *Večer*. V povezavi z navdušenjem nad fotografijo in preteklostjo ter željo po malce bolj odprtem pisanju sem sestavila koncept pisanja o fotografijah. No, in teh zgodb za *Večer* je bilo napisanih kar nekaj. V zgodbah sem skozi vidne podrobnosti skušala opisati tisto, kar je bilo videti na fotografijah. Ker so bile to fotografije, na katerih so neznani ljudje, se mi je odprla tudi možnost, da pišem o njih tako rekoč ugibanja, ki sem jih poskušala postaviti v kontekst, ki sem ga kot etnolo-

Eno od mariborskih dvorišč (foto: Jerneja Ferlež).

ginja spoznala skozi prejšnje raziskave. V tem času sem spoznala pisatelja in pesnika Petra Rezmanca, in ko sva se pogovarjala, se je izkazalo, da je njegov pogled na nekatere stvari zelo podoben mojemu, le da jih on ubeseduje kot pisatelj, jaz pa kot etnologinja. Izboru zgodb, ki sem jih napisala za *Večer*, sva dodajala nadaljevanja in nastala je knjiga *Maribor paralaksa*, za katero je pravzaprav težko reči, ali je etnološka, ali literarna, ali oboje, ali nič od tega.

Na kakšen način sicer pridobivate gradivo za svoje etnološko pisanje?

Izjemno ljubo mi je prepletanje različnih virov. Zelo rada se poglobim v neko temo ali osebo, ki jo skušam raziskati, in potem skušam najti čim več različnih virov, ki jo osvetljujejo tako ali drugače. Arhiv zelo redno uvrščam med

tisto, kar postavim skoraj na začetek raziskovanja. Pa ne nujno zaradi kronologije, temveč zato, da postavim mrežo vsega, kar lahko izvem, to pa v nadaljevanju prepletam z informacijami, pridobljenimi iz ostalih vrst gradiv. Tudi knjižnica, kjer delam, ponuja kar nekaj možnosti in na voljo imam različne vire: od vizualnih in rokopisnih pa do slikovnega gradiva. Zanimive so tudi galerije in zasebne zbirke. Seveda so izjemno pomembni ustni viri. Kako pristopiti k sogovornikom, no, to je bilo eno izmed pomembnejših vprašanj, s katerimi sem se ukvarjala na začetku raziskovanja dvorišč. Ugotovila sem, da mi pri tem lahko pomaga nekaj kazalnikov, ki jih še vedno s pridom uporabljam. Eden izmed takih je metoda, ki sem jo poimenovala »sindrom cvetočih pelargonij«, kar pomeni, da ko se pojavim v nekem okolju oziroma ko opazujem, kje bi lahko našla sogovornike, pogledam, kje cvetijo pelargonije ali pa kakšne druge rože. Zdi se mi namreč, da bom tam našla nekoga, ki je pogosto doma. Da gre za nekoga, ki se zanima za svoje okolje, in nekoga – kar praviloma potrebujem – ki že dalj časa živi tam in okolje bolje pozna. Moram reči, da tam, kjer so cvetoče pelargonije, vedno najdem nekoga, ki se tudi rad in dobro pogovarja.

Kako velik pomen imajo etnologija in etnološke raziskave, ki v primeru z vaše strani raziskovanih stanovanj in dvorišč pripomorejo, da stvari zaživijo tudi v drugačni obliki? Posnet je bil dokumentarni film *Mariborska dvorišča*, začel se je odvijati tudi celoletni program oživljanja Maribora, *Živa dvorišča*.

Moj prispevek niti ni načrtna akcija, aktivizem, prej neka podlaga, ki je, predvsem pri dvoriščih, sprožila zanimanje za te prostore. Postala je tema, ki je ljudi začela zanimati, in jih pripravila, da so tudi sami začeli vstopati na dvorišča. Ampak tako film *Mariborska dvorišča* kot akcija *Živa dvorišča* so pravzaprav zavedanja, da ti prostori obstajajo, da so zanimivi, da se jih da izkoristiti. Ljudje, ki so sodelovali pri tem, zlasti pri *Živih dvoriščih* in nato deloma tudi pri *Mali tržnici*, sicer niso moja generacija, a mi je bilo vedno v čast, da so me na nek način vzeli s seboj, ko so zaganjali projekte. Izredno všeč mi je bilo prav to, da je bila moja raziskava povod za kar nekaj nadaljevanj v različnih oblikah in da danes mogoče malce spreminja delček vsakdanjih praks Mariborčanov.

Hvala za pogovor.

Posnetek zaslona s skupnega plenarnega srečanja posveta *Vidiki vizualne etnografije v Sloveniji*, 15. 11. 2021 (foto: Manca Filak).

DNEVI ETNOGRAFSKEGA FILMA V KARANTENI: Poročilo posveta *Vidiki vizualne etnografije v Sloveniji* 2020 in festivala *Dnevi etnografskega filma* 2021

Obdobje od marca 2020 do marca 2021 sta zaznamovala dva dogodka »iz karantene«, ki sta se zaradi epidemije novega koronavirusa prestavila na spletno okolje. Prvi, posvet *Vidiki vizualne etnografije v Sloveniji* s filmskim programom, se je namesto marčevske edicije v Posavskem muzeju Brežice odvijal med 9. in 15. novembrom 2020 na spletni platformi Vimeo. Zanj so govornici in govornice vnaprej posneli predavanja z vizualnimi vsebinami, posnetki pa so bili – skupaj s filmskim programom – prosto dostopni za ogled v času trajanja posveta, ki je bil podaljšan za teden dni. Na Vimeo smo si lahko v tem času ogledali 12 videoreferatov in 12 filmskih enot.

V vmesnih letih bienalnega mednarodnega festivala *Dnevi etnografskega filma* si prizadevamo za premislek o vprašanjih s področja vizualne etnografije, vizualnih raziskav in etnografskega filma. Posvet *Vidiki vizualne etnografije* je bil na ta način pregled različnih vidikov produkcije ter rabe filma in fotografije v etnologiji in antropologiji, tako v raziskovalnih ustanovah, v muzejih, arhivih, na univerzi in med ljubitelji, s konkretnim in metodološkim poudarkom.

Sarah Lunaček (Filozofska fakulteta) je predstavila izkušnjo snemanja in različne vidike reprezentacije tuareških porok v Nigru; podobno Manca Filak (ZRC SAZU) vizualno etnografijo obiranja tobaka v Bolgariji. O vlogi institucij je govorila Nadja Valentinčič Furlan (SEM), ki je predstavila filmsko dediščino Borisa Kuharja in način njegove reprezentacije v Slovenskem etnografskem muzeju. O institucionalnem pogledu na ljubiteljsko ustvarjalnost kot del slovenske filmske arhivske dediščine v Arhivu Republike Slovenije je govorila Tatjana Rezec Stibilj (Slovenski filmski Arhiv); podobno je Naško Križnar razmišljal o najdenih filmskih in videoposnetkih v etnologiji. Njuna referata je dopolnil Davor Lipej, ki je predstavil osebne izkušnje na področju ohranjanja dediščine skozi filmski medij, in sicer v sodelovanju z lokalnim okoljem in prebivalci Kapel. Trije prispevki posveta so se osredinjali na uporabo filma in videa v pedagoških kontekstih. Marko Smole je predstavil etnološke delavnice Palčave šiške, Tihana Rubić (Filozofska fakulteta Zagreb), Tanja Kocković Zaborski (Etnografski muzej Zagreb) in Matija Kralj pa so osvetlili svoj pogled

* Manca Filak, mag. etnologije in kulturne antropologije, asistentka – mlada raziskovalka, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; manca.filak@zrc-sazu.si.

Videogram iz etnografskega filma *Imaginarni fantje / Unreal Boys* Karla Anderssena (foto: Solomon Mekonen).

na delavnico Pazi što jedeš Laboratorij v Istri. O kratkih filmih in problemih kratke forme na Poletni šoli vizualne etnografije v Ljubljani je govoril Miha Peče (ZRC SAZU). Raziskovalni pomen videogradiva in način njegove dokumentarne obdelave na primeru iz Ukev v Kanalski dolini je premislila Mojca Ravnik; Špela Ledinek Lozej (ZRC SAZU) pa je predstavila etnografski film *Mleko, kafe in sir* in skozenj premislila vlogo kamere v raziskovalnem delu. O vlogi participatorne fotografije v raziskavah z otroki je govorila Barbara Turk Niskač (ZRC SAZU); podobno je o izzivih rabe fotografije v muzejih pri vključevanju pripadnikov ranljivih skupin razmišljala Urša Valič. Posvet smo zaokrožili s skupnim plenarnim srečanjem vseh sodelujočih govorcev in govork na posvetu, ki nam je omogočil dodaten prostor za skupno refleksijo in razmislek o splošnih raziskovalnih trendih in vidikih v etnologiji in antropologiji.

Tudi festival *Dnevi etnografskega filma 2021* smo si v lanskem letu sprva zamišljali v zavetju Slovenske kinoteke, ki je gostila zadnji dve ediciji festivala. Zaradi nepredvidljivih epidemioloških razmer smo bili primorani k spletni izvedbi festivala, in sicer med 3. in 6. marcem prek spletne platforme Vimeo. Spletni dogodek DEF je omogočil ogled filmov večjemu krogu občinstva v zavetju domačih »kinodvoran«, ogled več filmov iz programa in avtonomno prilagajanje programa posameznikovim vsakdanjim obvezam. Na drugi strani je izgubil številne prednosti, kot je neposredna izkušnja gledanja filma in udeležbe ob prisotnosti avtorja na projekciji. Slednjo smo nadomestili s posnetimi spletnimi pogovori, kjer so sodelovali avtorji, člani žirije in drugi strokovnjaki s posamičnih področij. Število prijavljenih filmov iz leta v leto narašča, kar nakazuje, da se lahko slovenski festival s svojim programom primerja z večjimi evropskimi festivali iz mreže

Coordinating Anthropological Film Festivals in Europe (CAFFE), katere del je DEF. V letošnjem letu so bili na festival prijavljeni 302 filmi, v sklopu katerih je žirija izbrala 20 različno dolgih filmov za končni program. V postopku izbiranja filmov je sodelovalo pet članov mednarodne žirije, in sicer Tihana Rubić (Filozofska fakulteta v Zagrebu); Nika Senica (magistrski študij vizualne antropologije v Munstru); Sarah Lunaček (Filozofska fakulteta v Ljubljani) ter Manca Filak in Miha Peče (ZRC SAZU). Pri izbiri sta prevladovala kriterija terenskega dela oz. (potencialno) daljše raziskave topik in antropološka senzibilnost – in ne le (a tudi) kakovost produkcije ali določen pristop. Pri večini prijavljenih filmov namreč še vedno prevladuje observacijska estetika, pogosto pa tudi delno poustvarjeni trenutki vsakdanjega življenja. Opazen je vpliv senzorične oz. čutne antropologije, nekoliko manj pa je eksperimentiranja v formi.

Statistika festivala v spletni obliki je bila nad pričakovanji, saj je bilo zabeleženih okoli 3000 predvajanj. V povprečju si je vsak gledalec oz. gledalka ogledal približno en ali dva filma na dan. Festival je bil v spletni obliki sicer veliko bolj mednaroden, a je bila kljub temu večina ogledov iz Slovenije. Po številu ogledov so sledile Nizozemska, Hrvaška, Francija, Nemčija itd. Ne glede na nezamenljivost neposredne izkušnje gledanja in srečanj v živo se zahvaljujemo vsem sodelujočim (predavateljem na posvetu in avtorjem filmov) kot tudi članom organizacije, Našku Križnarju, Mihi Pečetu, Sašu Kuhariču, Sarah Lunaček, Tihani Rubić in Niki Senica, ki so pomagali soustvariti oba dogodka in jih na novo premisliti tudi skozi spletno formo, ter seveda organizatorjem dogodka, to so Slovensko etnološko društvo, Posavski muzej Brežice in Inštitut za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU.

Posnetek zaslona z Etnološkega večera, posvečenega zasl. prof. dr. Slavku Kremenšku, 21. 4. 2021 (foto: Saša Poljak Istenič).

ZGODOVINA, MESTO IN NAČIN ŽIVLJENJA V NOVI SLOVENSKE ETNOGRAFIJI: Etnološki večer ob jubileju zasl. prof. dr. Vekoslava Kremenška Zoom, 21. 4. 2021

V sredo, 21. aprila 2021, je Slovensko etnološko društvo (SED) v sodelovanju z Oddelkom za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani pripravilo praznovanje devetdesete obletnice rojstva profesorja Vekoslava Kremenška, ki je zavrlo epidemioloških razmer potekala v obliki videokonferenčnega srečanja. Večer, posvečen visokemu življenjskemu jubileju slavljenca, so organizatorji naslovili Zgodovina, mesto in način življenja v novi slovenski etnografiji, s čimer so ga vsebinsko zamejili na tri temeljne raziskovalne teme, v okviru katerih je Kremenšek vpeljal nove pristope in koncepte ter pomembno prispeval k razvoju etnološke vede na Slovenskem. Dogodek je posebej zaznamovala najmlajša generacija raziskovalcev in raziskovalk, ki so jo s prispevki in razmisleki o lastnem raziskovalnem delu predstavljali Daša Ličen, Blaž Bajič in Veronika Zavratnik.

Uvodnemu pozdravu Alenke Černelič Krošelj, ki je kot predsednica SED v imenu društva voščila Slavku Kremenšku, je sledila slavljenčeva zahvala za izkazano počastitev

ob njegovem osebnem jubileju, pri čemer je izrazil veliko željo, da bi z zbranimi ob prvi priložnosti nazdravil tudi v živo. Besedo sta zatem prevzela moderatorja večera Tanja Roženberger in Miha Kozorog. Tanja Roženberger je zbranim orisala življenjsko in karierno pot Slavka Kremenška, poudarila zlasti njegovo pedagoško in mentorsko delo, ob katerem so raziskovalno in osebno zorele generacije slovenskih etnologov in etnologinj, ter za nameček prebrala nekaj spominov o Kremenšku in njegovem delu, ki so bili leta 1998 zbrani in objavljeni ob njegovi upokojitvi (glej *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 38/1–2, 1998, 30–33). Miha Kozorog je nato zbranim predstavil omenjeni raziskovalki in raziskovalca, ki so v osrednjem delu srečanja spregovorili o treh temeljnih epistemoloških konceptih etnološke vede, in sicer o zgodovini, družbenih razmerjih in načinu življenja, napovedane teme prispevkov pa je obenem kratko osvetlil v kontekstu Kremenškovega dela: zgodovino ne kot zgolj vsakršno raziskovanje preteklosti, temveč ustrezno razumevanje okoliščin pre-

* Rok Mrvič, mag. slovenistike in rusistike, asistent – mladi raziskovalec, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; rok.mrvic@zrc-sazu.si.

učevanih pojavov v nekem obdobju; mesto kot splošno priporočilo etnologiji za obravnavo družbenih razmerij in procesov ter neupoštevanih družbenih skupin v mestih in torej ne zgolj mest kot takih; ter način življenja kot sicer navdse pogosto in raznoliko pojmovan in definiran koncept, ki je številnim omogočil pogoje za opazovanje in preučevanje vsakdanjih praks, vanj pa sodijo sicer banalne, a za bivanje temeljne stvari, ki jih je Kremenšek označeval kot »vsebine vsakdanjega življenja«. V zvezi s tem je Kozorog izpostavil profesorjev poziv, naj se etnologi in etnologinje pri raziskovanju ukvarjajo z ljudmi, ne pa s stvarmi, ter dodal, da se z ljudmi še vedno ukvarjajo, le da pri tem stvari obravnavajo kot dejavnike, ki imajo dokajšen vpliv na to, kako jih ljudje razumejo in uporabljajo.

Med zgodovinjem etnologije in etnologiziranjem zgodovine

Daša Ličen je z vsebino prvega prispevka večera odprla vprašanja, ki jih je na podlagi lastnih izkušenj in opažanj iz obdobja zadnjih šestih let namenila razmerju etnologije in zgodovinopisja. Sama je kot etnologinja, ki jo zanima habsburški Trst in tržaško meščanstvo v obdobju pred 1. svetovno vojno, za svoje raziskave izbrala izrazito historiografski način zbiranja gradiva, kritično branje izbranih virov pa je potekalo, kot sama pravi, v etnološkem duhu. Poudarila je, da za razliko od desetletij, v katerih je deloval Kremenšek, etnologija danes nima primarno historičnega značaja, je pa kljub vsemu historična veda, v kateri se je, zlasti v odnosu do zgodovinopisja, marsikaj spremenilo. Dandanes sta vedi navkljub interdisciplinarnim težnjam, ki ostajajo na deklarativni ravni, verjetno bolj narazen kot kdajkoli prej, zato si je raziskovalka v želji izluščiti načine, s katerimi bi se strokovnjaki obeh ved lahko (ponovno) dokopali do boljšega interdisciplinarnega sodelovanja, za rdečo nit referata izbrala presečišča obeh disciplin. Pozornost je najprej usmerila k etnologiziranju zgodovine, torej k delom etnološkega raziskovanja, ki so zlasti v svetovnem merilu zaznamovali zgodovinopisje. Pod prvo točko je navedla večjo mero demokratičnosti etnološkega pristopa k empiričnemu gradivu, ki za razliko od konvencionalnih zgodovinopisnih pristopov več pozornosti namenja različnim obrobim skupinam in posameznikom; pod drugo je izpostavila osredinjenost etnološke vede na posameznika, torej na raven konkretnega in individualnega, od koder so znali številni strokovnjaki in strokovnjakinje raziskovano umeščati v širši kontekst, kar je slovenskemu zgodovinopisju velikokrat umanjalo; pod tretjo točko pa je poudarila pomen večje previdnosti etnologije pri iskanju t. i. resnice in ostajanju na poti sledenja idealu objektivnosti, čemur zgodovinopisje rado podleže.

V drugem delu prispevka je Daša Ličen nanizala dele zgodovinopisja, ki bi jih etnologija morala odločneje posvojiti, začela pa je s pomenom diahrona razsežnosti etnološkega raziskovanja, ki ga je poudarjal že Kremenšek, in sicer

mora tudi raziskovanje sedanjosti upoštevati zgodovinski kontekst in pri tem iskati ravnotežje med historično kontekstualizacijo in interno logiko določene kulture. Raziskovalka je opozorila, da lahko etnološko raziskovanje po drugi strani zaznamuje skrajno poenostavljen odnos s preteklostjo, ki se pod sintagmami tipa »dobri stari časi« vzpostavlja kot protipol sodobnemu in modernemu. Nadalje je naslovila problematiko anahronizmov, ki po njenem mnenju predstavljajo precejšen izziv, saj se marsikdo med raziskovanjem zgodovine težko izogne prepoznavanju idej in doktrin, ki v obravnavanem obdobju še niso mogle obstajati. Ob tem je poudarila, da so enako močna tudi prizadevanja po povzemanju historičnih akterjev ali skupnosti kot koherentnih in sistematičnih, s čimer se briše nekonsistentnosti in slika mišljenja kot statično in enovito. Vse naštetu velja za raziskovanje preteklosti na območju današnje Republike Slovenije, ki ga je nujno postaviti v kontekst nekdanjih političnih entitet, v kontekst kulturnih, idejnih in ekonomskih tokov, s čimer bo mogoče preseči dominantne nacionalne okvire razumevanja družbe. Za konec je raziskovalka svoje misli sklenila s trditvijo, da raziskovalnim problemom ni mar za vnaprej določene disciplinarne delitve, in dodala, da vedi z upoštevanjem predstavljenih smernic ne bi nadaljevali medsebojnega oddaljevanja, temveč bi se, prav nasprotno, meje med dobrimi etnološkimi in zgodovinskimi raziskavami zabrisale.

Senzorne metodologije v urbanih etnografskih raziskavah: primeri treh evropskih mest

V drugem prispevku je Blaž Bajič spregovoril o novem metodološkem pristopu, ki ga v okviru projekta Sensotra v Sloveniji uvajajo univerze treh sodelujočih mest: Ljubljane, Turkuja na Finskem in Brightona v Angliji. Za boljše razumevanje pomena čutnih izkušenj in zaznav v okviru etnologije in antropologije je uvodoma predstavil britanski program t. i. urbane renesanse iz 90. let, v katerem gre po mnenju Monice Montserrat Degen za paradigmatični primer načrtnega vpeljevanja odličnosti oblikovanja v okviru projektov revitalizacije urbanih območij. Tovrstnim načrtom je implicitna predpostavka, da na oblikovanje mest vplivajo čutne izkušnje. Raziskovalec je predstavil okoliščine, ki so privedle do tovrstnih revitalizacijskih projektov: serija kriz v Veliki Britaniji je v 70. letih pripomogla k zatonu tradicionalnih industrijskih panog, čemur so v naslednjem desetletju sledile neoliberalne reforme in prestrukturiranje gospodarstva, v času katerega so laburisti med prehodom od proizvodnje k storitvenim dejavnostim iznašli t. i. kulturne in kreativne industrije, ki so se selile na prazna industrijska območja mest. V 80. in v začetku 90. let so v kulturnih politikah mest prevladovalе ideje o kulturi in podobi mesta kot urbanega naličja, ki mora biti vabljivo za turiste in investitorje. Izoblikoval se je kup receptur s sorodnim potekom: dejanska ali konstruirana kriza med ljudmi vzbudi strah pred poglobljanjem krize, kar v tekmi z

drugimi mesti poveča željo po privabljanju kapitala. Izvaja se korenito preoblikovanje urbanega prostora, za katerega mestne oblasti prikrojujejo urbanistične načrte ter izrabljajo možnosti javno-zasebnih partnerstev in celo nasilja v obliki fizične prisile. Mesta s tem na doživetveni ravni tekmujejo v ponudbi domnevno lepega in prijetnega okolja za delo in bivanje, kar navzven poteka v obliki znamčenja. Ob tem je raziskovalec izpostavil, da je akademski premislek preoblikovanja postindustrijskih urbanih prostorov že od začetka revitalizacije oz. gentrifikacije izpostavljal vizualne in varnostne učinke. Kritike so usmerjene zlasti proti pretiranemu poudarjanju videza urbanega prostora ter trženju in znamčenju, ki naj bi vodila v množico vizualno podobnih krajev. Taki posegi v urbani prostor z odvzemanjem krajev spomina človeka puščajo izkustveno praznega, mu odvzemajo občutek moči, poudarjanje varnosti prostora pa privede do marginalizacije in odstranjevanja družbenih skupin. Našteto je privedlo do iskanja alternativnih rešitev, med katerimi raziskovalec izpostavi čutni urbanizem arhitekta Mirka Zardinija, ki predvideva urbanistični razvoj z upoštevanjem celotne čutne sfere (torej ne zgolj vidna, temveč tudi slušna, vonjalna, tipna in okušalna estetizacija vsakdanjega življenja) in približevanje idealu mesta kot kraja družabnosti, sožitja in udobja.

Blaž Bajič je nadaljeval s pomembnima raziskovalnima vprašanjema: kako si predstavljene procese predstavljati in kako jih preučevati? Kot odgovor je ponudil metodo opazovanja z udeležbo, ki mora temeljiti na vključitvi vseh čutov, in dodal, da so se kot posebej priročne izkazale časovno in prostorsko usmerjene metode, pri katerih se raziskovalci z udeleženci raziskave sprehajajo po mestu in pogovarjajo o njihovih pogledih in drugih zaznavah, kar omogoča več načinov sedanjega in preteklega čutnega doživljanja. Preizkušena je bila tudi metoda čutno-biografskih sprehodov, ki obsega transgeneracijski trenutek, velik pomen za to metodo pa ima element poti, saj sodelujoča oseba določi pot, ki je zanjo iz nekega razloga pomembna. Ob sprehajanju ta oseba karseda prosto pripoveduje o preteklih in sedanjih opažanjih, pri čemer je ključno, da poskuša na krajih doživetij in spominov ubesediti svoje misli. Čutno dojemanje stalnosti krajev na eni strani in njihove spremenljivosti na drugi spodbujata spominjanje in pripovedovanje, obenem pa omogočata primerjavo ter ugotavljanje podobnosti in razhajanj med izkušnjami starejše in mlajše osebe. K temu je raziskovalec dodal, da moramo biti pri kategorizaciji po družbenih skupinah ali generacijah z metodološko-analitičnega stališča previdni, saj te skupine, ne glede na definicijo, niso homogene. Poudaril je, da je pomembneje upoštevati družbene dejavnike in se zavedati, da so čutno-biografske pripovedi nezvedljive na neke domnevno objektivne kategorije, zaradi česar je za oblikovanje predstave o počutju sodelujoče osebe velikega pomena refleksivna raba občutkov raziskovalca ali raziskovalke.

Potrebo po takem preučevanju mest je Blaž Bajič utemeljil z dejavniki in razmerji onkraj naše neposredne izkušnje in nadzora, ki pogojujejo spremembe naših čutnih okolij, s čimer pa se ljudje soočamo na različne načine. Kot glavna dejavnika je v kontekstu predstavitve navedel kapital in kapitalizem ter zaključil, da je naše početje in akademsko razmišljanje o njem zgodovinsko pogojeno, zaradi česar je bistveno razmišljati o čutnih izkušnjah in praksah kot vzpostavljanju razmerij v specifičnem zgodovinskem kontekstu.

Banalni vidiki načinov življenja: obutev in obuvanje

Veronika Zavratnik je v zadnjem prispevku večera spregovorila o obutvi, natančneje *allstarkah*, ki so jo v najstništvu navduševale, kasneje pa so ji vzbudile raziskovalno zanimanje za materialno kulturo: kako so predmeti vključeni v naš vsakdan, kako jih razumemo, kako z njimi ravnamo, kako in zakaj jih uporabljamo in ali je res, da nas predmeti tudi oblikujejo? Kasneje je želela ugotoviti, ali lahko skozi predmete razume širšo problematiko potrošništva oz. ali lahko osvetli vsaj katero od dimenzij te problematike, zakaj kupujemo vedno nove stvari, kako z njimi ravnamo, kako jih shranjujemo, kako jih odlagamo, ko jih ne potrebujemo več, in kako jih popravljamo. Ob tem je izpostavila dve značilnosti etnološkega ukvarjanja z materialno kulturo, in sicer zavedanje, da brez upoštevanja materialnega sveta zelo težko razumemo družbene pojave in same sebe ter da raziskave materialne kulture zaznamuje osredotočenost na ljudi, saj nas zanima družbeni kontekst raziskovanih predmetov.

V različnih zgodovinskih obdobjih so se raziskovanju materialne kulture namenjali različni poudarki. Na prelomu 19. in 20. stoletja so predmete razumeli kot značilne primere lokalnih materialnih kultur, zatem so jih v prihajajočih desetletjih odrinili v ozadje kot spremljevalne elemente terenskega dela, nato pa jim je stroka v 60. letih znova namenila več pozornosti, zlasti v kontekstu strukturalizma in semiotike, obenem pa je to področje bistveno zaznamovalo delo Pierra Bourdieuja. V 80. letih so se raziskave usmerile v vsakdanje življenje in potrošništvo. Daniel Miller je med prvimi opozoril, da je vsakdanje predmete pomembno preučevati, ker nam povejo, kako živimo naša družbena življenja, in poudaril pomen celovitega konteksta rabe, kar je spodbudilo študije domačega okolja (denimo vrtov, domovanj, avtomobilov). Veronika Zavratnik izpostavi, da so imele te študije znaten vpliv na slovensko etnologijo. Pomembno je postalo upoštevati razmerja med človekom in predmetom ter se zavedati, da predmeti v uporabi niso mrtvi in nedejavni, temveč da dejavno sodelujejo pri oblikovanju družbe in posameznikov ter njihovih družbenih in kulturnih vlog. Raziskovalka je s tem nakazala, da jo zanima obutev v uporabi – kot taka nam obutev določene stvari omogoča, druge onemogoča, v vsakem primeru pa pogojuje občutenje sveta okoli nas. Določanje mesta v obutvenem imaginariju je opredelila s

pomočjo treh perspektiv: s kratkim pogledom v preteklost, z materialnostjo čevlja in z njegovo uporabo. Na primeru *allstark* je pokazala, kako so prešle iz košarkarske sfere v sfero subkultur. Sogovorniki in sogovornice so raziskovalki zaupali, da *allstarke* povezujejo z uporništvom, protikapitalizmom, hkrati pa je pomembna njihova materialna sestava: najstnici preprostost, veganski rastlinski izvor, tretji osebi pa prilagodljivost obutve stopalu. Zavratnik je v povezavi s prilagajanjem obutve stopalu izpostavila dva vidika – obutev in udobje ter obutev in spominjanje. Medtem ko nam je na eni strani v uhojeni obutvi prijetno, nam je ob izbiri dogodku neprimerne obutve lahko neprijetno, pri čemer nam dejavnik fizičnega udobja ne pomaga iz zadrege. V zvezi s tem je uvedla družbeno komponento udobja oz. sproščenosti in v nadaljevanju dodala, da je za *allstarke* značilna dvoslojna udobnost, zaradi česar so tako pogosta obutvena izbira. Po drugi strani dejavniki, kot je denimo dovzetnost za vplive iz okolja ali prisotnost obutve v vsakdanjiku, omogočajo prepletanje družbenih in osebnih kontekstov v pripovedih o obutvi, kar daje vtis, da se v uporabljenem paru čevljev povežeta preteklost in sedanjost – to so lahko npr. spomini na prvi zobni aparat, izbiro študija ali poroko. Dodala je, da obutev hkrati pridobiva materialne sledi obrabe in sentimentalno vrednost, kar pri-

pomore k temu, da para čevljev ne zavržemo, temveč shranimo za spomin. Raziskovalka je na koncu predstavitve povzela, da je obutev funkcionalna potrebščina, ki varuje naša stopala, in ima obenem družbeno funkcijo izrednega pomena, zaradi česar je neizbežno del naših razmišljanj o samih sebi in o svetu, ki nas obdaja.

Večer ni pripomogel le k oživitvi spominov na terensko delo, kongrese v tujini, profesorjev pedagoški zanos, s katerim je predaval, ali delo, ki ga je kot raziskovalec in sokrajan opravil v rodnem Kozjem, temveč je s ponovnim obiskom slavljenčevih dosežkov in predstavitev prispevkov mladih v etnologiji orisal kratek, a razgiban lok: od omenjenih prvih vpeljav posameznih konceptov v slovensko etnologijo do poudarka današnjega stanja, prilagojenega potrebam sodobne etnološke vede. Organizatorji so z izbranim vsebinskim programom dosegli, da so do izraza prišle smernice časa, ki razvoj etnoloških raziskav in profesorjeve misli vodijo naprej. V znamenju pogleda, uprtega v prihodnost, je bilo tudi darilo, ki ga je Tanja Roženbergar na koncu predala slavljenču – zaveza, da se ob prvi priložnosti organizira simpozij, na katerem se bo mogoče obširneje posvetiti raziskovalnim temam, obravnavanim na tem jubilejnem srečanju.

»ZGODBE SI JEMLJEMO ZA SVOJE!«

Etnološki večer s Špelo Frlic

Zoom, 26. 5. 2021

V knjižnici Glasnika SED je konec leta 2020 kot 54. po vrsti izšla monografija Špele Frlic »Zgodbe si jemljemo za svoje!«: *Za 2 groša fantazije in sodobno pripovedovanje na Slovenskem*. Posvečena je pripovedovanju v sodobnem urbanem prostoru. Avtorica se loteva pripovedovanja kot oblike javnega nastopa, ki prenaša tradicionalno gradivo, z aktualizacijo vsebine v sodobni čas in s pripovedovalčevim pogledom na svet pa temu gradivu daje novo življenje. Pričujoče delo je pomemben doprinos k študijam sodobnih oblik tradicij v slovenskem prostoru.

Pripovedovalska dejavnost se redkeje pojavlja v sodobnem etnološkem raziskovanju, zato je Slovensko etnološko društvo na izid knjige navezalo etnološki večer, kjer je beseda tekla tudi o knjigi, vendar ne samo o njej. Pogovarjali sta se avtorica monografije mag. Špela Frlic in urednica mag. Anja Serec Hodžar. Maj 2021 je bil sicer v znamenju rahljanja epidemioloških ukrepov, čas prvih globljih vdihov in ponovnega druženja, vendar je bil to vseeno še čas previdnosti in spremenljivega vremena. Vse to je botrovalo odločitvi, da tudi ta etnološki večer poteka na daljavo, prek aplikacije Zoom, in olajša udeležbo tudi občinstvu iz bolj oddaljenih krajev. Tako smo v sredo, 26. maja 2021, ob 19. uri posedli pred (dobesedno) male zaslone in si pripovedovali o pripovedovanju.

Avtorica knjige se je uvodoma zahvalila Slovenskemu etnološkemu društvu, da ji je omogočilo izdajo. Ne samo za to, da je njeno delo izšlo, ampak tudi zato, ker je pripovedništvo na Slovenskem s tem delom dobilo temelje, teoretične in strokovne. Hkrati gre z opisom skupine Za 2 groša fantazije za opis nekega časa, ki ga ni več, za spomenik skupini, ki ne deluje več, vendar njen duh živi naprej. Monografija pomeni začetek dialoga o pripovedovanju, ki je globlji, osvetljuje pripovedovanje z več vidikov, ga raziskuje, ne zgolj opisuje.

Besedilo je nastalo na osnovi magistrskega dela Špele Frlic na podiplomskem študiju na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Mentorica magistrskega dela je bila dr. Mirjam Mencej, ki je kot članica uredniškega odbora Knjižnice Glasnika SED besedilo tudi predlagala za objavo. Avtorica se spominja njunega kakovostnega in plodnega sodelovanja že iz časa študija, pa tudi spodbujanja k izdaji besedila. Odločitev za objavo namreč ni bila lahka, saj je bilo treba besedilo temeljito pregneti, posodobiti in dopolniti z novimi raziska-

vami, ki so nastale v vmesnem času. Težko je bilo pisati in objaviti besedilo o ljudeh, ki so tvoji prijatelji in sodelavci. Avtorica je sama pripovedovalka, aktualna programska vodja *Pripovedovalskega festivala* in aktivna udeleženka pripovedovalskega dogajanja danes. Kot pravi, gradi *Pripovedovalski festival* prav na temeljih, ki so opisani v tej knjigi. Gre za plodovito združevanje praktičnega in teoretičnega in zdi se ji, da bi knjigo težko napisal kdo drug, hkrati pa jo je tudi sama težko pisala, prav zaradi te dvojne vloge – raziskovalke in raziskovanke v eni osebi.

Tudi pripovedovanje zahteva raziskavo, predpripravo zgodbe, iskanje konteksta. Že samo najti zgodbo, ki poslušalce pritegne, je proces, potem raziskujemo, s čim jo lahko povežemo, kdo jo je povedal, kdo, kdaj in kje jo je zapisal, kakšne so sorodne objave motivov ... Raziskovanje pripovedovanja pa je drugačno in Frličevi se zdi, da se ga sploh ne bi znala lotiti, če tudi sama tega ne bi počela. Dobro je vedela, kaj mora opazovati, pa tudi, kaj gre verjeti pripovedovalcem, kaj so pa »zgodbe«. Ob raziskovanju je odkrila tudi nove smeri, ki jo zanimajo. Med drugim to, kako poslušamo – torej ne, kako pripovedovalec zgodbo pove, ampak kako jo poslušalec sliši. Pri tem pogreša metodologijo takih raziskav. Kako se sploh lotiti raziskovanja poslušanja? Zdi se ji, da bi za poglobljene raziskave poslušalstva morala razviti novo metodologijo, in to je ena od raziskovalnih poti, ki bi jo v prihodnosti še zanimala.

V slovenski pripovedovalski sceni je imela pomembno vlogo skupina Za 2 groša fantazije, ki se je oblikovala na Radiu Študent. Delovala je kot kolektiv, kar je v pripovedovalskem svetu zelo pomembno, vendar redkost tudi v širšem evropskem prostoru. Delovala je v urbanem prostoru (vsaj večinoma), izhaja iz neodvisne radijske postaje, tudi sam Radio Študent je deloval kot skupnostni radio. Kolektiv je pomenil predvsem dinamiko oblikovanja posameznega pripovedovalca – začetnik je v kolektivu dobil mentorja, ki ga je vzel pod svoje okrilje, se tako razvijal kot pripovedovalec in sčasoma sam postal mentor novim mladim pripovedovalcem. V kolektivu gre v veliki meri za prenos izkušnje, odnosa, za skupinsko skrb za razvoj, s čimer se dviguje tudi kakovost celotne skupine. To zaznamuje tako skupino kot posameznika, ki se oblikuje znotraj nje. Čeprav skupina danes ne deluje več, je med njenimi nekdanjimi člani še vedno živ občutek pripadnosti. V tem lahko opazimo sorazmerje z nesnovno dediščino – tudi in-

* Anja Serec Hodžar, mag. etnologije in kulturne antropologije, višja strokovna sodelavka, ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut; anjahodzar@gmail.com.

teresna skupnost lahko doseže podobno dinamiko prenosa veščine ali znanja, kot jo imajo različne skupnosti kot nosilke nesnovne dediščine, ne glede na to, da nastanejo v urbanih okoljih v skupini posameznikov, ki nimajo skupnega lokalnega ali sorodstvenega izvora. Kot poudarja avtorica, je k pripovedovski skupnosti nujno treba šteti tudi poslušalstvo, sploh tisto stalno, ki so ga imeli v Klubu Gromka. Kljub prenehanju delovanja skupine pa se pripovedovanje razvija naprej. Obstaja pripovedovalska šola, ki jo vodi Ana Duša in kjer se vsako leto na novo izobrazi nekaj mladih pripovedovalcev, ki z dejavnostjo nadaljujejo na lokalnih ravneh. To so mladi ljudje, ki v pripovedovanju prepoznajo nekaj več, si pa potem mora vsak pripovedovalec zgraditi svojo pripovedovalsko zgodbo, se sam uveljaviti.

Ko pogledamo na pripovedovalstvo v širšem evropskem prostoru, se sprva zdi, da je v tujini ta svet zelo velik, a ko поближе spoznamo konkretno dogajanje, ugotovimo, da spet ne tako zelo. Festivele imajo v večini držav, obstajajo tudi društva, ponekod krovna združenja in različni centri. Značaj festivalov je odvisen od tega, kdo jih organizira in s kakšno mislijo. Nekateri so zelo usmerjeni v tradicijo in v predstavljanje »pristnosti«, kakor si jo zamišljajo, kar lahko izpade precej romantizirano in zaprto. Drugi so zelo odprti, kukajo v performativne vode, tudi teme so širše, vključujejo na primer resnične zgodbe. Eden bolj znanih centrov je Scottish Storytelling Centre v Edinburghu, kjer imajo raznoliko dogajanje, od pripovedovanj do s tem povezane vrste drugih dogodkov. Spet drugod zahajajo v skoraj gledališke vode.

Vsi doktorati v tujini, na katere je naletela avtorica, so nastali izpod prstov pripovedovalcev. Napisanih je bilo tudi nekaj zanimivih knjig in študij, tako da je imela kar nekaj referenčne tuje literature, tudi ameriške, ne zgolj evropske. Interes poteka tudi v obratni smeri, iz tujine namreč večkrat dobi prošnje za opise in pojasnila, kako pripovedovalska dejavnost poteka pri nas.

Poseben izziv pri izdaji knjige *»Zgodbe si jemljemo za svoje!«* je pomenilo transkribiranje pripovedi. Avtorica, urednici in lektorica so se trudile poenotiti zapise govornih besede, pa tudi načina govorjenja, obrazne mimike in telesne igre pripovedovalca, delno tudi odzive občinstva. Besedilo vsebuje nekaj povezav na videoposnetke, kjer si gledalec lahko ogleda točno tiste nastope, ki so transkribirani. Avtorica je v tem delu pogrešala znanje takega zapisovanja, ne samo pri konkretni publikaciji, že pri magistrskem delu. Z uredniškega vidika je bilo predvsem pomembno, da besedilo ostane berljivo, zato je zapis sicer poenoten, vendar ostaja na ravni neprofesionalnega bralca fonetičnih zapisov. Tisti, ki bere, torej ne more besedila

prebrati na način, kot je bil povedan, vseeno pa lahko ujame splošne značilnosti govora in nekatere govorne posebnosti. Avtorica ugotavlja, da svojih pripovedi nikoli ni transkribirala, pravi, da človek samega sebe težko posluša, kaj šele, da bi transkribiral lastno govorjenje.

V času epidemije koronavirusa je dogajanje v živo popolnoma zastalo. Bilo je sicer nekaj poskusov pripovedovanj prek Zooma za učence osnovnih šol, vendar za pripovedovalce to ni bila preveč pozitivna izkušnja. Po eni strani so »vdrli« v najbolj zasebne kotičke življenj teh otrok, saj so jih videli na posteljah v njihovih domovih, v otroških sobah, kar je bilo izredno nenavadno. Po drugi strani pa niso dobili nobenega osebnega odziva, niso imeli občutka pozornosti, ali jih sploh kdo posluša, ni bilo telesnega stika, odpadle so predvsem tiste najbolj subtilne stvari – točno tisto, kar raziskovalci pogrešamo pri pogovorih z informatorji prek spleta. Živa izkušnja in osebni pogovor sta mnogo več kot zgolj zbiranje informacij. Nebesedni odzivi ljudi bistveno dopolnijo pogovor, pogosto lahko povedano postavijo v povsem drugačen kontekst.

Skupina Za 2 groša fantazije je zaznamovala kar precej generacij, tudi prek zgoščenk, ki so bile priložene revijama Ciciban in Cicido, kar je pomenilo, da so prišle v vsako drugo slovensko gospodinjstvo, saj sta imeli reviji v tistem obdobju bistveno višje število naročnikov kot danes. Ob spominu na podobno dogajanje na področju pravljic, ko je Lutkovno gledališče Maribor pripravilo predstave na podlagi zbirke *Zverinice iz Rezije*, ki jo je uredil akademik Milko Matičetov, preko posnetkov teh predstav, ki jih je predvajala TV Slovenija, pa so se z njimi srečali otroci po vsej državi, lahko ugotovimo, da so množični mediji pomembni za ohranjanje in predstavljanje dejavnosti in prenos znanja o tradicionalnih zgodbah. Množični mediji in pametne naprave imajo pri tem zelo pozitivno vlogo, na kar se ob splošnem prepričanju o njihovih škodljivih vplivih na otroke pogosto pozablja. Ustrezna raba sodobnih tehnologij ima lahko pozitiven učinek na poznavanje preteklih znanj v prihodnosti. Tudi današnji pripovedovalci se lažje umeščajo v prostor, kjer ljudje že nekaj vedo o pravljicah in pripovedkah. Seveda je dobrodošla podpora osrednjih kulturnih institucij. Cankarjev dom od vsega začetka gosti *Pripovedovalski festival*, kar organizatorjem festivala omogoča lažje izvajanje in promocijo prireditve. S knjižno izdajo in etnološkim večerom je tudi Slovensko etnološko društvo dodalo kamenček v mozaik pripovedovalstva na Slovenskem. Člani društva so ob začetni popotnici predsednice Alenke Černelič Krošelj in ob zaključnem pogovoru, ki so ga spodbudila vprašanja poslušalcev, spoznali raziskovanje v tej veji folkloristike, na pripovedovalske predstave pa bo treba še malo počakati.

Pletarski mojster Franci Žuk z učenkami (foto: Sonja Smole Možina, avgust 2021).

Snemanje osilniškega in pleškega govora na Plačavem skednju za predstavitev enote v Registru nesnovne kulturne dediščine; pogovarjata sta se Cvetka Vesel in Davorka Smole (foto: Igor Kastelic, avgust 2021).

POLETNA RAZISKOVALNA DELAVNICA V OBMEJNEM OBMOČJU DOLINE ZGORNJE KOLPE IN ČABRANKE 14.–21. avgust 2021

Tudi letos smo, kljub ponovnim omejitvam protikoronskih ukrepov, v času od 14. do 21. avgusta 2021 uspeli izvesti našo delavnico v obmejnem prostoru Slovenije in Hrvaške, kjer se nam poleg soorganizatorjev Slovenskega etnološkega društva in Etnološke zbirke Palčava šiša Plešče vsako leto pridružita tudi regionalna muzeja z obeh strani meje: Pokrajinski muzej Kočevje in Povijesni i pomorski muzej hrvatskog primorja z Reke.

Letošnja tema raziskovanja je bila vezana na ljudsko pripovedništvo in zgodbe, ki so si jih ljudje pripovedovali v prostoru od Osilnice in Hrvatskega do izvira Kolpe. To je naravno izjemen prostor ozke doline, kamor so domačini umestili pripovedi o *šratličkih*, *cuprnicah* in vilah ali *bejleh ženah* pa o veliki črni kači, ki je požirala ljudi in jo še vedno lahko najdete nad izviro, in o v drugo kačo zakletem dekletu, ki je odklonilo od matere določenega snubca, volih, ki so padli v globoko jamo in so njihovi jarmi priplavali iz izvira na čisto drugem koncu Dimovca, ki ga oklepa Kolpa ... V zaselkih nad izviro, tudi o rojenicah, vedeževanju v risu, stolčku Svete Lucije, *vejdežih*, o ljudeh, ki so se lahko sporazumevali s svetom umrlih, nočnih ptičih, ki so strašili pri šoli, živahnih običajih mladine ob varovanju mrliča ... Zbrali smo kakih 18 pripovedi, ki nam jih je povedal odlični sogovornik Drago Tomac v Razlogah, in upamo, da jih s pomočjo študentk slovenistike v letošnjem letu pripravimo za objavo z ustreznim zapiskom izgovorjave. Naša želja je, da se v naslednjem letu

s pomočjo domačinov in Nacionalnega parka Risnjak, ki je bil tudi eden od letošnjih donatorjev, pripravi vodnik na izvir Kolpe.

Nismo pa obiskovali le sicer močno razseljenega območja proti izviru Kolpe. Oglasili smo se tudi na sosednjem Hribu in Krašičevici, ki sta bila s kakim ducatom zaselkov poleg Razlog najbližja izviru. Žal zaradi razseljenosti nismo našli sogovornikov, ki bi poznali še kako zgodbo. V sredo nas je obiskala ekipa Slovenskega etnografskega muzeja, ki je na Plačavem skednju in v hiši posnela predstavitev naših prekomejnih govorov, ki so vpisani tako v slovenski kot hrvaški register nesnovne dediščine. V petek pa smo si z župnikom Josipom Tomičem iz Plešč ogledali cerkve kar treh župnij na hrvaški strani, od Broda na Kolpi navzgor, in evidentirali dela, ki jih je v njih pustila slikarska in rezbarska delavnica Petra Rutarja iz Osilnice, sicer prišla iz Cerkna. Njegovo prvo delo je bila prav oprema cerkve v Pleščih leta 1881, kjer se je tudi poročil z župnikovo kuharico, kasneje pa je s pomočniki slikarji, rezbarji in mizarji opremil mnoge cerkve po dolini in naprej po Hrvaškem. Iz Palčave šiše bomo v okviru drugega projekta nadaljevali evidentiranje njegovih del še v brodmoraviškem okraju in do konca leta pripravili kratko predstavitev.

Tudi letošnji raziskovalni teden so spremljale prireditve. Od uvodnega predavanja Marka Smoleta, na katerem je predstavil zadnji del knjige stavbne dediščine, prek dvodnevnih rokodelskih delavnic pletarstva z leskovimi

* Marko Smole, mag. elektrotehniških znanosti, vodja DS za ljubitelje pri Slovenskem etnološkem društvu in lokalni turistični vodnik v Loški dolini; smole.marko@gmail.com.

Obiskovalci odprtja razstave Povijesnog i pomorskog muzeja hrvatskog primorja Rijeka in Etnološke zbirke Palčava šiša o Sveti Gori (foto: Sonja Smole Možina, avgust 2021).

vitrami, ki jo je vodil mojster Franci Žuk iz Ribnice, predavanj Slavka Malnarja iz Trstja, ki je predstavil narečni primerjalni slovar čebranskega in idrijskega govora, Barbare Riman z Reke, ki je govorila o raziskovanju obmejnega območja, pekovske delavnice z družino Kastelic iz Padovega, premiere dokumentarnega filma Rasima Karalića iz Delnic o obdelovalcih lesa v Gorskem kotarju – natančneje o dveh s Čabranskega. Prvi je umetnostni rezbar Marijan Leš iz Gerova, čigar ambiciozno zastavljen relief zadnje večerje po Da Vincijevi predlogi smo lahko nekaj dni občudovali v razstavnem prostoru Palčavega skednja, drugi je tradicionalni izdelovalec lesenih posod Josip Lautar iz Kozjega Vrha nad Prezidom. Na petkov večer so Osilničani predstavili svojo knjigo o osilniški kulinariki, običaje in pesmi, ki jih prepevajo, in ob tem pripravili tudi nekaj odličnih jedi za pokušino.

Sobota po zaključku delavnice je namenjena druženju z domačini – pohodu na Sveto Goro, kjer po maši s plesom ob harmoniki obujamo spomine na nekdanje obredne in družabne plese, po katerih je bilo nekdanje to svetišče poznano daleč naokoli. Popoldne sledi prireditev v Pleščih, ki je bila tokrat zaradi ukrepov proti širitvi korone zunaj, namenjena pa je bila odprtju razstave o Sveti Gori, ki smo jo pripravili v sodelovanju z reškimi muzejem in Palčavo šišo. Želeli smo predstaviti svetišče in slavja nekdanj in v

Zaključek prireditve z muzikanti z obeh bregov doline – Dinkom iz hrvaškega Kuželja in Ivetom iz Podvrha nad Osilnico (foto: Sonja Smole Možina, avgust 2021).

današnjem času, a tudi prek pripovedi, ki so vezane na ta sveti kraj in nakazujejo njegovo kontinuiteto še daleč iz predkrščanskega obdobja. Tudi ena od zgodb o Petru Klepcu je vezana na Sveto Goro. Veseli smo, da so nas z glasbo ob odprtju razveselili člani pihalnega orkestra iz Čabra, ki bo kmalu praznoval 170-letnico, pa tudi domača muzikanta Dinko iz Kuželja in Ive iz Podvrha.

Hvala vsem obiskovalcem, v tednu dni smo jih našli približno 350 in več, in to kljub omejitvam na meji. Drugače bi jih bilo verjetno še več. Hvala donatorjem, ki so pomagali pri pokrivanju stroškov: Uradu vlade RS za Slovence v zamejstvu, občini Osilnica, občini Čabar, Nacionalnemu parku Risnjak, Slovenskemu kulturnemu društvu Gorski kotar, Marti Blažević, ki je organizirala naš obisk Hriba, in vsem sodelujočim z njihovimi vsebinskimi prispevki. Veseli smo, da tudi na tak način povezujemo ne prav enostavno prehodno mejo, ki deli še vedno skupno kulturno območje doline. Delavnica je bila organizirana s pomočjo Slovenskega etnološkega društva iz projektov, ki jih sofinancira Ministrstvo za kulturo RS, kot vedno pa je organizacijo, prostore in še kaj donirala Palčava družina iz njihove šiša v Pleščih.

Vsi, ki si želite ogledati razstavo o Sveti Gori in Palčavo šišo, o kateri se je letos pisalo kar v treh turističnih vodnikih v Sloveniji, lepo vabljeni, da nas obiščete v jesenskem času.

Hiša Janeza Trdine, v kateri je prebival 23 let, do svoje smrti, s spominsko ploščo, ki jo je postavila Občina Novo mesto (foto: Borut Križ).

Murkova nagrajenka Ivica Križ in dr. Daniel Brkič pred Chalupo Jaromerško na Grmu (foto: Zora Slivnik Pavlin).

DRUŠTVENA RAJŽA PO NOVEM MESTU

6. september 2021

Vsakoletno društveno »rajžo«, kot imenujemo strokovne ekskurzije ob Murkovanju, smo po nekaj letošnjih zapletih in lanskoletni pandemiji koronavirusa izpeljali šele letos v začetku septembra, skorajda z enoletno zamudo. Vendar smo uspeli! Ekskurzija je bila odlično pripravljena, z dobro udeležbo in še boljšim strokovnim vodenjem po Novem mestu, za kar se je treba zahvaliti mag. Marinki Dražumerič, Dolenjskemu muzeju, Alenki Stražišar Lamovšek, Ivici Križ. Večina nas Novo mesto pogosto obiskuje in mislimo, da ga poznamo, vendar sem zmeraj znova presenečena nad prijetnim mestnim utripom, nad spokojnostjo starih mestnih ulic, nad prelepo smaragdno zeleno Krko, ki se počasi vije izpod mostov in se je ne moreš ne naveličati in ne nagledati, ter nad drugačnim vzdušjem, kot ga poznamo v Ljubljani.

Ekskurzijo je že lani tematsko zasnovala kolegica muzejska svetovalka Ivica Križ, Murkova nagrajenka za življenjsko delo za leto 2019, in jo razdelila na dva dela. Prvi del je bil voden sprehod po Novem mestu, kjer smo si ogledali zanimivosti, povezane z njenim preučevanjem obrti, trgovanja, šeg in družabnega življenja Novega mesta v preteklosti ter z obujanjem spominov na življenje in delo Janeza Trdine. Drugi del pa je namenila obisku Grma (predela Novega mesta) z ogledom nekdanje Mordaxove kapele, Chalupe Jaromerške in gradu Grm pod strokovnim vodstvom kolegice konservatorke mag. Marinke Dražumerič in pastirja Evangelijske cerkve Dobrega pastirja dr. Daniela Brkiča.

Po zboru pred SEM, kjer so se nam poleg stalne zasedbe pridružili lanskoletni Murkovi nagrajenci, nekaj članic Društva Pevska skupina Cintare, novinar Matjaž Brojan in

dr. Marija Klobčar, smo se z manjšim avtobusom odpeljali Murkovanju naproti v Novo mesto, kjer nas je ob prihodu pričakala kolegica Alenka Stražišar Lamovšek, etnologinja, ki uspešno prevzema delo dosedanje kustodinje za etnologijo Ivice Križ, ki se je lani jeseni upokojila po 40-letnem delu v Dolenjskem muzeju. Popeljala nas je na muzejski vrt Dolenjskega muzeja, ki je bil tokratni gostitelj Murkovanja 2020, kjer nas je čakala miza, obložena z domačimi dobrotami, in kavica kot jutranji pozdrav.

Ob prijetnem druženju so nas nagovorile direktorica Dolenjskega muzeja Jasna Dokl Osolnik, ki je tudi etnologinja, predsednica Slovenskega etnološkega društva Alenka Černelič Krošelj, sedanja kustodinja za etnologijo Alenka Stražišar Lamovšek in Ivica Križ. Ivica je namenila nekaj besed Dolenjskemu muzeju ter svojemu delu. Spomnila se je tudi nekaterih svojih zaslužnih predhodnikov, ki so požrtvovalno delali v etnološkem kustodiatu: Danice Zupančič, Janeza Bogataja in Slavke Ložar.

V lepem sončnem vremenu smo se dobro razpoloženi in opremljeni s fotoaparati odpravili vzdolž Muzejske ulice. Ustavili smo se ob nekdanji Kraljevi gostilni (Muzejska 3), kjer je v podstrešni sobi, s pogledom na Glavni trg, nekaj let stanoval Janez Trdina, ob hiši skladatelja in organista Ignacija Hladnika s fresko Marije slikarja Antona Ceja in ob hiši, kjer je založnik in tiskar Ivan (Janez) Kraljec tiskal ponatis Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*.

Z Muzejske ulice smo pogled usmerili tudi na sedanjo novomeško tržnico, ki je bila po drugi vojni prestavljena z Glavnega trga, kjer je nekoč stala cerkev sv. Antona s kasneje prizidano kapelo sv. Florijana. Ogledali smo si tudi

* Ivica Križ, univ. dipl. etnologinja in arheologinja, upokojena kustodinja za etnologijo v Dolenjskem muzeju; ivica.kriz@gmail.com.

** Zora Slivnik Pavlin, univ. dipl. etnologinja, vodja DS za strokovne sestanke in ekskurzije pri SED; zora.slivnik@gmail.com.

stavbo nekdanjega Narodnega doma (kasneje se je preimenoval v Sokolski dom, po vojni Dom JLA). To je bil tudi prvi Narodni dom na Slovenskem, v njem se je odvijalo kulturno in družabno življenje narodno zavednih prebivalcev mesta. V čitalnico Doma je pogosto zahajal tudi Janez Trdina. Trenutno stavba sameva, obnovili so le ostrešje, drugo še čaka na obnovo.

Pot smo nadaljevali do nedavno prenovljenega Glavnega trga, kjer so bili nekdanj letni sejmi in tržni dnevi in kjer se je dogajalo vse javno življenje v mestu. Sedanja mestna hiša (Rotovž) je bila dograjena ravno v letu Trdinove smrti 1905. Z mnogimi prezidavami po potresih in požarih je Glavni trg obdržal srednjeveško zasnovo z lijakasto razširjenim zgornjim delom. V pritličju trških stavb so bili različni trgovski in obrtni lokali ter uradi, ki so se z leti menjavali. Hiša, kjer je danes Gostišče na Trgu, ima zelo dolgo tradicijo slaščičarske dejavnosti. Tam je od 18. pa vse 19. stoletje delovala tudi medicarska in svečarska delavnica družin Stenovec in Germ.

Z najnovejšimi arheološkimi raziskavami je ob sedANJI prenovi trga stroka prišla do številnih novih spoznanj o naseljenosti pred samo ustanovitvijo Novega mesta leta 1365.

Z Glavnega trga smo pot nadaljevali po Vrhovčevi ulici (poimenovani po zgodovinarju prof. Ivanu Vrhovcu), kjer stojita dve zgradbi, ki sta povezani z Janezom Trdino. V nekdanji Tučkovi gostilni (nato Vasičevi, sedaj Škerljevi hiši; Vrhovčeva 1) sta leta 1905 nastala edina znana portreta pisatelja, risba Ivana Vavpotiča in fotografija Hinka Dolenca. V bližini stoji tudi stanovanjska hiša, kjer je Trdina kratek čas bival v podstrešni sobi (Vrhovčeva 3). Nato smo zavili na Streliško ulico, ki vodi k nekdanjemu mestnemu strelišču, kjer stoji hiša, ki je bila last Trdinove druge žene, gostilničarke Urše Jerman (Streliška 2). Tja se je preselil po njuni poroki leta 1882 ter tam živel in ustvarjal do svoje smrti leta 1905. Na hiši je spominska plošča, ki mu jo je po smrti v spomin postavila novomeška občina.

Od zadnjega Trdinovega prebivališča smo po ozki ulici zavili na Šolsko ulico, kjer se nam je odprl pogled na reko Krko. Ustavili smo se nad nekdanjim mestnim mlinom in strojarskimi stopami za čreslovino (propadajoč mlin je bil pred leti podrt, zdaj stoji tu nova stavba) in nekdanjo usnjarno, ki je bila kasneje pečarski in keramični obrat, nato pa nekaj časa lončarska delavnica ob Krki. Pot smo nadaljevali do kompleksa frančiškanskega samostana in cerkve sv. Lenarta ter stare stavbe slovite novomeške gimnazije, ustanovljene leta 1746, ki so jo sprva vodili frančiškani (Jenkova 1). V stavbi je danes glasbena šola.

Od tu smo se vrnili na spodnji del Glavnega trga in se napotili čez Kandijski most do stavbe nekdanje Windischerjeve gostilne, enega od prizorišč novomeške pomladi, kjer se je leta 1920 odvijala prva pokrajinska umetniška razstava v Novem mestu.

Že nekoliko utrujeni od hoje, toplega sonca in množice informacij, smo se z avtobusom odpeljali proti Grmu. Ker

Vinska klet v gradu Grm, kjer nas je nagovoril Mitja Simič, vodja ZVKDS, OE Novo mesto (foto: Zora Slivnik Pavlin).

nam je na avtobusu zmanjkovalo prostora, jih je nekaj sedlo tudi v novomeški brezplačni električni minibus Leon (ime je dobil po olimpijcu Leonu Štuklju), ki je potiskan s prizorom z ene od novomeških situ, in se odpeljali po Trdinovi ulici na Grm.

Tu sta nas pri nekdanji Mordaxovi kapeli, danes Evangeljski cerkvi Dobrega pastirja in leseni Chalupi Jaromerški, počakala in pozdravila kolegica konservatorica mag. Marinka Dražumerič ter pastor dr. Daniel Brkič. Oba sta nam podala obširno razlago o zgodovini obeh stavb in prenovi v sodelovanju s konservatorsko stroko. Notranjost cerkve smo si ogledali ob ubranem petju pevk Cintar.

Chalupo – leseno stavbo (Trdinova 27), ki je bila razstavljena na češko-slovanski narodopisni razstavi v Pragi leta 1895 – je novomeški tiskar in založnik Ivan (Janez) Krajec kot zaveden Slovenec in panslavist po končani razstavi

kupil in jo ponovno postavil na Grmu poleg Mordaxove kapele. O tej razstavi je v takratnem tisku obširno poročal tudi dr. Matija Murko in ob tem podal prve smernice etnološke stroke na Slovenskem.

Po ogledu kapele smo se s kolegico Marinko odpravili na grad Grm (Skalickega 1), ki je bil od leta 1886 do 1990 sedež kmetijske šole, danes pa tu delujeta območni enoti Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije in Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Pri gradu, v prijetni senci visokih starih dreves, nas je pozdravil vodja novomeške enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije Mitja Simič, nas seznanil z zgodovino parkovne ureditve okolice gradu in nas vodil po parku. Ob strokovnem vodstvu mag. Marinke Dražumerič, ki nam je odstrla nekaj zgodovine gradu, smo si ogledali sobo z baročnimi poslikavami in štukaturami v grajskem stolpu ter si nazdravili s cvičkom v nekdanji vinski kleti šole, kjer je Marinka spregovorila o velikem pomenu kmetijske šole za Dolenjsko in tudi o

zaslugah velikega strokovnjaka Bohuslava Skalickega, ki je postavil temelje sodobnega vinogradništva in kletarstva. S tem smo tudi zaključili strokovni del »rajže« in se z avtobusom odpravili na kosilo v gostišče na Loki. Ker nam je po kosilu in do podelitve nagrad ostalo še nekaj časa, smo se nekateri sprehodili ob prelepi Krki, drugi pa so odšli do Dolenjskega muzeja in si ogledali trenutne razstave; tudi stalno arheološko razstavo pod vodstvom kustosa dr. Boruta Kríža.

Ob 17. uri je bila v galeriji Dolenjskega muzeja slavnostna podelitev Murkovih nagrad, priznanj in listin za leto 2020 z nastopom novomeške folklorne skupine Kres, ki letos praznuje 46-letnico delovanja. Predstavili so nam nekaj dolenjskih plesov ob petju ljudskih pesmi.

Tako smo »lanskoletno« ekskurzijo zaključili v prijetnem vzdušju, ob neskončnih pogovorih kolegic in kolegov, ki vsakokratno srečanje izkoristimo za izmenjavo mnenj, pogovore o stroki in obujanje prijateljskih stikov.

MURKOVA NAGRADA, PRIZNANJE IN LISTINA ZA LETO 2020

Utemeljitev Komisije za Murkova priznanja

Sestanek Komisije za Murkovo nagrado, priznanja in listine je bil 29. septembra 2021. Komisija je po preučitvi prispelih predlogov odločila, da Murkovo nagrado podeli Irene Rožman Pišek, Murkovo priznanje Katji Hrobat Virloget, Murkovi listini pa Marti in Alojziju Repanšek ter Društvu rokodelcev – Rokodelski center Moravče.

Murkovo nagrado prejme dr. Irene Rožman Pišek za izjemne znanstvenoraziskovalne dosežke na področju etnologije.

Irene Rožman Pišek je leta 1993 diplomirala iz etnologije in sociologije. Po študiju je bila pripravnica v Posavskem muzeju Brežice, muzejsko delo pa je spoznavala še v Dolenjskem muzeju v Novem Mestu in v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani. Po opravljenem pripravništvu se je zaposlila na Srednji šoli za gostinstvo in turizem. Med letoma 1995 in 2000 je bila zaposlena kot mlada raziskovalka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je bila leta 1998 izvoljena v naziv asistentke za etnologijo. Na Oddelku je leta 2002 doktorirala z disertacijo *Spolno življenje in kultura rojstva na Dolenjskem: Od Trdinovih zapisov (1870) do 2. svetovne vojne*. Leta 2001 je postala sodelavka Inštituta za medicinske vede pri ZRC SAZU, kjer je bila zaposlena dve leti. Svojo poklicno pot je nadaljevala kot docentka in znanstvena sodelavka na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem v Kopru. Predavala je izbrane teme iz socialne zgodovine in demografske procese, raziskovala pa je tudi šege in navade življenjskega cikla in družinsko življenje.

Prispevke in znanstvene razprave o spolnem življenju oz. številnih tabu temah v zvezi s spolnim življenjem, z nosečnostjo, babiškimi spomini, s porodom, kulturo rojstva, z rodnostjo v tradicionalnem okolju, rojstnih in mrliških šegah, o poročnih strategijah župljanov, zunajzakonski mladostniški rodnosti v 20. stoletju in o sklepanju zakonskih zvez ter o zdravilstvu in mitologiji je objavljala v slovenskih in tujih revijah in časnikih, v zbornikih in knjigah. Njena strokovna bibliografija pokaže sto zadetkov. Nagrajenka je leta 1996 raziskovala pustovanje oz. šelmarijo v Kostanjevici na Krki, ki jo je zaokrožila v študiji Kostanjeviška šelma. O magijskih in religioznih tabujih je pisala v *Traditiones*, kjer je objavila edinstveno pričevanje o bajeslovnem bitju Telebi. Poleg tovrstnih tem je viden nagrajenkin prispevek v obravnavah življenja suhorobarskih in zdomarskih družin v Ribniški dolini v drugi polovici 20. stoletja, preučevanju rasti in gibanja prebivalstva v župniji Velike Brusnice

ter analizah verodostojnosti zapisov v matičnih knjigah. Glavnina njenega raziskovalnega dela je potekala v župniji Velike Brusnice pri Novem Mestu, saj je tam izvedla obsežno anketo o rodnostnem vedenju, družinskem življenju in reproduktivnem zdravju. S kvantitativnimi (demografska analiza) in kvalitativnimi metodami (intervjuji) je tri leta raziskovala gospodarsko, družbeno in kulturno ozadje populacijske dinamike v povezavi s porodno in obporodno kulturo ter reproduktivnim zdravjem žensk.

Čeprav se je nagrajenka v svojem raziskovalnem delu posvetila skorajda večini etnoloških in univerzalnih tem, je njena osrednja rdeča nit spolno življenje in kultura rojstva, ki jo je zaokrožila v monografiji *Peč se je podrla* (2004). Knjiga je pustila v domači in tuji strokovni pa tudi širši javnosti močan vtis in odtis. Gre namreč za celostno obravnavo kulture rojstev na slovenskem podeželju v 20. stoletju in za prvo celovito raziskavo tega področja pri nas. Do večine ugotovitev, spoznanj in sintez je nagrajenka prišla z demografskimi analizami in terenskim delom. Opravljeno raziskovalno delo Irene Rožman Pišek je znova potrdilo tudi uspešnost in ustreznost etnološkega terenskega dela kot raziskovalne metode, kadar gre za celovit vpogled v način življenja ter slišanje in razumevanje življenjepisov in vanje vgrajenih podatkov. Avtorica je vse dobljene podatke umestila v delovanje »političnih, družbenih in gospodarskih procesov, ki potekajo med makro in mikro družbenim okoljem.« Osrednja tema raziskave o kulturi rojstev – rojevanje na domu – je umeščena v življenjski ritem, povezan z viri za preživetje, z bivanjsko ravnijo, s prehranjenostjo prebivalstva in z delitvijo dela med spoloma. Celota je dobila smisel »z razkrivanjem okoliščin, v katerih je posameznik začel živeti, torej z odstrtim pogledom na celoten način življenja in mišljenja kmetov v preteklosti.«

Nagrajenko poleg delavnosti in natančnosti zaznamujeta odprtost in vztrajnost, njeno pedagoško delo in terenske vaje pa pričajo o njenem zavzemanju za prenos znanja na mlajše generacije, zavedajoč se, kako pomembno je, da »tabuizirana« dediščina ne ostane zapuščena, pozabljena in spregledana.

Murkovo priznanje prejme izr. prof. dr. Katja Hrobat Virloget za knjigo *V tišini spomina: »Eksodus« in Istra*.

Arheologinja in etnologinja Katja Hrobat Virloget je predavateljica in predstojnica Oddelka za antropologijo in kulturne študije na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem. Njene raziskovalne teme so antropologija spo-

* Marko Terseglav, dr. literarnih ved, upokojeni znanstveni svetnik; marko.terseglav@gmail.com.

mina, antropologija prostora, mitologija, nesnovna dediščina in folklor. Idejno je zastavila aplikativni projekt interpretacije mitske krajine v Rodiku, za katerega je lansko leto prejela priznanje Prometej znanosti, ki ga podeljuje Slovenska znanstvena fundacija. V lokalnem in širšem mednarodnem prostoru pa se posveča preučevanju boleče preteklosti Istre, zlasti tamkajšnjega povojnega izseljevanja. To problematiko je zajela v odlični knjigi *V tišini spomina: »Eksodus« in Istra*, za katero ji komisija podeljuje Murkovo priznanje.

Knjiga na osnovi poglobljene etnografske raziskave relativizira v slovenskem zgodovinoisju prevladujočo trditev o prostovoljnosti migracij na območju slovenske Istre po letu 1945. Monografija skozi izkušnje in spomine različnih posameznikov preverja ustreznost te teze in se sprašuje o prostovoljnosti migracij iz obalnih mest in širše. Vpogled v zaodreje individualnih odločitev za »prostovoljnost«, ki ga razkriva avtorica, namreč pokaže, kako je bila vsaka odločitev dejansko družbeno-zgodovinsko, politično-ekonomsko in še kako drugače pogojena. Delo v veliki meri obravnava prav najrazličnejše razloge posameznikov za izselitev ali pa za nadaljnje bivanje posameznikov v obalnih občinah po drugi svetovni vojni. Odlika dela, ki obravnava različna obdobja, izvorna okolja, osebne in družbene položaje, je prav presejanje strogih etničnih oz. jezikovnih predznakov. Med najpomembnejše ugotovitve monografije sodi vpogled v pogojenost prostovoljnosti, zakaj se je nekdo odločil izseliti ali ostati in se tudi priseliti v Istro po letu 1945. Avtorica pri tem ne rekonstruira preteklosti, se pa sprašuje o selektivnosti spominov glede na potrebe sedanjosti in o tem, zakaj so nekateri spomini glasni in vidni, drugi pa zamolčani. Pri tem je avtorica trčila ob vprašanja kolektivne cenzure: s čim v zvezi in predvsem v zvezi s katerimi skupinami oz. vprašanji so spomini zamolčani ter kaj to pove o sodobni in pretekli slovenski družbi in razmerjih v njej. Kot je opozoril tržaški psihoterapevt Pavel Fonda, raziskava odpira eno najbolj nezanih, a hkrati bolečih tem tega geografskega prostora ter postavlja nujni okvir za nekakšno skupinsko psihoterapijo, za intergeneracijsko katarzo in za presejanje kolektivnih travm. K temu in k empatiji je avtorica prispevala z osebnim slogom pisanja, ki so ga navdihnili sodobni francoski antropologi, saj ob interpretiranju zgodovine sproti opisuje procese raziskovanja in lastno doživljanje tematike. Pluralna obravnava in priznanja različnih perspektiv lahko vzpostavi ta kulturno dediščino kot platformo za srečevanje, poslušanje in empatijo.

Gre za izvirno znanstveno delo, ki prvič v slovenščini v takšnem obsegu in poglobljeno skozi pričevanja (in obenem ob bogati teoretski literaturi) predstavlja večstranskost pogledov na eksodus v Istri po drugi vojni. Delo je zanimivo tako domoznanstvu naklonjenim prebivalcem obravnava-nega področja kot širši znanstveni javnosti, ki jo zanimajo zgodovina, politika, migracije, antropologija in etnologija. Ima pa knjiga tudi širšo in pomembno izobraževalno in osveščevalno vlogo med mlajšimi generacijami.

Murkovo listino komisija podeljuje Marti in Alojziju Repanšku.

Marta Repanšek se je kot upokojena pedagoška delavka začela intenzivno ukvarjati z zbiranjem in dokumentiranjem ustnega slovstva Mežiške doline in širše Koroške. Danes ima impresivno bibliografijo člankov in prispevkov z etnološko in zgodovinsko tematiko. Leta 1991 je začela zbirati in zapisovati koroške pripovedke ter izdala pomembno knjigo *Bajže s Koroške*, ki so izšle v koroškem narečju in so doživele širok sprejem. Nato je začela zbirati etnografsko gradivo in tematiko razširila na vse, kar je med lokalnim prebivalstvom veljalo za zanimivo. Izbrano gradivo je objavila v knjigi *Večna ura* in uredila še zbirko etnološko-zgodovinskih zapisov domačina o pomembnejšem dogajanju v Črni, ki je izšla pod naslovom *Okrogle in robate storije izpod Pece*.

Alojz Repanšek je leta 1975 z nekaterimi domačini začel zbirati predmete in orodja, povezana z rudarjenjem, in zasnovo današnje zbirke. Vizionarsko jo je umestil v prostor nekdanje kovačnice. Zbirka, ki so jo odprli leta 1980 ob 350. obletnici rudarjenja na Koroškem, je še danes deloma na prostem ter pripomore k zgodovinskemu spominu kraja in njenih prebivalcev. Alojz Repanšek, ki je sodeloval tudi pri etnološki zbirki, ni le slučajnostni zbiralec; zbral je že okrog 20.000 fotografij, povezanih s Črno in okolico, ki jih je tudi arhiviral in opremil z vsemi potrebnimi podatki. Skupaj z ženo Marto sta pomagala pri organizaciji dela za raziskave, ki jih je na Koroškem izpeljala dr. Marija Markarovič. S svojim temeljitim delom sta zakonca Repanšek presešla lokalno in zgolj ljubiteljsko raven delovanja.

Murkovo listino prejme tudi Društvo rokodelcev – Rokodelski center Moravče.

Člani društva prihajajo iz Moravske doline in tudi iz drugih slovenskih krajev. Združujejo jih dejavnosti, kot so pletenje košar, slamnatih kit, izdelava jaslic, knjig, zapravljičkov, lesenih koles, mozaikov, sedlarskih in pasarskih izdelkov, vezilstvo, šiviljstvo itd. Pri delu jih žene ustvarjalna inovativnost, ki je povezana s tradicijo, iz katere črpajo. Predvsem se trudijo, da kulturna dediščina ne bi potonila v pozabo, zato prirejajo številne delavnice in razstave ter v medijih predstavljajo svoje delo. Redno sodelujejo s Slovenskim etnografskim muzejem, vsako leto pa organizirajo tudi tradicionalni rokodelski dan na gradu Tušanj. V svojem 24-letnem delovanju so izdali več zloženk in publikacij z namenom širjenja znanja in zavesti o pomenu ohranjanja kulturne dediščine. Trenutno pripravljajo 20 učnih listov, ki bodo namenjeni mentorici in mentorjem na osnovnih šolah in drugi zainteresirani javnosti. Člani društva imajo izredno pomembno vlogo pri ohranjanju dediščine v lokalnem in širšem okolju. Nekateri moravški rokodelci so na strokovnem ocenjevanju domače in umetnostne obrti pri Obrtni zbornici Slovenije pridobili tudi pozitivno mnenje in lahko uporabljajo znak Rokodelstvo Art & Craft Slovenija.

NOVOMEŠKI POKLON JANEZU TRDINI

Govor Murkove nagrajenske za leto 2019

Današnja slovesnost bi se morala zgoditi že 11. novembra 2020, pa so nam ukrepi zaradi pandemije covid-19 to preprečili. Zato vas s še toliko večjim veseljem pozdravljam v Novem mestu in vam želim prijetne trenutke na Murkovi slovesnosti ter na večernem skupnem druženju z letošnjimi nagrajenci na muzejskih vrtovih.

Najprej pa moram seveda čestitati vsem lanskim nagrajencem, predvsem svoji dragi kolegici doc. dr. Marjanci Klobčar, Murkovi nagrajenci za leto 2020, nato pa prejemnikom Murkovih listin – pevski skupini Cintare in Matjažu Brojanu.

Leta 2020 je minilo 190 let od rojstva Janeza Trdine v Mengšu in 115 let od njegove smrti v Novem mestu, kjer je živel in ustvarjal skoraj 40 let, to je dobršen del svoje odrasle dobe. Tega leta je minilo tudi 40 let od posvetovanja *Janez Trdina – etnolog*, ki ga je pripravil takratni Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani v sodelovanju z Občinsko konferenco ZSMS in Dolenjskim muzejem ob 150. obletnici Trdinovega rojstva in je potekalo v Dolenjskem muzeju. Stroka je poudarila velik pomen njegovega etnološko naravnane preučevanja življenja Dolenjcev in Belokranjcev v že objavljenih delih in tudi neobjavljenih zapisih, takrat še v rokopisnih zvezkih in tipkanih prepisih, shranjenih v Narodni in univerzitetni knjižnici.

Zato sem za nagovor ob današnji slovesnosti pripravila besedilo o tem, kako smo se Novomeščani poklonili delu in spominu na Janeza Trdino, profesorja, pisatelja in tudi prvega etnologa na Dolenjskem. Kratkemu uvodu o Trdinovem življenju v Novem mestu se zato na tem mestu ne morem izogniti.

Novo mesto je Trdina prvič obiskal leta 1858 zaradi velike želje, da v živo sreča muzo našega pesnika Franceta Prešerna Julijo Primic, poročeno Scheuchenstuel. Z družino je takrat živel na dvorcu Neuuhof ali Novi Dvor v Kandiji. Tedaj ni niti slutil, da se bo čez manj kot deset let tudi sam za vedno preselil v Novo mesto. Star komaj 37 let se je po suspenzu in nato prisilni upokojitvi na reški gimnaziji zaradi svojih političnih prepričanj jeseni leta 1867 skupaj z rojakom iz Mengša, gostilničarjem Florijanom Virkom, z Reke preselil v Bršljin pri Novem mestu. V Virkovi gostilni, ki je stala v neposredni bližini Langerjeve graščine, je živel štiri leta. Nato pa se je preselil v Novo mesto, kjer je nekajkrat zamenjal stanovanje kot podnajemnik. Leta 1882 se je drugič poročil, tokrat z Uršulo Jerman, vdovo po gostilničarju Jermanu, ob kateri je našel zadovoljstvo

in lasten topel dom. Po ženini smrti leta 1890 je podedoval hišo na sedanji Streliški ulici, vendar jo je že nekaj let pred smrtjo prodal in si izgovoril brezplačno stanovanje do smrti. Umrl je 14. julija zvečer leta 1905. Ob zbrani veliki množici ljudi so ga pokopali 16. julija na starem mestnem pokopališču. Po opustitvi starega pokopališča so njegov grob v drugi polovici 30. let premestili na novo pokopališče v Ločni.

Priznanje njegovemu ustvarjanju je občina Novo mesto izkazala mesec dni pred njegovo smrtjo, ko mu je na seji 7. junija 1905 dodelila častno meščanstvo. Leta 1905 je postal tudi častni član Slovenske matice in častni občan Mengša. Preseneča nas, da je v *Dolenjskih novicah* izšla le majhna notica o njegovi smrti, v naslednji številki pa kratek sestavek o njegovem življenju in delu. Novomeška občina je svojemu častnemu meščanu pozneje postavila spominsko ploščo na njegovo hišo v Streliški ulici, kjer je živel in ustvarjal zadnjih 23 let.

Podružnica Slovenskega planinskega društva (SPD) v Novem mestu pa mu je junija 1921 postavila spominsko ploščo v Velikem Cerovcu, saj je v svojih *Bajkah in povestih o Gorjancih* proslavil Gorjance, Podgorje in Belo Krajino. Na pobudo profesorja Ferdinanda Seidla so v njegov spomin leta 1923 najvišji vrh Gorjancev Vrh sv. Jere preimenovali v Trdinov vrh.

Citiram besede Ferdinanda Seidla:

Razširila se je želja, da bi se priljubljenemu Janezu Trdini postavil spomenik ob cesti na prevalu Gorjancev od novomeške na metliško stran. Temu nasproti sem izprožil misel, naj bi se glavni vrh Gorjancev preimenoval v Trdinov vrh, kar bo vidnejši, častnejši in trajnejši, predvsem oz. cenejši spomenik. (Mušič 1961: 47)

Ferdinand Seidl je nato v imenu SPD sklical narodni shod v gostilni pri Zajcu nasproti orožniške postaje Vinja vas. Ob veliki udeležbi so vsi glasovali za njegov predlog in nato so s prošnjami za preimenovanje na ustrezne organe uspeli. Profesor Seidl je zapisal: »Trdina ima sedaj spomenik, ki je cenejši kakor vsak izklesani, pa vidnejši v daljavo še tem bolje in trajen za vse čase« (Mušič 1961: 47).

Leta 1929 je bila v Novem mestu zgrajena velika nova stavba, namenjena ljudski in meščanski šoli. Po besedah Boga Komelja je bilo to najmodernejšo šolsko poslopje v Sloveniji in eno najmodernejših v državi. Meščanska šola je dobila naziv Državna meščanska šola Janeza Trdine v Novem mestu, ki so ga po drugi svetovni vojni opustili.

* Ivica Križ, univ. dipl. etnologinja in arheologinja, upokojena kustodinja za etnologijo v Dolenjskem muzeju; ivica.kriz@gmail.com.

Murkova nagrajenka Ivica Križ med slavnostnim govorom v Dolenjskem muzeju (foto: Zora Slivnik Pavlin, 6. 9. 2021).

V Novem mestu so leta 1930 cesto, ki vodi od Kandijskega mostu čez Grm proti Gotni vasi in naprej v Belo krajino, poimenovali Trdinova cesta, saj jo je pisatelj ničkolikokrat prepešal. Leta 1955 so jo preimenovali v Trdinovo ulico in skrajšali za polovico zaradi širitve tovarne IMV, zato pelje zdaj le do gradu Grm, naprej pa se razteza obsežno območje Renaultove tovarne Revoz. Pevsko društvo Gorjanci pa je leta 1932 odkrilo spominski keramični reliefni portret Janeza Trdine, vzdan v steno zvonika cerkve sv. Miklavža na Gorjancih, delo Novomeščana Ferda Avsca (enega od udeležencev novomeške pomladi). V središču Novega mesta je po drugi vojni delovala tudi gostilna z imenom Trdinov hram.

Trdinove nagrade so v Novem mestu prvič podelili leta 1954 in jih z nekaj prekinitvami podeljujejo še danes.

Ob povojni prenovi mestnega jedra po načrtih novomeškega rojaka arhitekta Marjana Mušiča sta bila pred mestno hišo leta 1955 postavljena doprsna portreta v bronu Janeza Trdine in Dragotina Ketteja, deli akademskega kiparja Jakoba Savinška.

Dolenjska založba pa je leta 1960 izdala biografski roman o Janezu Trdini z naslovom *Izobčenec*, ki ga je napisala pisateljica Ilka Vašte (tudi rojena v Novem mestu).

Trdinova pot, ki sta jo leta 1967 trasirali Planinsko društvo Novo mesto in Turistično društvo Novo mesto, je več kot 150 kilometrov dolga krožna pohodna pot z začetkom in koncem v Novem mestu in se vije po Dolenjski, po krajih, ki jih je prehodil tudi Trdina po svoji preselitvi v Novo mesto. Trdinova učna pot pa obsega le majhen del Trdinove poti. Odprli so jo leta 2011, začne in konča se pri Planinskem domu pri Gospodični na Gorjancih in je opremljena z informativnimi tablami.

Trdinovo ime nosi tudi nekdanji Dom JLA, zgrajen leta 1977. Od leta 1997 je namenjen kulturi in preimenoval v Kulturni center Janeza Trdine.

Dne 29. maja 1980, ob 150. obletnici Trdinovega rojstva, je potekalo strokovno posvetovanje v Dolenjskem muzeju z naslovom *Janez Trdina – etnolog*, kar sem omenila že v uvodu. Jeseni leta 1980 sem se zaposlila v Dolenjskem muzeju in etnolog Janez Bogataj, takrat asistent na oddelku za etnologijo, me je prosil za izbor slikovnih prilog za zbornik, ki je izšel po posvetovanju.

Poseben novomeški likovni *hommage* Trdini pa predstavlja monumentalna keramična stenska kompozicija v avli novozgrajene stavbe SDK, zdaj Finančne uprave RS, ki jo je avtor, umetnik Tomaž Kržišnik, posvetil Trdinovim *Bajkam in povestim o Gorjancih* in je nastala leta 1986.

Leta 2005 je pri založbi Goga v sodelovanju z Založbo ZRC SAZU ob Trdinovi 175. obletnici rojstva in 100. obletnici smrti izšla jubilejna monografija z naslovom *Janez Trdina med zgodovino, narodopisjem in literaturo*, uredil jo je Novomeščan dr. Marijan Dovič.

Založba Goga je leta 2005 izdala tudi *Gorjanske bajke*, jubilejno bibliofilsko izdajo z izborom devetih najlepših besedil iz Trdinovih *Bajk in povesti o Gorjancih* v slovenskem in angleškem jeziku ter opremljeno z reprodukcijami fotografij Boruta Peterlina iz serije *Gorjanske bajke*, ki je nastala leta 2002.

Tega leta je bil v Novem mestu posnet tudi celovečerni dokumentarno-igrani film *Trdinov ravs*, ki ga je režiral Filip Robar Dorin, posnel pa Studio Vrtnec iz Novega mesta. Trdino je igral Novomeščan Janez Pezelj.

V prenovljeni Knjižnici Mirana Jarca so enega od prireditvenih prostorov za javnost poimenovali Trdinova čitalnica. Knjižnica Mirana Jarca namreč hrani bogato dokumentarno gradivo, povezano s pisateljem Janezom Trdino.

Knjižnica od leta 2015 organizira tudi Trdinov literarni pohod na Gorjance.

Po letu 2000 pa pravljичni svet Trdinovih *Bajk in povesti o Gorjancih* v svojih predstavah oživlja tako v obliki lutk kot kamišibaj gledališča Taus Teater iz Novega mesta s Tadjano Grabrijan na čelu.

Ob tem pregledu poklona Novega mesta Janezu Trdini so njegovi junaki gorjanskih bajk na Dolenjskem živi še danes, enako kot pomlajevalni studenec Gospodična na Gorjancih.

Moje prvo srečanje s Trdinovimi bajkami in povestmi sega v moje osnovnošolsko obdobje. A v spomin se mi je posebej vtisnila govorna vaja pri uri slovenskega jezika na temo ene od Trdinovih črtic iz narodnega življenja, ki sem jo imela kot dijakinja na Šubičevi gimnaziji v Ljubljani pri profesorju Joži Mahničju, poznejšem ravnatelju Slovanske knjižnice.

Tudi sama sem se kot kustosinja v Dolenjskem muzeju, kot pred menoj že Janez Bogataj, ob prihodu v muzej zakopala v branje pretipkanih beležnic Janeza Trdine, ki jih v tipkanih prepisih hrani tudi Dolenjski muzej, izvirne ro-

kopise pa NUK. Leta 1987 so nato pri založbi Krt izšli tudi v tiskani obliki pod naslovom *Podobe prednikov*.

Janez Trdina me je nato spremljal skozi vse moje poklicno udejstvovanje. Vsakič, ko sem začejala preučevanje neke teme, sem skrbno pregledovala tudi njegove zapise. Pravzaprav noben raziskovalec življenja Dolenjcev niti v prihodnje ne bo mogel mimo njegovih zapisov kot dragocenih virov za obdobje zadnje tretjine 19. stoletja, ne glede na to, ali se z njegovimi včasih ostrimi opazkami in opombami strinja ali ne.

Tako sem svoje poklicno srečanje s Trdino začela leta 1980 z izborom slikovnih prilog za knjigo *Janez Trdina – etnolog* in svojo poklicno pot tudi končala z izborom slikovnih prilog za knjigo dr. Janeza Bogataja *Z Janezom Trdino za dolenjsko mizo*, ki je izšla pri založbi Goga leta 2020.

Literatura in viri

MUŠIČ, Marjan: Ferdo Seidl o svojem življenju in delu: V jubilejnem letu Seidlovega vzornika Charlesa Darwina priredil Marjan Mušič. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 9/1, 1961, 36–54.

POZIV K ODDAJI PRISPEVKOV ZA TEMATSKO ŠTEVILKO O TURIZMU

Turizem je bil v zadnjem času deležen velike pozornosti, predvsem zaradi upada dejavnosti kot posledice pandemije. Tudi sicer so teme s področja turizma zadnjih nekaj let polnile časopise in spletne strani medijev, zlasti družbenih omrežij. V zadnjih 70 letih se je turizem razvil v pomembno gospodarsko panogo, ki je na globalni ravni pred pandemijo predstavljala vsako deseto zaposlitev. Turizmu pa so raziskovalci svojo pozornost posvečali še pred eksplozijo ekonomske rasti. Velik del znanosti je turizem dolgo časa proučeval predvsem z ekonomskega vidika, v 70. in 80. letih 20. stoletja pa je turizem kot polje raziskovanja odkrila tudi antropologija, ki je pomembno prispevala k oblikovanju turizma kot samostojne znanstvene discipline (glej Burns 2004). Pionirsko delo na področju antropološkega raziskovanja pri nas je opravila Irena Weber, pomemben prispevek k razvoju pa so doprinesle še številne študije, ki so se ukvarjale s turizmom z vidika lokalnosti in marginalnosti, mobilnosti, razvoja, avanturizma, t. i. *backpackerjev*, romanj, vikendaštva, uporabe dediščine, pa tudi prostora, prehranske kulture idr. (med njimi Bajuk Senčar, Fakin Bajec, Gačnik, Kozorog, Kravanja, Mlekuž, Poljak Istenič, Repič, Vranješ in Weber). V precepu disciplinskih polj pa se turizem v zadnjih desetih letih vse bolj samozavestno uveljavlja kot samostojna znanstvena disciplina s svojimi metodami raziskovanja in temeljnimi teorijami (Rangus in Brumen 2016).

Zadnjih 30 let so prakse in pojmovanje turizma v slovenski družbi doživeli velike spremembe. Priče smo bili spreminjanjem meja in polj sprejemljivega vedenja, uveljavljanju prostega časa v različnih okoljih, transformaciji dojetanja turizma iz domene dela in poklica v domeno življenjskega

sloga (*lifestyle*) ter vplivom turizma na prostorsko načrtovanje. Pandemija pa je sodobni mobilni družbi prinesla nove izzive in pod vprašaj postavila nekatere temeljne kategorije turizma: stik kot dotik na osebni ravni in stik kot del kolektivnega dogajanja v obliki srečevanj in dogodkov; prostor in dojetanje pokrajin v razmerju med korporealnim in virtualnim; razdalja in oddaljenost med fizičnim in kulturnim prostorom; okus ob večjem poudarku na zdravi, lokalno pridelani, doma pripravljene hrani. S pojavom drugačnih oblik preživljanja prostega časa, kot so *staycation*, dela (*workation*) in izobraževanja (*schoolcation*), se izrisujejo nove meje in prehodi med običajnim in neobičajnim. Aktualnost situacije, hkrati pa tudi obeleževanje naziva Slovenija – Evropska gastronomska regija 2021 sta nas spodbudila, da naslednjo številko *Glasnika* namenimo prevetritvam pogledov na turizem. Ob znanstvenih prispevkih vabimo tudi muzealce in druge strokovnjake, ki delujejo v etnologiji, turizmu, na področju različnih vrst dediščine in popularne kulture, da nam pošljejo strokovne članke ali poročila o razvijanju turizma na lokalni ravni, sodelovanju s turističnim sektorjem, obeleževanju Slovenije – Evropske gastronomske regije 2021 ali podobnih dejavnostih, ki osvetljujejo vlogo etnologije oz. dediščinskih ustanov v turizmu.

Gostujoča urednika številke bosta doc. dr. Boštjan Kravanja z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (bostjan.kravanja@ff.uni-lj.si) in doc. dr. Marjetka Rangus s Fakultete za turizem Univerze v Mariboru (marjetka.rangus@um.si). Povzetke sprejemata do 15. 12. 2021, rok za oddajo prispevkov pa je 17. 1. 2022.

NAVODILA AVTORJEM

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne in socialne antropologije, muzeologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo prosi vse avtorje, da pri pisanju, oblikovanju in oddaji svojih prispevkov upoštevajo naslednja navodila.

Uredništvo sprejema izvirne prispevke (prva objava) izključno v slovenskem jeziku. Besedila v elektronski obliki pošiljajte na naslova urednikov: Saša Poljak Istenič (sasa.poljak@zrc-sazu.si) in Daša Ličen (dasa.licen@zrc-sazu.si).

Dolžina besedila je odvisna od dogovora z urednikom, praviloma pa naj bi **znanstveni članki** obsegali do največ 60.000 znakov s presledki.

Članek mora imeti naslednjo strukturo:

- **naslov** v slovenščini in angleščini
- **izvleček** v slovenščini in angleščini (do 600 znakov s presledki);
- **ključne besede** (do šest) v slovenščini in angleščini;
- **vsebinske opombe** (tekoče, pod črto);
- **literatura in viri** (ločeno; glej navodila spodaj);
- **povzetek** v angleškem jeziku (do 2.500 znakov s presledki);
- **ilustrativno gradivo** oziroma **priloge**, opremljene s potrebnimi podatki.

Na koncu prispevka navedite **podatke o avtorju** (ime in priimek, izobrazba, naziv oziroma poklic, ustanova, kjer ste zaposleni oziroma kjer študirate; e-naslov ali službeni/domači naslov, če elektronske pošte ne uporabljate). Dopišite še rubriko *Glasnika SED*, kamor po vašem mnenju sodi prispevek, in predlagajte tipologijo članka.

Uredništvo poskrbi za slovensko in angleško lekturo, za prevode v angleščino pa so zadolženi avtorji.

Strokovni članki nimajo izvlečka, povzetka in ključnih besed in naj ne presegajo 30.000 znakov s presledki. Opremljeni naj bodo s podatki o avtorju prispevka, z navedbo uporabljene literature in virov ter s slikovnim gradivom.

Poljudni članki, poročila, knjižna poročila in ocene razstav ali filmov naj ne presegajo 15.000 znakov s presledki, opremljeni naj bodo s podatki o avtorju prispevka in morebitnim slikovnim gradivom.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prispevki v rubriki Razglabljanja so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov/del za vodenje bibliografij in sistemu COBISS; tipologija se določi po predlogu avtorja, recenzentov in uredništva. Vse prispevke anonimno recenzirajo uredniški odbor in zunanji recenzenti; recenzije se hranijo v arhivu SED.

Avtorice in avtorje prosimo, da pri objavi gradiva upoštevajo avtorske pravice drugih avtorjev in z objavo v *Glasniku SED* ne kršijo avtorskih pravic. Za objavo kakršnegakoli gradiva iz drugih publikacij in arhivov je avtor prispevka dolžan sam zagotoviti dovoljenje za objavo v *Glasniku SED*.

OBLIKOVANJE BESEDILA:

Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil MS Word ali Open Office, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik. Besedilo strukturirajte v poglavja in po potrebi tudi v podpoglavja.

Citati, krajši od treh vrstic, naj bodo postavljeni tekoče v besedilu med »dvojna narekovaja«; ko gre za navedbo znotraj citata, uporabite 'enojni narekovaj'. Citati, daljši od treh vrstic, naj bodo oblikovani v novem odstavku, brez narekovajev in z zamikom, da se ločijo od drugega besedila. Če gre za izjavo sogovornika, besedilo postavite ležeče; kadar je del izjave ali citata izpuščen, to označite z [...], če pa citat dopolnjujete s svojimi besedami, te postavite v oglati oklepaj: [etnologijo].

Opombe: sprotne, velikost 10 pt.

SLIKOVNO GRADIVO:

Fotografije, skice, risbe, grafi ipd. naj imajo ločljivost najmanj 300 dpi, format pa .jpg ali .tif. Avtorji jih pošljejo kot prilogo, v besedilu pa označijo zeleno mesto postavitve. Podnapis k sliki naj bo v obliki:

Slika zaporedna številka: Naslov slike (foto: avtor, datum).

Slika 1: Murkovanje v Trbovljah (foto: Ivanka Počkar, 11. 11. 2018).

NAVAJANE VIROV IN LITERATURE:

Citiranje med besedilom:

Pri pisanju uporabljamo **oklepajski način navajanja virov in literature**: (priimek avtorja, leto izdaje dela in strani), npr. (Klobčar 2014: 22). Ko v oklepaju navajamo več zaporednih strani, uporabimo stični pomišljaj: (Knific 2013: 96–97, 100–103).

Ko navajamo več avtorjev, reference razvrstimo po letnicah publikacije in jih ločimo s podpičjem: (Ahlin 2013; Junge 2015; Babič 2018). Dela istega avtorja z istim letom publikacije označite s črkami a, b, c: (Šmitek 1998: 54, 2013a, 2013b: 58). Ob več kot treh avtorjih med besedilom (ne pa tudi v seznamu literature) navajamo le prvega: (Križnar idr. 2014), pri dveh ali treh pa navedemo vse: (Strle in Marolt 2014; Smole, Beno in Pungartnik 2013). Delo brez avtorja: (B. n. a. 2015: 22); delo brez letnice: (Priimek b. n. l.: 22); delo brez strani: (Priimek 2015: b. n. s.). Zakone ipd. navajamo s kratico in letnico objave (npr. ZON 1999 za Zakon o ohranjanju narave, ki je bil objavljen v Uradnem listu 13. julija 1999) oz. s prvo besedo in letnico (npr. Pravilnik 2016). Pri neposrednem citiranju vira v besedilu oklepajski navedek vedno vstavimo pred piko. Le pri daljših, izdvojenih citatih oklepajski navedek postavimo za piko.

Kadar navajamo delo enega avtorja po drugem – (npr. Fink po Simettinger 2014) – v seznamu literature navedemo le vir, ki smo ga dejansko uporabili.

Navajanje v seznamu uporabljenih del:

V seznamu virov in literature ne ločujemo. Citirana dela so razporejena po abecednem vrstnem redu priimkov avtorjev. Navedemo le reference, na katere smo se sklicevali v besedilu.

Tuje kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenite: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Primeri navajanja literature**Monografija:**

PRIMEK, Ime: *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

HAGE, Ghassan: *Against paranoid nationalism: Searching for hope in a shrinking society*. Sydney: Pluto Press, 2003.

PRIMEK, Ime, Ime Priimek in Ime Priimek: *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

MATURANA, Humberto R. in Francisco J. Varela: *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2005.

Tudi pri več kot treh avtorjih se v seznamu navajajo vsi avtorji.

Zbornik kot celota:

PRIMEK, Ime (ur.): *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

REPIČ, Jaka in Jože Hudales (ur.): *Antropološki vidiki načinov življenja v mestih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012.

Poglavje iz zbornika:

PRIMEK, Ime: *Naslov poglavja: Podnaslov poglavja*. V: Ime Priimek in Ime Priimek (ur.), *Naslov zbornika: Podnaslov zbornika*. Kraj izida: Založba, leto izida, strani.

PRINČIČ, Jože: *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva*. V: Jurij Fikfak in Jože Prinčič (ur.), *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, 21–46.

Periodične publikacije:

PRIMEK, Ime: *Naslov članka: Podnaslov članka*. *Ime publikacije* letnik/številka, leto izida, strani.

KUNEJ, Drago: *Med kodami skrita zvočna dediščina Slovencev*. *Glasnik SED* 54/1–2, 2014, 22–28.

Navajanje revije, ki je dostopna samo na spletu: LAMBEK, Michael: *The value of (performative) acts*. *Hau, Journal of Ethnographic Theory* 3/2, 2013, 141–160; <http://www.haujournal.org/index.php/hau/article/view/hau3.2.009>, 10. 5. 2015.

Tematska številka periodične publikacije:

PRIMEK, Ime (ur.): *Naslov tematske številke: Podnaslov tematske številke*. *Ime publikacije* letnik/številka, leto izida.

SIMONIČ, Peter (ur.): *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednosti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8/1, 2014.

Članek iz tematske številke periodične publikacije:

PRIMEK, Ime: *Naslov članka: Podnaslov članka*. V: Ime Priimek (ur.), *Naslov tematske številke: Podnaslov tematske številke*. *Ime publikacije* letnik/številka, leto izida, strani.

VODOPIVEC, Nina: *Družbene solidarnosti v času socialističnih tovarn in individualizacije družbe*. V: Peter Simonič (ur.), *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednosti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8/1, 2014, 136–150.

Doktorske disertacije, diplomska dela in druge neobjavljene študije:

PRIMEK, Ime: *Naslov disertacije: Podnaslov disertacije*. Doktorska disertacija. Kraj: Naziv študijske ustanove, leto.

KUŽNIK, Lea: *Interaktivno učno okolje in muzeji za otroke: Teoretski model in zasnova*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.

Primeri navajanja virov**Časopisni viri:**

PRIMEK, Ime: *Naslov članka: Podnaslov članka*. *Ime časopisa*, datum (mesec z besedo), stran(i).

ŽIBRET, Andreja: *Za prireditve na podeželju od občine manj denarja*. *Delo*, 30. april 2015, 10.

Ustni viri:

PRIMEK, Ime, intervju, kraj, datum.

NOVAK, Janez, intervju, Ljubljana, 15. 5. 2015.

Kadar želimo ohraniti anonimnost vira, navedemo zgolj psevdonom, npr.

JANEZ, intervju, Ljubljana, 15. 5. 2015.

Arhivski viri:

Ime in signatura arhivskega fonda – Ime arhiva, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta.

AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

GNI DAT 32 – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka terenskih posnetkov, DAT 32, Orešje, 20. 3. 1997.

Zakoni in pravni akti:

KRATICA – polno ime, ime publikacije, številka publikacije, datum objave (mesec z besedo)

Če akt ni označen s kratico, zapišemo prvo besedo njegovega imena z velikimi črkami.

ZON – Zakon o ohranjanju narave, *Uradni list RS* 56, 13. julij 1999.

PRAVILNIK o urejanju in oddaji zemljišč Mestne občine Ljubljana za potrebe vrtičkarstva, *Uradni list RS* 19, 11. marec 2016.

Spletni viri:

Literaturo, ki je dostopna v elektronski obliki (spletne znanstvene revije ipd.), navajamo po navodilih za literaturo; kot spletni vir navajamo predvsem različne spletne strani, ki jih med besedilom citiramo kot (Spletni vir 1).

Spletni vir zaporedna številka: Ime odstrani ali prispevka oziroma opis spletne strani in, če je relevanten, datum objave; naslov spletne strani, datum pregleda spletne strani.

Spletni vir 1: Arhiv Glasnikov SED; <http://www.sed-drustvo.si/publikacije/glasnik-sed/glasniki>, 7. 5. 2015.

Spletni vir 2: MURŠIČ, Rajko: *Drugačnost bogati*, 30. 9. 2014; <https://transyuformator.wordpress.com/2014/09/30/rajko-mursic-drugacnost-bogati/>, 8. 5. 2015.

Za avtorsko delo, objavljeno v Glasniku SED, vse moralne avtorske pravice pripadajo avtorju, materialne avtorske pravice, pravice reproduciranja in distribuiranja v Sloveniji in v drugih državah pa avtor brezplačno, enkrat za vselej, za vse primere, za neomejene naklade in za vse medije (tudi za splet) neizključno prenese na izdajatelja.

ZAHTEVA ZA POPRAVEK

Slovensko etnološko društvo je od Ministrstva za kulturo 19. 10. 2021 prejelo zahtevo za objavo demantija. Glede na Zakon o medijih sklepamo, da ministrstvo želi popravek (in ne demanti) članka, na katerega se sklicuje. Čeprav je od njegove objave minilo že več kot tri mesece, ki jih kot rok za zahtevo popravka določa omenjeni zakon, zahtevo objavljamo, in sicer nelektorirano v obliki, kot smo jo prejeli.

Zahteva za demanti

Spoštovani,

zahtevamo demanti navedb v publikaciji Glasnik SED, izdajatelja Slovensko etnološko društvo. V zadnji številki Glasnik SED, št. 61/1 2021, str. 120-122 je objavljen v poglavju Muzejske strani, prispevek z naslovom »Čemu služijo muzeji in galerije danes – javnosti ali samovolji ministra za kulturo?«, avtorice Tine Ivnik. V prispevku so navedene netočnosti, ki zavajajo javnost in posledično negativno vplivajo na javno podobo državnega muzeja Slovenski etnografski muzej in Ministrstva za kulturo. V prispevku avtorica predstavlja postopek imenovanja direktorja državnega muzeja subjektivno, enostransko in brez preverjanja dejstev ali pravnih podlag. Opozarjamo na sledeče zavajanje. Direktorica javnega zavoda Slovenski etnografski muzej ni bila ZAMENJANA, temveč ji je POTEKEL mandat in s tem tudi sklenjena pogodba o zaposlitvi za določen čas v javnem zavodu Slovenski etnografski muzej. Nadalje navajanje mnenja Sveta zavoda Slovenskega etnografskega muzeja, citat: »kot najprimernejšo kandidatko predlagala prejšnjo direktorico SEM« ne drži, saj Svet zavoda tega v svoje mnenje ni zapisal. Prav tako ni pravnih podlag, v katerih bi bilo zapisano, da mora imeti direktor javnega zavoda Slovenski etnografski muzej »etnološko izobrazbo«. Prednostne naloge direktorja v javnem zavodu so organizacija dela, skrb za zagotavljanje sredstev za delovanje in odgovornost za zakonitost poslovanja javnega zavoda. Za izvajanje strokovnih nalog javne službe skrbijo stalno zaposleni strokovnjaki v muzejih – kustosi, konservatorji-restavradorji in drugi strokovni delavci.

Dругih enostranskih interpretacij in subjektivnih mnenj, zapisanih v prispevku ne komentiramo. Čudi nas, da je uredništvo te strokovne publikacije, ki se zaradi doseganja kakovosti prispevkov tudi sofinancira iz sredstev državnega proračuna, sprejelo v objavo prispevek z nepreverjenimi navedbami.

Služba za odnose z javnostmi

Ministrstvo za kulturo

Pojasnilo uredništva

Članek, na katerega se sklicuje Ministrstvo za kulturo, je poročilo o javnem posvetu *Čemu služijo muzeji in galerije danes – javnosti ali samovolji ministra za kulturo?*. Avtorica Tina Ivnik je v njem korektno povzela besede sodelujočih, kot dokazujejo tudi prispevki s posveta, ki jih objavljamo v rubriki Muzejske dileme v tej številki *Glasnika Slovenskega etnološkega društva*. Beseda »zamenjava« je uporabljena v pomenu »narediti, da kdo drug dobi, prevzame opravilo, mesto kake osebe« (SSKJ 2014) in ne namiguje, da ministrstvo ni ravnalo v skladu z zakonom oz. ustaljenimi postopki. Ostale navedbe, na katere se sklicuje Ministrstvo, izhajajo iz ugotovitev etnoloških institucij, ki so jih predstavile v pismu ministru za kulturo ob imenovanju direktorja Slovenskega etnografskega muzeja. Pismo je bilo ministru poslano 13. oktobra 2020 in je objavljeno v *Glasniku SED* 60/2, 2020, str. 175–176. Ne institucije ne uredništvo odziva, iz katerega bi sklepali, da objavljene ugotovitve ne ustrezajo dejanskemu stanju, nis(m)o prejeli, zato nasprotujemo diskreditaciji avtorice in uredništva.

Uredniški odbor *Glasnika Slovenskega etnološkega društva*

Cena posamezne številke | Price per Issue: 10 EUR

Letna naročnina | Yearly Subscription: 20 EUR

Transakcijski račun SED | SED Transaction Account Number: 02083-0016028646 NLB, d. d.

Distributer | Distribution: BUČA d. o. o.

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov | Glasnik SED is entered into the following data bases:

Anthropological Index Online (AIO RAI) <http://aio.anthropology.org.uk>

Anthropological Literature <http://hcl.harvard.edu/tozzer/al.html>

European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH) <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/>

Scopus <http://www.scopus.com/>

Ebsco <http://www.ebsco.com/>

Revija subvencionirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS in Ministrstvo za kulturo RS. Revija je vpisana v evidenco javnih glasil, ki jo vodi Ministrstvo za kulturo RS pod zaporedno št. 550. | The Bulletin is subsidized by the Slovenian Research Agency and the Slovene Ministry of Culture. The Bulletin has been entered in the record of public printed media at the Slovene Ministry of Culture under the number 550.

Fotografija na naslovnici | Front Cover Photo:

Na dvorišču med garažami. Maribor, 1998. Foto: Jerneja Ferlež. | In the yard between garages. Maribor, 1998. Photo: Jerneja Ferlež.

Izšlo | Published:

Ljubljana, november 2021 | November 2021

SLOVENSKO *Ĕ*nološko DRUŠTVO
SLOVENE *Ĕ*thnological SOCIETY

Metelkova 2, 1000 Ljubljana

TISKOVINA

UDK 39(497.4)(05)
ISSN 0351-2908 (Tiskana izd.)
ISSN 2535-4324 (Spletna izd.)
Ljubljana, november 2021